

ANUL XX. — Fasc. 51.

Ianuarie-Martie 1927.

1927

BULETINUL COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

(Handwritten mark)

1 9 2 7

RAMURI / INSTITUT DE ARTE GRAFICE / S. A. / CRAIOVA

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

MEMBRII: P. ANTONESCU, G. BALȘ, GR. CERKEZ, AL. LAPEDATU C.
MOISIL, V. PÂRVAN, PR. N. POPESCU, AR. VERONA, M. SUȚU
SECRETAR: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
<i>Gh. Nedioglu</i> : Stavropoleos	2

OFICIALE

<i>Petre Luța</i> : Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți pe anii 1921 — 1925	34
(Continuare).	
<i>Al. Bărcăcilă</i> : Insemnări din Gorj	44
<i>Virg. Drăghiceanu</i> : Comunicări: Inscripții din Schitul Rugi-Basarabia ; Atachi-Basarabia ; Biserica Săpata de Sus, cătunul Lipia-Argeș ; Budeasa-Argeș	48

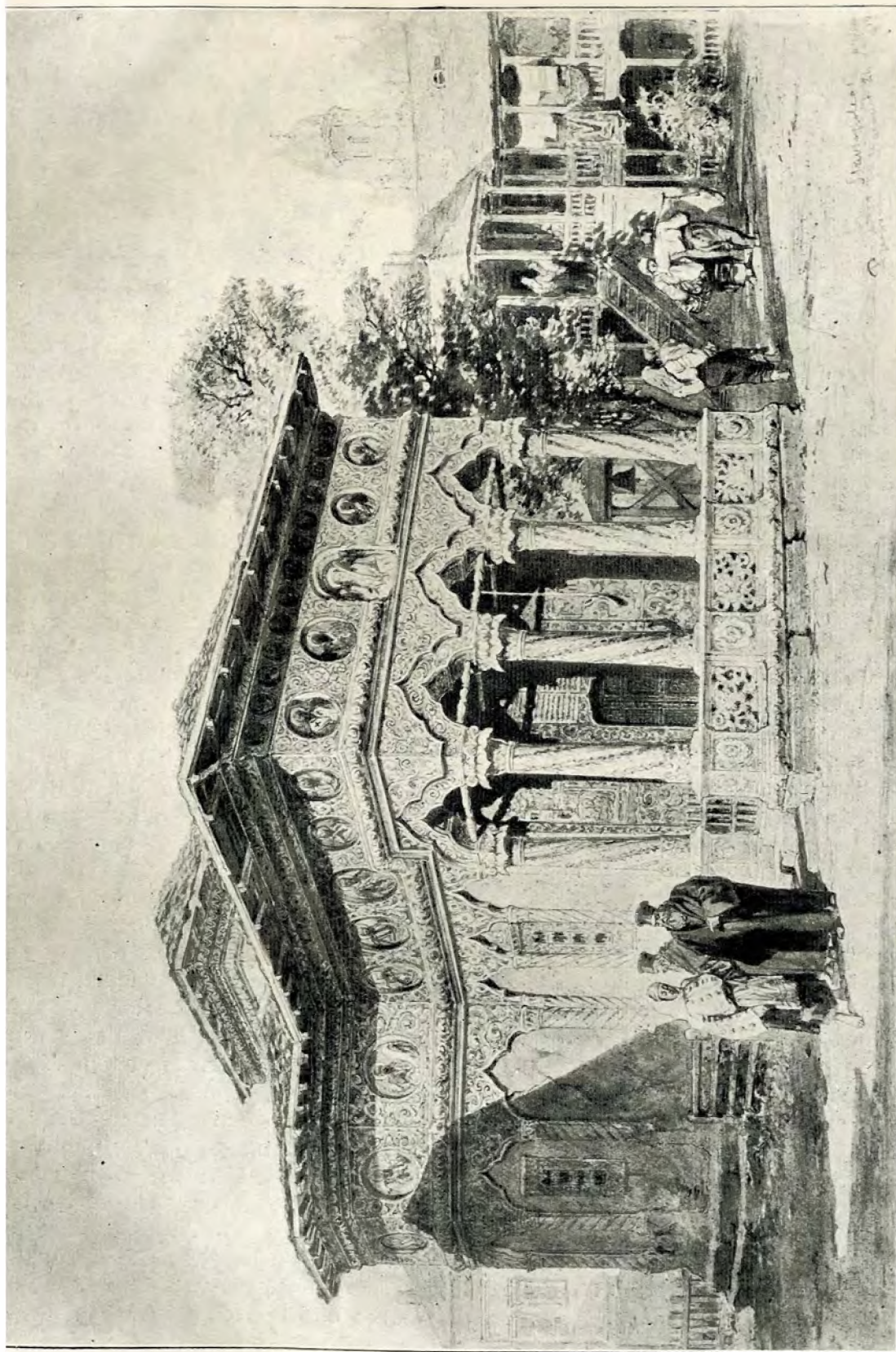

Fig. 1. Biserica Stavropoleos în 1868 (după Preziosi).

PRIVIRE ASUPRA ARHITECTURII ȘI SCULPTURII

O privire asupra arhitecturii și sculpturii dela Stavropoleos este justificată nu numai prin interesul pe care-l prezintă această biserică, unică în felul ei, ci și prin locul foarte însemnat pe care-l ocupă ea în istoria artei noastre vechi. Representând unul din cele mai interesante monumente pe care ni le-a lăsat înfloritoarea epocă brâncovenească, ea este în același timp și cea din urmă manifestare artistică a acestei epoci, pe care o și încheie.

Clădită întâiu — cum s'a văzut¹ — după un plan dreptunghiular, ea avea la început o arhitectură foarte puțin complicată: o mică tindă, păstrată în forma ei arhitectonică primitivă până astăzi, un naos, foarte restrâns și el ca proporții, de-asupra căruia se înălța o turlă sveltă, și în sfârșit, la răsărit, o strâmtă absidă semicirculară, pentru altar.

Lucrările de prefacere a bisericii, care au avut loc numai la câțiva ani după clădirea ei², i-au mărit altarul, i-au adăos sâmurile laterale și i-au dat astfel o formă de cruce (fig. 5). În noile sânnuri, semicirculare în interior și pentagonale în afară, s'au deschis ferestrele naosului, iar în absida mărită a altarului s'a pus o fereastră în fund, mutându-se mai spre răsărit vechile ferestruici de pe laturi, ale căror urme se văd în „desemnurile cotate“, întocmite, cu prilejul ultimei restaurări, de arhitectul I. Mineu³. Odată cu deschiderea absidelor naosului și cu măritrea altarului s'a adăos pridvorul și astfel biserica a obținut eleganta siluetă sub care, în linii generale, ni se înfățișează și astăzi, reprezentând în Capitală cea mai distinsă expresie a sentimentului artistic dela sfârșitul epocii brâncovenești.

EXTERIORUL. Spre deosebire de celelalte biserici din aceeași epocă sau anterioare, la care tot bielsugul de podoabe este rezervat interiorului clădirii, biserica Stavropoleos se prezintă și în afară într'o haină cu adevărat magnifică, de uimitoare bogăție și eleganță decorativă (fig. 1 și 2).

Un brâu bogat, din vrejuri și frunze, închipuind o ghirlandă puternic profilată, încinge întreaga clădire și împarte câmpul fațadelor în două registre neegale, ridicându-se într'o mișcare de unghiu drept (fig. 6), de o parte și de cealaltă a pridvorului, spre a-i încadra arcadele mai înălțate. El încinge astfel biserica de jur împrejur, întrerupându-se numai în mijlocul fațadei principale a pridvorului, ca să facă loc nișei destinate icoanei Arhanghelului Mihail (fig. 1 și 2).

Așa cum se vede astăzi, acest brâu este refăcut de Mineu. Cel vechiu, deteriorat în cea mai mare parte, înainte de ultima restaurare, era făcut, după părerea specialiștilor⁴, dintr'un amestec de var și ipsos, modelat proaspăt pe loc. El a fost de sigur, ca și celelalte lucrări în stucatură ale clădirii opera lui Iordan Ștocatoriul, a cărui frumoasă iscălitură se vede de-asupra primei ferestre din dreapta bisericii (fig. 7 și 8). Niciun document nu ni arată, până acum, data când a lucrat acest Iordan. Semnătura lui însă, cu caractere cursive, îmbinate în gustul veacului al XVIII-lea și mai ales caracterul literelor cu care și-a scris el meșteșugul de „Ștocatori“, asămănătoare aproape întru totul cu literile pisantei săpate în piatră, ne fac să credem că el a lucrat la restaurarea din 1730 a bisericii.

¹ Vezi *Buletinul Com. Mon. Ist.* pe 1924, p. 147 și urm.

² *Ibid.*

³ Vezi fig. 11, *ibid.*, p. 158.

⁴ Al. Zagoritz, în *Bul. Com.*, VIII, p. 58.

<http://patrimoniul.gov.ro>

Un șir de douăzeci și cinci de arcaturi asămănătoare pe care o urmează brâu, spre oarbe¹ fac ocolul clădirii, în registrul de jos, cel mai mare, cuprins între brâu și soclul larg profilat, care încinge și el întreaga biserică. Arcadele lor, trilobate în acoladă, sunt susținute pe fațadele laterale² prin jumătăți de coloane angajate, făcute din cărămidă tencuită și încununate cu capitele de mari frunze de acant, în stucatură. Pe fețele absidei altarului, coloanele sunt înlocuite prin pilaștri (fig. 9).

Consolidând zidăria, aceste coloane încastrate produc, în același timp, un minunat efect de simetrie și ritm; ele îți fac impresia că susțin ca niște cariatide registrul de sus al clădirii, așa cum coloanele libere ale pridvorului sprijinesc, prin arcadele lor, zidăria și bolțile acestuia. Și astfel, mulțumită lor, pridvorul, deși adaos mai târziu și fără legătură arhitectonică organică cu restul clădirii, se armonizează totuși pe deplin cu trupul bisericii, dând impresia unității desăvârșite.

Acest mijloc de a pronunța divisiunile prin linii verticale mai are totdeodată și un alt efect: acela al năzuinței de a înălța, de a avânta clădirea și de a-i da o siluetă sveltă.

În sfârșit, înălțarea arcadei pridvorului de-asupra arcadei oarbe ce înconjoară trupul propriu zis al bisericii și mișcarea

Fig. 3. Colțul sud-vestic al bisericii, după restaurare.

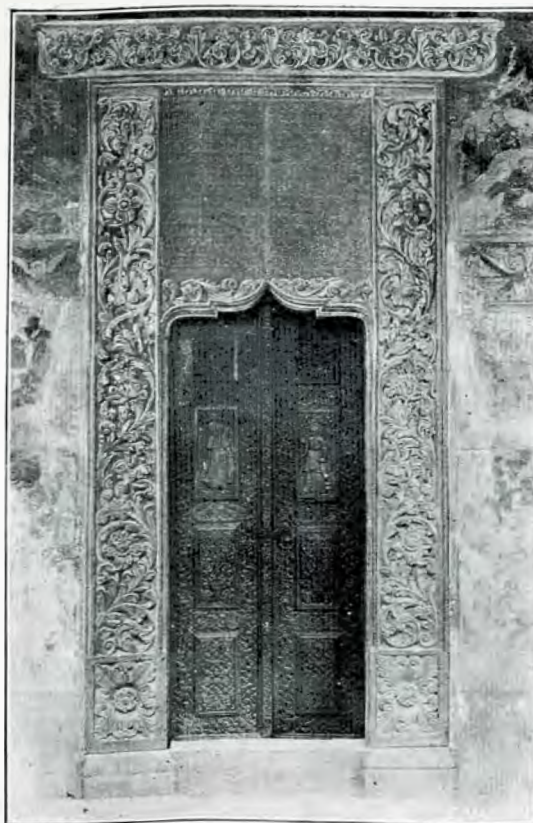

Fig. 4. Intrarea bisericii.

¹ Câte douăsprezece de fiecare fațadă laterală, la care se adaugă una în fundul absidei altarului.

² Vezi fig. 11 în *Bul. Com.* pe 1924, p. 158.

a încadra aceste arcade mai ridicate, este rezultatul unei iscusite socoteli arhitectonice. Coloanele pridvorului se înalță și ele prin aceasta, își fac o talie mlădios subțiată, se ridică parcă într'un elan nestăpânit și fac astfel ca fațada principală a bisericii să capete o măreție cu totul neașteptată pentru proporțiile restrânse ale clădirii (fig. 2). Și nu fără interes pentru biserica Stavropoleos, ctitoria unui călugăr grec, este constatarea că acest procedeu face parte nelăgătită din meșteșugul arhitectonic al țării care-i dăduse ospitalitate, acel meșteșug care reușise să contopească atât de organic pridvorul cu trupul bisericii, încât să întocmească un întreg armonie și nedespărțit, spre deosebire de felul în care acest exonartex se prezintă pretutindeni alurea, pe tot teritoriul de răspândire al artei bizantine.

Decorațiunea arhitecturală a exteriorului este desăvârșită de cea pictată, cu care se înfrățește într'o admirabilă armonie. Unghiurile din afară ale arcurilor în acoladă sunt tapetate cu o bogată și aleasă vegetație zugrăvită, ce pare a răsări din chiar capitelurile coloanelor, revărsându-și mlădios de o parte și de alta ramurile înfrunzite, presărate cu flori mari. Mulțumită acestei înti-

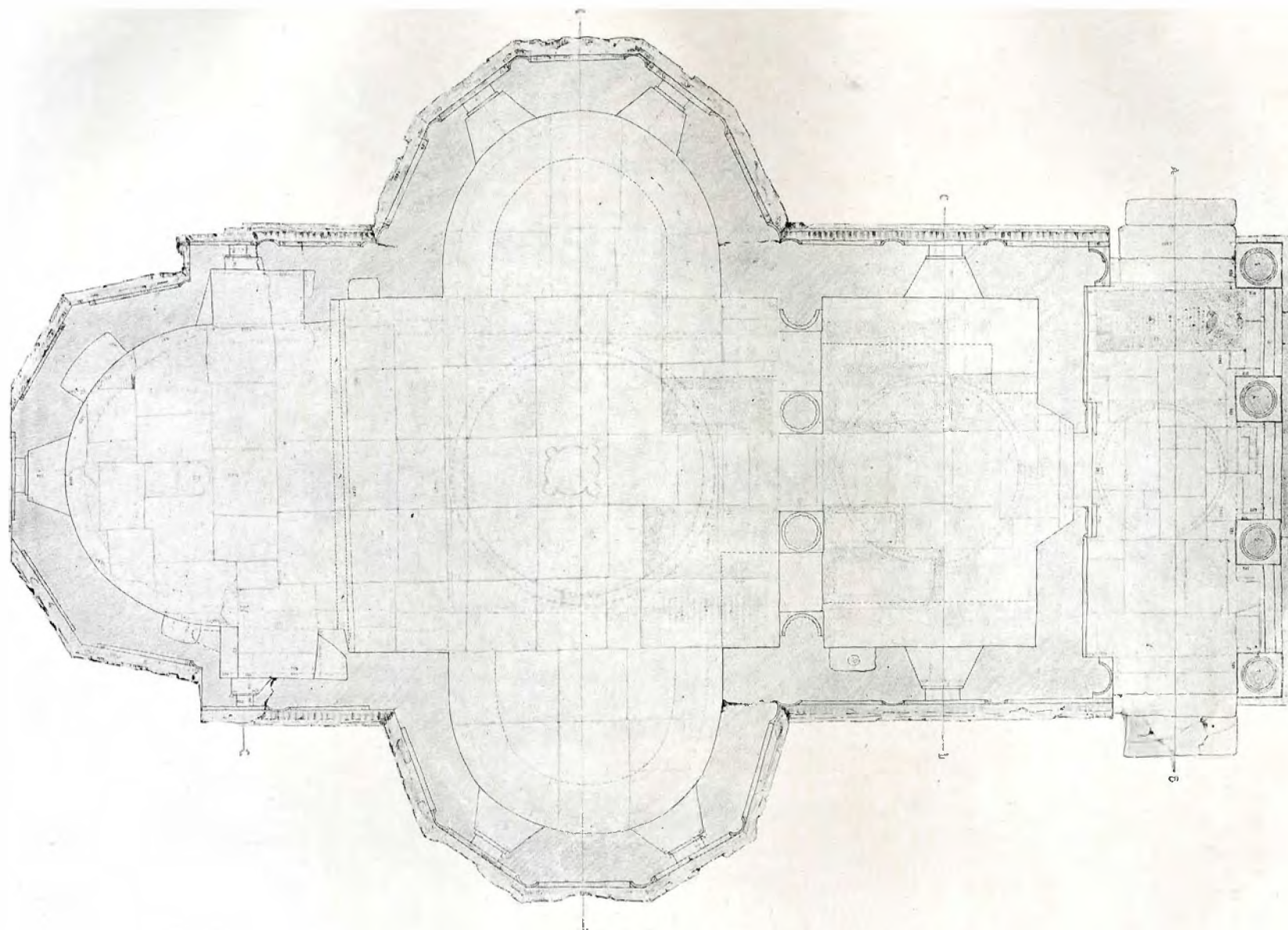

Fig. 5. Planul bisericii Stavropoleos, lucrat de arhitectul I. Mincu, în 1899.

me înfrățiri a decorațiunii arhitecturale și a celei zugrăvite, coloanele angajate care se înșiră în câmpul fațadelor par adevărate trunchiuri de copaci, adânc înrădăcinați în pământ, ce-și înalță spre cer bielșugul de ramuri și podoaba de frunze și flori și-ți sugerează astfel ideea de vitalitate, de creștere organică, pe care trebuie să ți-o inspire o adevărată operă de artă, ca orice manifestare a vieții. Și artistul nostru a căutat, parcă, cu tot dinadinsul să facă această impresie. Lăsând nedecorate suprafețele interioare ale arcaturilor și dând o culoare ceva mai închisă coloanelor, el a voit să redea oarecum luminișul unei rariști, printre trunchiurile copacilor, ale căror frunzișuri de o exuberantă bogăție își împreună coroanele, în unghiurile de de-a-supra ale arcaturilor.

Ferestrele tindei, ale naosului și ale altarului se deschid în acest registru, fiecare supt câte o arcadă. În afară de ferestruicile laterale ale altarului¹, toate celelalte (fig. 8, 9 și 10) sunt așezate în axele panourilor și sunt îmbrăcate în chenare dreptunghiulare de piatră frumos cioplită, în împletituri cu motive geometrice și florale: urejuri șerpuitoare se apropie la anumite intervale, se prind în inele și se depărtează apoi regulat, în timp ce spațiile rămase libere sunt ocupate de flori decorative. Caracteristică este forma ondulantă pe care o ia partea inferioară a pietrei ce

formează latura de sus a cadrului acestor ferestre. O scurtă cornișă profilată, împodobită cu un chenar de vârfuri de acant, săpate tot în piatră, încununează fiecare ferestră și îndeplinește nu numai un rol decorativ, ci și o funcțiune practică, împiedicând scurgerea picăturilor de ploaie pe suprafața cadrului. Puternici drugi de fier, înfipti în lungul și în latul tocurilor de piatră

zăbrelesc ferestrele. Folosindu-se de nevoia de a întări împreunarea acestor drugi, meșterul a pus la încrucișarea lor ornamente de fier în formă de X.

Deasupra brâului, în registrul de sus, biserica este încinsă de o frisă de medalioane, ușor adâncite în zid, mai mici pe fațadele pridvorului, din cauza spațiului îngustat de ridicarea brâului. De jur împrejurul trupului principal al bisericii, aceste medalioane corespund în linie verticală panourilor din arcaturile inferioare², pe când la pridvor ele se gru-

pează de o parte și de alta a arcurilor în acoladă, câte două pe fațadele laterale (fig. 6) și patru pe cea frontală, în dreapta și în stânga firidei ce adăpostește icoana Arhanghelului Mihail (fig. 2 și 12). În panourile din axa sânelor laterale, medalioanele sunt înlocuite prin două „răsuflători“, acoperite cu ornamente de piatră sculptată à jour: două urejuri ce se împletesc simetric, într'un cadru aproape pătrat, se împreună sus, la mijloc, într'o decorativă floare a soarelui.

Fig. 6. Colțul sud-vestic al pridvorului, partea superioară.

¹ Ferestruicile laterale ale altarului n'au putut fi așezate în mijlocul panourilor, din cauza conformației acestora. În adevăr panourile sunt aici tăiate în două jumătăți de muchia zidului care intră în planul dreptunghiular al clădirii, ca să formeze absida altarului.

² Afară de cele două medalioane de deasupra ferestruicilor laterale ale altarului (fig. 11) din cauza arătată mai sus (nota 1.) Vezi și fig. 11 din *Bul. Com.*, pe 1924, p. 158.

De o parte și de alta, sunt zugrăviți doi îngeri înaripați, cari, plutind pe nori, susțin, deasupra deschizăturii, câte o mare și bogată coroană domnească (fig. 12).

Spațiile dintre medalioane sunt și aici im-

nișei sunt zugrăvite cu câte un motiv decorativ deosebit, care le scoate în relief. Ceea ce însă le evidențiază și mai mult este dispoziția lor arhitectonică, mulțumită căreia lumina zilei pronunță liniile reliefate, prin con-

Fig. 7. Iscălitura meșterului Iordan Șticatorul.

podobite cu decorațiuni zugrăvite, având ca motiv central câte o mare floare stilisată, din care pornesc în sus și în jos urejuri înfrunzite, ce se mlădiază, încovoindu-se ritmic (fig. 11). E'ie par evoluția firească a vegetației registrului inferior și întărește astfel și mai mult impresia unui ansamblu organic, în care viața pulsează cu viațoare.

Fațadele bisericii sunt încununate sus de o frumoasă cornișă cu profilul bine pronunțat, întocmită din trei linii: două ciubuce de cărămidă rotunjită și o bordură, deasupra căreia se lasă streășina cu căpriorii aparenti, tăiați la capete în segmente de arc. Fiecare rând suprapus iese mai în afară decât cel de deșupt, de care este despărțit prin câte o linie retrasă. Pe fațada frontală a pridvorului, cele două ciubuce se întrerup, ca să facă loc unei frise de treisprezece medalioane mici, adâncite, ca și celelalte, în grosimea zidului și zugrăvite în interior cu chipul Mântuitorului și ale celor doisprezece Apostoli (fig. 16). Fiecare din liniile convexe și concave ale cor-

trast față de cele retrase, care rămân în umbră. Clădirea apare astfel încununată de lungi linii luminate, întrerupte de altele umbrite, care o înceing de jur împrejur.

Acelaș minunat efect îl produce și decorațiunile arhitecturale ale celor două registre, despărțite de bogatul brâu, puternic scos în relief. Șiru de medalioane și arcaturile oarbe, mărginite de semicoloanele cu înfrunzite capiteli, provoacă un minunat joc de umbră și lumină, care, la rândul său, profilează viguros relieful divisiunilor.

Turla, așa cum se prezintă astăzi, de formă octogonală, cu opt mici ferestre dreptunghiulare, cu arcaturi în acoladă care, sprijinindu-se pe console profilate, la muchiile prizmei, încondeiază ferestrele și în sfârșit cu cornișa, de un elegant profil foarte apropiat de acela al clădirii principale, este în întregime opera arhitectului I. Mincu. Numai basa patrată care se avântă deasupra acoperișului și pe care se razimă turla este cea de mai înainte.

Vechea turlă, amenințată încă de când

Fig. 8. Fereastra dela miazăzi a pronaosului. De-asupra ei, se vede iscălitura lui Iordan Șticatorul.

s'au deschis sâmurile laterale ale bisericii și s'au slăbit astfel zidurile care, în ultimă analiză, susțineau apăsarea ei, crăpată apoi din cauza cutremurelor, a fost dărâmată, după cum s'a văzut¹, prin anul 1841. Ea era, judecând după zugrăveala stângare care reprezintă vechea formă a bisericii, în tinda femeilor², tot octogonală, dar mai înaltă

cu un acoperiș simplu, în două pante, străpuns de cubul masiv pe care era așezată turla. Când biserica a fost mărită, noile sâmurii laterale și absida altarului lărgit au primit acoperișuri deosebite³, în formă de piramide turtite, tustrele angajate, iar, la apus, cele două pante vechi, prelungite de-a supra pridvorului adaos, au fost tăiate de-o

Fig. 9. Vederea absidei altarului și a celor două laterale, desemnate de I. Mincu, înainte de ultima restaurare.

mai avântată, cu colonete lungi și subțiri, la muchiile prisme, susținând aceleași arcade trilobate în acoladă ca și în registrul de jos și părănd continuarea acestuia, într'un avânt care dădea bisericii o siluetă și mai sveltă decât cea pe care i-a dat-o Mincu, cu turla secundă adaosă de el.

Întreagă clădire era învelită, la început,

a treia, care-și lasă streășina de-asupra fațadei frontale a acestuia. La 1823, biserica era învelită cu olane, iar turla cu șindrilă⁴.

De-asupra se înalță cele trei cruci vechi ale bisericii, așezate și astăzi, ca și în trecut: una în vârful turlei, alta de-asupra altarului și a treia de-asupra pronaosului.

Crucea de pe turla Pantocratorului (fig. 9

¹ Vezi în *Bul. Com.* pe 1924, p. 157.

² Vezi fig. 1. *ibid.*, p. 148.

³ Vezi fig. 11, *ibid.*, p. 158.

⁴ *Ibid.*, p. 156.

și 19) toată în fier, este întocmită din brațe duble, decorate cu ornamente care se leagă prin inele și cu raze ce țâsnesc din unghiurile brațelor. Patru paftale rotunde împodobesc punctul de înercușare al acestora și vârfulurile celor trei brațe superioare, care mai poartă și câte o cruce mică adaptată la fiecare din aceste paftale. În sfârșit, bra-

țul de jos mai are un ornament tot de fier, întocmit din două ramuri înflorite, așezate față în față și reprezentând semiluna, care, după un obicei străvechiu, se află întotdeauna la baza crucii.

Mai mică decât aceasta, crucea pro-naosului (fig. 16 și 19) are brațele simple, împodobite numai cu câte un ornament în formă de X, ca și la zăbrelele ferestrelor. Discurile cu cruciulițe decorează și aici vârfulurile brațelor superioare. Și mai mică în sfârșit e crucea de de-asupra altarului (fig. 9) ale cărei brațe duble sunt câteși patru împodobite cu paftale, iar cele trei de sus și cu cruciulițe.

PRIDVORUG.

Fig. 10. Chenarul de piatră cioplită al uneia din ferestrele bisericii.

Ridicat la nivelul pardoselei bisericii, pridvorul are o formă dreptunghiulară și ocupă

toată lățimea clădirii. De o parte și de alta sunt cele două intrări, cu câte patru trepte fiecare. În pardoseala de lespezi se aflau, înainte de restaurarea făcută de arhitectul I. Mincu, două mari pietre de mormânt, așezate de-a curmezișul pridvorului, în dreapta și în stânga acestuia, chiar alături de ultima treaptă a intrărilor¹.

Șase coloane, dintre care patru libere în față și două încastrate în zidul bisericii, susțin bolțile. Cu bazele strânse în brățări de vrejuri, frunze de acant și flori stilizate (fig. 14), aceste coloane își ridică trupul svelt, brăzdat de nervuri oblice, paralele, dealungul cărora se înșiră, dese ca fulgii pe ecorul unei pene, un bielșug de mici frunze, tot de acant (fig. 15 și 17). Capitellurile care le încunună, de o elegantă formă teodosiană, sunt întocmite din patru volute ce se încovoale mlădios, în timp ce cărnoase frunze de acant, crestate pe margini și ușor ascuțite la vârfuluri, țâsnesc parcă din trunchiul coloanei: unele înălțându-se între

volute și lăsându-se cu grație de-asupra acestora, într-o mișcare asemănătoare, altele suot apăsarea volutelor revărsându se în a-

¹ Toate pietrele de mormânt din biserica Stavropoleos, ridicate de Mincu, la restaurarea din urmă, au fost așezate în galeria muzeului bisericii, unde se găsesc laolaltă cu alte pietre, aduse de pe la diferite biserici. Pe cele mai multe le-am putut identifica numai mulțumită dimensiunilor și a decorațiunilor lor, reproduse de Mincu în planul întocmit în 1899 (fig. 3).

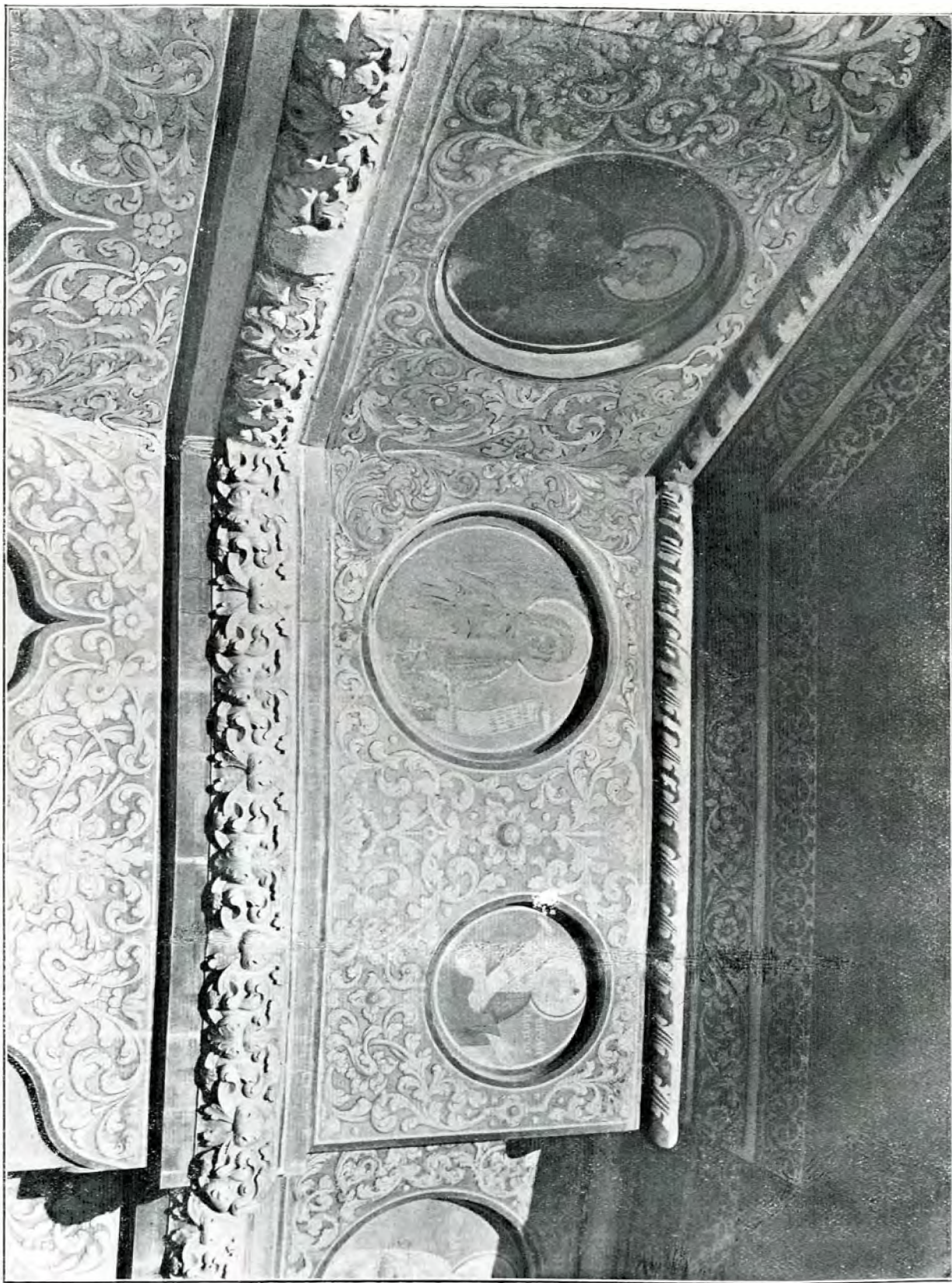
Cea așezată odinioară în dreapta pridvorului are o formă dreptunghiulară (1.90/0.79), cu un chenar marginal, în care șerpuiesc două vrejuri pornite din gura unui mascaron, pentru ca să se împreune sus, de-asupra inscripției, într-o floare stilizată, menită să încunună capul înaripat al unui inger.

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Inscripția din câmpul pietrei s'a șters în cea mai mare parte sub călcătura credincioșilor, așa încât astăzi nu se mai pot citi decât ultimile-i rânduri:

„..... să fie îngropat la mănăstirea Stavropoleos, afară, la strana de-a dreapta și Domnul Dumnezeu să odihnească sufletul lui denpreună cu cei drepti. Și s'au săvârșit la Marle 25, 1760.”

Piatra care a fost la intrarea din stânga a pridvorului n'am putut-o identifica, de oare ce e schițată numai în contur de Mincu, în planul citat, fără vr'un alt amănunt, probabil pentru că era de tot ștearsă.

fară, într'un foarte pronunțat relief și, în sfârșit, altele aplecându-se în laturi și atingându-se prin vârfurile lor, ca să îmbrace pe deplin capitelul (fig. 15). Aceleași decorațiuni îmbracă și coloanele angajate ale pridvorului, care însă, spre deosebire de cele libere, din față, au nu mai capitellurile în piatră sculptată, trupurile lor fiind din cărămidă acoperită de ciment, cu imitațiuni de piatră ornamentată. Efectul decorativ al acestor coloane este mărit de plăcuta alternanță a motivelor lor ornamentale, care împărechiază, de o parte, cele două coloane angajate, iar, de alta, două câte două, cele patru libere, din față. De și decorațiunea este aceeași, meșterul a știut totuși să introducă o varietate plină de efect, inversând motivele prin schimbarea direcțiunii nervurilor, care par că pornesc din același trunchi, în tocmă ca ramurile unui copac, ceea ce contribuie la întărirea impresiei de unitate organică deplină pe care o face pridvorul (fig. 17).

Coloanele sunt așezate pe postamente pătrate în secțiune și împodobite pe fețele lor dreptunghiulare din afară cu mari și bogate rosete, săpate în piatră, ale căror contururi curbe, concentrice, se armonizează minunat cu laturile dreptunghiului, mulțumită în deosebi colțarelor decorative, așezate în cele patru unghiuri (fig. 17).

La rândul lor, postamentele sunt legate între ele prin trei splendide parapete, sculptate à jour, în care decorul este produs de desemnul spațiilor goale și al celor pline. Cel

din mijloc (fig. 18) reprezintă un scund atlet, călare pe un leu. Cu aspra-i figură herculeană, încadrată de un păr bogat și de o barbă rotundă, cu mânicile sumese până în coate, el s'a aruncat în spinarea leului și, înfingându-și mâinile vânoase în gura lui, îi trage puternic falca de sus, în timp ce animalul se sbate de durere. Este biblicul Samson, care, coborîndu-se în Timna, ca să-și ia mîrea, a sfâșiat „cum se sfâșie un led“, „fără să aibă nimic în mână“, pe un leu tânăr, ce-l înlămpinase mușgind¹. Două vrejuri elegante încolăcite, terminate cu câte o mare floare decorativă în colțurile de sus ale parapetului, completează armonie câmpul rămas liber.

În parapetele laterale², câte un leu cu coada înflorată, se svârcolește turbat, ridicându-se pe picioarele îndărăt, ca să scape de rețeaua de vrejuri care închipuiesc trupul mlădios încolăcit al unui șarpe cu capul fantastic. Amândoi privesc spre scena parapetului central, într-o atitudine simetrică armonică, părând că se sbat, ca să vie mai curând în ajutorul tovarășului lor, sfâșiat de Samson.

Coloanele susțin la rândul lor trei arcade în față și câte una pe laturi, toate trilobate în acoladă și legate, spre mai mare soliditate, prin coarde de lemn frumos strungărite (fig. 2 și 16). Peste arcade sunt aruncate două bolți semicilindrice laterale, așezate paralel cu fațada bisericii și susținute prin console profilate, iar în mijloc o calotă centrală, care se sprijinește, prin pendantsivi, pe arcuiri dublouri,

Fig. 12. «Răsuflițoarea» absidei meridionale.

Fig. 13. Motivul decorativ al spațiilor dintre medalioane.

¹ Judecătoria, XIV. 5—6.

² Vezi fig. 22, în *Bul. Com.* 1924, p. 168.

legate, la răsărit și la apus, cu părășii pridvorului, iar în laturi cu bolțile semicilindrice.

Fig. 14. Basa unei coloane din colonoarele pridvorului.

În părășele dela răsărit, deasupra pisaniei, este firida destinată icoanei hramului bisericii. Cadrul ei, în formă de dreptunghi, are latura superioară arcuită, spre a se armoniza astfel cu arcul dublu de deasupra (fig. 19).

În afară, pridvorul se ridică la înălțimea corpului principal al bisericii, ca să se adăpostească sub aceeași învelitoare, întocmind un întreg unitar cu restul clădirii (fig 1 și 2). Arcadele decorative în acoladă, care încondeiază pe de-asupra arcurile pridvorului și care sunt o continuare logică a arcaturilor oarbe ce împresoară biserica, întăresc impresia acestei armonice uniri, iar splendidul brâu ornamentat, care încinge întreaga clădire, frisa de medalioane care se continuă și pe de-asupra arcadelor pridvorului și în sfârșit cornișa, ale cărei linii aleargă de jur împrejurul bisericii, încununându-i fațadele, desăvârșesc unitatea și armonia (fig. 3 și 16).

INTRAREA. Decorațiunile sculptate ale pridvorului se completează prin frumosul chenar în piatră cloplită ce încadrează intrarea, ca și prin minunatele uși săpate în lemn.

Chenarul (fig. 4) înveștămănează cadrul de piatră al intrării, care în partea de jos are un prag, tot de piatră, formând o singură bucată cu postamentele cadrului, în timp ce, sus, se împreună prin suprafața pisaniei și printr-o cornișă. El ni înfățișează un urej de acant, care șerpuește mlădios și simetric în dreapta și în stânga ușilor și a inscripției. Din acest urej principal, din care răsar, la anumite intervale, frunze și flori, se desfac, cu o desăvârșită ordine, în compartimentele goale, urejuri secundare, dintre care unele-și încovoie elegant vârful, îmbrățișându-se între dănele, iar altele se sfârșesc cu flori de toate vârstele: flori îmbobocite, pe jumătate ori depin desfăcute, flori mari, rotunde, flori cu ovarul plin de boabe. Acest bielșug de podoabe compli-

Fig. 15. Colțul nord-vestic al pridvorului, privit din interior.

BISERICA STAVROPOL EOS
SIB-BUCURESTI

PLANUL PRINCIPAL

STANCA ACTUALA
1899

DETALIU A

DETALIU B

DETALIU

DETALIU D

DETALIU C

DETALIU E

DETALIU TRILUSILOR

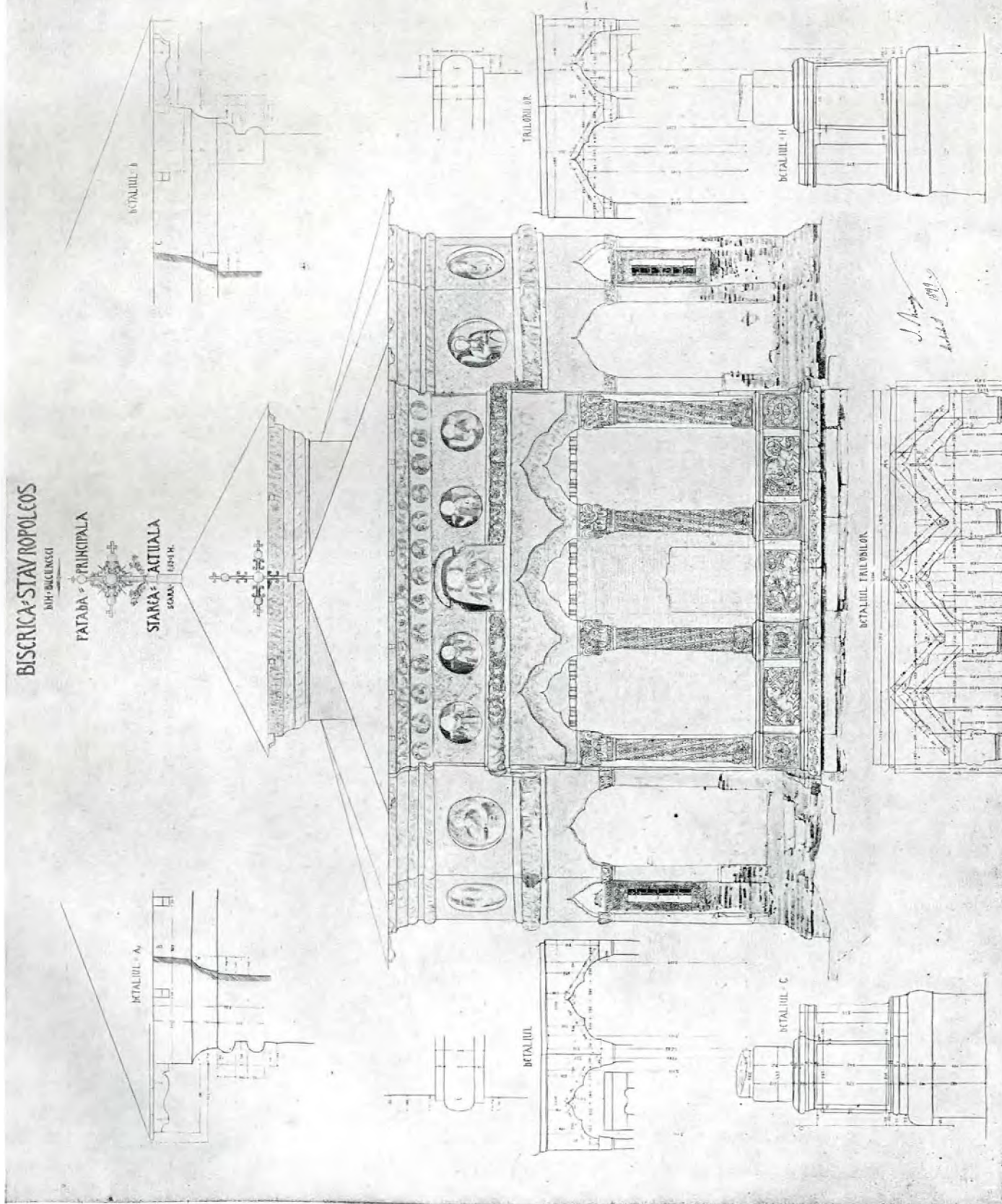

Fig. 16. «Desemnul cotate» al fațadei principale, lucrat de I. Mincu, în 1899.

cate este însă minunat distribuit și motivele se succed în chip firesc, alternând fără confuzie, de oare ce repetarea lor este făcută limpede și armonice, cu un deosebit simț de echilibru și de justă proporție. Meșterul cioplitor a știut să distingă esențialul de secundar, reliefând linia colită a urejului principal, cărui a subordonat celelalte elemente decorative: frunzele și florile îmbrăcând câmpul rămas liber. Decoratiunea apare astfel variată și interesantă, mulțumită admirabilei repartii a desemnului, mulțumită limpeziciunii cu care se presintă înțelegerii celor ce o admiră.

Ambele laturi ale chenarului sunt legate sus, de-asupra inscripției, cu un șirag frumos de vâruri de acant, pentru ca apoi să fie încununate de o cornișă, sculptată și ea în piatră, cu aceleași motive: frunza de acant stilisată, alternând plăcut cu scurte urejuri mlădioase ce se împărechează, îmbrățișându-se.

În sfârșit, două urejuri mici, din care răsar câte o delicată lea, încadrează, în partea ei de jos, pisania bisericii, deasupra acoladei ce încheie cadrul propriu-zis al intrării. Drednic de observat este aici gustul ales cu care au fost armonisate liniile geometrice ale acoladei cu acelea ale urejurilor de de-asupra lor, ce par că răsar din cele două nervuri principale ale chenarului și se întâlnesc apoi prin vârful lor, în vârful acoladei.

Ușile bisericii (fig. 4 și 20), în două canaturi, prezintă un deosebit interes, atât prin

caracterul ornamentațiilor cât și prin tehnică. O linie brăzdată de creștături ondulate, imitând un șirag de mărgelă, încadrează canaturile, care se termină sus, printr-o linie în acoladă, ce subliniază acolada în piatră din partea superioară a cadrului ușii. Cele două canaturi sunt despărțite printr'un pervaz central, decorat și el și alipit de canatul din stânga.

În câmpul ușilor, se însiră la distanțe egale, pe un plan mai ridicat, patru rânduri de panouri simetrice, încadrate în rame ondulat săpate: prima păreche de formă pătrată, celelalte dreptunghiulare.

În panourile pătrate de sus, meșterul a săpat, în mijlocul unei cununi, soarele în dreapta și luna în stânga. Soarele este redat printr'o rotundă figură omenească, d'împrejurul căreia pornesc două

sprezece raze; luna e reprezentată prin crai nou, din a cărui figură, săpată în concavitatea

secerii, îșnesc șase raze. Motive gingașe de urejuri mici se încovoale, se prind simetric în inele și se leagă în colțuri între dânsale, prin flori stilisate, umplând spațiul dintre cercul cununii și pătratul panoului.

Al doilea rând de panouri, acestea dreptunghiulare și cele mai mari dintre toate, ni înfăți-

șează pe Arhanghelii Mihail și Gavriil. Ei stau de pază la ușile bisericii. Mihail, voe-

Fig. 17. Coloanele din față ale pridvorului, privite din spre Sud-vest

Fig. 18. Parapetul central al pridvorului.

vodul oștilor cerești, cu filactera desfășurată într-o mână și cu sabia scoasă în cealaltă, amenință pe necredincioșii cari ar îndrăzni să calce pragul sfântului lăcaș. Gavriil, cu o ramură înflorită în dreapta, ține și el cu stânga o filacteră, pe care credința își închipuie scrise faptele bune ale drept-credin-

nea, cu oarecare mișcare a arhanghelilor, arată cu prisosință această preocupare a meșterului.

Un vas de flori, ca motiv central, decorează al treilea rând de panouri. În mijlocul vasului, se ridică o tulpină, care, întocmai ca o axă, taie panoul în două jumătăți egale

Fig. 19. «Desemn cotat» reprezentând o secțiune a pridvorului. Lucrat de I. Mincu, în 1899.

cioșilor, spre deosebire de cuvintele de amenințare pentru cei răi, de pe filactera Arhanghelului Mihail. O deosebită preocupare de a reda realitatea se vede în execuția lor. Cutele veșmintelor ce li cad până la picioare, ca și acelea ale tunicii Arhanghelului Gavriil, strânsă cu o cingătoare invisibilă la mijloc, mânecile sumese ale amândurora, amănuntele cu care sunt săpate părțile interioare ale aripilor, ca și atitudi-

și pe care se suprapun diferite motive de flori. Din tulpina care poartă o gingașă floare de crin centrală, pornesc, desfăcându-se de o parte și de alta, vrejuri ce se încovoie simetric, prinse, în dreptul axei, de câte un inel reliefat și se termină cu frunze, flori și fructe.

În sfârșit, a patra pereche de panouri este întocmită din benzi tivite cu ștraguri de perle săpate: ele șerpuesc, în amândouă

jumătățile panoului, în mișcări mlădioase de S, se încrucișează și se apropie, împărechindu-se prin inele sau brățări, din care iese tulpini subțiri ce se încovoie, ca să se sfârșească cu flori, în compartimentele rotunde.

Un chenar marginal înconjură panourile, încadrând totdeodată fiecare canat printr'un urej subțire, ce se încolăcește într'o mișcare tot atât de mlădioasă ca și aceea a urejului săpat în piatră, dar, firește, mult mai gingaș, mai rafinat, încăreat cu mici frunze delicate și prelungi, ce se înmlădie și ele în mișcarea urejului șerpuitor. El leagă astfel cadrul de piatră al intrării cu ușile care o închid, contopindu-le într'o armonie deplină. Între panouri, chenarele laterale se unesc fie prin două benzi încovoiate față în față și legate printr'un inel, fie prin trupurile încolăcite a doi balauri întraripați și acoperiți de solzi, cari-și întorc capetele amenințătoare unul împotriva altuia, în vreme ce cozile lor sunt prinse laolaltă printr'o brățară.

Privite în total, ușile dela Stavropoleos îți fac impresia unei compozițiuni surprinzător de bogate, care, prin marea ei varietate, prin dragostea de amănunt migălos redată, prin rafineria decorațiunilor și prin structura lor metodică, basată pe principiul simetriei, ne îndreaptă spre gustul decorativ al Renașterii. În adevăr, împărțirea panourilor în două jumătăți egale, printr'o axă verticală, care stăpânește compoziția, cu motive rânduite de o parte și de alta, într'o desăvârșită ordine simetrică, vasele de flori din care răsar tulpini cu vrejuri ce se încovoie după aceeași lege, mișcarea caracteristică a acestora în forma de S, inelele sau brățările în relief care împărechează volutele, capetele de balauri, cu care se sfârșesc vrejurile, sunt atâtea și atâtea elemente caracteristice artei decorative a Renașterii¹.

Prin toate aceste caractere, ca și prin proporțiile lor reduse, ușile dela Stavropoleos îți fac impresia unei gingașe miniaturi. Și totuși intrarea e măreață. E măreață pentru că chenarul de piatră, întrecând cadrul propriu-zis al ușii, se înalță ca să îmbrățișeze și inscripția pe care o încununează cu expresiva cornișă, puternic scoasă în relief. De altă parte, această măreție a intrării se armonizează de minune cu amănuntele delicate sculptate ale broderiei ce acopere su-

prafețele cadrului intrării și ale ușilor. Piatra și lemnul s'au înfrățit aici, ca să se de-

Fig. 20. Canatul din dreapta al ușilor bisericii.

¹ Alex. Daisay, *Histoire de l'ornement*, p. 88 și urm.

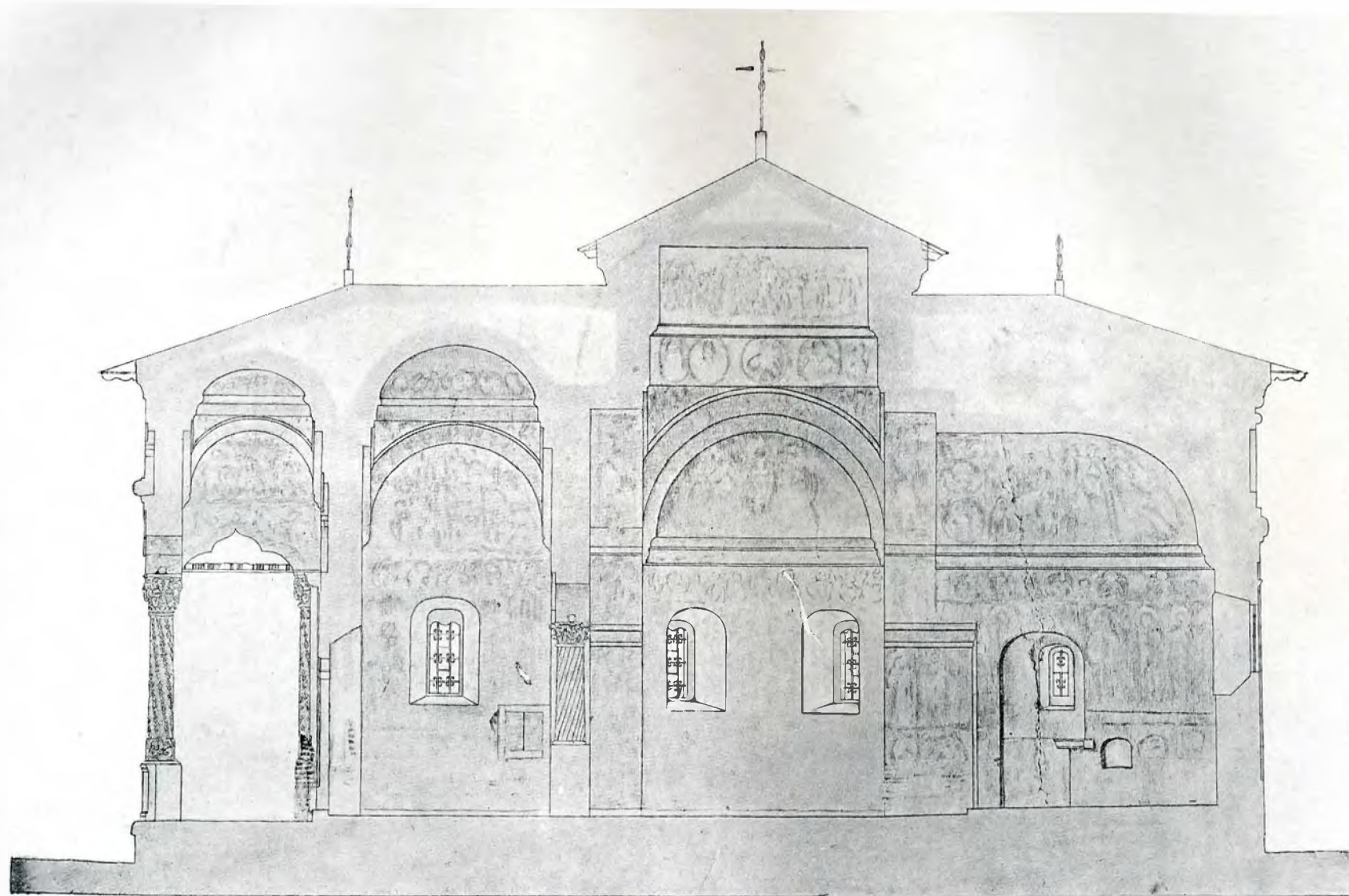

Fig. 21. Secțiune longitudinală a bisericii, cu vederea spre miazănoapte de I. Mincu.

săvârșească reciproc și să mulțumească gustul cel mai rafinat, fără ca, totuși, să înfrângă principiul solidității pe care trebuie să o prezinte niște uși de biserică. E destul pentru aceasta să vezi chingile de fier cu care sunt ele ferecate pe dinăuntru, în prelungirea balamalelor, ca și drugul puternic de fier, care, fixat cu un capăt în glaful din stânga, asigură odinioară intrarea, prin cârligul celuilalt capăt al lui, ce se prindea în inelul de fier din mijlocul canatului stâng, pentru ca să rămâi cu impresia forței pe care îți-o inspiră aceste splendide uși.

În resumat, pridvorul este partea cea mai variată împodobită a bisericii Stavropoleos. La liniile arhitectonice elegante se adaugă bogatele sculpturi în piatră și în lemn, adevărate broderii sculptate, care îmbracă într'un veșmânt dantelat coloanele, soclurile, parapetele, cadrul intrării și ușile, fără ca totuși să le încarce. Această exuberanță decorativă plastică, în care cele mai mici detalii de ornamentație sunt tratate cu un gust delicat, este desăvârșită de nu mai puțin imbielșugatele decorațiuni picturale, care, cu aceeași respectare a măsurii, îmbracă pereții pridvorului pe dinăuntru și pe dinafară și despre care se va vorbi la locul său. Pridvorul bisericii Stavropoleos constituie astfel un minunat ansamblu și-ți face impresia elegantei cochetării feminine, care și poartă cu gust dantelăria fină a veșmintelor.

PRONAOSUL sau tinda femeilor (fig. 21), cum îi ziceau bătrânii noștri, e de formă dreptunghiulară.

În mijloc, sus, se înalță o calotă, mai mare decât cea a pridvorului, din cauză că și încăperea este mai largă, dar legată după același procedeu, de o parte cu pereții, la răsărit și la apus, iar de alta cu bolțile semicilindrice laterale, care, la rândul lor, sunt

mai strâmte decât în pridvor, din cauza proporțiilor mai mari ale calotei.

De-a dreapta și de-a stânga sunt cele două

Fig. 22. Capitelul uneia din coloanele ce despart tinda de naos.

ferestre laterale, opuse, cu glafuri adânci, zugrăvite. Strâmte în afară, ele se deschid pieziș în interior, într'un larg dreptunghi, a cărui latură de de-asupra ia forma unui arc turtit.

În perețele din stânga, jos, aproape de colțul Nord-estic al pridvorului, se vede o mică firidă zugrăvită, având în glaful ei de jos o deschizătură în formă de pâlnie, în care se vărsa apa sfințită¹.

Trei arcade în plin cintru, sprijinite pe patru coloane, dintre care două libere în mijloc și două angajate pe laturi, despart tinda de naos.

La rândul lor, coloanele sunt așezate pe un soclu de zid, întrerupt în axa bisericii, spre a face loc intrării în naos². Zidite în cărămidă îmbrăcată în stuc, ele sunt bine proporționate ca factură, iar canelurile ușor înclinate, care li brăzdează trupul într'o alternanță plină de efect, produc un plăcut joc de umbră și lumină. Câte un ciubuc li strânge extremitățile, făcând, sus, legătura cu capitelurile de acant, bogate și foarte expresive, care le încunună (fig. 22). Vrednică

¹ Mai înainte, această firidă era de formă pătrată și avea o ușă mică cu două canaturi. Așa o reproduce și Mincu în al său „desemn cotel” ce reprezintă secțiunea longitudinală a bisericii (fig. 21). La restaurare însă, firida a căpătat o formă cam dreptunghiulară, cu laturea de de-asupra arcuită,

iar ușile i-au fost suprimate, socotite fiind probabil ca a daose ulterior. (Vezi și fig. 8 și 13 în *Bul. Com.* pe 1924, p. 155 și 160.)

² Vezi fig. 15. în *Bul. Com.* pe 1924, p. 160.

de observat este marea asămănare a acestor capitelluri în stucatură, datorite de sigur meşterului Iordan¹, cu motivele cornişei săpate în piatră, care 'neunună intrarea bisericii. Puternice coarde de lemn strungărit leagă bazele arcadelor.

În pardoseala tindei, care era pavată, ea şi celelalte încăperi ale bisericii, cu lespezi de piatră, se găseau încă la 1904, când Mineu începe restaurarea, cinci pietre de mormânt: trei în dreapta şi două în stânga². Strane simple, fără spătare decorate, îmbrăcau pereţii tindei.

NAOSUL. Din tindă, treci pe sub arcada din mijloc şi ajungi în naos. La început, acesta avea o formă aproape pătrată, luminat fiind de şase ferestre :

¹ Vezi în *Bul. Com.* pe 1924, p. 153.

² Toate aceste pietre se păstrează astăzi în galeria-privor a muzeului bisericii.

În dreapta tindei erau:

a. O piatră dreptunghiulară scurtă (1.13 m. 0.75 m.), încadrată într'un larg chenar de două vrejuri subţiri, ale căror capete se prind, sus şi jos, în câte o floare stilisată, ca o coroană cu trei raze. Din inscripţia, ştearsă în bună parte, se mai citeşte :

† „Supt această piatră odihnescu-se oasele [răposă]ţilor „robilor lui [Dum]nezeu Daniil (?) . . . ce au fost ceauş . . . soţiei lui Stan . . . fiicii lor R . . . nepoţilor săi . . . [Dum]nătră, Ioan, Stanca . . .”

b. A doua, tot dreptunghiulară, dar cu mult mai lungă (1.64 m. 0.72 m.), era aşezată în capul celei dintâi, ocupând amândouă întreaga lăţime a pronaosului. Un chenar format din două vrejuri groase, care se unesc sus, printr'o floare cu trei petale, încunjură câmpul destinat inscripţiei, un dreptunghi cu colţurile tăiate. Baza pietrei, care atinge soclul dintre tindă şi naos, chiar în dreptul coloanei din dreapta, are o scobitură semicirculară. Inscripţia este scrisă în greceşte, cu litere în relief, şterse în cea mai mare parte:

„[ENΘΑΔΕ] KEITAI [O AΣΔOC] TOV ΘΕ8 KON-CTANTINOS . . . EK ΠΑΤΡΙΔOC . . .

EFIN8 . . . [KA]CTORIAC . . . A . . .

ICAC . . . TAPA . . . EN MOAΔ . . .

„HAN . . . ON . . . Γ8CT8 . . . ΑΨΜΓ

[Aici] zace [robul] lui Dumnezeu Constantin din țara . . . Erinu . . . Castoria . . . August 1743.

În partea de jos a aceleiaşi pietre, se citesc următoarele cuvinte, cioplite tot în litere reliefate, dar ulterior şi de o altă mână: „ENΘΑΔΕ KEITAI H AΣAM T8 ΘΕ8 ΦΩTHNIA”. Aici odihneşte roaba lui Dumnezeu, Fotima.

c. Alături şi spre miazăzi de această piatră, se află o a treia, ceva mai scurtă (1.58 m. 0.80 m.), încadrată şi ea cu obişnuitul chenar marginal de vrejuri. În câmpul ei dreptunghiular se citeşte următoarea inscripţie, scrisă cu litere săpate: „ENTAVΘA KEIMAI THN ΔΕ THN ΠΕΓ-ΡΑΝ ΥΙΟ ΑΗΡ ΠΑΡΟVCHC VIOC ΑΘΑΝΑCΙ8

câte trei de fiecare parte, două ceva mai mari, jos, şi câte una mai mică în registrul de sus³, de-asupra şirului de medalioane ce încunjură biserica pe dinăuntru, așa cum brăul o încinge pe din afară. Lărgirea altarului şi mutarea mai spre răsărit a tamplei, cu prilejul măririi bisericii⁴, au dat naosului o formă dreptunghiulară mai pronunţată (fig. 5).

Patru arcuri sprijinite pe console profilate, susţineau prin mijlocirea pendentivelor, cupola Pantocratorului, care se ridica pe un tambur cilindric⁵. Dărămată pe la 1841, ea a fost refăcută de Mineu în timpul din urmă, cu o coroană de opt ferestre, prin care pătrunde lumina⁶.

Sânurile laterale (fig. 23 şi 24), semicirculare înăuntru şi pentagonale în afară, adause, cum s'a văzut, la câţiva ani după clădirea bisericii, au dat mai mult aer şi spaţiu naosului.

ΝΩΡΑC BAACHC MEN AI ΠΑΦON Δ ΕΗΑΡΧΙΑC ΓΕΩΡΓΙ8 EVNAIMOC T8 ΕΗΙΤΡΟΗ8 ΙΩΑΝ8 ΤΕΚ-ΑΕΙΝ8 ΑΜΦΟΤΗC . . . ΑΡΟΙΝ T8 ΝΙΚΟΑ8 TIC ZHCAC Δ'ΑΡΙCΤOC ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ ΧΡΟ-ΝΟC Ο . . . ΘΟ ΦΡΟΝΟC ΤΕΘΗΚΑ ΒΑΗΘΕ . . . Ε . . . ΔΕ ΡΟ . . . ΕΝ ΕΤΕΙ 1727

ΦΕΒΡ8ΑΡΙΗ 17. Aici, sub această piatră, zace bărbatul Parusis, fiul lui Atanasie din satul Vlasi, judeţul Agrafa . . . trăind în chip nobil şaptezeci de ani . . . În anul 1727 Februarie 17.

Jos, pe aceeaşi piatră, se citesc următoarele cuvinte, adause ulterior cu litere săpate în relief: „ENΘΑΔΕ „KEITAI H ΔΟΒΑΗ TOV ΘΕOV . . . TOV „ΚΑΗΕΤΑΝΟV ΘΕΟΦΑΝΟV (?) 1782 (?) ΔΕΚΕΜ-ΒΡΙΟV”. Aici odihneşte roaba lui Dumnezeu . . . a Căpitanului Tecfan (?) 1782 (?) Decembrie.

În stânga tindei se aflau:

a. O piatră dreptunghiulară (1.21 0.57), încadrată într'un chenar de vrejuri cu frunza lată, care se leagă, alternativ, la distanţe egale, prin câte o rosetă mică, în timp ce capetele lor, terminate tot prin frunze, se revărsă de o parte şi de alta. Inscripţia este cu totul ştearsă. Judecând după decoraţiunea chenarului, piatra pare a fi nouă, cel mult de pe la începutul veacului al XIX-lea.

b. Alături de aceasta, mai spre miazăzi, se găsea o mică piatră (0.84 0.36), de forma capacului unui sicriu de copil, ale cărei laturi inclinate sunt împodobite cu ghirlande legate din distanţă în distanţă prin noduri, din care atârnă capete de panglicuţe. În câmpul interior al pietrei sunt scrise, cu litere latine, cuvintele: „Infiinţat de tatăl meu, Malache Negoesco”.

³ Vezi în *Bul. Com.* pe 1924, p. 148, fig. 1.

⁴ *Ibid.*, pp. 152—3.

⁵ *Ibid.*, p. 157.

⁶ Mineu a legat prin puternici trăgători de fier aceste arcuri, ca să li dea soliditatea de care aveau nevoie în susţinerea turlei Pantocratorului.

Ele sunt acoperite cu câte un sfert de boltă sferică, ce face și legătura între arc-dublu și pereți. În fiecare din noile sânnuri, au fost deschise câte două ferestre, asemănătoare cu acelea ale tindei, înlocuindu-se cu acest prilej vechile ferestruici din registrul de sus al naosului prin răsuflătorile acoperite

În dreapta, alături de scaunul domnesc, se afla mormântul lui Ioanichie etitorul¹, iar, în stânga, lespezile altor două morminte².

La răsărit e altarul, ridicat cu o treaptă de-asupra pardoselii naosului și a tindei (fig. 24). O boltă semicilindrică, terminată printr'un sfert de sferă, îl acopere și face legătura

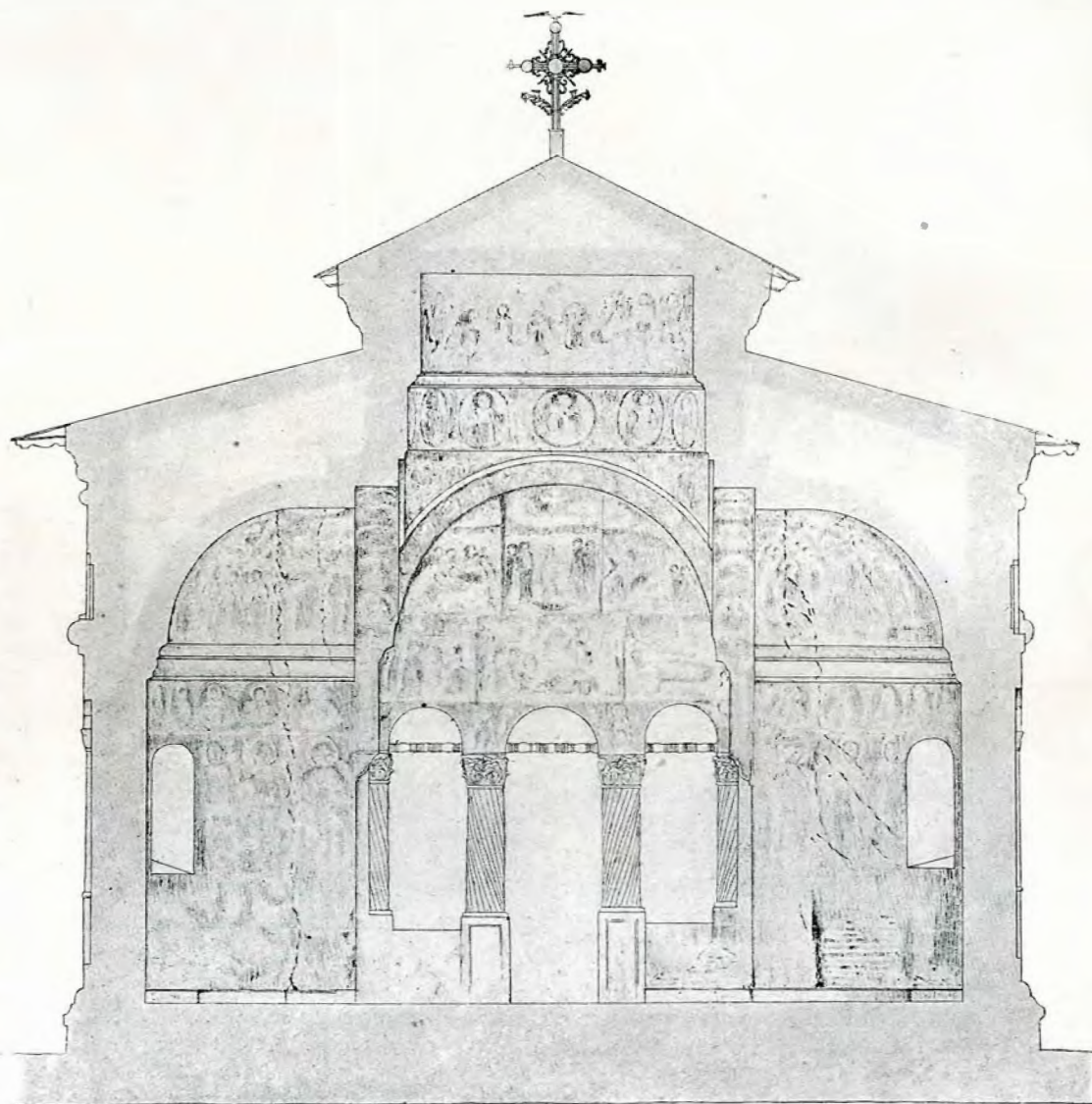

Fig. 23. Secțiune transversală, prin axa sânnurilor, cu vederea spre apus, de I. Mincu.

cu piatră săpală à jour, ce se văd până astăzi, în părțile din afară ale absidelor (fig. 12)

În pardoseala naosului, chiar lângă socul coloanelor din spre tindă, erau trei pietre de mormânt, păstrate astăzi în muzeul bisericii.

¹ Vezi *Bul. Com.* pe 1924, pp. 154-5 și 163.

² Una e de marmură (1.74 m. 0.92 m.), cu un larg chenar de mari frunze stilisate, care se leagă între ele prin benzi înguste. Inscripția din câmpul interior e cu totul ștearsă.

Pe a doua, care era așezată mai spre miazănoapte, ală-

ture între arc-dublu și perețele circular al acestei abside. În fund., pe axa longitudinală a clădirii, se află fereastra din mijlocul altarului. De o parte și de alta, se deschid în grosimea zidului, la miazănoapte proscimi-

turi de cea precedentă, încă se văd cele trei linii simple ce o încadrau și de-abia se mai pot citi cuvintele: „ΕΝΘΑΔΕ [ΚΕΤΑΙ] Ο ΑΓΑΘΟΣ ΤΩ ΘΕΩ ΝΙΚΟΔΙΜ[ΟC] [ΙΕΡΟΜΟ]ΝΑΧ[ΟC] . . .”. Aici odihnește robul lui Dumnezeu, Nicodim Ieromonahul....

dia, iar la miazăzi diaconicul, care primește lumina prin câte o fereștrică. Până în ajunul ultimei restaurări, se mai aflau în pereții altarului încă două fîrde: una mică, deschisă, în stînga, alături de proscomidie, și alta mare, cu două uși de lemn, în dreapta, aproape de diaconic, prima servind ca loc de păstrare a

rile de de-asuprarotunjite, peste care, înlocuind ea la soclul pridvorului (fig. 17), se revarsă, cu vârful în jos, mari frunze de acant, săpate în piatră. Un ciubuc bine reliefat termină soclul și-l leagă cu baza coloanei.

În dreapta prestolului, sub o lespede din pardoseala altarului, se deschide o tainiță, a

Fig. 24. Secțiune transversală, prin axa sînurilor, cu vederea spre răsărit, de I. Mîncu.

diferitelor obiecte sfinte, iar a doua ca veșmîntar (fig. 24). Amîndouă au fost astupate de Mîncu.

În mijlocul altarului este prestolul (fig. 26) de piatră. Pictorul lui are forma unei coloane cu caneluri ușor înclinate și cu baza strînsă într-o brătară de frunze de acant. El se sprijină pe un soclu pătrat, cu colțurile și lătu-

cării adîncime întrece înălțimea unui om. Acolo se ascundeau, în vremuri de primejdie, odoarele bisericii și averea în bani a mănăstirii.

TÂMPLA. La intrarea în altar se ridică tîmpla (fig. 25). Mutată mai spre răsărit, odată cu lărgirea altarului¹, ea

¹ Pe perețele din dreapta s'au găsit urmele grinzilor care susțineau, la început, tîmpla și care, la mărirea din 1730 a altarului, au fost răzate cu fierestrăul. Capetele rămase în

perete sunt semnalate de I. Mîncu în al său „desemn cotel” reprezentînd secțiunea longitudinală a bisericii (Col. Com. Mon. Ist.).

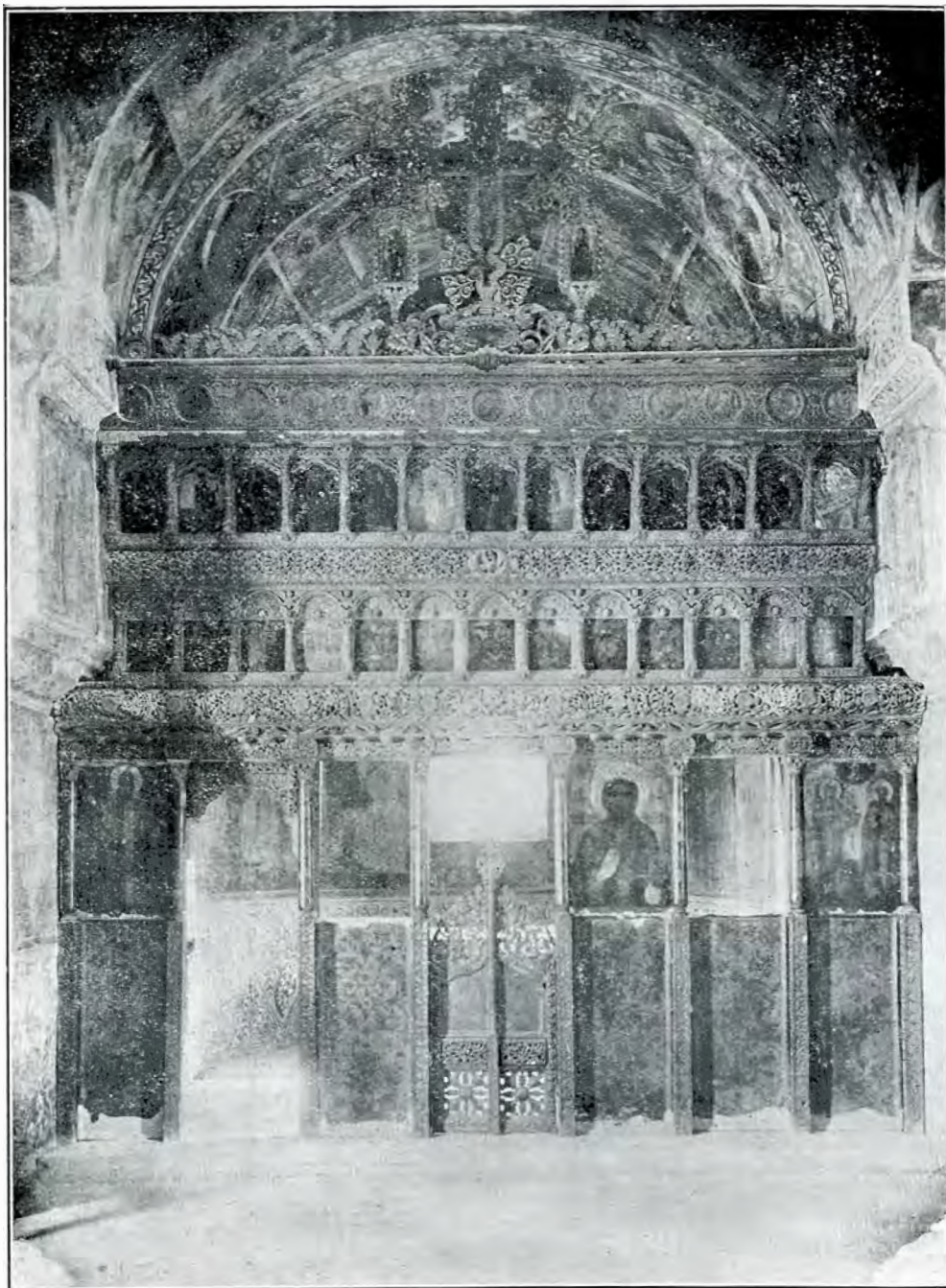

Fig. 25. Vederea generală a tâmplei dela Stavropoleos.

se înalță maiestooasă până în bolta arcului despre răsărit al Pantocratorului, întocmind

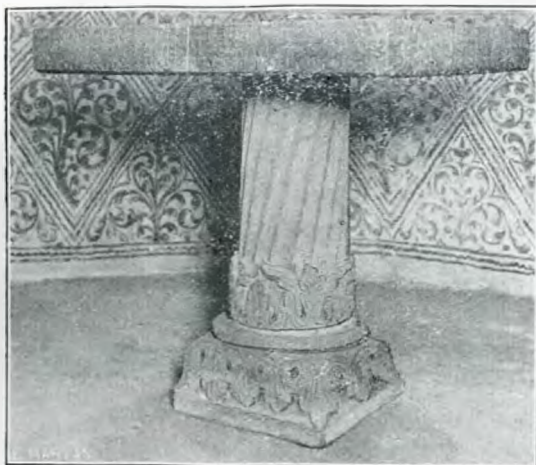

Fig. 26. Prestolul din altar.

un ansamblu monumental, care isolează pe preot de credincioși și ascunde taina săvârșită în Sfânta Sfintelor.

Principiul repartisării motivelor este acela al zonelor suprapuse în etaje, care reproduc forme arhitecturale: șiruri de medalioane și de arcade sprijinite pe colonete angajate și adăpostind fiecare câte o icoană.

Patru registre întocmesc tâmpla: primele trei sunt despărțite prin brâuri bogat și artistic sculptate; în al patrulea, brâul se îmbină cu șirul de icoane, pe care le poartă în medalioane. Sus de tot, stăpânește marea cruce a Răstignirii, cu icoana Maicii Domnului și a Sf. Ioan Înainte-Mergătorul, de o parte și de alta.

În prima zonă, colonete sprijinite pe înalte socluri, pătrate în secțiune, încadrează cele trei întrări ale altarului și mărginesc părțile extreme ale registrului. Ele servesc totodată drept cadru icoanelor împărătești și celor laterale, mărginind cu soclurile lor panouri netede de lemn, pe care artistul a zugrăvit mlădioase vrejuri îmbrăcate în frunze de acant, încovoindu-se simetric de o parte și de alta, prinzându-se în câte o brățară ori floare mijlocie și îmbrățișând alte mari și mici flori decorative (fig. 27). Decorațiunea sculptată a soclurilor pe care șerpuesc vrejuri suptiri cu flori de viță și cu crucifere, în chenare marginale de petale înșirate, este în deplină armonie atât cu ornamentația zugrăvită pe trupul neted și aproape cilindric al colonetelor înfășurate în spirală de câte o bandă aurie și frunze de

viță, cât și cu relieful pronunțat al capitelurilor, care răsar dintr'o cunună de petale și-și încovoae ușor frunzele de acant, sub apăsarea volutelor (fig. 28).

Un chenar de vrejuri suptiri ce șerpuesc, întrelându-se cu grație pe un plan bombat, încheie registrul. Crucifere și flori de viță smălțuesc, dela un capăt la altul, chenarul, iar vrejurile lui înflorite se prind prin brățări de-asupra compartimentelor ocupate de icoane (fig. 28), pe când de-asupra ușilor, ele se ridică și intră împărechindu-se sub câte o frumoasă coroană domnească sculptată (fig. 29), motiv pe care-l întâlnim și la chenarul zugrăvit în tinda femeilor de-asupra intrărilor și a ferestrelor. În dreptul capitelurilor

Fig. 27. Unul din panourile ce decorează partea de jos a tamplei.

chenarul acesta iese în afară și, într'o frumoasă compoziție de vrejuri, frunze, flori de

viță și crucifere (fig. 28 și 32), întocmește ca un al doilea capitel suprapus, cu muchile arcuite, menit să susțină brâul puternic reliefat, care face trecerea la registrul al doilea.

Cadrul ușilor împărătești (fig. 29 și 32) ca și al celei laterale din stânga (fig. 30) — cea din dreapta a fost condamnată — se termină sus printr'o arcadă trilobaiă, în acoladă, sculptată à jour, în lemn. Două colonete - console, pe laturi, cu trupul înfășurat în spirală de câte o bandă săpată cu motive de frunze de viță, susțin atât arcada, cât și chenarul dreptunghiular care o înscrisie din trei părți și în care șerpuește nelipsitul urej cu flori de viță și cu crucifere. Dedesupt, alte două urejuri, mlădiate elegant sub greutatea florilor lor decorative, fac tranziție de la liniile drepte ale chenarului la curbele arcului în acoladă.

Admirabile și în compoziție și în execuție sunt ușile împărătești (fig. 31).

Panourile centrale, pe care se vede zugrăvit în dreapta Arhanghelul Gavril, iar în stânga Sf. Fecioară, în clipa când primește „buna vestire“, sunt încadrate propriu-zicând într'o arcatură în acoladă, sprijinită pe capitelurile a două colonete angajate, laterale și despărțite de pervazul canatului din stânga. Acest pervaz întocmește el însuși între cele două canaturi o colonetă mijlocie mai mare, înfășurată în spirală, de o bandă tivită cu perle. Ea se termină sus cu un mic medalion, pe

care este zugrăvit Domnul Savaot și din care pornesc ca niște raze, în toate părțile, frunze de viță prelung stilisate, cu nervurile perlate. O floare de viță din care iese un

strugure rotund, bătut, încununează medalionul.

Spre deosebire de aceste panouri centrale, părțile de jos și cele de sus ale ușilor împărătești sunt săpate à jour.

Sus, două sirene, cu părul bogat revărsat pe spate, cu bustul desvelit până la cingătoarea tivită cu pietre scumpe, își mlădiază trupul terminat cu o lungă frunză de viță stilisată, ce urmează de aproape sinuositătea arcatului panourilor centrale. Ele țin, cu amândouă mâinile, puternice urejuri care par continuarea însăși a arcurilor acoladei și care, desfăcându-se în mai multe ramuri cu mlădioase încovoieri, în frunze cu loburile ondulate elegant și cu nervuri de mărgăritare în șiraguri, îmbracă de minune partea de sus a canaturilor, într'o adevărată dantelă, ale cărei margini arcuite se unesc

Fig. 28. Icoana Mântuitorului în cadrul tâmplii.

cu chenarul dreptunghiular de flori de viță și crucifere ce încadrează părțile laterale și cele de jos ale acestor splendide uși împărătești.

Jos de tot, în același plan cu panourile descrise, se vede, pe fiecare canat, câte o mare rosetă, ale cărei petale formate din frunze întregi de viță stilisate, cu săpături à jour, întocmesc, prin măiestrita distribuție a golurilor și a părților pline, două cruci

cu delicate contururi, de un admirabil efect decorativ (fig. 25 și 31).

Ele se leagă de partea centrală a ușilor prin alte două mici panouri dreptunghiulare, așezate pe un plan mai ridicat, în care două urejuri, legate la mijloc printr'o brățară, se încovoie simetric de o parte și de alta, umplând golurile cu crini și crucifere.

Primul registru al tâmplei este încununat de o bordură care se razimă pe capitulurile suprapuse ale coloanelor, proiectându-se viguros în afară, ca o cornișă. În câmpul cornișei aleargă o linie ondulată, în care tradițional știuleți, mlădiindu-și cu gust trupușurile brăzdate de boabe în șiraguri, se leagă doi câte doi, în câte un cap întraripat de înger, ce îmbracă sinuositățile inferioare ale liniei, pe când în cele de de-asupra, cu un minunat efect de ritm, alte capete de îngeri își desfășoară larg aripile (fig. 32).

Bordura susține la rândul ei un larg brâu, frumos boltit, de o neîntrecută bogăție ornamentală și măiestrie tehnică, reprezentând geneologia Mântuitorului „odraslit din rădăcina lui Iesse” (fig. 32.) Această genealogie este simbolisată printr'un vânjos urej de viță, răsărit din coapsa lui Iesse din Betleem, tatăl lui David și bunicul lui Solomon, din care se trage Mântuitorul prin Maria Fecioara. De-asupra ușilor împărătești, bătrânul strămoș, cu capu 'n aureolă, doarme ținându-și mâna dreaptă căpătâiu, iar urejul răsărit din această „rădăcină” se desfășoară în trei ramuri: două se îndreaptă în lături și brăzdează în linii șerpuitoare brâul, până la extremitățile lui, purtând câte șase medalioane mici, cu chipurile celor mai de samă urmași „împărații ludeilor dela David până la Hristos”, și una scurtă, mijlocie, chiar de-asupra lui Iesse, cu un medalion central, destinat Mântuitorului. Totul este menit să ilustreze cuvintele: „Eu sunt via și voi mlă-

dițele”. Încununat de un inel perlat și de un cerc de delicate petale marginale, fiecare medalion este o adevărată floare a soarelui, răsărită parcă din însuș urejul care-l încinge, într'o mișcare de elipsă. Medalioanele, la rândul lor, sunt încununate de coroane împărătești, ale căror raze în formă de frunze de viță, ușor mlădiate în afară, au nervurile tivite cu perle mărunte, în timp ce mărgăritare încrustate încing bazele cununelor. Restul câmpului este

îmbrăcat, ca într'o minunată podoabă, de mlădioasele frunze ale viței și de belșugul de struguri, simbol al Mântuitorului „strugurele de viață dătător”.

Un strâmt chenar de frunze și flori de viță mărginește acest brâu și face tranziția la al doilea registru al tâmplei (fig. 33.)

Un șir de arcaturi în plin centru, sprijinite pe coloane, împart acest registru în treisprezece compartimente, rezervate icoa-

nelor celor douăsprezece mari serbători și icoanei Răstignirii, așezată în mijlocul lor, chiar de-asupra rădăcinii lui Iesse (fig. 25) și a ușilor împărătești. Colonețele, cu capitulurile și bazele îmbrăcate în frunză de viță își profilează plăcut trupul strâns la extremități în inele și înfășurat într'un urej reliefat, a cărui direcțiune în spirală alternează dela o coloană la alta, purtând expresive crucifere. Îngeri mici și mari, cu câte două și cu câte patru aripi, își arată capetele de pretutindeni: ei sprijinesc consolele colonetelor, încunună capitulurile, îmbracă unghiurile dintre arcaturi și decorează suprafețele semicirculare ale acestora. Două chenare mărginesc acest registru: unul sus, întocmit dintr'un șir de flori de viță, aleargă dela un capăt la celălalt al tâmplei; al doilea, jos, întrerupt de consolele colonetelor, ținește latura inferioară a fiecărui compartiment, având ca motiv

Fig. 29. Partea superioară a cadrului ușilor împărătești.

tot flori de viță, prinse pe urejuri ce se leagă două câte două printr'o brățară, la fel cu acelea de pe jețul domnesc și arhieresc.

chiate printr'un întreit inel. În spațiile goale, țîșnesc din dreptul inelelor, într'o ordine deplină, urejuri secundare, ale căror vârfuri se termină cu câte o delicată floare de viță,

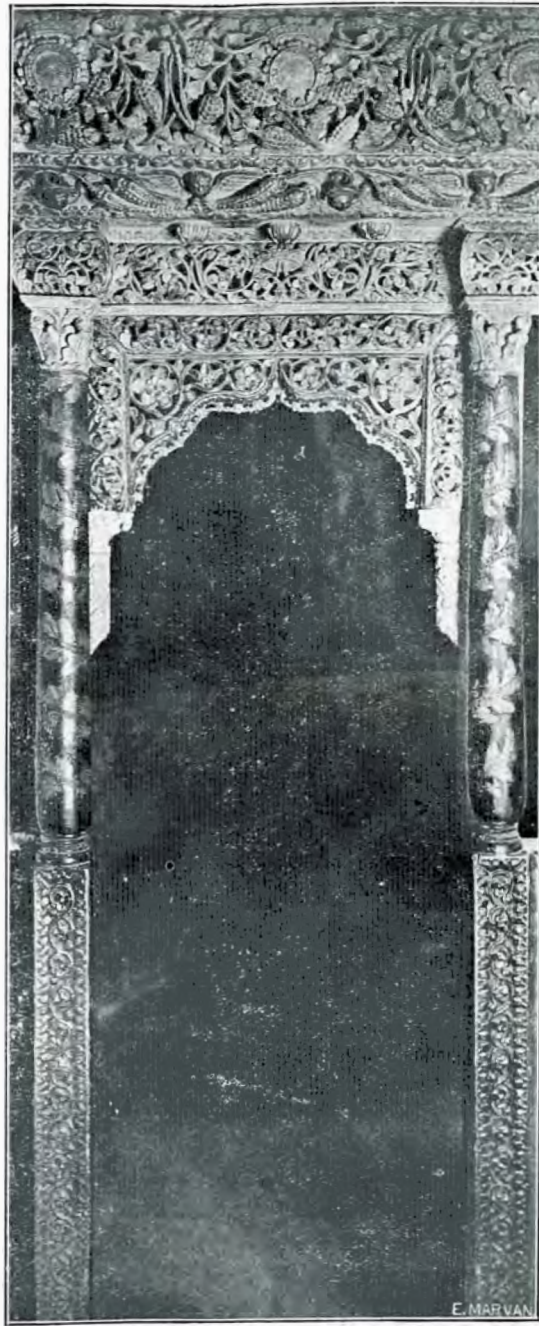

Fig. 30. Cadrul intrării laterale din stânga.

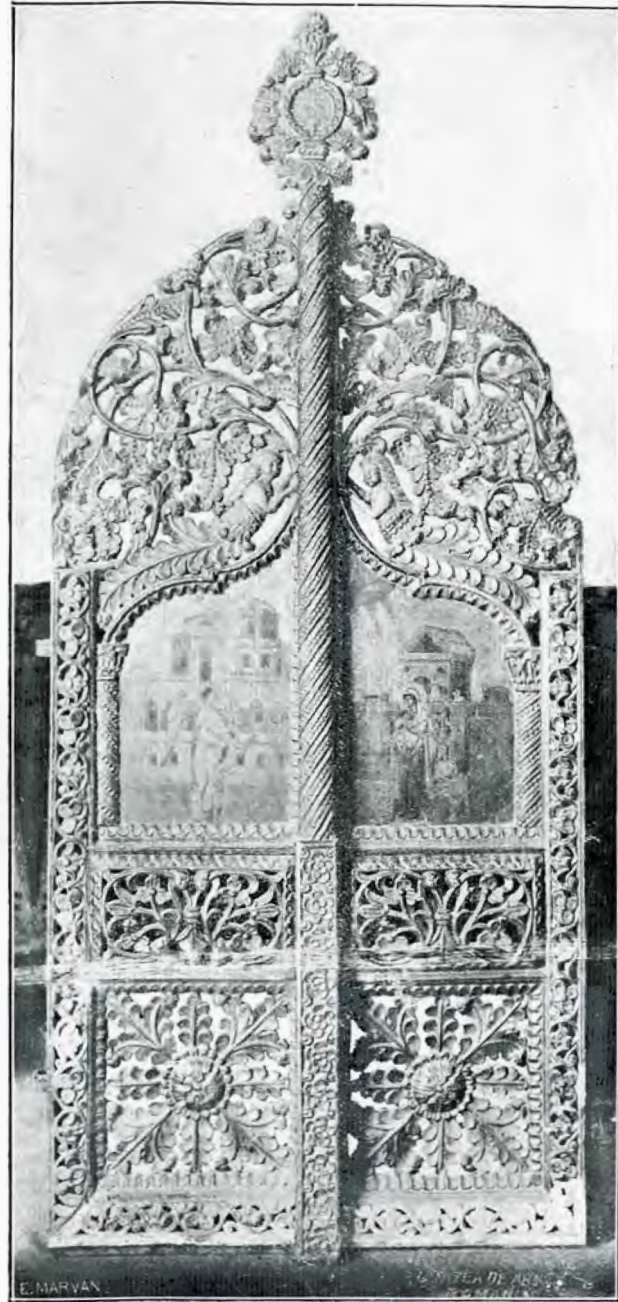

Fig. 31. Cele două canaturi ale ușilor împărătești.

Brâul care desparte registrul al doilea de al treilea e tot ce se poate închipui mai desăvârșit ca gingășie și delicateță (fig. 25, 34 și 35). Patru urejuri suptiri șerpuesc dela un capăt la celălalt al catapetesmei, întretinându-se două câte două și formând astfel ovaluri paralele, ascuțite la vârfuri și împăre-

în timp ce gingașe crucifere li îmbracă trupul de o parte și de alta, într'un ritm plăcut. În mijlocul brâului, ca un semn că biserica e pusă sub ocrotirea Domnului și a țării care dăduse ospitalitate ctitorului ei, stăpânește vulturul cu crucea 'n cioc și cu aripile gata de zbor, într'o coroană de

frunze, susținută și oerotită pareă de alți doi vulturi laterali (fig. 34), amănunt pe care-l

Al treilea registru (fig. 35 și 36), și mai scos în afară decât cel precedent, se întoc-

Fig. 32. «Rădăcina lui Iesse» de asupra ușilor împărătești.

găsim și în vechile steme imprimate pe tî-

păriturile domnești.¹
Armonia generală a compoziției, ferici- ta îmbinare a liniilor și a florilor, minunata distribuție a motivelor, care face dovada cunoaș- terii depline a e- fectelor oferite de părțile goale și de cele pline, și în sfâr- șit fineța execuției dau acestui brâu un caracter armonios și plin de farmec, făcând din el o ne- întrecută podoabă, de o reală valoare artistică.

¹ Vezi Bianu și Hodoș, *Bibl. rom. veche, passim*.

mește dintr'un sir de treisprezece arcaturi, sprijinite pe colo- nete, care formează astfel cadrul icoa- nelor celor doispre- zece apostoli și a Mântuitorului, ca ar- hieru, având de-a dreapta pe Sfânta Fe- cioară și de-a stân- ga, pe Sf. Ion Bole- zătorul (fig. 36).

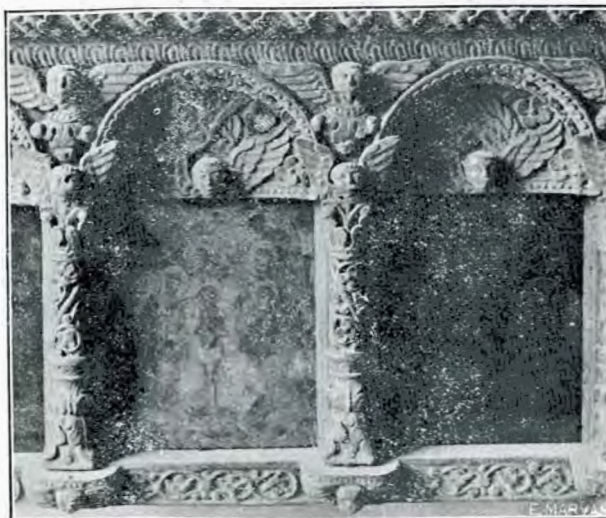

Fig. 33. Fragment din al doilea registru.

Colonetele, sprijii- nite și aici pe con- sole susținute de ca- pele îngerești, dar dublate de altele, ca să proiecteze puter- nie registrul în afa- ră, sunt împodobite cu benzi tîvite cu perle, care li înfășoară trupul, în direcțiuni ce

alternează dela o coloană la alta. Areele sunt trioblate și mărginite sus de un

pune, cu un minunat efect decorativ, o coroană împărătească cu câte cinci raze în

Fig. 34. Brăul dintre registrul al doilea și al treilea. În mijloc pajura țării.

chenar de urejuri cu crucifere, care, ca și în primul registru, iese în afară de-asupra capitulelor. Și mai de-asupra este un șirag de frunze de viță prelung stilisate care se apleacă două câte două, îmbinându-se prin vârfurile lor și întocmind astfel o bandă ce șerpuiește dela un capăt la celălalt al tâmplei, în timp ce în spațiile goale răsar flori de viță.

Registrul al patrulea (fig. 37) este înlocuit dintr'un șir de treisprezece medalioane. O cunună din vârfuri de frunze, legate sus și jos cu câte o brățară învârtită cu perle, formează cadrul fiecărui medalion. Între acestea stăpânește câte o floare de crin, simbol al curăției Sf. Fecioare care stă cu copilul Isus în medalionul din mijlocul acestui registru, între proorocii cari i-au prevestit venirea.

De-asupra fiecărei flori de crin, se supra-

Fig. 35. Fragment din al treilea registru.

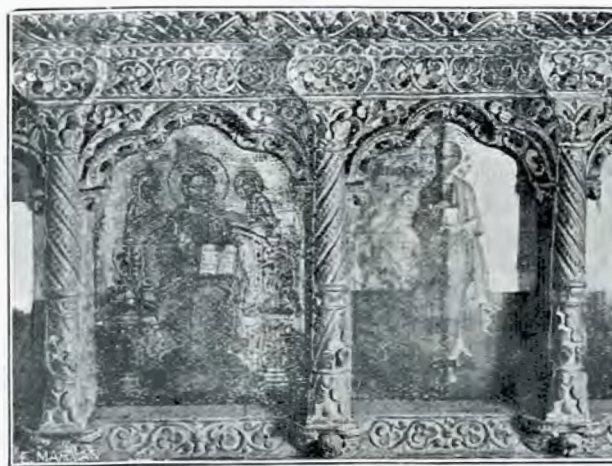

Fig. 36. Icoana Mântuitorului ca arhieru, din centrul registrului al treilea.

formă de frunze de viță cu nervurile perlalte. Și aici decorațiunea baselor acestor coroane urea să redea pietrele scumpe încrustate.

O lungă bandă perlaltă, cu încolăcirii de melc la capete și cu frunze de viță prelung stilisate (fig. 38), încunună catapetasma, în mijlocul căreia se avântă o admirabilă cruce a Răstignirii (fig. 39), susținută parcă de o parte și de alta de icoanele supțiate a Sfintei Fecioare și a Sf. Ioan Botezătorul. Cu brațele terminate în gingașe triloburi, din care scânteiază raze, neașteptat de fericiți redade, cu contururile-i tivite în șiraguri de mărgelă și benzi perlalte și încadrate în ghirlande de clopoței, ca și cele două icoane laterale, crucea Răstignirii face dovada unei mari bogății de elemente ornamentale,

mânuite cu multă dibăcie și cu un gust ales, într'o execuție de maestru.

Privită în întregul ei, tâmpla dela Stavropoleos se prezintă ca o admirabilă unitate arhitecturală, iconografică și decorativă.

Ca toate tâmplesle bisericilor noastre, ea are un pronunțat caracter arhitectural. Cu ușile-i împărătești, între cele două laterale, cu registrele-i care se suprapun în etaje, cu frisa de medallioane care o mărginește sus și în sfârșit cu crucea de care este încununată, tâmpla

părești și ridicând ochii, te vezi stăpânit, chiar de-asupra capului, de etajele de sus, care înaintază din ce în ce mai mult, ca să se termine cu impunătoarea cruce a Răstignirii, ce stăpânește sus, ca un simbol al Creștinătății.

Aceste forme arhitecturale sunt puse în serviciul unui program iconografic, menit să concentreze întreaga învățătură a Bisericii. În adevăr, pregătirea prin Vechiul Testament a venirii Mântuitorului, coborât din împărăteasa viță a lui David și Solomon, ceata profeților, cari au proorocit pe Sf. Fecioară, Buna Vestire a Nașterii Mântuitorului, cei doisprezece apostoli cari au împărtășit cuvân-

Fig. 37. Un fragment din al patrulea registru.

Fig. 38. Banda perlă, împodobită cu frunze de viță, care însemnează tâmpla.

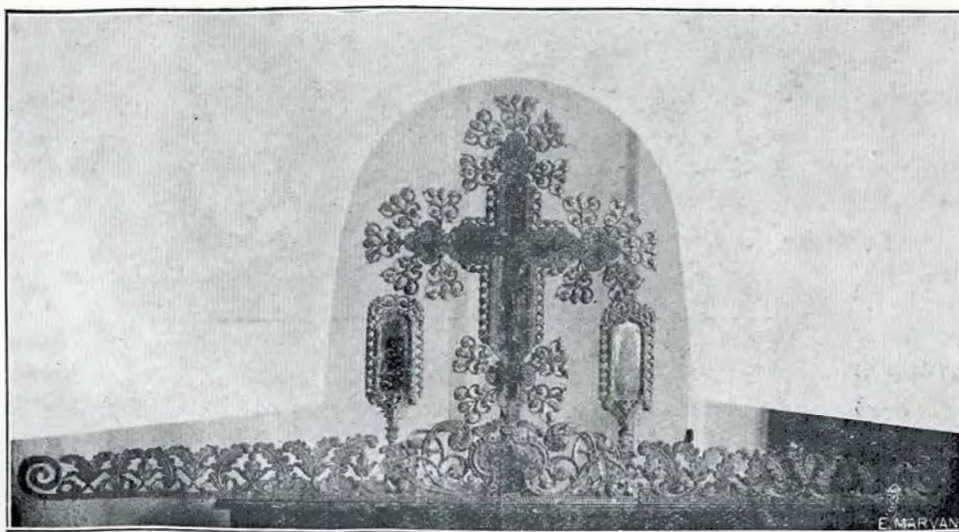

Fig. 39. Crucea Răstignirii.

cu toată înălțimea relativ mică a lămpii, o adâncă impresie: apropiindu-te de ușile îm-

tul lui, sărbătorile împărătești care evocă principalele epizode ale vieții și patimile

Domnului, toate se perindă pe dinaintea ochilor și se oferă meditației pioase a credincioșilor, într-o admirabilă compoziție iconografică.

Acest vast program iconografic, care resummă astfel Vechiul și Noul Testament este pus într'un cadru de neîntrecută bogăție ornamentală, o adevărată broderie săpată în lemn, ce îmbracă întreaga tâmplă.

Decorațiunea, cu toată exuberanța ei, nu covârșește însă liniile mari ale planului catapetesmei, care se impun limpede ochilor noștri, iar amănuntele decorative nu sunt o povară, ci încântă de aproape și potențează viguros de departe aceste linii. Pentru că, de și îndrăgostit de minunțioase detalii, meșterul ei nu s'a lăsat ademenit de mulțimea foarte felurită a motivelor ornamentale ce-i stăteau înaintea, într'un timp când începuse să bântuie pasiunea pentru bogăție fără alegere și pentru fast, când gustul vremii cerea tâmplă încărcate cu cele mai deosebite motive decorative vegetale și zoomorfice. El a avut puterea să-și restrângă cer-

cul de inspirație la lumea vegetală, și încă numai la câteva elemente, care au slujit întotdeauna ca simbol al celor sfinte. Alegându-și ca motiv principal vița de vie — cu vrejul, frunza, floarea și rodul ei — iar ca elemente secundare cruciferul, crinul și clopoțelul, artistul a creat o ornamentațiune cu un caracter unitar și totuși de o nesfârșită varie-

tate. În adevăr, deși mărgenit în cele câteva elemente decorative alese, el a dat toată măsura puterii lui de invențiune când a fost vorba să combine aceste motive și, lăsându-se parca în voia minunatei sale fantesii, a realizat acea bogată diversitate ornamentală, acea surprinzătoare felurime de îmbinări de motive, a-

cele fericite combinațiuni, prin care a ajuns să scoată din niște motive simple efecte atât de mari.

De altă parte, artistul a interpretat cu sinceritate motivele de basă, alese, pornind de-a dreptul de la natură, preocupat de dorința de a da impresia realității și adânc pătruns de sentimentul formelor pe care parca le are neconținut în față când își schițează ornamentele. Și, cu toate că motivele își păstrează individualitatea, ele se armonizează de minune, constituind o unitate ornamentală, mulțumită atât fericitelor îmbinări în care sunt puse, cât și legăturii tainice pe care o au între dănsle ca elemente cu pronunțat caracter simbolic.

Această concepție decorativă, de o neîntrecută puritate, imprimă ornamen-

tației o liniște desăvârșită, care te captivează și care se potrivește de minune cu menirea însăși a decorațiunii tâmples. Întrebuințând numai elemente cu un pronunțat caracter simbolic, artistul a căutat să nu turbure unitatea de gândire a programului iconografic, ci dimpotrivă să-l scoată în relief, să-l pună în adevărata lui valoare.

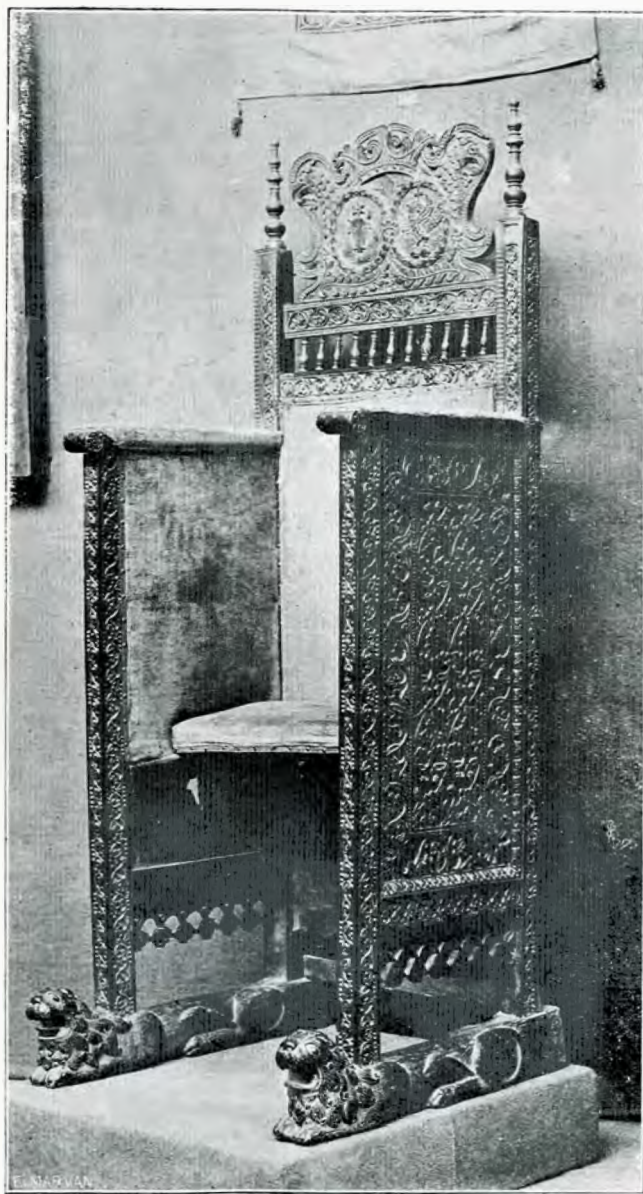

Fig. 40. Jețul domnesc.

Și, astfel, elegantele siluete ale registrelor, dându-și mâna cu podoabele de un gust distins ale ornamentației, se fac purtătoare, într'un cadru de deosebită măreție, ale învățăturii prin icoane, pe care Biserica o oferă ca într'o carte deschisă drept credincioșilor

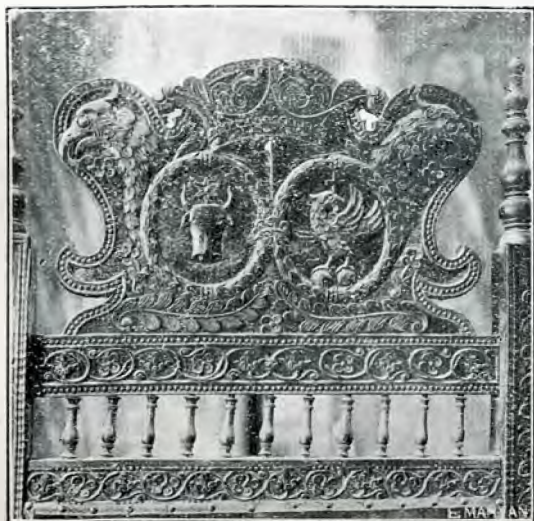

Fig. 41. Frontonul jețului domnesc.

ei. Formele arhitecturale, decorațiunea și iconografia merg mână în mână, se grupează armonice, se echilibrează cu o deosebită măiestrie de o parte și de alta a axei ce

Fig. 42. Frontonul jețului arhieresc.

taie ușile împărătești în două, ajungând, prin crucea Răstignirii, la cheia de boltă a arcului de răsărit al Pantocratorului, și se contopesc într'un admirabil ansamblu plin de fantezie și de farmec.

¹ Vezi fig. 14 în *Bul. Com.* pe 1924, p. 161.

Urednice de semnalat ca valoare artistică sunt: jețurile, stranele, iconostasul-tetrapod și sfeșnicul din naos.

JEȚUL DOMNESC.

(fig. 40).

Așezat în colțul sud-vestic al naosului, el se înalță pe un pedestal de lemn, cu trei trepte, având în stânga, pentru motive decorative, o piatră de aceeași formă, pe fața exterioară a căreia se încolăcește, întocmai ca pe chenarul intrării, un vrej săpat cu o elegantă floare centrală. Stâlpii înalți care susțin spătarul jețului, ca și cei scurți, pe care se razimă brățelele, sunt așezați pe trupurile turtite a doi lei cu gurile amenințător deschise.

Două frise, despărțite printr'un șir de unsprezece colonete, decorează partea superioară a spătarului și susțin frontonul su-

Fig. 43. Frontonul stranelor.

prapus. În câmpul friselor tivite cu perle, în șiraguri neîntrerupte ori curmate de linii scurte, se 'nmlădie vrejuri subțiri, purtând, într'o plăcută alternanță, delicate crucifere și flori de viță, un motiv care împodobește și fețele stâlpilor jețului. Pe fronton, stăpânește stema Moldovei și a Țării-Românești, în mijlocul a două cununi prinse printr'o brățară mijlocie și unite prin coroana domnească de de-asupra, în timp ce de o parte și de alta se arată capetele a doi vulturi laterali ce stau de strajă, ceea ce reprezintă emblema domnescului ctitor Nicolae Mavrocordat, care ținea să se știe astfel că domnise mai înainte și în Moldova. O bandă marginală perlată ținește conturul sinuos al frontonului, ocolind elegant capetele vulturilor și coroana domnească dintre ei (fig. 41).

Fețele laterale ale jețului domnesc, încădrate într'un chenar asemănător cu acela al friselor, sunt decorate de o rețea geometrică. Patru vrejuri suptiri șerpuesc în câmpul panoului, se întretaie două câte două, se leagă prin câte un crucifer și încadrează, în ovalele astfel formate, mari flori de viță, stilisate. O ghirlandă de clopoței, aidoma cu cea de pe crucea Răstignirii, încheie ca niște franjură laturea de jos a fețelor laterale (fig. 40).

JEȚUL ARHIERESC
ȘI STRANELE.

Mai mic, dar cu aceleași frumoase proporții ca și cel dintâu, jețul arhieresc este așezat în dreapta celui domnesc, în fruntea stranelor absidei dela miazăzi. Frontonul-i (fig. 42), decorat cu vrejuri suptiri, prinse în inele, poartă emblema lui Ioanichie ca Mitropolit al Stavropolei: o cruce înscrisă într'o cunună, în cercul căreia se citesc cuvintele: ΙΩ[Ν]Κ[ΙΟΥ] CT-[ΑΒ]Ρ[Ο]Δ[Ι]Τ[Ε]Ι[Ε]Ο[Υ].

De o factură asemănătoare, dar nu mai puțin caracteristice, sunt frontoanele stranelor (fig. 43), brăzdate de aceleași vrejuri, care aici se termină prin trei crini, în cele trei loburi superioare ale spătarelor, ca un simbol al Sfintei Treimi.

O sumă de elemente decorative comune arată la aceste jețuri gustul, predilecția și poate chiar și mâna meșterului tâmpler. Cea ce caracterizează însă în deosebi decorațiunea jețurilor este energia desemnului, care a redat viguros amănunte cu adevărat expresive: nervurile frunzelor, conturul florilor, penele vulturilor, razele coroanei domnești ș. a. Se poate însă ca și detaliile decorative ale tâmplii să fi fost tot atât de energice și numai

datorită vâpselelor cu care au fost acoperite ulterior, ele să nu ni se mai fi păstrat în curăția lor dintâu.

Fig. 44. Sfeșnicul.

SFEȘNICUL ȘI ICO-
NOSTASUL-TETRAPOD

Sfeșnicul (fig. 44) prezintă și el unele motive decorative comune: în deosebi frunza de viță de vie cu nervura principală perlata. Un alt gust și o altă factură de dată mai recentă vădește în schimb iconostasul-tetrapod (fig. 45 și 46). El a fost adus de sigur în biserica Stavropoleos din paraclisul mănăstirii, care se afla în chiliile hanului, în partea de apus a bisericii și care a fost dăruit odată cu hanul, pe la sfârșitul veacului al XIX-lea. Dovadă că el poartă și icoana Sf. Haralambie, hramul paraclisului, și nu al bisericii.

Ca o concluzie, putem afirma fără sfială că biserica Stavropoleos, cu toată simplitatea formelor și cu toată modestia proporțiilor ei, întrece tot ce avem ca artă veche în capitală, prin liniile-i nobile ca și prin ornamentația ei arhitectonică și sculpturală de ales gust. Cu un caracter mai mult pitoresc decât monumental, ea are ceva din savoarea unei splendide miniaturi, o admirabilă expresie de armonie și frumusețe. Îmbrăcată în haina ei de neîntrecută bogăție și varietate decorativă, care se resumă într'un admirabil efect de ansamblu, ea își dă parcă entuziasmul tinereții veșnice, captivându-te prin grația formelor și prin gingășia expresi-

ilor, cu adevărat „o mireasă împodobită”, cum obișnuiau să spună bătrânii despre lăcașurile sfinte pe care le închinau Dumnezeuzeirii.

Fig. 45. Iconostasul-tetrapod. (Vedere din față.)

Fig. 46. Iconostasul-tetrapod. (Vedere laterală.)

RAPORTUL SECȚIUNII REGIONALE CERNĂUȚI PE ANII 1921 — 1925

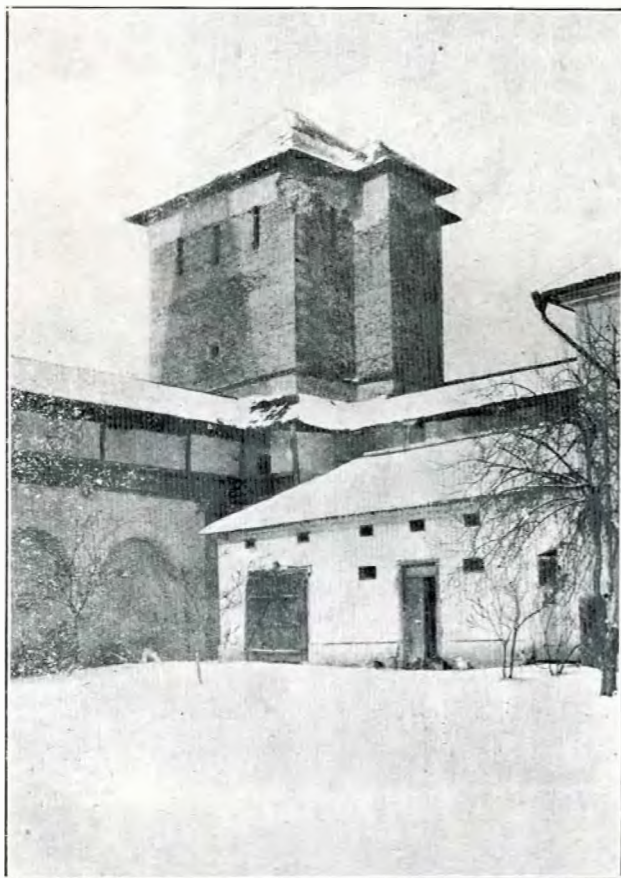
ÎNTOCMIT PE BASA RAPORTULUI TECHNIC AL INGINERULUI H. REZORI

de Dr. PETRE I. LUȚIA

(CONTINUARE ȘI SFÂRȘIT)

Cheltuielile tuturor acestor lucrări s'au urcat la suma de 140.000 de lei.

La mănăstirea Sucevița s'au executat lucrări de conservare la zidurile și turnurile de apărare, și anume s'au fixat pietrele slăbite, iar părțile căzute din zidărie au fost înlocuite. La turnul de

Mănăstirea Dragomirna. Turn de apărare

apărare dela Sud-Est a fost necesar de a subzidi fundațiile, de oare ce lângă acestea se afla o cloacă veche, în care se năruise o parte din fundament. Afară de aceasta, refectoriul situat la parterul clădirii principale, în prezent nefolosit, s'a transformat într-o încăpere de muzeu, executarea lucrărilor de instalare făcându-se în mod analog ca la mănăstirea Putna.

Cheltuielile pentru aceste lucrări s'au ridicat la suma de 45.000 de lei.

La mănăstirea Dragomirna s'au continuat lucrările de restaurare, începute în anul 1914 și întrerupte la izbucnirea războiului. Din nefericire însă, fondurile puse la dispoziție în fiecare an nu sunt suficiente decât pentru lucrări în măsură de tot restrânsă, astfel că terminarea lucrării va necesita o durată de cel puțin zece ani. În anul 1923 a trebuit a se înlocui construcția de lemn a interiorului în vechea clădire a egumeniei, fiind pericol de prăbușire. În urma lipsei de fonduri, nu s'a putut însă începe reclădirea, și prin urmare nu s'a putut face accesibil vechiul refectoriu, acoperit cu o boltă în formă de rețea, de oare ce din cauza pericolului de prăbușire a trebuit în primul rând să se execute înlocuirea construcțiunii tavanelor și a boltilor de-asupra etajului întâiu și de-asupra parterului dela aripa din spre Răsărit a clădirii locuită de igumen.

Mai departe a trebuit înnoit acoperișul de șindrilă de-asupra vechii egumenii și de-asupra unei părți a zidului de apărare. Acoperirea din nou a turnurilor, precum și a restului zidurilor de apărare a trebuit să fie amânată pentru anul 1924. În total s'au cheltuit cu reparațiile acoperișurilor, refacerea tavanelor, așezarea de uluce și pavajul nou la Dragomirna suma de 450.000 de lei.

Interesante au fost lucrările de restaurare la biserica Sf. Ioan în Suceava, la care se produsese cam de douăzeci și cinci de ani crăpături îngrijorătoare în pereții naosului. Boltă de-asupra pronaosului era crăpată și, din cauza pericolului iminent de prăbușire, toată construcția boltii a trebuit să fie căptușită cu o schelă.

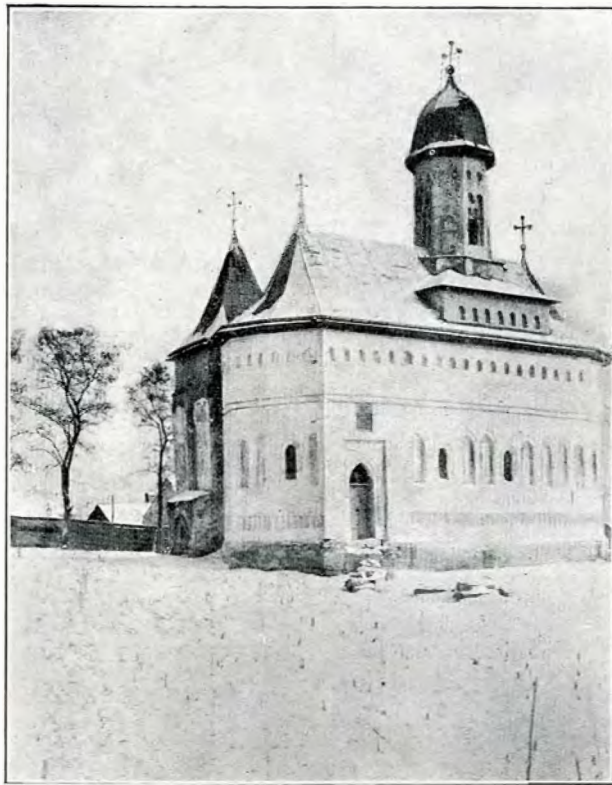
Din observațiile făcute în cursul anilor a rezultat că partea de Est a bisericii se tasează: deci în primul rând s'a subzidit apsida și apoi s'au scobit sub fundațiile zidurilor dela pivniță gropi de fundații, lărgite succesiv, care au fost umplute cu ciment. Întărirea fundațiilor, precum rezultă din planul fundației arătat în anexa raportului de față, s'a făcut în așa fel că a fost mai întâiu întărită conha în trei locuri, și anume la ambele legături cu naosul, precum și la căpătâiul ei, prin blocuri puternice de beton. Acestea au fost așezate până la adâncimea stratului stabil și au fost lărgite în partea lor de jos în mod corespunzător.

În naos, unde se iviseră crăpăturile cele mai pe-

Biserica Sf. Ioan din Suceava, înainte de restaurare

riculoase, s'au făcut întăriri la fundații; și anume s'a executat subzidirea întregului zid împrejmuitoare către Nord și a celei mai mari părți a zidului dela Sud, apoi întărirea bazei unei coloane între pronaos și naos. Această coloană, care în părțile ei superioare era cu totul crăpată, a și

Biserica Sf. Ioan din Suceava, după restaurare

foastă preschimbată în cursul restaurării. Întărirea fundațiilor s'a executat în beton de ciment „Portland” amestecat 1:6, și afară de aceasta fundațiile au mai fost armate cu șine de cale ferată incastrate, pentru a paraliza tensiunile de tracțiune ce eventual s'ar manifesta la partea de deasupra a fundațiilor, din cauza calității inegale a stratului dela basă.

Interiorul bisericii stătea din anul 1922 căptușit, de oare ce zidăria boltilor și anume în deosebi a boltii între naos și pronaos era total defectă. După prinderea betonului în fundații, s'a procedat apoi pe încetul la preschimbarea părților purtătoare interioare, și anume a fost preschimbată bolta amintită în total, iar celelalte trei numai în parte; afară de aceasta, precum s'a amintit mai sus, s'a preschimbat una din coloanele purtătoare. Lucrările au fost foarte dificile, căci la temelii trebuia să se lucreze în gropi de tot înguste, introducerea materialului sub fundațiile existente era foarte complicată, iar preschimbarea părților purtătoare superioare a fost îngreuiată prin faptul că trebuia introdusă o schelă, care avea să suporte sarcina întregii părți suportate de boltă. Toată lucrarea aceasta a trebuit să fie făcută cu multă băgare de seamă, pentru a limita la un

minim orice tasare ulterioară, fiindcă urmarea ar fi fost ivirea de noi crăpături în zidărie.

După deslegarea acestor noi fundații s'au introdus de desuptul ciubucului în formă de cordoan puternice ancore de fier înfierbântate, și cu ajutorul acestora părății au fost contractați cât s'a putut de bine; afară de aceasta, bolta crăpată a fost dărâmată și zidită din nou. Se înțelege că a fost necesar de a executa și reparațiuni la tencuială și de a sclivisi biserica în interior și pe din afară.

Cu ocazia acestor lucrări s'au făcut cercetări dacă nu se găsesc urme de pictură veche, însă nu s'a aflat nimic, afară de pictura figurală, ce datează dela sfârșitul secolului trecut, executată fără nici o valoare artistică. Având în vedere că această pictură nu reprezintă nici-o valoare istorică și că în parte era acum distrusă și afară de aceasta desfigura biserica, nu s'a putut pune niciun preț pe conservarea ei, și deci a trebuit să dispară cu totul.

Cât privește efectul acestor lucrări, el trebuie calificat ca mulțumitor, de oare ce, după cum se pare, tasările au fost stăvilite, cel puțin până în prezent nu s'au mai manifestat crăpături în zidărie. Aceste lucrări, care au necesitat o cheltuială în sumă de 105.000 de lei, au fost executate în colaborare cu arhitectul A. Bittner din Suceava, cărui i s'au achitat numai cheltuielile de regie. Pentru colaborarea desinteresată și devotată la această grea muncă aducem aici domnului arhitect Bittner mulțumirile noastre.

Tot odată, cu această ocaziune menționăm că acoperișul acestei biserici, clădit de Vasile Lupu, a fost reînnoit pe la anul 1880, însă într'un mod atât de nepriceput, încât pe alocuri se poate spune că se află într'o stare amenințătoare. Va fi deci necesară, imediat ce vom avea fondurile cuvenite, o refacere corespunzătoare a acoperișului, cu care ocazie va fi necesar să se modifice și formele actuale urâte ale acoperișului.

Mănăstirea Suceava se află în prezent într'o stare destul de bună, în ce privește clădirile de importantă istorică. În schimb însă au fost necesare lucrări de restaurare la clădirea locuinței egumenului. Aceste lucrări, inclusiv acoperirea din nou a halelor, pentru pelerini au necesitat o cheltuială de 21.500 de lei. Halele pentru pelerini vor trebui reclădite cu totul în cursul anilor viitori; de oare ce construcția lor de lemn este în cea mai mare parte putrezită; din nefericire, dotațiunea pusă la dispoziție în fiecare an abia ajunge pentru executarea acelor lucrări care sunt necesare pentru conservarea obiectelor de importanță istorică, astfel că asemenea lucrări la clădirile de dată mai recentă sunt mereu amânate, ca unele ce necesită sume relativ mari.

La biserica Maica Domnului în Ițcanii-Vechi s'a constatat în cursul anului 1923 că stâlful din vârful turnului era putreziț, crucea căzuse jos, astfel că pentru înlăturarea acestui defect a fost necesar să se desfacă o parte din acoperiș, să se introducă un nou stâlp și să se fixeze din nou crucea. Inclusiv schelele s'a cheltuit cu această lucrare suma de 8.500 de lei.

În Pătrăuți lângă Suceava (biserica fostă mănăstirească) s'a constatat în cursul anului 1923 că stâlful din vârful turnului era putreziț, crucea căzuse jos, astfel că pentru înlăturarea acestui defect a fost necesar să se desfacă o parte din acoperiș, să se introducă un nou stâlp și să se fixeze din nou crucea. Inclusiv schelele s'a cheltuit cu această lucrare suma de 8.500 de lei.

năstire zidită la 1487 de Ștefan-cel-Mare), vântul ridicase acoperișul de tinichea al turnului, defect ce a fost înlăturat imediat, cheltuindu-se suma de 1.500 de lei.

Acoperirea din nou a bisericii s'a prevăzut pentru anul 1924.

La mănăstirea Homorului în partea din spre Miază-noapte a acoperișului putrezise complet un căprior, astfel că apa, ce intra prin acoperișul defectuos, a deteriorat într'un loc perețele, iar în urmă căzuse o bucată de tencuială în mărime de doi metri pătrați. Defectul la acoperiș s'a înlăturat cu o cheltuială de lei 8.700, pe când perețele a fost tencuit din nou abia în anul 1924, pentru a-l lăsa să se usuce complet.

Mănăstirea Voroneț se află într'o stare suportabilă: numai din soclu căzuseră afară unele pietre: el a fost restaurat radical. Cheltuielile de restaurare a soclului s'au urcat la suma de 29.000 de lei, în care sumă sunt cuprinse și lucrările de reînțărare a pietrelor slăbite ale contraforților bisericii.

La biserica fostă mănăstirească, în Solca, s'au

Stâlpul lui Vodă înainte de restaurare

constatat defecte la acoperișul de țigle, astfel că a trebuit în parte așezat din nou, pentru a împiedeca intrarea umezelii în podul bisericii și prin urmare și pătrunderea ei în boltă. Materialul necesar a trebuit să fie luat dela turnul clopotniței, de oare ce țiglele acoperișului, fiind de proveniență cehoslovacă, nu s'au putut procura decât cu anevoie, mare întârziere și cheltuială. Costul acoperirii parțiale, precum și plombarea acoperișului s'au urcat la suma de 16.000 de lei. Turnul clopotniței a fost asigurat în mod provisoriu, iar acoperirea din nou s'a executat în anul 1924, utilizându-se material de țigle indigen.

În satul Onut pe Nistru se află o bisericuță de lemn, având o vechime de cam 150 de ani, al cărei

acoperiș și în cea mai mare parte și construcția de lemn erau complet stricate. Pentru a conserva această bisericuță pitorească, s'a executat cu o cheltuială de 12.000 de lei un acoperiș nou de șindrilă. Schimbarea pieselor putrezite ale construcției de lemn se va face în mod succesiv în anii viitori.

„Stâlpul lui Vodă” după restaurare.

În fine s'a terminat tencuiala soclului la biserica Sf. Ioan din Siret, pentru care scop s'a cheltuit suma de 75.000 de lei.

Dintre puținele monumente istorice profane ale Bucovinei trebuie să amintim că s'a asigurat în contra intemperiilor așa-numitul „Stâlp al lui Vodă” de lângă comuna Vama, județul Câmpulungul-Moldovenesc, acoperindu-se cu un acoperiș deschis, care este susținut de coloane de piatră. Afară de aceasta, peste iarnă, monumentul propriu zis se îmbracă, pentru a fi mai bine scutit într'o învelitoare de scânduri.

Supt stăpânirea austriacă de pe vremuri, acest monument de glorie străbună a fost neglijat cu desăvârșire, lăsat fiind pradă intemperiilor și climatului aspru al regiunilor de munte, precum și vandalismului locuitorilor neromâni de prin împrejurime.

Mihai Racoviță, Domnul Moldovei, trecând în anul 1716, la întoarcerea sa din Ardeal, peste Câmpulung și Vama la Iași, a ales pe un picior de plaiu din apropierea comunei Vama locul pentru ridicarea monumentului întru amintirea expedițiilor sale armate întreprinse în Țara Ungurească în tovărășia Tatarilor. Acest semn de amintire glorioasă lăsat de străbunii noștri nu putea fi privit cu ochi buni de către stăpânitorii

de odinioară, și doară numai inițiativa și dragostea pentru semnele din trecutul neamului său a unui vrednic boier moldovean au salvat acest monument istoric. Boierul Panait Moldovanu a ridicat la anul 1851, pe cheltuiala sa, un zid de apărare împrejurul stâlpului, ferindu-l astfel de apropierea vitelor și de vandalismul oamenilor. Mai târziu comuna Vama a îngrădit și acest zid cu o îngrăditură de lemn, plantând și câțiva copaci în apropiere. Totuși monumentul acesta, fiind cioplit dintr-o piatră nisipoasă, nu a putut rezista măcinării vremii și al ploilor, astfel că latura din spre Miazănoapte este ștearsă complet, rămânând numai pe celelalte laturi întreagă.

Astăzi „Stâlpul lui Vodă” este pus la adăpostul tuturor intemperiilor. Dăm aici textul inscripției:

„Din mila lui Dumnăzău Domn[ui] Io Mi-

ț-asă fără de veste ni-au lovit la Scaunul nostru în Țși, cu [gân]du ca să ni ă p[recum au luat Pivod[ă] Căp[i]tan pe Nicolaï Mavrocordat Domnul muuten[esc]u din scaunul țărăi, din Buc[urești], și l-au dus la Sibii, iar noi, cu aguto[riul lui] Dumnădzău i-am biruit și i-am răspin[s], dar și movil[ă] am făcut pe trup[urile lor] și minunat[ă] cruce și cerdac [de pia[tră, lângă movil[ă] am făcut, lângă [drumul] cel mar[e] [din josul] Cetățui, unde au fost și rășboiul.

... acestu stâlpu, și am mersu pe muntel[e] ce s[ă] chiam[ă] Măstăcănișul și pe muntel[e] Suhardul, pogorându-ne pen codri și ape, am vinit în Ț[a]ra Unguriască, în-

„Zamca” lângă Suceava, așa numita cetățue.

hai Racoviț[ă] Voevod, Domn și oblăduitor a toat[ă] Moldavi[a], la vălet 7224 [1716] al triil[e] răndu a Domnii Mel[e], rădicat-a pufernica Impărăție turcască oaste as[upra] Nemților, și la acestea mestecătur[i] multă prad[ă] s'au făcut bietii țăr[i] a Moldovii de spre part[e] [N]emților, poftindu-i și chemându-i o s[amă] de boe[ri] [a] Moldovii și din cii mai de [jos] de pur[uri] cum sântu Moldo[veni], încă]t nu au rămas m[ă]n[ă]s-t[ire] sau [bi]ser[ică] [cam așa: care să nu fi fost prădată; trei litere neînțelese].

Cu o samă de Nemți și Moldoven[i], Munten[i], Ungur[i], Sărb[i], căt[ă]v[a] adunătur[ă];

t[r'un] sat anum[e] Rodna, și de acolo împreun[ă] cu [Măria Sa Sult]anul și cu mulțim[e] de Tătar[i], prădă[ndu] și arzându, păn la cetate Bistriții [am] încunșurat-o de toat[e] părțil[e] și s'au d[at] numai cetate singur[ă] au rămas. [Apoi s']au slobozit Tatar[i] în prăd[ă], trecând de Muncaș, la Ungurime den afar[ă]; și s'au întorsu prin Maramorăș, au prădat [tot Maramorășul]; car[e] [pr]adă și j[af] s'a [pome]ni la Ungur[]; și apo[i] n[e-am] întors l[a] num...

... Iordache Cantacozouo Vel Cornis [ispravnic]; și această prad[ă] și robie ce făcu în [pămân]tnl țării Moldovii și a țlări ungurești s'au făcut din pr[ic]ina [ghină]r[ilor] de [Ardeal], și anum[e] Ștefan Șt[invil

Iorga: Studii și doc. vol. VI pp. 644—45.

ghi]nărarul den Sibii și [b]aronul de Tigh[e] [ghin]ărarul den Brașov și Santamo [?] [ghi]nărarul de Bistriță; car pentru acast[să] deei samă innainte lui Dumnă[zău], la infricoșatul [g]ludeș, căc pent[ru spurca]t[a] lăcomie lor trimițind [asupr]a ț[ă]răi pent[ru] dobănda l[o]r [câteva litere neînțelese].

Pentru încoronarea acestei restaurări, monumentul a fost înzestrat de către comuna Vama cu un teren împrejmuit de aproape 6.000 m² în scopul plantării unui parc natural, scutit de o trainică împrejmuire.

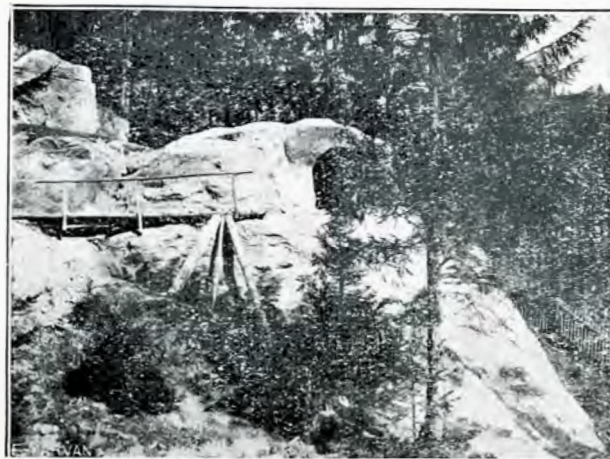
Cheltuielile lucrărilor de restaurare la acest monument au necesitat, inclusiv împrejmuirea și plantațiunea, suma de 80.000 de lei, la care și Fondul bisericesc ortodox-român din Bucovina a contribuit cu suma de 25.000 de lei.

În cursul anului au fost vizitate și cercetate a-

istoric, mai ales având în vedere că proprietara clădirilor acestora, comunitatea de cult armenescă din Suceava nu dispune nici de cele mai modeste mijloace pentru astfel de scopuri.

1924.

La începutul anului acestuia, Secțiunea Regională Cernăuți a încercat o pierdere ireparabilă prin moartea prea timpurie a valorosului ei se-

Putna. „Chilia lui Daniil Sihastrul”

cretar d-l dr. Oreste Lutia, profesor de istoria artelor la Universitatea din Cernăuți, decedat în ziua de 19 Februar 1924.

În locul vacant a fost numit secretar d-nul dr. Petre Luța.

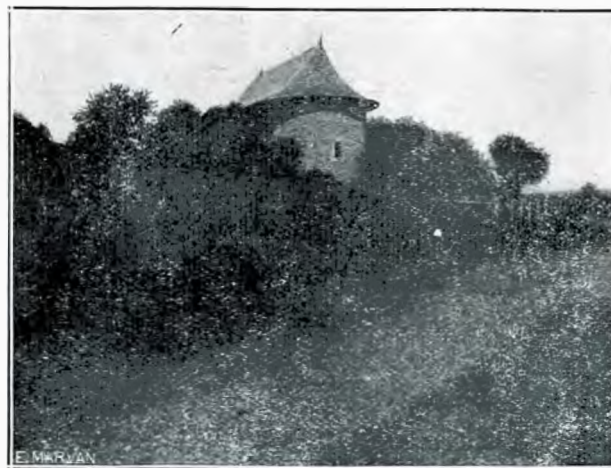
Pentru anul bugetar 1924 s-au pus la dispoziție din fondurile comisiei centrale suma de 150.000 de

Mănăstirea Putna. Zid și turn de apărare

mănușit de către membrii comisiei aproape toate monumentele care stau sub scutul și îngrijirea ei, astfel că rezultatul activității până la finele anului 1923 este în resumat acela că, exceptând bisericile din Pătrăuți și Părhăuți lângă Suceava, ale căror acoperișuri au fost înnoite în cursul anului 1924, niciun monument din proprietatea Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina nu mai este periclitat în mod serios.

Despre celelalte clădiri-monumente istorice trebuie să menționăm că fosta mănăstire armenescă „Zamca” lângă Suceava se află în stare de dărăpănare și că va fi necesar de a se întrebuița și fondurile Statului pentru restaurarea acestei așezări atât de pitorești și interesante supt raportul

Biserica din Părhăuți, județul Suceava

lei, iar din mijloacele fondului bisericesc ortodox român din Bucovina suma de 2.500.000 de lei, care însă a fost ulterior redusă la 1.500.000 de lei. Suma de 150.000 de lei afectată Secțiunii regionale Cernăuți din partea Comisiei Centrale a fost cheltuită în modul următor: pentru lucrări de conservare la Cetatea Suceava s'a cheltuit suma de lei 80.000.

Întru lucrările de restaurare la foaia mănăstire „Zamca” suma de 30.000 de lei; pentru cumpărarea unui album în trei volume conținând fotografiile celor mai importante monumente istorice și obiecte de artă din Bucovina, suma de 14.000 de lei; pentru necesitățile secretariatului Secțiunii regionale părăuți suma de 26.000 de lei.

În anul acesta s'a luat în vedere o serie de lucrări de restaurare și conservare, care în cea mai mare parte au și fost executate pe deplin.

Așa s'a terminat la mănăstirea Putna muzeul mănăstiresc, care astăzi, aranjat sistematic și cu înțelegere, stă la dispoziția publicului vizitator.

Cu această ocazie trebuie să relevăm cu deosebită recunoștință activitatea rodnică a egumenului acestei mănăstiri P. C. S. părintele Volcinski, care cu o rară înțelegere a verificat și aranjat materialul atât de bogat care atrage asupra sa atenția oamenilor de specialitate, fapt remarcabilu elogiu mai ales de membrii congresului de bi-antinologie, ca și de profesorii americani, cari în ursul anului au vizitat mănăstirea Putna.

De altfel la această mănăstire s'au mai executat diferite lucrări mărunte de restaurare în curte și e-a lungul zidurilor de apărare, s'a controlat apoișul de țigle al bisericii, restaurându-se lo-

tin, cum este de pildă între altele și vechea școală mănăstirească.

Astfel „Chilia lui Daniil Sihastrul” a fost restaurată, curățindu-se de mărăcinii și buruienile care o copleșiseră, iar accesul la ea a fost adus în stare de ordine și din nou asigurat.

Părăuți. Întrarea în biserică

La mănăstirea Sucevița s'au executat la fel unele lucrări de amenajare și s'au comandat instalațiile și mobilierul pentru muzeu, astfel că și aceasta va sta în curând la dispoziția vizitatorilor.

La mănăstirea Dragomirna au fost continuate lucrările de restaurare la clădirea egumenului și în aripa ei, în al cărei etaj au fost amenajate două camere pentru scopurile muzeului mănăstiresc. Mobilierul pentru aceste apartamente este și terminat și va fi transportat la fața locului imediat ce va permite vremea, astfel că și aici muzeul va fi în curând deschis. Afară de aceasta

Suceava. Biserica Mirăuților

urile defecte. Afară de aceasta s'au mai acoperit din nou o serie de clădiri, care se află în afără le zidurile mănăstirii, căreia însă totuși îi apar-

Crișcatec. Biserica-schit

s'a depozitat materialul necesar pentru acoperirea turnurilor și zidurilor de apărare.

În Suceava, la biserica Sf. Dumitru a fost restaurat și tencuit din nou soclul turnului de la clo-

potniță, și căpriorii acoperișului turnului schimbați din nou. Pentru îngrădirea din nou a bisericii s'a aprobat suma de 55.000 de lei.

Biserica Sf. Ioan Botezătorul din Suceava a fost redeschisă și predată serviciului divin, după ce s'a îndepărtat de la intrarea în biserică pridvorul de lemn, care fusese așezat — fără nicio înțelegere și gust din punct de vedere arhitectonic — în anii optzeci ai secolului trecut; în locul acestui pridvor s'au așezat trepte de piatră, instalându-se un portal nou. Din nefericire, și în acest an a trebuit să se renunțe la reconstrucția acoperișului.

La mănăstirea din Suceava s'au executat numai lucrări mărunte de conservare, și s'a împrejmuit grădina mănăstirii în partea din spre Miazăzi cu un gard.

De oare ce se hotărâse ca biserica Mirăuților să fie pusă la dispoziția serviciului divin pentru elevii școlilor din Suceava, s'au instalat în interiorul acestei biserici pereți portativi de scânduri în înălțime de unul și jum. m. de-a lungul zidului, pentru a scuti de deteriorări frescele acestei biserici.

La biserica Maicii Domnului în Itcanii-Vechi se ivise în cursul toamnei 1924 o crăpătură la absidă, care a fost reparată imediat.

La vechea biserică din Părhăuți, zidită în anul 1522, de Gavril Totrușanu, precum și cea din Pătrăuți pe Suceavă, clădită de Ștefan-cel-Mare la 1487, acoperișurile au fost înalte cu șindrilă.

La mănăstirea Homorului a fost înaltă tenaciula, ce căzuse de pe partea din spre Miazănoapte, observându-se în cursul lucrărilor toate precauțiunile necesare pentru conservarea vechii picturi.

Turnul clopotniței dela foasta biserică mănăstirească din Solca, clădită la anul 1623 de Voievodul Tomșa, a fost acoperit din nou cu țigle moderne, iar materialul de țigle vechi smălțuite, rămase întregi dela turn, a fost depozitat, pentru a servi la restaurările viitoare ale acoperișului bisericii.

Vechea biserică de lemn din Sucevița a fost acoperită din nou cu șindrilă, din mijloacele comunei.

Cel mai important monument istoric profan din Bucovina: cetatea lui Ștefan-Vodă din Suceavă, aflându-se într-o stare de pericol din cauza năruirii pantelor dealului, pe care e situată, necesită atenția și îngrijirea din partea Comisiunii noastre într'un șir de ani, întru cât lucrările de consolidare a pantelor prin plantațiuni de salcâmi, precum și cele pentru împiedecarea erosiunilor pârâului Căcaina vor cere un timp mai îndelungat. În anul acesta s'a comandat materialul necesar pentru plantațiunea pantelor expuse năruirii. Întru cât, din cauza vremii secetoase, nu s'a procedat la plantare în toamna anului 1924, aceasta se va executa imediat la începutul primăverii 1925, când se vor începe și lucrările pentru regularea pârâului Căcaina; la cetatea propriu-zisă s'a restaurat și asigurat o parte din zidăria căzută.

În sfârșit mai amintim lucrările de restaurare ale vechii biserici a Sf. Ioan Teologul din Crișceatec, pe malul Nistrului, ctitorie răzeșească,

datând din anul 1765, pentru care Fondul bisericesc a acordat o subvenție de 5000 lei.

Ca încheiere menționăm că Secțiunea regională Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice a obținut în anul acesta pentru instalarea secretariatului și arhivei sale un local în palatul administrativ din Piața Ghica-Vodă, unde se țin și ședințele.

1925.

În acest an au fost continuate înainte de toate lucrările de plantațiune pe pantele dealului care poartă ruinele Cetății Sucevii. Din nefericire însă, acțiunea de replantație, care a necesitat sume mari, a avut un rezultat foarte trist, de oare ce între lunile Martie și începutul lui Iulie în această regiune nu a căzut niciun strop de ploae, așa

Clopotnița bisericii din Solca

încât cea mai mare parte a plantelor sădite a perit din cauza secetei. La toamnă însă plantația va fi înaltă, pentru a obține o vegetație care să întărească terenul.

Un efect excelent au avut în schimb lucrările de scurgerea apei, care au produs o drenare atât de puternică a lisierei, încât răchitițele plantate pe locurile umede s'au uscat aproape toate; fapt este că lunecări noi de teren nu s'au mai manifestat. Causa principală a desfacerii părților de teren nu consta atât în fenomenele de lunecare condiționate prin formația geologică a terenului, cât mai mult în măcinarea de către vitele ce pășteau în mase mari în toate locurile dealului. De o pericolitare a ruinei ca atare însă nu poate fi vorba, fiindcă ea stă pe stânci.

Totuși din punct de vedere al ordinii se vor continua lucrările de plantațiune și se vor executa lucrările de regulare a părului Căcaina, în care scop administrația construcțiilor hidraulice a aprobat un credit de 60.000 de lei.

Mai departe au fost continuate din mijloacele Statului acoperirea „cetății Zamca” lângă Suceava, terminându-se reconstruirea acoperișului, care era complet putrezit, așa în cât cel puțin clădirea dela intrare a acestei așezări pitorești și atât de interesante din punct de vedere istoric a fost asigurată.

Sub supravegherea Comisiunii Monumentelor Istorice și în deosebi cu intervenția consilierului ei tehnic, s'a restaurat și biserica armenească „Turnul roș” în Suceava. La această biserică se iviseră crăpături îngrijorătoare în bolta care despărțeste naosul de pronaos, și afară de acestea crăpături produse în urma tasării pandantivelor. Reprezentanta parohială armenească, pentru a evita ca biserica aceasta să aibă aceiași soartă ca și cealaltă biserică armenească din Suceavă, al cărei turn dela mijloc se surpase în anul 1921, se purta cu gândul de a îndepărta întregul turn situat deasupra naosului, și în locul lui să așeze un turn ușor, construit din lemn. Numai cu cea mai mare greutate și luându-și răspunderea întreagă chiar față de sancțiunile codului penal, arhitectul a reușit ca reprezentanța parohială să renunțe la acest plan și să se asigure astfel biserica în forma ei existentă. Cu această ocazie s'au executat lucrări de întărire a fundației la partea de Nord, precum și la conlă, apoi a fost asigurată prin intercalarea unei bolți de întărire, una din cele patru bolți ale bisericii, construită din material slab; afară de aceasta au fost preschimbate și pendanțivele, de oare ce erau construite din material inferior.

Resultatul acestei acțiuni poate de asemenea fi calificat ca bine reușit, biserica fiind folosită acum din nou pentru scopurile serviciului divin.

În contul mijloacelor puse la dispoziție de Fondul bisericesc ortodox român a fost aprobată suma de 500.000 de lei și s'au executat:

1. Reparațiunea unor defecte la zidăria contrafortilor, precum și astuparea unor crăpături în zidăria foastei biserici mănăstirești în Solca.

2. Cu ocazia unor lucrări de amenajare la egumenia din Sucevița s'a constatat că mulura turnului de intrare căzuse jos și că alte părți amenință să cadă, astfel că viața trecătorilor este periclitată. S'a dispus imediat preschimbarea mulurii, cu care ocazie în locul mulurii largi purtate de larmiere construite din stâlpi de lemn moale, s'a dat noii muluri o structură mai puțin largă.

3. La biserica de acolo, ferestrele de lemn s'au înlocuit cu ferestre de fier, de asemenea au fost necesare și s'au executat reparațiuni în interiorul și în exteriorul clădirii egumenului.

4. La mănăstirea din Putna a fost nevoie să se facă din nou reparațiuni la acoperișul bisericii, precum și la cel al clădirii chiliilor din spre Sud. Afară de aceasta însă, mănăstirea a avut nevoie de un șir de lucrări de conservare la chiliile și locuințe, cât și în apartamentele destinate primirii

visitatorilor; afară de aceasta s'a mai controlat și acoperișul zidurilor de apărare.

5. La mănăstirea Dragomirna s'a continuat cu lucrările de acoperire la zidul de apărare, precum și la cele patru turnuri de apărare, care acum pot fi considerate ca asigurate.

Locuința egumenului a fost restaurată, încăperile museului au fost prevăzute cu instalațiile și mobilierul necesar; în deosebi s'au executat și reparațiunile în interiorul egumeniei mănăstirești. Pentru viitor e proiectată restaurarea vechii clădiri a egumenului, precum și reconstrucția cori-

Biserica din Zaharești, județul Suceava

doarului de apărare, care lucrări însă aparțin programului de lucru al anului 1926.

6. La biserica din Zaharești, care în mod cu totul nepriceput a fost la timpul său desfigurată printr'un acoperiș de tinichea, s'au executat reparațiuni la pereți și la acoperișul turnului, care avea unele stricăciuni.

7. La biserica Sf. Ioan Botezătorul din Suceava s'a reparat mobilierul bisericesc.

8. În fine s'au terminat unele lucrări mărunte de restaurare la biserica Sf. Ioan Teologul în Schit.

Spre complectare mai relevăm că din îndemnul Secțiunii noastre s'a reorganizat, cu concursul membrului în Comisiune, regretatul D. Dan, muzeul diecesan din Cernăuți, care a fost redeschis în două camere ale palatului metropolitan din localitate și pus sub conducerea răposatului domn.

● altă chestiune, care preocupă încă și în prezent Secțiunea Regională Cernăuți, este întocmirea inventariului monumentelor, precum și al obiectelor istorice și artistice din Bucovina, în care scop s'au și început lucrările de culegere a materialului necesar; această vastă lucrare este încă în curs.

În primăvara anului 1925, Secțiunea noastră, invitată de către Ministeriul Cultelor și Artelor, și-a dat concursul la reușita bună a expoziției de artă românească din Paris. Pentru realizarea acestui scop, ea s'a adresat I. P. S. S. Mitropolitului Bucovinei, pentru a obține autorizația ca delegatul Ministeriului Cultelor și Artelor, d. director V. Drăghiceanu, să poată alege și ridica din muzeele mănăstirilor bucovinene, precum și

din cel diecesan, diferite obiecte artistice de deosebită valoare, pentru a fi expuse la acea expoziție. La stăruința d-lui președinte al Secțiunii noastre, I. P. S. S. Mitropolitul a admis ca obiectele amintite să poată fi ridicate din muzee, însărcinându-se tot odată membrul în Comisiune, regretatul consilier D. Dan, ca să plece împreună cu delegatul Ministerului la mănăstirile Putna, Sucevița și Dragomirna, pentru predarea obiectelor dorite. Astfel admirabilele și bogatele aiere, acopereminte de mormânt și celelalte obiecte de artă românească din mănăstirile bucovinene au avut partea

lor de merit la strălucitul succes al expoziției, atât în Franța, cât și în Elveția.

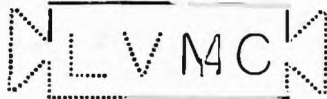
Ca încheiere, trebuie să constatăm că rezultatul activității Secțiunii regionale Cernăuți în acești cinci ani a fost cât se poate de mulțumitor: cele mai multe monumente istorice au fost cu îngrijire restaurate și asigurate, și avem toată încrederea că și lucrările ce încă nu s'au putut înfăptui și care ne așteaptă pentru viitor vor fi aduse la îndeplinire cu aceeași stăruință și același bun succes.

Cu prilejul cercetării vechii biserici de cărămidă, descoperite sub pardoseala actualei biserici de lemn, filiala Sf. Voevozi din Stolojani, mi-am prelungit drumul în sus de Târgu-Jiului până la Bumbești, iar în jos de Târgul Cărbunești, pe Gilort, până la Musculești.

1. La *castrul roman din Bumbești*, așezat între albia Jiului și șoseaua națională care duce în țara Hașegului, apa răpezită a râului, abia scăpat din strâmtorile munților, rupe necurmat din malul înalt, clădit numai pe bolovani și pietriș de aluviune, ușor de târit la vale. Din șosea se impun vederii două laturi rămase ale zidului înconjurător, cea răsăriteană, în direcția șoselei, păstrată pe o lungime de o sută cincizeci metri, cea de Miazăzi pe o lungime de șaiszeci metri Jiul a smuls în întregime laturile de Miazănoapte și de Apus, și parte din celelalte două, deci mai mult de jumătate din castru.

Prin săpăturile lui Gr. Tocilescu s'au degajat în parte zidurile înconjurătoare și poarta pretoriană. Interiorul se înfățișează aproape nivelat, cu o moviliță de ruine spre malul Jiului, și servește ca loc de fânețe. Din două cărămizi, singurele pe care le-am smuls din malul surpat al Jiului, una este imprimată cu laba de câine, des întâlnită pe cărămizile romane, alta cu stampila slab apăsată a legiunii V macedonica:

Am luat aceasta ca bun augur pentru rezultatul săpăturilor dorite de fruntașii gorjeni, între cari d-nii avocat Șerban Frumușanu și primar C. Bălanescu, cari cu multă bunăvoință mi-au înlesnit mijloacele de transport și m'au întovărășit în parte din drum.

Se știe că acest castru a fost refăcut în piatră în anul 201 d. Hr., după ce zidurile de pământ de până atunci (*muri cespiticii*) căzuseră de vechime. După inscripția de reclădire din 201, castrul este al Cohortei I Aurelia Brittonum Miliaria Antoniana¹.

* * *

2. De și întunecul se lăsa, ne abatem la *cula dela Curtișoara*, așezată pe un tăpșan de-a stânga Jiului, după Ștefulescu² cea mai frumoasă între culele gorjene. De supt cele cinci arcade ale pridvoru-

¹ Gr. Tocilescu, *Fouilles et Recherches archéologiques*, p. 137 și *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen*, Jahrgang XIX, 1896.

² *Gorjul Istoric*, pp. VIII și 74-75.

lui în adevăr frumos, care se deschide de-asupra zidului orb al primelor două rânduri de camere, se desfășoară priveliștea largă din munte până departe în jos pe Valea Jiului. Cula este bine păstrată și de curând intrată în proprietatea d-lui C. Neamțu din Craiova, care de sigur o va transforma într'un adevărat muzeu de etnografie gorjeană. Acum este goală, păzită de o păreche de surdomuși simpatici prin graba cu care ne deschid peste tot.

Pe același tăpșan, ceva mai jos, este bisericuța de zid a culei, cu pridvorăș pardosit cu cărămidă mare pătrată, nu romană; în interior, de o parte și alta a ușii de intrare sunt zugrăviți ctitorii: boierul Ienache cu Ion și Grigore, fiii, cocoana Bălașa cu Catinca și Polixenia, fiice. Pe fundul ușii din zidul de stânga al altarului este zugrăvit pomelnicul ctitorilor din 1821. În graba și întunecul ce se lăsase n'am mai putut culege alte date.

* * *

În Târgu-Jiului am văzut *Biserica Domnească*, pe zidul exterior al căreia, în dosul altarului, între cele două brăie de ornamentație în gips dintre strașină și ferestre, s'au scos de supt tencuiala ce le acoperia două chipuri de prooroci cu coroane împărătești. Aceste picturi de toată frumusețea fac parte din seria de "prooroci și sibile de pe pereții din afară" cari, când "la 1855 biserica a fost rezugrăvită după cum se vede azi, în stil rafaelic, (i) s'au suprimat"³.

Fiindcă se impune problema desfacerii în întregime a picturii exterioare, socotim necesar să redăm în scurt, după Ștefulescu, datele asupra zidirii, picturii și prefacerilor suferite de această biserică⁴.

Biserica actuală este zidită din temelie „de mai mulți negustori din Târgu-Jiului” „întru slava și hramu sfinților și mai marilor voievozi Mihail și Gavril și sfinții și mai marii mucenici Gheorghe, Dimitrie, cu blagoslovenia Prea Sf. S. chirio chir Gligorie, episcopu Râmnicului”, deci între 1748 și 1764. Data precisă lipsește din pisană de zidire.

Pe piedestalul prestolului sunt scrise numele popilor Costandin Popescu, Costantin Runcanu și al protopopului Gligorie, la *leat* 7282 (1774).

La 1829 „se procedează a se prefăce zidăria tâmpiei bisericii, a se face locurile de cântăreți în zidire, a se mări ferestrele și a se pune fiare, a se așterne pardoselele cu piatră, lăsându-se locul steșnicelor mai înalt, iar unde cetește diaconul a se așeza o piatră în patru muchi”.

³ Vol. Ștefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, p. 133.

⁴ *Ibid.*, pp. 126-144.

„La 1843, Sept. 14 s'a zugrăvit și înfrumusețat tâmpla“ de zugravul Sava Petrovici din Timișoara, cu care contractează lucrarea „Marele Medelnicer Grigorie Bălțeanu, unul din cei mai vechi citori“. În contract se specifică «să se zugrăviască tâmpla bisericii cu toate otverile (ușile) și icoanele după planul ce l-am trimis încă din leat 1834, zugrăvite și poleite cu aur și fîrăle; iar celelalte marmuri să se facă; ...să se facă cu cea mai mare meșteșugire după legea Răsăritului și deosăbit să-i mai dau sfanți 150 pentru dregerea sfinților după păreți“.

La 1855 biserica a fost rezugrăvită, după cum se vede azi, în stil rafaelic (!) iar proorocii și sibilele de pe păreții din afară s'au suprimat.

Așa dar vechea zugrăveală de pe mijlocul vechii al XIII-lea s'ar putea regăsi și în interiorul bisericii, în afară de catapeteasmă, a cărei zidărie s'a prefăcut și care s'a zugrăvit în prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Creдем de folos, pentru creșterea tezaurului nostru artistic, să se dea la iveală deocamdată frisa de prooroci și sibile de pe zidul exterior al bisericii.

* * *

Biserica Domnească a avut însă înaintea actualului lăcaș un altul mult mai vechiu, amintit în hotărîrea judecătorească din 25 Maiu 1717, dată de Banul Craiovei C. Știrbeiu¹, în care se arată cum „24 de oameni din oraș“, între cari „popa Ghioca preot bătrîn“, „au mers dela judecată în sfînta biserică domnească din Târgu-Jiului de au jurat...“.

La aceiași «biserică domnească» se rînduiește «preot întru toată viața... popa Danciu din Rămești», pentru care prin actul din 1-iu Novembre 1723 închină Mănăstirii Hurezi toată partea lui de moșie din Rămești².

* * *

Tot în Târgu-Jiului am fost invitat de d-l primar și de fruntași ai orașului să văd biserica Sf. Apostoli, pe care un comitet de construcție cere să o dărîme, avînd să ridice alta în loc. Asupra acestei chestiuni am referit osebit onoratei Comisiuni a Monumentelor Istorice.

* * *

Din Târgul Cărbunești, unde am revăzut biserica Sf. Ioan Botezătorul (Petreștii-de-sus), ctitorie a polcovnicului Mihail Colțăscu din 1780, remarcabil monument istoric³, am dorit să văd și numai în trecere bisericile de pe valea Gilortului, Jupânești, Vierșani, Petreștii-de-jos, Musculești. Dăm aici notele ce am putut lua, socotînd că vor fi de oarecare folos.

Jupânești⁴, unul din satele vechi, apărînd în documente din veacul al XV-lea, numărînd ca stăpînitori de moșie pe Roman și Jitean, boieri ai lui Vlad Călugărul (hrisovul din 30 Iunie 1485), pe Rađu și frații lui (hrisovul lui Mihnea-Vodă din 10

Iulie 1576), pe Stamate Aga și Dumitru Postelnicu (hrisovul din 10 Maiu 1627), pe Crăsnari, Părăieni (hrisovae din 1729, 1742, 1745), nu-și vădește azi acest trecut în monumentele sale, care probabil s'au distrus și îngropat unul după altul fără să se fie sama la cel din urmă de ce va fi fost înaintea lui. Această imagine tristă, dar clară, o înfățișează vechea biserică de lemn prăbușită de putregaiul bănelor și îngropînd sub ea tot ce cuprindea. Înaintea intrării o lespeze de mormînt cu slove cirilice închise în chenarul format de verigile a două lanțuri alăturate. După ce a servit de așternut pentru picioare, acum stă îngropată sub bărnele putrezite, pînă ce un plugar, curățînd terenul, îi va da o altă întrebuințare. Atari lespezi cu aceiași soartă am văzut acum și în Târgu-Jiului, altă dată în alte părți, căci e plină țara de ele unele de adîncă vechime, cu numele celor ce și-l puteau trimite în slovă săpată veacurilor viitoare.

Pe aceasta mi s'a părut a desluși data 1818, fapt care se va controla la degajarea ei. Pe catapeteasmă, în parte prăbușită, mai stă un rest de icoane; un Sf. Ion din cele patru mari și alte douăzeci și cinci mai mici în rîndurile de deasupra ușilor; în altar am găsit alte trei icoane mici și patru mari, între care a Fecioarei Maria, din care însă nu se mai păstrează decît capul și colțul drept cu Arhanghelul Mihail. De și deteriorate, aceste icoane sunt din cele mai frumoase exemplare de pictură bizantină, cu chenare, nimburi și veșminte aurite, cu numele sfinților și versete biblice în limba slavonă. Sunt odoare care, se vede, după concepția populară, trebuie să se întoarcă și ele în pămîntul din care au ieșit, cînd noi le-am dori în tezaurul sufletului și culturii noastre din trecut. Cu d. primar al comunei am luat icoana Fecioarei Maria și am depus-o spre păstrare în localul primăriei, recomandînd ca împreună cu preotul să se ia măsuri de conservarea tuturor celorlalte icoane și obiecte ce s'ar mai găsi în biserica prăbușită.

Biserica ocupă 12×6 m. Comuna are altă biserică nouă, clădită înaintea războiului mondial, în cătuna Boziana, pe valea cu același nume.

Trec prin Vierșani, iarăși sat vechiu, care în documentele publicate de Ștefulescu⁵ apare în 1616, vechimea adîncindu-i-se de sigur în întunerecul mai depărtat. Are biserică de zid recentă, cu pridvor sprijinit pe coloane prea scundăce; este făcută „în zilele prea-înălțatului nostru Domn Carol I“, episcop al Râmnicului fiind Callinic. N'am putut vedea interiorul, care prin cărți și odoare ar trebui să ni vorbească și de alt trecut.

În Bărbătești, pe care Ștefulescu îl găsește în documente dela 1619, văd biserica scundă de lemn pe temelie de cărămidă din cătuna Socu, «zidită de nou» în 1882, cum se citește în pisanie, deci în locul alteia mai vechi, ale cărei materiale însă par să fi intrat în cea de azi.

În comună mai este Cuvioasa Paraschiva, construcție proastă de zid din 1865, cu pictură barbară.

Mă opresc la fântîna mare din marginea șoselei. În preajma ei sunt două cruci bătrîne de piatră cu

¹ Ibid., p. 127.

² Ibid., p. 127.

³ V. Arhivele Otteniei, No. 10 din 1924; Insemnări de drum prin Gorjiu de Al. Bărcăcilă.

⁴ V. Ștefulescu, Gorjul Istoric, pp. 62, 65, 337.

⁵ Gorjul Istoric, pp. XLIV, 59, 178, 330.

numele celor ce le-au ridicat, una din 1838, alta cu data îngropată în pământ. Și aici se vede cum pietatea poporului pentru cele sfinte nu se asociază și cu nevoia sufltească de a le vedea bine păstrate și îngrijite.

Petretii-de-jos, care apare în documente de la 1504¹ și care în secolul al XVII-lea se numește și *Petreștii Scurtului*, are biserică nouă din 1891, dar cu zidurile crăpate și în reparație.

La poalele dealului din stânga Gilortului, se vede din șoseaua de pe malul drept al apei, biserică de zid acoperită cu șifă a boierilor *Musculești*, cari au dat și numele comunei, înlocuind, după Ștefulescu, pe acela al cătunei Sărăcinești. Boierii Muscă apar în documente abia la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Au avut și o culă, care nu mai este. Chipul lor este zugrăvit în biserică în frunte cu jupan Costan din Moshu, biv Vel Armaș, care nu mai trăia la zidirea bisericii, cu Elisaveta monahia, apoi fiii: Ion, Barbu, Gheorghe, Nicolae, o fiică Dumitrana și nepoții Armașului. Biserica este clădită în anul 1817 de fiii Armașului Constantin Moscu, care în documentul din 17 Iulie 1797 este biv trei Armaș. Pisană de fundație este scrisă pe piatră, ornamentată cu chenarul de vregi a două lanțuri paralele și flori de crin în spațiile goale.

În pridvorul îngust sprijinit pe patru stâlpi și împodobit cu o pictură mediocră, sunt două lespezi de mormânt, una din 1845. În curtea bisericii atrage privirea mormântul recent al tinerei de șaptesprezece ani Alice Schileru, moartă la 30 Novembre 1920. Împodobit cu un frumos monument semnat „sculptorul Severin, 1922, București”.

Drumul acesta, în răstimpul dintre două trenuri, dacă nu mi-a îngăduit o recoltă mai bogată și mai precisă de intuiții și date, mi-a vorbit de munca și jertfele ce se cer pentru apărarea și studierea a ceea ce ni-a mai lăsat trecutul.

II.

La delegațiunea dv. No. 600/C. M. I., 1926, avem onoarea a vă referi:

Visitând în ziua de 21 Novembre 1926, în prezența părintelui paroh și a primarului comunei, biserică filială de lemn Sf. Voevozi din comuna Stolojani Gorj, am constatat o săpătură făcută în naos, în fața tâmplii la o adâncime de 1^m.15 sub pardoseala actuală de cărămidă. La această adâncime s'a descoperit o pardoseală mai veche de cărămidă mai bine arsă, dar de formă mai puțin regulată, și doi stâlpi tot de cărămidă, prismatici cu basă pătrată de 0^m.60/0^m.60, tencuiți cu var fără nisip. Pe fiecare din cele patru fețe ale stâlpilor este zugrăvită, în culoare de apă o draperie ridicată în patru puncte între care se lasă trei sânnuri; pe câmpul draperiei sunt zugrăvite flori stilisate. Motivul draperiei ocupă partea inferioară a stâlpilor, adică cea păstrată; mai sus, pe stâlpi și pe pereții interiori, se continuau decorațiuni florale și chipuri de sfinți, cum reiese din fragmentele aflate printre dărâmături. Unul din stâlpi este la stânga ușii împărătești, celălalt către extremitatea dreaptă a tâmplii. Ei se răzimaiu pe o basă mai lată din șase rânduri de

cărămizi, lăsându-se în trei mici trepte, fiecare de 0^m.10 lățime. Vechea pardoseală de cărămidă era așternută pe pământul bătut.

Așa dar pe locul actualei biserici de lemn a fost o biserică de zid, ridicată probabil către mijlocul veacului al XVIII-lea și care se va fi dărâmat din cauza slabei construcții. Dărâmăturile vechii biserici, zidită din cărămidă și bolovani de gârlă au fost nivelate pe loc, înălțându-se terenul cu circa 1^m.20 peste vechea pardoseală de cărămidă; de-a-supra acestor dărâmături s'a așternut întâiu un strat de pământ, apoi altul de nisip, apoi pardoseala de cărămidă a actualei biserici de lemn. Vechea biserică pare să fi fost mai mare ca actuala. Cei doi stâlpi păstrați, găsiți între dărâmături pe o înălțime de 0^m.90, trebuie să fi fost limita despărțitoare a bisericii femeilor de aceia a bărbaților. Dacă presupunem că distanța dintre pereții laterali și stâlpi era egală cu distanța dintre stâlpi, care este de 1^m.60, grosimea lor fiind de 0^m.60, obținem lățimea vechii biserici de zid: $3 \times 1.60 + (2 \times 0.60) = 6\text{m}$. Aceasta s'ar putea verifica la înlocuirea actualei biserici de lemn cu alta de zid.

Date precise asupra vechii și actualei biserici n'am putut afla nici din însemnări, nici de la preotul și sătenii adunați la biserică. Unele concluzii se pot trage din însemnările de pe cărțile vechi aflate în biserică, dintre care mi am notat:

1. Un Triod tipărit de Inochentie, episcopul Râmnicului, la 1731, Iulie 20, având la sfârșit însemnarea de mână: „Acest sfânt și dumnezesc Triod ce l-am dăruit pop[ă]i Vasile ot Stoloj. la biserica lui ce au făcut el..., unde iaste hrumul... Sfântul Ion Predici și l-am legat eu Filip Danul ot Stoloj. sin popi Vasile și ostăneala dela mine...”;

2. Un Antologhion tipărit la episcopia Râmnicului la 1776, având la sfârșit o pređoslovie semnată de Grigorie, Mitropolitul Ungrovlahiei;

3. Un Pentecostariu ieșit din tipografia lui Ioan Bart din Sibiu, în 1805;

4. Un Liturghieriu cu o însemnare de mână din 1831 asupra legării cărții;

5. Alt Liturghieriu ieșit din tipografia lui Bart din Sibiu, în 1831.

Actuala biserică este clădită din bârne de lemn peste un soclu scund de zid și acoperită cu șifă; în biserică se intră printr-o tindă îngustă, răzimată în fața pe patru stâlpi de lemn sculptați. Cele patru icoane mari de pe tâmplă, înfățișând pe Sf. Nicolae, Fecioara cu Pruncul, Isus Hristos și Sfinții Voevozi, „au fost zugrăvite de preotu Dumitru zugravu ot Cornești, 1865, Iulia 2”. Aceiași trebuie să fie și data ridicării actualei biserici de lemn. Pe icoana lui Hristos mai este însemnarea „Zamfir Paicu”. Tabliile de lemn de supt aceste patru icoane sunt împodobite cu câte un vas cu două toarte încărcat cu pere, de brad; aceleași fructe atârnă de ramurile ce iese din vas.

Pe pereții naosului, la îmbinarea cu catapeteasma, se află la stânga icoana Sf. Împărați Constantin și Elena, la dreapta icoana cu cetele îngerești, aceasta cu însemnarea: „1818. Această sfântă icoană s'au făcut cu toată osteneala și cheltuiala acestor: Costandin Stolojanu cu soția lui..., 1 logofătul

¹ Ibid., pp. XXXV, 347—9.

Mateiu Stolojanu cu soția... [și] Gheorghe Coicheti cu soția Ilina».

Trebuie să conchidem că această icoană, împreună cu cărțile vechi amintite, sunt păstrate de la vechea biserică de zid.

În altar de remarcat este pristolul alcătuit dintr-o lespede de piatră așezată pe un stâlp gros, tot de piatră.

În jurul bisericii este cimitirul.

Cu o zăbavă mai îndelungată în Stolojani, s'ar putea culege date mai bine basate și poate mai precise.

III.

Cu prilejul îndeplinirii delegațiunilor date de dv. cu ordinul No. 600 și 747/926 cu privire la biserica din Stolojani și Târgul Cărbunești Gorj, am fost invitat în *Târgu Jiului* de d. primar și alți frunțași ai orașului să văd *biserica Sf. Apostoli*, a cărei dărâ mare a fost cerută de „comitetul pentru construirea bisericii Sf. Apostoli din Târgul-Jiului” cu raportul No. 9/926, răspins de dv. cu ordinul No. 611/10 Iulie 926.

Biserica nu este un monument istoric de valoare artistică, spre a se opune un veto hotărât la dărâ-marea ei, în cazul când comitetul care cere aceasta ar prezenta garanțiile suficiente că va ridica în locul ei un monument și de valoare artistică și corespunzând cerințelor de igienă și spațiu, cum se arată că dorește în cererea No. 18/926 către Prea Sf. Episcop de Râmnic, alăturată în copie. Pentru aceasta suntem de părere să se ceară acestui comitet planurile noii construcții, cu devisul de evaluare și cu dovezile de asigurare a fondurilor; tot odată să se facă o nouă constatare la fața locului de către o delegație a Comisiunii Monumentelor Istorice din care să facă parte și un domn arhitect al acestei Comisiuni.

Părțile de valoare istorică de la actuala construcție se pot păstra și impune la noua construcție. Acestea sunt:

1. Cuprinsul actualei inscripții de fundație din 1853, zugrăvită pe zid, din care se vede cum biserica «s'a început la 1747», și «s'a zugrăvit prin osteneala lui Dobre Sârbu și Nedelcu Sârbu și a altora... la anul 1755», cum «prefăcându-s'au și înfrumusețatu-s'au după cum se vede la anul 1852». În inscripție se dă numele ctitorilor, domnitorilor și episcopului de Râmnic. Toate aceste date și nume nu trebuie să lipsească din noua inscripție care se va săpa adânc și frumos pe piatră, cu adausele impuse de refacerea din temelie¹.

2. Următoarele obiecte de valoare istorică în-

semnate de Ștefulescu,² trebuie să se păstreze la noua biserică :

a) Cazania din 1748, cu scrisul lui Rađu Cupețu, unul din primii ctitori; Mineiul din 1778, cu scrisul diaconului Pătru Pojogeanu din 1779; Penticostariul din 1743 cu însemnarea din 1817 a lui Mateiu al popei Nițu Udrea «Școrțanu»; Mineiul cu scrisul „popii Andrei protopop, 1790”;

b) Candela „de argint cu inscripțiile din 1781 și 1819”, dăruită de Stoian și Preda, „meremetisită de protopopu Andrei”: candela „dumneai Mariia protopopeasă Târgu-Jiului, leat 1814”; candela «Pităresei Mariia Mărdăreasa».

c) Potirul de argint cu scene biblice în relief, cu numele lui „Manolache Prădișteanu Vel Vornic, care a fost ispravnic aicea — era clucer în 1785—, cu numele morților și viilor din familie în 1813, în cap cu Scarlat Vel Logofăt și ispravnic”;

d) Crucea de argint cu inscripția: „popa Andrei protopopu oi Târgu-Jiului. Noe[m]v., 1794”.

e) Brâul de stihar din 1793 cu Mp. Ө.Ι.С.Х.С.

f) Ușile împărătești din 1805, care «s'au făcut și împodobit de Sf. Sa protopop Andrei Schevotilax”.

g) Pomelnicul din 1846, Maiu 25

h) Clopotul mic din 1756, turnat în Viena; clopotul mare din 1741, «dăruit de Spiridon arhimandritu, egumenu Tismanii și scos din Austria prin... Ioan Sretco din Cerneți la liatul 1841».

i) Următoarele pietre cu inscripții funerare din curtea bisericii: a lui Const. Frumușeanu din 1839, care-și lasă la mormânt un testament la fel cu al lui Ienăchiță Văcărescu „Viața-mi turtunoasă în suferință am trăit; nădejdea în Domnul singura mea mângăiere, și de a trăi în urmași buni. Las lor de moștenire a Patriei iubire și în faceri de bine multă sporire”; inscripția din 1846 a „Ecaterinei Săvoiu, născută Frumușanca și fie-sa Etrosina”; cea din 1858 a lui Grigore Frumușanu, a cărui nevinovăție și moarte prematură autorul epitafului ni o dă în cuvintele: „Am fost, n'am fost, în floarea vârștii am pierit; neștiută împrejurarea morții; dar am pierit nevinovat, iubite lector”. Grija unei vieți morale se constată ca o tradiție în această familie.

Trebuie să se vadă dacă mai există toate aceste obiecte înregistrate de Ștefulescu și care ridică valoarea istorică a bisericii, mai mult ca zidăria masivă, dar lipsită de simțul artistic și departe de buna tradiție.

Comitetul sus numit are adunate pe locul bisericii parte din materialele necesare noii construcții. Socotim că se impune o cercetare la fața locului, așa cum am propus mai sus.

¹ Istoria Târgul-Jiului, p. 141-146.

² E o epocă destul de bună, și clădiri din cuprinsul ei nu merită să fie dărâmate. N. Iorga.

SCHITUL RUGI-BASARABIA.

Pisania.

† ВО ИМѢ ХРАМА ПРСТѢ ТРОИЦѢ И СТѢЖ
ХСТВА НИКОЛАЖ СОѢР8СЖ ХРАМ СЕН ВО
ДНЫ БЛГОЧИ[С]ТЫВАГО ГОСПОД ГРУГО-
РИНАЛЕЗАНДРОВИЧН, ЗА БЛАГОСЛОВЕНИЕ-
МЪ ЕГО ПРЕѢСЦЕВА КІР ІНОКЕНТИѢ ЕПСК-
ПА Г8ШСКАГО, ТИЦАНИЕМ ЖЕ НЖДІВЕНИЕМ
БЛЖЕНАГО КТИТОРѢ АНДРОНАКІѢ Р8ДА
КАПИТАНА И БЛЖЕНАГО КТИТОРѢ СУ-
МЕОНА ДОЧ8ЛА К8ПЦА Ѣ МОГНЛЕ[В].
АНА М8ШШВНЦРЕЧЕНАГО АНДРОНИКІѢ
Р8ДѢ И ЕГО БРАТА ѢОДОРА Р8ДА. Р8К
БОЖ АѢѢЗ М8Ц І8НІА Ѣ ДНИ.

In altar la proscomidie.

† ВО ИМѢ ХРАМА ПРѢСТА ТРОИЦА СО-
[Р ?]ѢЖЫСА ВО ДНЬ БЛГОЧСТИВ(А)ГѢ ГРѢ
ГРИГОРИА АЛЕЗАНДРѢВѢЧА ДѢКА ВОДѢ
ЗА БЛГОСЛОВЕНИЕМ ЕГО ПРЕѢСВѢЩЕНСТ-
ВА КНРѢ ІНОКЕНТИ ЕПСКПА К8ШКАГО И
ЖДНВЕНИЕМ БЛАЖНЫ КТИТѢРЕИ АНДРО-
НАКЕ КАПИТАНА Р8ДѢ, ѢОДОРА ПЕТРА
СНШ... ДОЧ8ЛА. Р88 ВЖІ 1777, М8ЦА ІОИ.
І ДН.

ATACHI-BASARABIA.

Pe o piatră.

ЗДНЕСЬ ПОКОВТСЯ ПРАХѢ КНЯГИНИ
ЕЛЕНѢ МИХАИЛОВНѢ КАНТАКУЗИНОИ
РОЖДЕННО, КНѢЖНЫ ГОРЧАКОВОН РО-
ДИЛАСЬ 2 ОКТБРЯ 1799 ГОДА, СКОН-
ЧАЛАСЬ 28 ОКАБРЯ 1854 ГОДА.

BISERICA SĂPATA DE SUS

Cătunul Lipia-Argeş.

Inscripție la biserică de lemn:

ПОМѢНИ ГДИ ПѢТР8, ВѢТ ЗРѢЕ (=1647).

Pe o piatră de mormânt:

ПРѢСТАВНСЕ РАБА БЖІА Ж8ПАНИЦА

НѢКША [МЕ]ЦА ГЕИΟΥАРИЕ ІѢ... ВѢ ЛѢТО
ЗРѢА (=1633), ВѢЧНАН ПАМЕТЬ.

Pe grîndă:

ПОПА РАД8 МЕРНШАН.

BUDEASA ARGEŞ.

Pe o cruce:

CU INCEPT[Ă]TURA TAT[Ă]LUI ŞI CU SĂVĂRŞIREA SVĂ[N]TULUI
D[UMNEZEU] AMIN, RIDICATU-S'AU ACĂST[Ă] CINSTIT[Ă] ŞI DE VIAȚ[Ă]
FĂC[Ă]TOARE CRUCE ÎNTRU CINSTEA ŞI ÎN LAUDA CINSTIT PRO-
ROC MAI DINAINTE ŞI BOTEZĂTORUL ION ŞI S'AU RIDICAT ÎN
ZILELE CREŞTINULUI MATE[I] VOIVOD ŞI S'AU TRUDIT ROBII LUI
DUMNEZEU ARSENIE ŞI A LUI JUPÂNEASA ILINCA, ŞI FECIORII LOR
IOAN, IVAN, ARSENIE, CHIRANA, GHERGHINA, STANCA ŞI THANASE.

ВѢ М8Ц ОК ДІН ВІ ЛѢТ ЗРѢЕ (=1646)
ПОП ВЛАД8А ДЕ БѢЖЕЦІН.

Biserica. Inscripție:

ÎNTRU SLAVA SFINTEI CEI DE O FIINȚĂ ŞI NEDESPĂRTITEI
TROIȚI ŞI ÎNTRU CINSTEA ŞI LAUDA PEA STĂPÂNI NOASTRE DE
DUMNEZEU NĂSCĂTOARII ŞI PURUREA FECIOARII MARIA, S'AU
ZIDIT ACEASTĂ BISERICĂ DIN TEMELIE DE RĂPOSATUL ŞĂRBAN
BUDIŞTEANUL BIV-VEL-ARM[Ă]Ş ŞI DE RĂPOSAT POSTELNIC NI-
COLAE BUDIŞTEANUL, LA LEAT 1796, ÎN ZILELE RĂPOSATULUI
ÎNTRU FERICIRE DOMNUL NOSTRU ALEXANDRU MURUZ V. V., CU
BLAGOSLOVENIA PEA SFINȚII SALE RĂPOSATUL CHIR, CHIR IO-
SIF ÎNȚĂUL EPISCOP ARGEŞ SFÂNTUL MARELE MUCENIC
DIMITRIE FIIND FOST ACEST HRAM ŞI LA CEALALTĂ DEINAINTE
BISERICĂ DE LEMN A CĂRUI JERTFELNIC CE S'AU . . .

Pe o piatră:

ÎNTRU NUMELE DOMNULUI S. HS. PRESTĂVITUS-AU ROBUL
LUI DUMNEZEU MITREA (?) VTORI PITAR, SNŪ STANCIUL ISPRAV-
NICUL OT BRÂNCOVENI, ŞI S'AU PRISTĂVIT PRIN UCIDERE DE OM
ÎN ZILELE DOMNULUI CONSTANTIN VOIVOD, VLEAT 7212 (=1744)
ŞI S'AU ÎNGROPAT SUBT ACĂSTĂ PIATRĂ DUMNEALUI ŞI COCONII
DUMNEALUI. CONSTANTIN, ENE, PĂUN, ION. AU ÎNFRUMUŞETAT
ACEASTĂ PI TRA JUPÂNEASA DUMNEALUI MARIA, ŞI S'AU . . .
7257 (=1749).

Pe un policantru.

LEAT 1813 IUNIE, CU AJUTORUL SFINTEI TROIȚE S'AU FĂCUT
ACEST POLICANDRU CU CHELTUIALA DUMNEALUI BOERILOR BU-
DIŞTENI ŞI ALTOR IPOCHIMENI, ŞI S'AU ÎNCHINAT LA SFÂNTA BI-
SERICA DIN BUDEASA.

Pe o Evanghelie.

ACEASTĂ SFÂNTĂ EVANGELIE E DATĂ DE DUMNEAEI CO-
COANA MARIA A DUMNEALUI HAGI CONSTANTIN.

Pe o piatră spartă.

ŞI S'AU OSTENIT ŞI TRUDIT LA CEST SFÂNT LĂCAŞ RĂPOSAT
. . . BUDIŞTEANU CU FACEREA TURLEI 1810 . . . FIIL RĂPOSATULUI
RADU BUDIŞTEANU, CÂND S'AU SCRIS ACEASTĂ PISANIE, 1824.

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din Țară.
Studentii, profesorii și preoții, au 45 % reducere, adresându-se Secretariatului.

Fiecare fasciculă apare în două ediții :
Ediția pe hârtie chromo Lei 120 — Ediția pe hârtie velină Lei 90.

La Secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923 consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text francez Lei 1.100, fără text francez Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text francez Lei 600, fără text francez Lei 500.

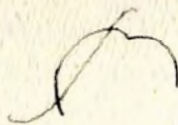
PREȚUL LEI 120.

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 2 7

RAMURI / INSTITUT DE ARTE GRAFICE / S. A. / CRAIOVA

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

MEMBRI: P. ANTONESCU, G. BALȘ, AL. LAPEDATU, C. MOISIL,
V. PÂRVAN, PR. N. POPESCU, AR. VERONA, M. SUȚU
SECRETAR: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU

CUPRINSUL:

TEXT

	Pag.
G. Balș: Câte-va observațiuni în privința bolniței Coziei	49
N. Iorga: Argintărie moldovenească din veacul XVIII. Biserica armenească din Focșani .	54
Const. I. Karadja: Despre investitura Domnilor români	57
Horia Teodoru: Bucureștii vechi. Hanul Manuc, după o fotografie din 1856	60
I. Mihail: Pictura bisericii Șubești din Câmpulung	63
Mih. Popescu: Cetățile turcești din prejurul Principatelor române	76
Theodor Uspenschi: Vase moldovenești aflătoare în sala armelor din Moscova. (încercarea unei explicații arheologice). Traducere din Seminarium Kondakovianum de d-ra Topacevski).	88
Const. Solomon: Descoperiri recente și cercetări asupra câtorva stațiuni antice din jud. Tecuciu	98
Comunicări	112
Text francez	114

CÂTE-VA OBSERVAȚIUNI ÎN PRIVINȚA BOLNIȚEI COZIEI

de G. BALȘ¹⁾.

În naosul micii biserici — bolnița — de la Cozia, Petru Voievod, mai cunoscut supt numele de Radu Paisie, este zugrăvit ținând în mână modelul ctitoriei sale.

Această reprezentare a bisericii este foarte exactă, precum reiese din comparația ei cu vederea actuală a monumentului și cu planul său.

Fig. 1.

Arcadele oarbe sunt și în același număr și la fel împărțite. Ferestrele sunt așezate în același fel ca acele de acum; numai una, cea de la stânga absidei laterale, care acum nu se mai vede, a existat,

¹⁾ Cf. Influence du plan serbe sur le plan des églises roumains; 2-e congrès d'études byzantines. Belgrade.

precum reiese din plan și din examinarea zidăriei care apare refăcută în acest loc.

Pe modelul bisericii înfățișat pe frescă, se vede în fiecare arcadă oarbă o deschizătură circulară. Aceste deschizături sunt

Fig. 2.

acuma zidite, dar au existat și ele, precum se vede din dispoziția circulară a cărămizilor supt aceste arcade. Tencuiala rezidirii oprește acum să se vadă, dar o cercetare mai de aproape le regăsește.

O altă deosebire este frontonul zidului de Apus care se vede pe frescă și nu mai există acum; dar și aici putem afirma că a fost, căci cornișa puternică în zimți care înconjoară biserica, lipsește pe această față, ceea ce se explică foarte bine prin faptul că ea se urca după panta frontonului. Când acest fronton a fost dat jos pentru a se face un acoperiș cu pantă și spre apus, și cornișa a dispărut. Altmintrelea nu s'ar explica lipsa ei.

Vedem, deci, că această reprezentare a bisericii de pe tabloul votiv este foarte exactă și o putem, fără greș, lua drept modelul bolniții în vremea zidirii ei.

Dar soclul turlei pe tabloul votiv are două arcade suprapuse cu câte o deschizătură, pe când actualmente nu se vede decât o singură arcadă.

Sunt două ipoteze de făcut aici:

Sau partea superioară a acestui soclu, împreună cu turla, au fost dărâmate la un moment dat, și reconstruite, rămânând o singură arcadă, sau arcada inferioară mai există, ascunsă supt acoperiș.

Cornișa actuală se compune din două brâuri de zimți de câte două rânduri de cărămizi, care este cornișa veche, și de un adaos de mai multe rânduri de cărămizi drepte sau în zimți, care este de o altă factură mai proastă și de un alt fel de cărămizi.

Partea aceia superioară este deci adăogată ulterior, și se poate ca refacerea concomitentă a acoperișului care l-a ridicat astfel mai sus să fi ascuns arcada inferioară a bazei turlei.

Dacă trecem acum la examinarea planului și a secției longitudinale, vom constata prezența în interior, în dreapta și în stânga absidelor laterale, a unor arcade oarbe pe zidurile Nord și Sud.

Dar, aceste arcade oarbe, aceste firide înalte sunt o caracteristică a planului sârbeșc din bisericile în care naosul este fără stâlpi.

Originea acestei dispozițiuni e ușor de găsit. Dacă în planul cu stâlpi îi apropiem de zidurile exterioare până când se lipsesc de ele, obținem planul cu arcadele oarbe.

O altă caracteristică este prezența aici a „planului simplu“, adică cel unde absida mare este direct alipită arcului mare de Est al naosului, pe când în „planul complex“ se intercalează alte boltiri sau arcuri între aceste două elemente.

D. G. Millet ¹⁾ a arătat că planul simplu, vechiu și întrebuințat mai cu seamă

în Asia și în alte regiuni periferice ale domeniului bizantin, este aproape necunoscut la Constantinopol și la Athos, dar

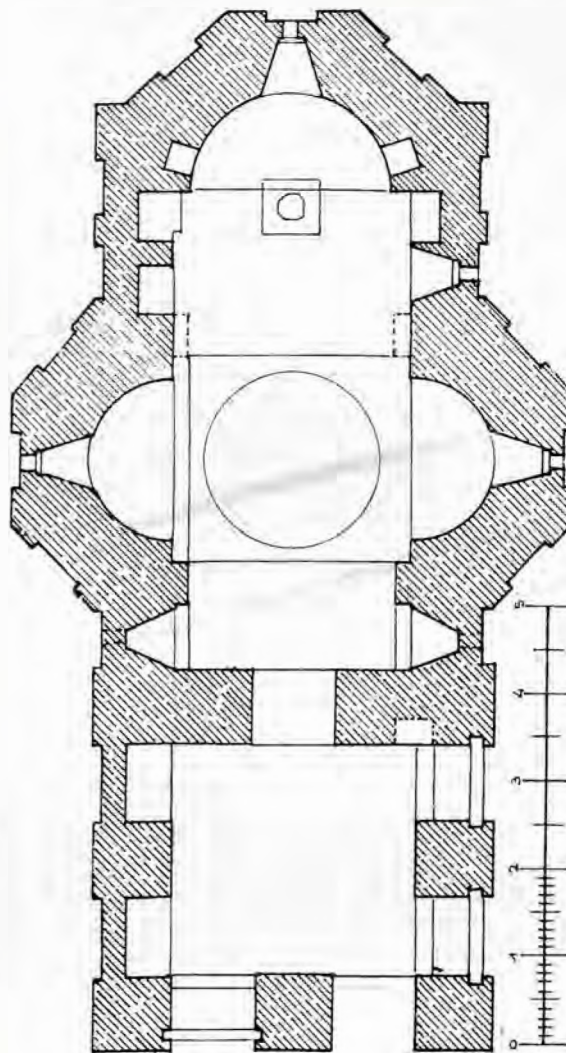

Fig. 4. Bolnița mănăstirii Cozia. Planul.

că e foarte răspândit în Grecia; este răspândit și în Macedonia și în Serbia, mai cu seamă în planul școalei de la Morava; (e foarte rar în Bulgaria).

Planul complex este acel al Constantinopolului, cel de la Athos, de la Salonic. Îl găsim și într'un număr oarecare de biserici sârbești din epoca anterioară a școalei de la Morava, în Bulgaria și mai cu seamă în țările române.

Examinăm acum fațadele. Etajarea pe două rânduri a arcaadelor soclului turlei este foarte caracteristic sârbească și numai sârbească. O regăsim la Crușevaț, la Calenici în Serbia.

¹⁾ G. Millet. *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, p. 59.

Deschizăturile circulare în arcadele oarbe una din deosebirile lor cele mai de seamă ale fațadei sunt de asemenea de caracter față de bizantinul obișnuit. Tabloul votiv ni arată acoperișul cu tipic sârbesc.

Fig. 3. Bolnița Mănăstirii Cozia. Secție longitudinală.

Frontonul din partea de apus nu se găsește aproape niciodată în Țara Românească, dar e foarte frequent în Serbia.

Iar înălțarea neobișnuită a clădirii o regăsim și la bisericile sârbești, constituind

pantele lui în două caturi, astfel cum se obișnuiește la bisericile sârbești ale Moravei.

În ceea ce privește paramentul, este cel bizantin cu rânduri de zidărie și rânduri

de cărămizi orizontale, reunite din când în când prin alte verticale.

Îl vedem și în Macedonia sârbească și la bisericile Moravei, iar împodobirea fațadelor prin aceste lungi firide oarbe este aceea de la Cotmeana lui Mircea, precum și cornișa în dinți de fierestrău.

Toate aceste caractere ni arată deci că avem a face cu o construcție sârbească.

O confirmare a acestei păreri o găsim în inscripția din pridvor :

„Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșitul Sfântului Duh celui întru Treime slăvit Dumnezeu, s'a început și s'a săvârșit această sfântă biserică cu hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel în zilele lui Io Petru-Voievod și ale fiului său Marco-Voievod și ale preasfințitului Mitropolit chir Varlam și supt egumenul ieromonah Ilarion; așijderea eu robul lui Hristos ieromonahul Maxim maistorul, care am fost învățător, ca să-mi fie spre odihnă. Și am scris eu mult-greșitul David și fiul meu Radoslav în anul 7051 (1542-3) ¹⁾.

D. Al. Lăpedatu, comentând această inscripție, arată ²⁾ că numele acestui „Maxim maistorul care a fost învățător“, adică arhitectul clădirii, este un nume sârbesc.

Nu e de mirare că înrâurirea sârbească așa de însemnată în vremea lui Mircea cel-Bătrân să fi fost încă efectivă în vremea zidirii bolniții, când Dămnul era ginerele Despinei ³⁾ princesă sârbească — și într-o vreme în care marea influență a clerului sârbesc se afirmase, puțin înainte, prin alegerea ca Mitropolit al țarei a lui Maxim Brancovici, nepotul de fiu al lui Gheorghe Brancovici și unchiu sau văr al Doamnei lui Neagoe ⁴⁾.

* * *

O problemă rămâne încă de deslegat

¹⁾ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I p. 173.

²⁾ Al. Lăpedatu, *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor din Țara Românească în sec. XV și XVI*, în *Bul. Com. Mon. Ist.* 1912, p. 182.

³⁾ N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, I, p. 137.

⁴⁾ „ „ „ „ p. 122—123.

și anume care poate fi originea deschiderilor ce fac din pronaos un fel de pridvor deschis.

Nartexe sau exonartexe deschise se găsesc în multe părți în țările bizantine mai sudice. În regiunile însă mai apropiate de noi sunt rare.

În acelaș loc unde vedem pe fațadele Sud și Nord ale bisericii noastre aceste două deschizături, unele biserici sârbești ale Moravei (Crușevaț, Calenici) au câte o mare fereastră bigeminată. Sunt însă închise ; acum cel puțin. La Vrăceșvnița ⁵⁾ vedem un pridvor cu trei deschizături, una pe fie care latură. La Calenici, pe partea de Nord a pronaosului a fost o deschidere (ușă sau fereastră) acuma zidită. La Rudenița este de asemenea în pronaos, pe lângă intrarea de la Apus, și o deschidere pe partea de Miazăzi. La Sf. Roman ⁶⁾ (sec. XIV) pronaosul are deschizături la Nord și la Sud. La Pavlovaț ⁷⁾, (sec. XV) a fost un pronaos deschis în cele trei părți.

Această construcție se regăsește deci în Serbia, într-o epocă imediat anterioară acelei a bolniții din Cozia.

În acelaș moment când se construia această bolniță se ridicau în Moldova bisericile lui Petru Rareș, din care unele au un pridvor deschis (Humor, Baia, Moldovița) cu deschizături înalte până aproape de strașină. Dau însă toate într'un pridvor — un exonartex — și nu în pronaos ca la Cozia, sau — într'alte cuvinte — bisericilor lui Rareș nu li lipsește, pronaosul care lipsește bolniții ca și bisericii din Pavlovaț și multor biserici sârbești.

Având în vedere această similitudine mai mare cu modelele sârbești, și având în vedere că toate caracterele bisericii sunt sârbești, cred că și prezența deschizăturilor nartexului trebuie atribuită înrâuririi sârbești.

⁵⁾ G. Millet, *L'ancien art serbe* p. 242.

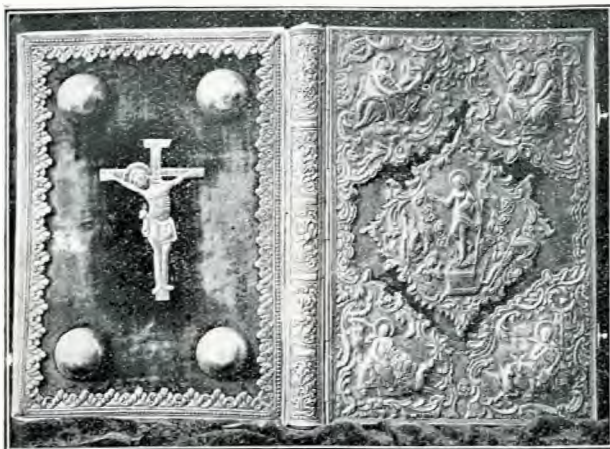
⁶⁾ K. Ioanovici, *Starinar*, 1907 p. 153.

⁷⁾ „ „ *Starinar*, 1908 p. 195.

Fig. 5. Mănăstirea Cozia.

La Focșani, în biserica Nașterii Maicii Domnului (Săpunari), o Evangheliie din București, 1780, poartă o interesantă legă-

Biserica armenească din Focșani
Legătură de Evangheliie.

tură în argint, de un caracter arhaic, spațele având asămănări cu motivele florale caracteristice pentru epoca lui Constantin Brâncoveanu.

Pe atunci în Focșani trebuie să fi fost o breaslă a argintarilor, căci icoane mediocre, de mai multe ori refăcute sau distruse cu totul, au remarcabile coroane de argint aparținând întâii și celei de-a doua jumătăți a aceluși veac al XVIII-lea.

Lămuririle cuprinse în cunoscuta carte a lui D. P. Caian, *Istoricul orașului Focșani* arată (pp. 119-20) că biserica armenească din Muntenime a fost clădită după 1733 de „jupânul Gașpar și toți Armenii” pe locul dăruit de căpitanul Ioniță Popa, și pe o hartă austriacă, a luptelor cu Turcii în 1789, ea apare ca neterminată.

Zidirea ar avea mai mult caracterul celor din veacul al XVII-lea. Aceasta atât din cauza turnurilor — cu aurite cupole moderne în vârf — dintre care unul poartă

în jurul fereștilor niște sprincene cu zimți ca în bisericile târgoviștene. pe când celalt, cu aceeași decorație la basă, dar cu alte cadre la ferești, e în stilul veacului următor, cât și din cauza ornamentației orientale, ca în epoca brâncovenească, din jurul fereștilor laterale.

Cu totul neobișnuită e bolta cu sprijinurile ei laterale, repetate, în semicercuri paralele. Ciudate sunt și, în altarul de o formă particulară, picturile în stil apusean.

Adaug icoana Maicii Domnului, în care ar fi oriental numai veșmântul cu floricele pe fond deschis al Pruncului. Ea poartă însemnarea: „Io. No. istoriografos”, 1773.

Biserica Armenească din Focșani.
icoana din 1773.

Biserica Armenească din Focșani.
Fațada bisericii.

Biserica Armenească din Focșani.
Cadru de fereastră.

Biserica Armenească din Focșani.
Detaliu asupra turelor.

Biserica Armenească din Focșani.
Icoană ferecată.

Biserica Armenească din Focșani.
Fațada laterală.

Biserica Armenească din Focșani.
Detaliu interior asupra arcurilor bolților.

Reproducem azi o gravură necunoscută la noi, înfățișând pe Grigore Ghica-Vodă († 1777), în costum de „bimbașă” al ienicerilor, rang pe care Turcii îl acordau Domnilor noștri. Gravura n'a fost reprodusă decât în anul 1822, în vol. III p. 488, al lucrării Contelui de Choiseul-Gouffier: *Voyage pittoresque de la Grèce*, (3 vol. in, folio, Paris 1782—1822), din care lucrare tocmai vol. III este foarte rar, ceea ce explică de ce gravura n'a fost cunoscută până acum la noi în țară.

Placa de aramă a fost executată în anul 1791 de Francesul L. M. Halbou, care ni-a lăsat și diferite gravuri, lucrate după Fragonard, etc. Artistul s'a luat de sigur după un desen din anul 1774, când Choiseul-Gouffier aduna materialul cărții sale, fiind atunci ambasador al Franciei la Constantinopole.

Acest portret este cu atât mai interesant, cu cât este mai singurul chip de Domnitor român care s'a păstrat în costumul său de investitură, descris astfel de Recordon (cf. *Lettres sur la Valachie*, Paris 1821): „On lui met une espèce de „casque ou bonnet d'argent nommé „couca, dont la partie supérieure „est garnie de plumes d'autruche, „qui sont arrangées en forme de „croissant dont les extrémités retombent l'une en avant et l'autre en arrière; „on lui met aussi une petite pelisse ap- „pelée cabanitză, qui est une marque de „distinction, accordée seulement au grand-

„vézir, au pacha de Bagdad et du Caire „et aux deux princes de Valachie et de

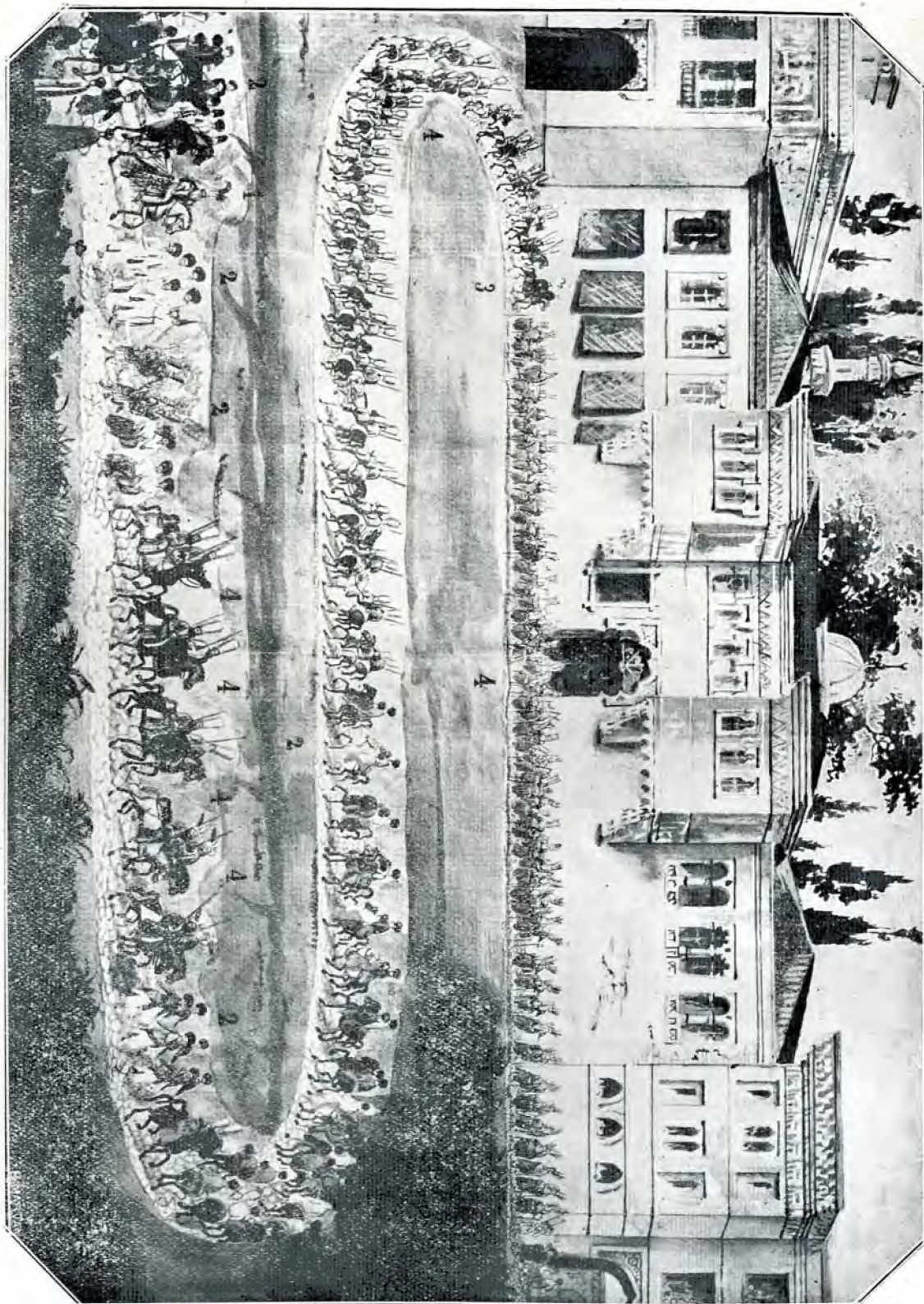

Le Prince de Moldavie.

Grigorie Ghica-Vodă în costum de „Bim-bași” al ienicerilor.

„Moldavie”.

A doua din planșele noastre reprezintă cortegiul unei astfel de ceremonii din 1802. Jos, la stânga, în fig. 2, vedem pe Vodă Constantin Ipsilanti înfățișat în exact

Ceremonia investiții lui Constantin-Vodă Ipsilanti.

același costum, ca cel purtat de Ghica mai sus.

Planșa este reprodusă după o fotografie, în posesia Academiei Române, după un original pictat în acvarelă de un arhitect grec, restaurator al clădirilor Înaltei Porți în 1802, Marco Calfa. Originalul aparținea încă în anul 1904 nepotului acestuia, Ianco Ioanidi, arhitect din Constantinopole.

Socotim inutil să revenim ici cu amănunte asupra investiturii Domnilor noștri, de oare ce posedăm multe descrieri cunos-

cute ale unor astfel de ceremonii. Putem aminti următoarele: Cantemir, *Beschreibung der Moldau*, ed. 1771 pp. 130—164; Thornton, ed. 1-a, Londra 1807, p. 410; investitura lui Nicolae Caragea din 1782, descrisă de internunțul Herbert în Hurmuzaki, VII, p. 354. Am vorbit despre aceia a lui Constantin D. Moruzi în 1777 în *Revista Istorică*, n-rele 1—2 (1920), după suedezul Björnstahl, iar aceia a lui Ioan Vodă Caragea a fost descrisă de Conte de Lagarde în «*Voyage*», ed. 1824, p. 214¹.

BUCUREȘTII VECHI

HANUL MANUC, DUPĂ O FOTOGRAFIE DIN ANUL 1856

de HORIA TEODORU.

Toate oboselele cercetărilor nefructuoase sunt uitate când, din vraful de gravuri în-

mosfera pitorească a curții Hanului Manuc
Fotografia (fig. 1) — 268^{mm.} × 208^{mm.} —

Fig. 1. Hanul Manuc după o fotografie din 1856.

ghesuite în cartoanele antivcarului basc de pe Strada Vaugirard, apare o fotografie din „Orient”. Înainte de a ceti indicațiile din jurul cadrului, și îndrumați numai de reminiscența unei cunoscute litografii a lui Bouquet¹) am și recunoscut în ea at-

¹ Michel Bouquet, *Album Valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie, dessinés d'après nature par Michel Bouquet et lithographiés par Eug. Cicéri, Feroggio et M. Bouquet, Goupil et Vibert, Paris 1843.*

prăfuită, zgâriată și murdărită a fost făcută cu un obiectiv excelent: detaliile cele mai minuțioase, cum sunt de exemplu ornamentele de stuc de-asupra ușilor și ferestrelor de la etaj, apar cu cea mai mare claritate; timpul de posă a fost îndelungat, căci în diferite puncte se văd personaje care au mișcat: fantome în dosul cărora trec liniile arhitecturii. Lipită pe carton, îngrijit presintată cu un cadru

desemnat de mână, această prețioasă și fidelă reprezentare a trecutului poartă următoarele indicații scrise cu cerneală neagră și imitând caracterele tipografice: în colțul stâng, data: „Photographirt 1856”; supt fotografie, locul: „Bukarest”; în colțul drept, numele fotografului: „V. Ludwig Angerer”.

De altfel acesta nu este singurul document ce ne-a rămas de la acest fotograf, care probabil că alcătuiase un întreg album asupra Bucureștilor. În anul 1911, d. Sp. C. Cegăneanu a publicat în „Buletin” o vedere generală a Bucureștilor care are același format și ace-

Neasămănările ce se observă între litografia lui Bouquet, transpusă pe piatră de

Fig. 2. Hanul Manuc după un desen de M. Bouquet. (Colecția Sion a Bibliotecii Universității din Cluj. Clîșeu Cultura Națională).

Ciceri (fig. 3), și fotografia luată șaisprezece ani mai târziu ne-ar fi îndrumat spre două

Fig. 3. Hanul Manuc după o litografie din albumul lui M. Bouquet, gravată de Ciceri.

leași indicații ca fotografia ce publicăm¹⁾.

¹⁾ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1911, an. IV, p. 48. Vezi în același an, p. 150. O scrisoare cu privire la București, de la 1856, de Sp. C. Haret.

concluzii diferite, dar de-o-potrivă de false: că litografia nu reproduce cu sinceritate realitatea sau că fotografia represintă un

alt han, până acum necunoscut. Din ferire actualul Otel Dacia păstrează, cu toate preschimbările și adausurile ulterioare, dispoziția generală a fostului han (fig. 4), încât cu ușurință mare se poate recunoaște la fața locului că litografia lui Bouquet reprezintă laturea răsăriteană a curții hanului, pe când fotografia, unghiul Nord-Vest.

Dar cea ce dă un deosebit interes acestei este faptul că în prețioasa colecție de deseme a lui Michel Bouquet, pe care d. G. Sion a dăruit-o Universității din Cluj¹⁾ se găsește o altă vedere decât cea din litografie: „Le Khan Manouck (Bucarest), 20^{cm.} × 47^{cm.} (fig. 2)²⁾ și care constituie o replică uimitoare a fotografiei. Cu multă perspicacitate d. Oprescu, în studiul său despre Bouquet, „judecând după desemele ce se

rapoartă la peisagii personal cunoscute“, remarcase că ele au fost „redate cu cea mai mare exactitate“. Fotografia ce publicăm dă cea mai vie confirmare concluziei la care ajungea: că „lucrările lăsate de Bouquet sunt un document de primul rang pentru cunoașterea aspectului țării, al orașelor și al costumelor de la noi în preajma lui 1840“³⁾.

E uimitoare sinceritatea cu care Bouquet a redat nu numai proporțiile generale (trebuie să facem abstracție de faptul că fotografia și desemnul n'au fost luate

exact din același punct) dar cele mai mărunte detalii. Ca document, nici nu se poate compara acest desemn a lui Bouquet cu litografia publicată în *Album Valaque*: de și nu cunoaștem desenul original, simțim totuși că Ciceri care l-a transpus pe piatră a fost mai puțin fotografic decât Bouquet.

După ce am observat atenția cu care a copiat prima arcadă a corpului de case,

Fig. 4. Hanul Manuc, actualmente Otelul Dacia, după o fotografie recentă.

proieminent, mai mare decât cele-lalte; grija cu care a reprodus în spatele aradelor ornamentele de stuc de-asupra ușilor și ferestrelor, scrupulul cu care a numărat până și balustrii de lemn ai parapetelor, căpătăm convingerea că micile deosebiri ce observăm la dispunerea ferestrelor parterului nu sunt neglijențe din partea desemnatorului, dar schimbări reale suferite de clădire între 1840 și 1856.

Și ce orientalism în scara portativă, transformată în element permanent cu ajutorul unei simple propteli: cine și-ar fi putut închipui că, la un interval de șaisprezece ani, desemnatorul și fotograful au s'o găsească neclintită, în același loc!)

Vezi actuearea lui C. Popp Szathmary, publicată în *Artă și Arheologia* Anul I, fascicolul I, 1927.

¹⁾ G. Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi* (sec. XVIII și XIV), Cultura Națională, 1926, p. 22.

²⁾ *Ibid.* p. 29, tabela XVIII. Clișeul ce public mi-a fost împrumutat de d. Oprescu, căruia îi aduc mulțumirile mele pe această cale.

³⁾ *Ibid.* p. 34.

PICTURA BISERICII ȘUBEȘTI DIN CÂMPULUNG.

de I. MIHAIL.

Vechiul și pitorescul oraș Câmpulung mânda (dărâmată), Sf. Ilie, Sf. Marina, Pa din Muscel, cu așezămintele sale tot așa raclisul din curtea Mănăstirii, Biserica de vechi, a avut în trecut un rol destul de important și pentru istoria și pentru începuturile artelor noastre plastice.

Documente și inscripții ni arată că din cea mai depărtată vreme, dela începutul ființării noastre ca Stat, aci, în Câmpulung, primii noștri Voevozi au ridicat primele biserici și palate domnești. Din nefericire niciuna din clădirile acelei vremi îndepărtate n'au durat până la noi.

Săpăturile recente făcute acolo au dat la iveală urmele vechilor zidiri. Astfel, în săpăturile făcute de d. V. Drăghiceanu, la Mănăstirea Negru-Vodă, s'au descoperit urmele fundațiilor și planul bisericii primitive care a fost ridicată la începutul secolului al XIV-lea, de Basarab-Voievod.

În decursul vremii, pe ruinele acestor vechi biserici, Domnii următori au ridicat altele noi, cum de pildă e Mănăstirea Negru-Vodă, pe care Matei-Voevod Basarab a zidit-o din nou.

Mai târziu, luând pildă dela aceștia, boierii și negustorii bogați și pioși au zidit și ei la rândul lor lăcașuri de închinare, care bine înțeles nu se asemănă, și nici nu sunt la înălțimea și bogăția celor d'întâi.

Bisericile Sf. Gheorghe, Fundenii, Flă-

mânda (dărâmată), Sf. Ilie, Sf. Marina, Pa din Muscel, cu așezămintele sale tot așa raclisul din curtea Mănăstirii, Biserica

Fig. 1. Biserica Șubești.
Vedere generală a bisericii.

Domnească (dispărută), Biserica Șcheilor și Biserica Șubești sunt construcții care toate au fost ridicate între secolul al XVI-lea și al XIX-lea.

Din nenorocire, însă, puține dintre aceste biserici nu au suferit radicale transformări, atât în ceia-ce privește arhitectura, cât și pictura lor.

Renovările și transformările acestea au făcut așa încât cele mai multe dintre aceste biserici să-și piardă caracterul lor original.

Din cauza aceasta ele nu mai prezintă interesul ce ar fi meritat pentru cercetarea trecutului nostru artistic, și cu atât mai regretabil este lucrul acesta, cu cât se știe că, în trecut, în Câmpulung, se formase o adevărată școală de meșteri iconari și zugravi de biserici, cari imprimau operii lor o notă locală și deosebită de a celorlalte regiuni.

Tocmai această coloare și notă locală, care face să se deosebiască o icoană dintr'o regiune a țării de o alta din altă regiune, este interesantă de știut pentru a putea urmări firul evolutiv.

Din cercetările ce le-am făcut la mai toate bisericile mai sus amintite, rezultă că mai toate păstrează pictura lor veche în frescă, acoperită fie de tencuieli, fie de straturi de colorii în ulei. Peste tot, unde am făcut sonde, sau am curățit, am descoperit urmele, mai mult sau mai puțin conservate ale vechilor picturi; nu ne putem însă da seama de starea lor de conservare decât dacă am curățit porțiuni mai mari: în tot cazul la biserica Sf. Gheorghe, se găsesc fresce care aparțin prin stilul lor secolului al XVII-lea. La bisericile Sf. Ilie, Sf. Marina, Șcheilor, Șubești sunt fresce din al XVIII-lea secol, la Fundeni, Flămânda¹ și Mănăstirea Negru-Vodă din al XIX-lea s.

Dacă unele din aceste biserici mai pă-

¹ Pentru Biserica Flămânda există în colecțiile Com. Mon. Ist. o acvarelă de N. Grant, cari ne arată o vedere a fațadei cu zugrăvelile ei.

trează zugrăvelile lor vechi care merită să fie scoase la iveală, apoi la vechea Mănăstire Negru-Vodă, în afară de pictura care se vede la suprafață și care este făcută pe la jumătatea secolului al XIX-lea, nu se mai găsește alta mai veche dedesubt, astfel că se confirmă și prin mijlocul acesta că vechea biserică a lui Matei Basarab a fost în întregime și complet dă-

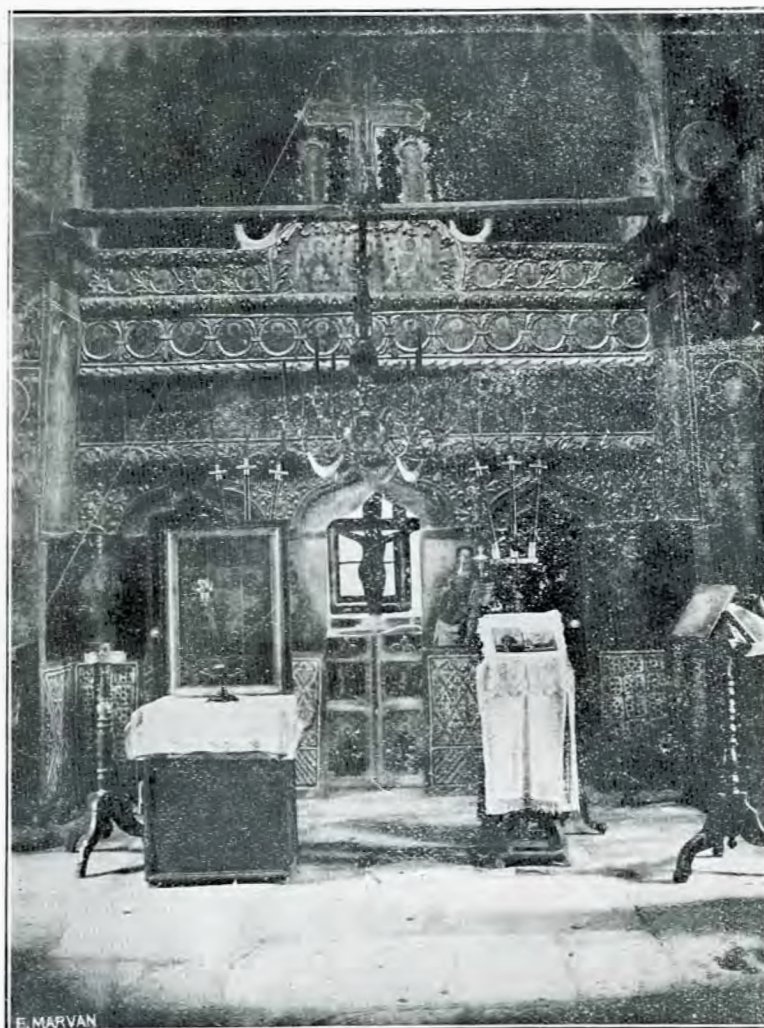

Fig. 2. Biserica Șubești.
Tâmpla bisericii.

rămată la începutul secolului al XIX-lea, iar în locul ei ridicată cea actuală.

Dintre toate aceste biserici, pomenite mai sus, singura care s'a păstrat în întregime, atât ca arhitectură, cât și ca pictură este Biserica Șubești, din mahalaua cu același nume.

De fapt această biserică are ca hram

„Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” ; numele de biserică Șubești, supt care este mai cunoscută, cred că se datorează faptului că ea se găsește așezată în vechea mahală a negustorilor de șube, a „Șubarilor”, de unde cred că vine și numele ei de Biserică Șubești.

Breasla aceasta, ca și mai toate breslele negustorești, în trecut, erau așezate în această parte a orașului Câmpulung. Se știe prin tradiție că această parte a orașului era locuită numai de negustori și meșteșugari, pe când protipendada locuia în împrejurimile imediate ale Mănăstirii, unde se ridicau odinioară vechile clădiri ale Domnului țării.

Biserica Șubești a fost ridicată la anul 1779, pe temeliiile altei biserici mai vechi. Ctitorii ei sunt „chir Dosotei arhimandrit și egumen al Mănăstirii ot Câmpulung, și Trandafir logofăt al Sfintei Mănăstiri ot Dolgopol, cu jupânița sa Maria”¹.

Iată ce glăsuiește și inscripția de pe pisană în piatră ce se găsește deasupra ușei de intrare :

În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului D(u)hu, amin.

Din răvnă dumnezeiască îndemnat fiind eu, robul lui Dumnezeu Dositheu arhimandrit, năstavnecul sfintei mănăstiri Câmpulungu, cu Trandafir împreună, Logofăt(ul) s(fin)tei mănăstiri, am început și am zidit această sf(ăn)ță biserică din temelie întru cinstea și prăznuirea intrării în biserică a prea sf(in)tei de D(u)m(ne)zeu Născătoarii și pururea fecătoarii Mariei și al sf(ăn)țului părintelui nostru Spiridon și a Sf(in)ților Împărați Constantin și Elena, pentru că, fiind altă biserică afară de aceasta, făcut(ă) de un Oprea i Stanul Boja de(n) leat 7060 (1551—2), și foarte s(ă) învechise, și să stricase de tot, s'a făcut și s'a înfrumusețat această cum se vede, în zilele prea înălțatului Domnă Ion Alixandru Ipsilant-Voievod, cu blagoslovenia Preosf(in)ții Sale părintelui Mitropolitu Gri-gore, la leat 1779, lun(a) Noem(vrie) 21²).

Inscripția de pe o lespede din pridvor ni arată că aici se află mormântul unuia din ctitori, al lui Trandafir Logofăt.

Alte lespezi și cruci cu inscripțiuni, unele slavonești, se găsesc, atât în interiorul bisericii, cât și risipite prin curtea bisericii. Unele din aceste pietre cu inscripții provin de sigur dela biserică cea veche, de care pomenește pisană că a fost făcută la 1551.

După cum vedem din pisanie, știm cine au fost ctitorii acestei biserici. Portretele lor se găsesc zugrăvite în biserică pe perețele de apus al pronaosului. Unul din aceste portrete reprezintă pe „Trandafir Logofătul sfintei mănăstiri”, îmbrăcat în costumul ce se purta în acea vreme, de tagma negustorească mai chiabură, și care se asemănă și cu îmbrăcămintea boierească de atunci.

Origina acestui port se știe că este de proveniență fanariotă, ca de altfel și multe din obiceiurile straturilor sociale mai răsarite din acel timp.

Biserica Șubești, construită în felul ce se obișnuia în acea vreme, adică cu sinuri și pridvor deschis, este un exemplar tipic și reprezentativ al stilului bisericilor mai mici din epoca zisă a lui Brâncoveanu. Dar unde caracteristica aceasta o vedem mai pronunțată este în pictura acestei biserici, care e de o bogăție de scene și ornamentație ce abundă cu profuziune atât în exterior, cât și în interior, (fig 1). Stilul acestor picturi, care sunt făcute în frescă, ni amintește stilul picturilor dela Hurez și al altor biserici din aceeași epocă. În Câmpulung, singura biserică Șubești ni dă o imagine fidelă a stilului bisericilor epocii acelei înfloritoare a secolului al XVIII-lea.

Celelalte biserici mai vechi, ca Sf. Gheorghe, Fundeni, Sf. Marina, etc., au alt plan, sunt fără sinuri și fără pridvor (la Biserica Fundeni actualul pridvor este adăugat mai târziu).

¹ Inscriptia de pe portretele murale ale ctitorilor.

²) N. Iorga, Inscriptii din Bisericile României.

La Rucăr, găsim un alt exemplar, identic ca plan cu biserica Șubești. Biserica aceasta din Rucăr, asemănătoare bisericii Șubești, este construită cu un an mai târziu, în condiții însă mult inferioare, și mult mai sărăcăcioasă, mai ales în ceea ce privește pictura.

Se poate spune că, pentru părțile acestea ale Câmpulungului, biserica Șubești este un exemplu tipic al stilului înflorită al epocii lui Brâncoveanu, păstrată din fericire în starea ei dela început. Pictura acestei biserici nu a fost niciodată rețușată, sau acoperită cu tencuieli; în schimb era complet invisibilă din cauza fumului de lumânări depus pe pereți, iar pe alocurea stricată de umezeală.

În urma unui raport al meu asupra stării în care se găsea pictura acestei biserici, Comisiunea Monumentelor Istorice a luat dispoziția ca să o curețe și să o consolideze. Cu conducerea lucrărilor am fost însărcinat subsemnatul: lucrările s'au început în luna August și s'a sfârșit în November 1926.

S'a procedat în modul următor la curățirea picturii: Din cauză că anumite colori nu suportau spălarea chiar cu apă simplă, s'a renunțat la sistemul acesta de curățire, și s'a adoptat curățirea cu miez moale de pâine, astfel că întreaga pictură a bisericii a fost curățită astfel.

În modul acesta s'a putut păstra intactă pictura cea veche în întregime în interior. Tâmpla, cu icoanele (prăznicare) este pictată pe zid și în frescă. Curățirea cu miez de pâine nu dădea rezultate destul de satisfăcătoare, de-oare-ce stratul de fum al lumânărilor și candelabrelor era așa de fixat încât nu se putea face nimic prin curățirea aceasta.

S'a recurs la anumite soluții chimice inofensive, care să dissolve stratul de fum gras depus în atâta vreme, s'a avut grijă după aceea să se spele bine, și rezultatul a fost bun. Tot așa s'a procedat și în părțile de jos ale pereților, unde fumul din cauza contactului și atingerii închinătorilor de pereți se fixase, și nu putea fi ușor luat.

La pridvor, din cauza intemperiilor, unele tencuieli la coloane, erau, fie coșcovite, fie căzute. Ele s'au consolidat și s'au tencuit din nou, unde trebuia.

De asemenea basa coloanelor din interior, prin reparațiuni posterioare, fiind de-

Fig. 3. Biserica Șubești.
Turla cu Pantocratorul.

formate, s'a căutat să li se dea forma lor primitivă.

În unele locuri, unde pictura era cojită și rămăneau pete albe, în urma curățirii ei, se atenuau aceste pete prin tonuri neutre.

Descrierea picturii.

Pictura curățită și scoasă la iveală reprezintă următoarele scene: la altar pe boltă: Maica Domnului și Arhanghelii Mihail și Gavril (fig. 12, no. 17 pe plan), Împărtășania Apostolilor (fig. 12, no. 18 pe plan); în partea de jos a altarului se găsesc

Fig. 4. Biserica Șubești.
Pictura sinului de Nord al bisericii.

Fig. 5. Biserica Șubești.
Pictura sinului de Sud al bisericii.

zugrăviți zece arhieriei și anume: Sfinții Silvestru, Grigorie Decapolitul, Atanasie cel mare, Kiril, Ioan Zlataust, Vasile cel Mare, Grigore Bogoslovul, Spiridon, Nicolae, Haralambie și Sf. Arthidiaconi Ștefan și Lavrenție (fig. 12, no. 19 pe plan).

În spatele tâmplei se găsește zugrăvit sacrificiul lui Avram; sus la arcul despărțitor al naosului de altar se găsesc pictate următoarele scene: Nașterea Maicii Domnului, Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, (fig. 12, n-le 20—21 pe plan). Mironosițele la mormântul Domnului, Duminica Samaritanței, Duminica Orbului, Isus Hristos în casa lui Simion (fig. 11, n-le 40—41 pe plan), iar în jos Sf. Ana și Iosif.

La tâmplă se găsesc pictate treisprezece prăznicare și douăzeci și unul apostoli și prooroci (fig. 2).

Ușile din dreapta și din stânga altarului sunt cele vechi, și pe ele sunt zugrăviți Arhanghelii Mihail și Gavril. Ușile împărătești cele vechi lipsesc și sunt înlocuite cu altele noi fără valoare. Basa tâmplei este de zid și frumos decorată cu ornamentații de gust.

La turlă sus, la boltă, este reprezentat Pantocratorul încunjurat de cetele îngerești (fig. 3); urmează apoi mai jos opt profeți și opt apostoli în mărime naturală, zugrăviți în spațiul dintre ferestrele turlei, în două rânduri suprapuse (fig. 11, 3-4) pe plan. La baza turlei este reprezentată Liturghia îngerească și o serie de medalioane cu prooroci, precum și cei patru evangheliști în pendentive.

Din pictura turlei se remarcă, în deosebi, bolta cu Pantocratorul, care e redat în veșminte frumos și bogat aurite, încunjurat de gloria lui și de corul îngerilor. Un prea frumos ornament încadrează și

separă de restul turlei această minunată pictură.

La naos, găsim reprezentată la bolta sinului de Nord (fig. 4) Învierea lui Isus Hristos și Coborîrea în iad (fig. 11 no. 33 pe plan).

Urmează apoi o serie de patru scene ce reprezintă: Când tămăduiește Isus Hristos pe femeia care curvește, Isus Hristos înviază pe fata lui Iair, Isus Hristos gonește pe zarafi din templu, Isus Hristos și Apostolii (fig. 11, n-le 34—37 pe plan). Un

Fig. 6. Biserica Șubești.
Adormirea Maicii Domnului.

brâu lat și frumos ornamentat cu medalioane de sfinți, intercalate, separă aceste scene de partea de jos a păretelui, unde sunt reprezentați Maica Domnului cu copilul Isus Hristos în brațe, șezând pe tron, și având la dreapta și stânga sa pe Arhanghelii Mihail și Gavril. Urmează un număr de sfinți mucenici-ostași, ca Sf. Dumitru, Nestor, Teodor Stratilat, Mercurie, Iacob Persul și Sf. Petru (fig. 11, no. 38 pe plan).

La sinul de Sud al naosului (fig. 5) găsim zugrăvite următoarele scene din istoria religioasă: Schimbarea la față a lui Isus Hristos (fig. 12, no. 9 pe plan). Când

Fig. 7. Biserica Șubești din Câmpulung.
Portretele ctitorilor: Dosotei Arhimandrit și Trandafir Logofăt, cu jupâneasa Maria.

au tămăduit Isus Hristos pe soția lui Petru (fig. 12, no. 10 pe plan), Isus Hristos lecuiește un om (fig. 12 no. 11 pe plan). Spărgând învelișul (fig. 12 no. 12 pe plan), Isus Hristos tămăduiește pre cei cu draci (fig. 12, no. 13 pe plan). Mai jos pe pereți găsim reprezentați pe Isus Hristos pe tron în veșminte de arhiereu, având la dreapta și stânga pe maică-sa și Sf. Ioan Botezătorul. Urmează și aci o serie de sfinți ostași ca Sf. Gheorghe, Procopie, Teodor Tiron, Eustație Plachida, Pantelimon (fig. 12 no. 15 pe plan).

La arcul dintre naos și pronaos sunt zugrăvite opt scene ce reprezintă: „Patimile lui Isus Hristos: Cina cea de taină, Spălarea picioarelor, Rugăciunea lui Isus Hristos, Spălarea pe mâni a lui Pilat, Batjocurirea lui Isus Hristos, Sărutul lui Iuda și Isus Hristos înaintea Caiafei; mai jos sunt reprezentați Arhanghelii Gavril și Mihail, Sf. Ermolau și Sf. Cristofor, care este reprezentat de zugrăvi cu cap de câne și trup de om, reprezentare pe care o găsim rar la bisericile noastre și este atribuită legendei acestui sfânt¹.

Răstignirea lui Isus Hristos' Adormirea Maicii Domnului, (fig. No. 6) și încă două scene din viața Maicii Domnului, sunt redată pe perețele despărțitor al naosului de pronaos.

La pronaos sunt pictați la boltă Maica Domnului, încunjurată de heruvimi, iar la pendentivi Sf. Ioan Damaschin, Teofan Teologul, Iosif (fig. 12, n-le 22—23 pe plan).

¹ Vezi Viețile sfinților, de Episcopul de Argeș, Ghe-rasim Timuș.

Timpanele sunt zugrăvite cu patru scene mari ce reprezintă Icoasele Maicii Preciste (fig. 11 și 12, n-le 25 și 44 pe plan).

Aceste scene care reprezintă glorificarea Maicii Născătoare de Dumnezeu, de toată suflarea îngerilor și sfinților sunt rar reprezentate în bisericile noastre. La Biserica Șubești o mare parte a zugrăvelii

Fig. 8. Biserica Șubești.
Vedere asupra pridvorului.

este consacrată vieții Precistei, mai mult ca de obicei.

Explicația o găsim în faptul că Biserica este închinată Născătoarei lui Dumnezeu, și chiar hramul ei este „Intrarea Maicii Domnului în Biserică”.

Ca și la naos și aci un brâu ornamentat și medalioane cu sfinți separă spațiul de sus de cel de jos, unde vedem zugrăviți următorii sfinți mucenici: Eftimie,

Șava, Onufrie, Trifon, Sf. Constantin și Elena, Efrem și Sf. Maria Egipteanca, fig. 11, 12 no. 26 pe plan).

Pe perețele de Apus al pronaosului sunt zugrăvite portretele ctitorilor, Dosotei Archimandritul și Trandafir Logofăt, cu soția sa Maria, cu copiii (fig. 7).

La pridvor avem bolta cu Isus Hristos Emanuel, apoi cele patru simboluri evanghelice: îngerul, vulturul, leul și boul; pe timpanul de Sud este zugrăvită nunta de la Cana Galileii; la Nord, Pilda viei; la Apus, Sfatul jidovesc; iar la Răsărit, Judecata cea înfricoșată și cei doisprezece apcs-toli, iar mai jos, ca de obicei Raiul și Iadul.

Tot aici în pridvor mai găsim zugrăvite și următoarele scene mici: Zidirea lui Adam, Greșala lui Adam, Izgonirea lui Adam și Adam muncește pământul.

De asemenea întreaga fațadă a bisericii, în exterior, este bogat ornamentată și pictată cu figuri de sfinți (fig. 8) aici găsim zugrăviți pe pereții laterali o serie de prooroci: Solomon, Moise, David, Aron, Ezechiel, Iona, Isaia, Daniel și Iacob.

De asemenea stâlpii pridvorului sunt zugrăviți în întregime cu motive ornamentale variate.

Caracteristica picturii bisericii Șubești este bogăția și mulțimea, atât a scenelor, cât și a ornamentelor ce abundă peste tot în chenare și brâuri, care acopăr atât veșmintele figurilor, cât și pereții.

De altfel acest lucru se găsește repetat în toată pictura acelei epoci, în detrimentul construcției figurilor și a compozițiilor scenelor.

Fără îndoială că, dacă din punct de vedere al spiritului decorativ-ornamental, în această epocă pictura bisericii noastre este strălucită, nu este mai puțin adevărat că decadența ei se învederează tocmai prin acest lucru, întru cât caută să ascundă lipsurile de desemn și compoziție.

De fapt stilul picturii bisericești din epoca aceasta, cu toată strălucirea și bogăția ei apa-

Fig. 9. Biserica Șubești.
Sf. Ermolau și Arhanghelul Gavriil.

rentă, este inferioară și în decadență ca stil față de picturile anterioare acestei epoci.

Pictura bisericii Șubești din Câmpulung din punctul acesta de vedere este tipică. Într'adevăr, dacă ansamblul ei prin bogăția înfloriturilor și a scenelor impresionează plăcut ochiul, apoi la o analiză mai amănunțită vedem că desemnul este rău făcut, iar, din punct de vedere tehnic,

atât coloritul, redus, cât și execuția, lasă mult de dorit, în comparație cu picturile mai vechi.

Explicația o găsim în decadența spiritului religios, ce se accentuează din ce în ce și face să decadă și să se piardă la începutul secolului al XIX-lea, vechiul și frumosul meșteșug al picturii bisericești de obârșie bizantină.

Biserica Șubești, făcută la 1779, este poate una din ultimele biserici ce se mai zugrăvesc, când stilul brâncovenesc era în apogeu, și din acest punct de vedere ea prezintă interes.

Numele meșterilor cari au zugrăvit această biserică nu s'a găsit încă scriș pe pereții,

sfinți din altar și naos, iar cele din pro-naos și pridvor le-a lăsat pe seama ucenicilor săi, afară bine înțeles, de portretele

Fig 10. Biserica Șubești.
Maica Domnului cu copilul Isus Hristos.

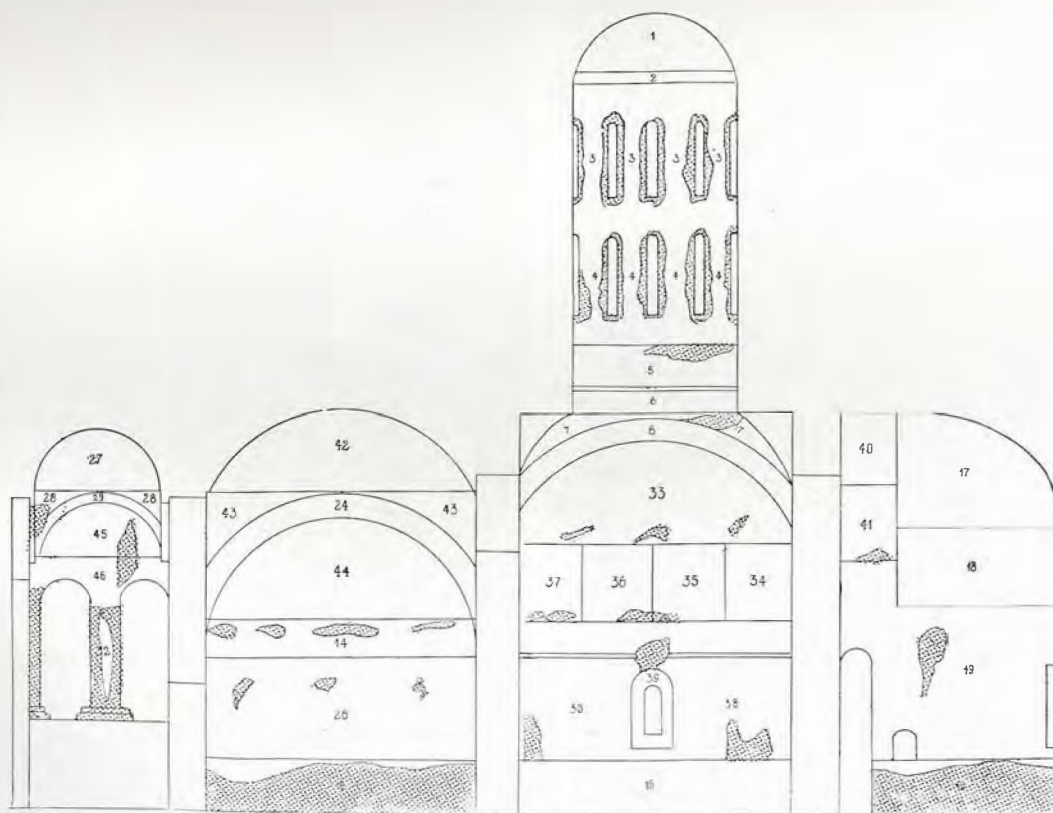

Fig. 11. Biserica Șubești din Câmpulung.
Tabloul de repartitie a scenelor pe perețele de Sud.

totuși se disting mai multe mâni în execuția picturilor ; așa, de pildă, se vede că meșterul a zugrăvit scenele și figurile de

ctitorilor, care sunt făcute tot de el ; ce deosebire mare este între execuția unor compoziții ca aceia din bolta altarului și

a turlei, precum și a unor scene din naos, și a celor din pridvor, de pildă; la cele dintâi se vede o mână sigură și cu experiență îndelungată în meșteșug e meșterul; la celelalte se ghicește începătorul, ucenicul, nesigur în mânăuirea penelului, și aceasta se

bisericilor mari, domnești, iar, mai târziu, când ei erau formați, luau pe seama lor lucrări mai mici și le executau. Așa se lămurește că la mai toate bisericile mici și în special la acele zugrăvite între veacul al XVII-lea și al XIX-lea se găsesc aproape

Fig. 12. Biserica Șubești din Câmpulung.
Tabloul de repartitie a scenelor pe paretile de Nord.

poate vedea privind mai ales scenele ce reprezintă ciclul vieții lui Adam, din pridvor, reprezentare naivă, rudimentară a învățacelului. Evident că meșterii noștri zugravi din trecut lucrau ca ajutoare la început și făceau ucenicie la meșterii zugravi greci sau slavi, cari veniau ei sau erau aduși de Domnii noștri, pentru zugrăvirea

numai nume de zugravi români, iscăliți pe părăți. Începând din veacul al XVII-lea, meșteșugul zugrăvirii bisericilor noastre se transmite în mâinile meșterilor autohtoni, cari, la rândul lor, imprimă acestei arte o manieră personală, cari face să se deosebească pictura noastră bisericească, de aceia a vecinilor noștri de rit oriental.

DISTRIBUȚIA SCENELOR PICTUREI BISERICII ȘUBEȘTI DIN CÂMPULUNG.

TURLĂ

- 1 Pantocratorul și Cetele Îngerești.
- 2 Ornament.
- 3 Profeți.
- 4 Apostoli.
- 5 Liturghia Îngerească.
- 6 Medalioane.
- 7 Evangeliști.
- 8 Ornament.

NAOS

- 9 Schimbarea la față a lui Isus Hristos
- 10 Când a tămăduit Isus Hristos pre soția lui Petru.
- 11 Isus Hristos tămăduiește un om.
- 12 Spărgând învelișul.
- 13 Isus tămăduiește pe cei cu draci.
- 14 Medalioane.
- 15 Sf. Mucenici Ostași și Isus Hristos Arhiereu.
- 16 Draperie.

ALTAR

- 17 Maica Domnului.
- 18 Impărtașania Apostolilor.
- 19 Sf. Ierarhi.
- 20 Nașterea Maicii Domnului.
- 21 Întrarea în Biserică a Maicii Domnului.

PRONAOS

- 22 Maica Domnului și Heruvimi.
- 23 Prooroci.
- 24 Ornament.
- 25 Icoase către Maica Precista.
- 26 Sf. Mucenici.

PRIDVOR

- 27 Isus Hristos Emanuel.
- 28 Simbolurile Evangheliștilor.
- 29 Ornament.
- 30 Nunta dela Cana Galileii.
- 31 Zidirea lui Adam.
- 32 Ornamente.

NAOS

- 33 Învierea lui Isus Hristos.
- 34 Când tămăduiește Isus pe femeia care curvește.
- 35 Isus Hristos înviază pre fata lui Iair.
- 36 Isus Hristos gonește pre zarafi din templu.
- 37 Isus Hristos cu Apostoli.
- 38 Sf. Mucenici ostași.
- 39 Medalion.

ALTAR

- 40 Mironisiștele la mormântul Domnului?
- 41 Duminica Samaritencei.

PRONAOS

- 42 Maica Domnului și Heruvimi.
- 43 Prooroci.
- 44 Icoase către Maica Precista.

PRIDVOR

- 45 Pilda viei.
 - 46 Greșala și Izgonirea lui Adam din Raiu, Adam muncește pământul.
- Ctitorii : Dosotei Archimandrit și Trandafir.
Petele mai închise din planul bisericii Șubești (Fig. 11, 12) arată locurile unde pictura a fost restaurată.

CETĂȚILE TURCEȘTI DIN PREJURUL PRINCIPATELOR ROMÂNE

de MIH. POPESCU.

Credincioși sistemului mongolic de a-și apăra granițele înconjurându-le cu ziduri, Turcii, neputând face acest lucru, din pricina prea marelui întinderi a stăpânirii lor,

Nu numai principatele române au avut de îndurat această greutate ci chiar și așa numitul imperiu roman, de națiune germanică. Liniștea și siguranța provinciilor

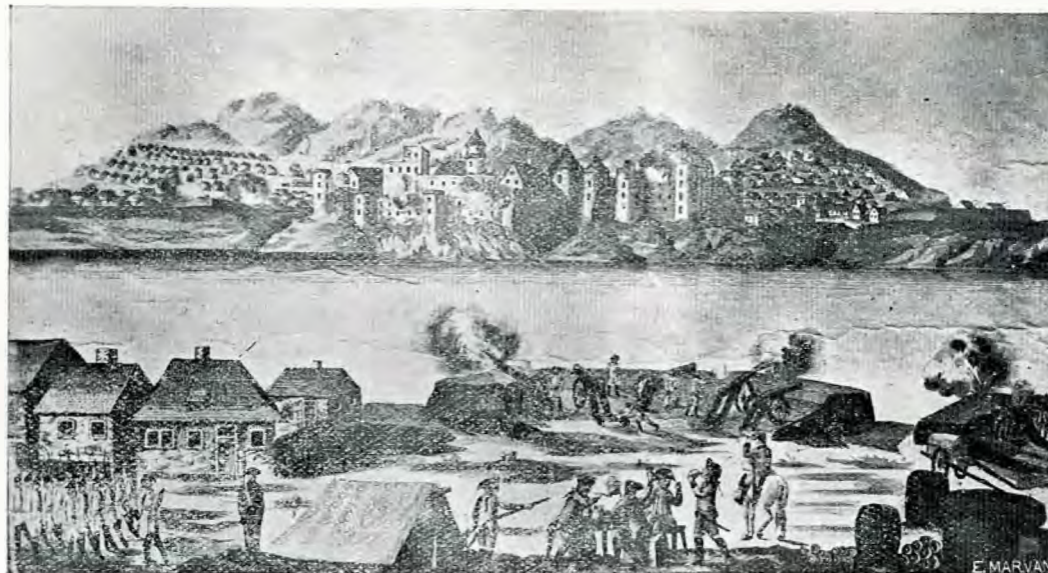

Fig. 1. Cetatea Hotinului.

au găsit cu cale să le apere prin ridicare de cetăți.

Acestea, în special în Europa, unde temerea era mai mare. Cetățile stăteau de streajă, de la o parte la alta a imperiului, înșirate ca niște mărgele.

Menirea acestor cetăți nu era numai să apere imperiul împotriva năvălirii „ghiaurilor”, ci comandanții lor aveau și însărcinarea să supravegheze pe conducătorii țărilor înconjurătoare, ce erau sub suzeranitatea turcească.

Din cauza aceasta, politica și liniștea țărilor vecine era în strânsă legătură cu rapoartele de prietenie dintre conducătorii țării și comandanții cetăților.

acestuiu dinspre stăpânirea turcească era în strânsă legătură cu raportul de prietenie dintre comandanții turcești din Buda, Raab, Komoron etc. și guvernatorii provinciilor austriece.

Supraveghietori ai Țării românești erau Pașii de la Orșova, Vidin, Lom, Nicopol, Ruscuc, Silistra, Hârșova și Brăila, iar ai Moldovei, Pașii de la Ismail, Chilia, Cetatea Albă, Bender și Hotin.

Cei din urmă mai aveau, primul, însărcinarea să supravegheze pe mârzacii Tătarilor, iar cel de al doilea pe Poloni și Cazaci.

Cetățile acestea erau bine întărite, prevăzute cu material și provizii, pentru un

asediu mai îndelungat și lor li s'a mai adăugat și teritoriul dinprejur „Hinterland” și Semilună deveni mai acut, cetățile ridi-

Fig. 2. Cetatea Hotinului. Planul.

Fig. 3. Cetatea Hotinului: Perspectivă.

pentru întreținerea trupelor și a comandantului, pe turcește, „raia”.

După planurile ridicate de diferiți ingineri austrieci și ruși în veacul al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, când con-

cate împrejurul Principatelor române se prezentau în modul următor:

Hotinul (fig. 1)¹⁾ așezat în partea de Nord-

¹⁾ Bei Löschen Kohls Wien.

est a Moldovei era cetatea cea mai nouă fiind ridicată în 1713¹. cetatea Hotinului se presenta astfel (fig. 2) : Punctul principal îl forma vechiul castel

Fig. 4. Cetatea Benderului.
Părăsirea ei de către Turci la 1789.

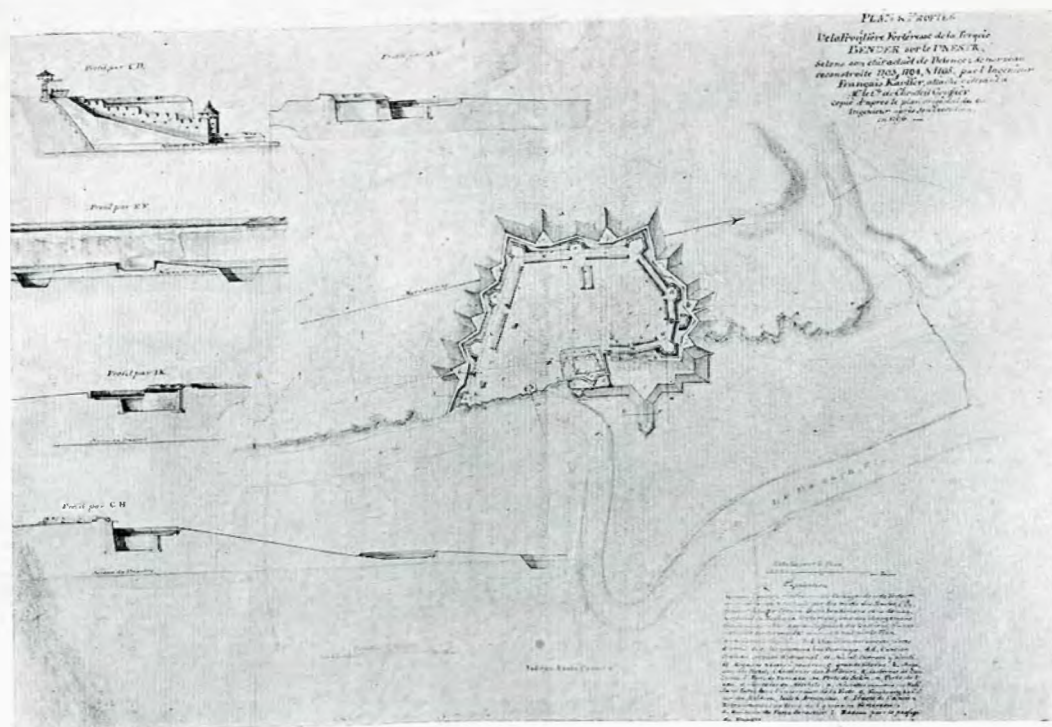

Fig. 5. Cetatea Benderului. Planul.

După un plan, ridicat de inginerii ruși, A, înăuntrul căruia se afla o vechie biserică ortodoxă B transformată în moscheie

¹ N. Iorga : Istoria Românilor București 1920, pag. 350.

și un deposit de munițiuni C. Zidul castelului avea două turnuri rotunde și două

casărmile artileriștilor, în H locuințele inginerilor, în I căsărmile ienicerilor, în M

Fig. 6. Cetatea Chilie. Perspectivă.

porți, una la Sud și alta la Nord, toate mai vizibile în fig. 1.

o fântână, în N locuințele Grecilor, Armenilor, Evreilor și Turcilor, ce aveau drep-

Fig. 7. Cetatea Ismailului. Asediul Cetății de trupele rusești.

Împrejurul castelului erau în D locuința comandantului cetății, în E magaziile cu provisii, în F o moschee, în G

tul să locuiască în cetate, și în O băile turcești.

Toate acestea erau înconjurate cu un

zid gros de patru pietre și înalt de șase clase¹, prevăzut cu trei bastioane rotunde și trei dreptunghiulare.

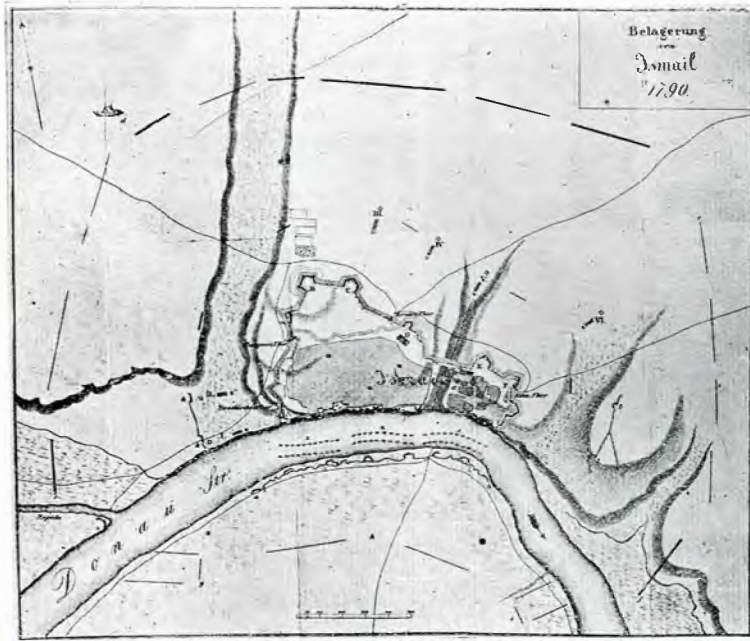

Fig. 8. Cetatea Ismail. Planul.

În cetate se intra prin trei porți: poarta principală 2, ce ducea în oraș, poarta apei 10, prin care se mergea și spre târgul Atachi și poarta 9, prin care se mergea spre ruine 13. În fața porților erau gropi între opt, douăsprezece klastre, peste care erau punți ce se ridicau.

În fața zidului cetății era apoi un șanț adânc de un klastre și larg de patru klastere, fără val de pământ având doar o redută triunghiulară în fața bastionului 4.

O vedere generală a Hotinului o avem în fig. 3²⁾ în care, ese în relief vechea cetate. Aceasta reprezintă retragerea trupelor turcești la 29 Septembrie 1788, când Hotinul capitulă Austrie-cilor conduși de prințul Coburg, aici însemnat cu No. 1.

O altă cetate era apoi Benderul (fig. 4),

așezat pe locul vechiului oraș moldovean Tighina.

Cetatea aceasta a fost făcută în 1438¹, cu ocazia expediției lui Soliman cel Mare împotriva semetului domn moldovean Petru Rareș.

Planul cetății Bender se presenta astfel (fig. 5), după cum este făcut de inginerul frances, Hauŕier în 1796.

Punctul principal al cetății îl alcătuia castelul *d-d*, ce era înconjurat cu un zid puternic și servia drept arsenal, adăogându-i-se partea *e-e*, în care se afla, la punctul *f-f*, magasiile cu pulbere și în *g* o cisternă.

Forma castelului era patrungiulară având o singură poartă înspre Sud.

Împrejurul castelului se aflau, în *s* locuința Pașei Seraschier, în *h* magasiile cu provisii, în *i* casărmile artileriștilor, în *k*

Fig. 9. Cetatea Brăilei. Atacul cetății în 1828.

casărmile ienicerilor, în o moscheie și în *f* locuințele particularilor, care aveau voie să locuiască în cetate.

Toate acestea erau înconjurate cu un

¹ Klastre, 1.8967 m.

² I. Markin fecit, Wien.

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, București 1920, p. 179.

zid puternic $a:a$ al cărui profil se poate observa în liniile C, D, E, F, I, K, G, H și A, B; înaintea zidului mai avea a-

Fig. 10. Cetatea Brăilei. Planul și împrejurimile.

poi un șanț prevăzut cu numeroase redute $b-b$ de formă triunghiulară.

Cetatea mai avea trei porți: m , poarta lui Soliman, n , poarta apei și l , poarta prin care se merge la Varnița.

Casele orașului propriu zis erau în afară de cetate în g și erau și ele apărate de un șanț primitiv $r-r$.

Figura 4 reprezintă părăsirea cetății de către Turci la 13 Decembrie 1789, când fu ocupată de Ruși.

La rând urmau apoi Cetatea Albă și Chilia (fig. 6), cheile comerțului moldovean cu Răsăritul pentru recăpătarea cărorora eroul de la Războieni a fost nevoit să presteze jurământ de credință regelui Casimir al Poloniei.

Împrejurul acestor două cetăți s'au dat nenumărate lupte între Ruși și Turci.

După acestea venia cheia Dobrogei, Ismailul (fig. 7), care se presenta ca în

(fig. 8), în care avem planul acestei cetăți făcut în 1790.

Castelul aici nu-l mai avem în mijlocul cetății, ca la celelalte cetăți, ci în partea de N.E. în punctele E, F, G.

În castel și aici se aflau: magasiile cu munițiuni, casărmile ienicerilor și artileriștilor și o moscheie.

În spre Dunăre castelul avea și un basîn pentru vasele de comerț și de războiu. Acestea se aflau așezate pe un teren mai ridicat de cât restul cetății (vezi fig. 7).

În partea mai nouă mărginită prin punctele A, B, C, D, se aflau: locuința comandantului, magasiile cu provizii, lo-

cuințele orașenilor, aici orașul făcea parte integrantă din cetate. Zidul înconjurător avea opt bastioane de diferite forme și mă-

Fig. 11. Cetatea Hârșova. Perspectivă.

rimi. Turnurile erau așezate dealungul zidurilor nu numai în bastioane.

Cetatea avea trei porți care aveau numele orașului către care pornia: a Chiliei, a Benderului și a Hotinului și a Brateșului prin care se mergea spre Galați și Brăila.

Ismailului urma apoi vestita cetate a și o singură poartă, cu punte ce se ridica

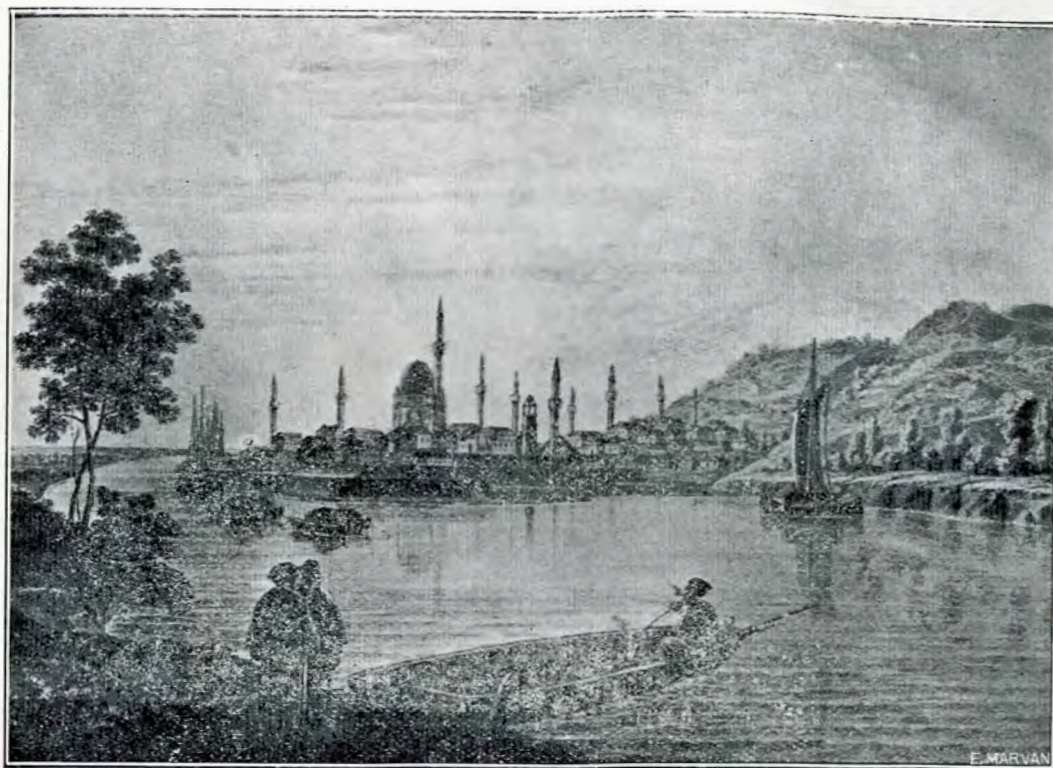

Fig. 12. Cetatea Silistrei. Perspectivă.

Brăilei (fig. 9)¹, schela principală a Țării în 10 și patru bastioane triunghiulare fără Românești la Dunăre. tunuri.

Cetatea Brăilei, care era prevăzută și În spațiul închis de această întăritură cu o raia se presenta ca în (fig. 10).

Pivotul cetății — castelul — este înconjurat cu un zid de formă patrată, având o singură poartă.

Zidul avea la colțuri bastioane rotunde prevăzute cu câte trei tunuri mari fiecare. În castel se aflau în 1, magazia cu pulbere, în 2, 4, magazinele cu provizii, în 3, casărmile ienicerilor și în 5 moscheia. Tot aici se mai aflau și trei fântâni.

După această întăritură, la o distanță nu tocmai mare, se afla o a doua făcută din șanț cu parapet zidit, având deasemenea forma patrată

Fig. 13. Cetatea Silistra. Luarea Silistrei de către Ruși, la 30 Iunie 1829.

se afla locuința comandantului ienicerilor și a celorlalți ofițeri, în 6.

Acestor două întărituri — asemănătoare

¹ Kissler, deliniavit. Winder fecit Nürenbeg.

castrelor romane — le urma o a treia făcută din șanț și parapet sprijinit pe gard de nuiiele, în formă pentagonală având două porți: 7, poarta principală, 8, poarta

lungit această întăritură până jos în port, făcându-i în partea despre Galați și o redută lângă poarta pe care eșia drumul Galaților, ce trecea prin vadul Gherghișan.

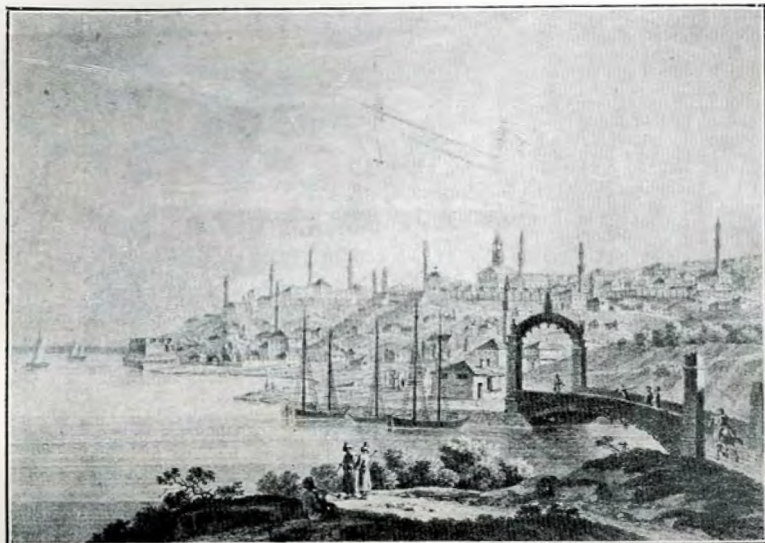

Fig. 14. Cetatea Rusciucului. Perspectivă.

apei, pe care se mai mergea și la Ghecet No. 16.

Întăritura aceasta, deși pare mai rudimentară, era foarte bine apărată având cinci bastioane, trei dreptunghiulare și două rotunde, unul prevăzut și cu șanț pentru mine; fiecare bastion având câte zece tunuri. Apărarea aceasta mai avea o redută mare cu șapte tunuri și una mică cu două tunuri lângă poarta principală.

În spatele acestei întărituri nu se afla nici o locuință, acesta servind pentru exerciții.

Locul pe care au fost aceste trei întărituri este în partea cea mai ridicată a orașului și se numește până astăzi Cetățuia.

Acestor trei întăriturile urma apoi o a patra, ce pornia chiar din malul Dunării și se isprăvia la fel, aceasta era făcută din șanț cu parapet de nuiiele și era străbătută de două porți: 9, a Pandurului și 8, a apei.

Rușii ocupând, Brăila în 1772, au pre-

ultima întăritură avea o formă aproape semicirculară și era prevăzută cu șapte bastioane rotunde, fiecare cu câte cinci tunuri. Între bastioane se mai aflau pa-

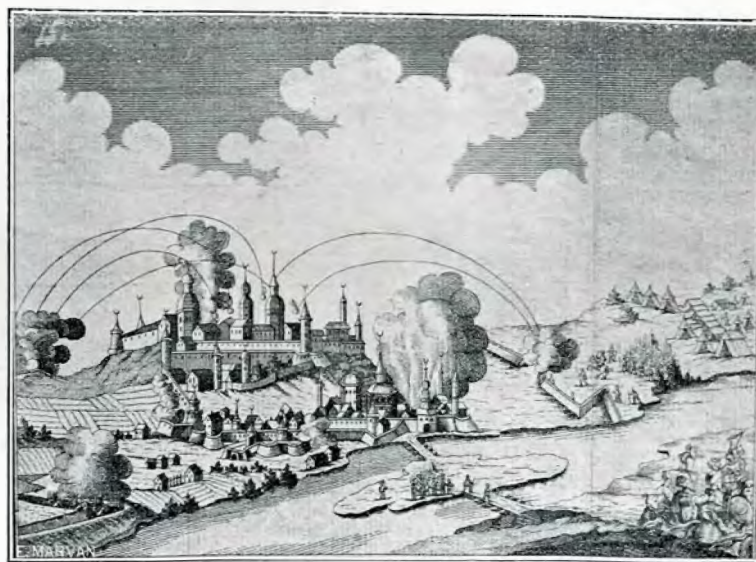

Fig. 15. Cetatea Giurgiului. Perspectivă.

trusprezece redute cu câte trei tunuri.

Prin ultima apărare se intra pe trei porți în 11, poarta Pandurului, în 12, poarta mare sau a dracului, și în 13, poarta mică sau Măxineni.

Pentru o mai bună orientare se poate urmări profilul A. B. ce servia ca legătură între Silistra și Brăila și în același timp ca schelă pentru

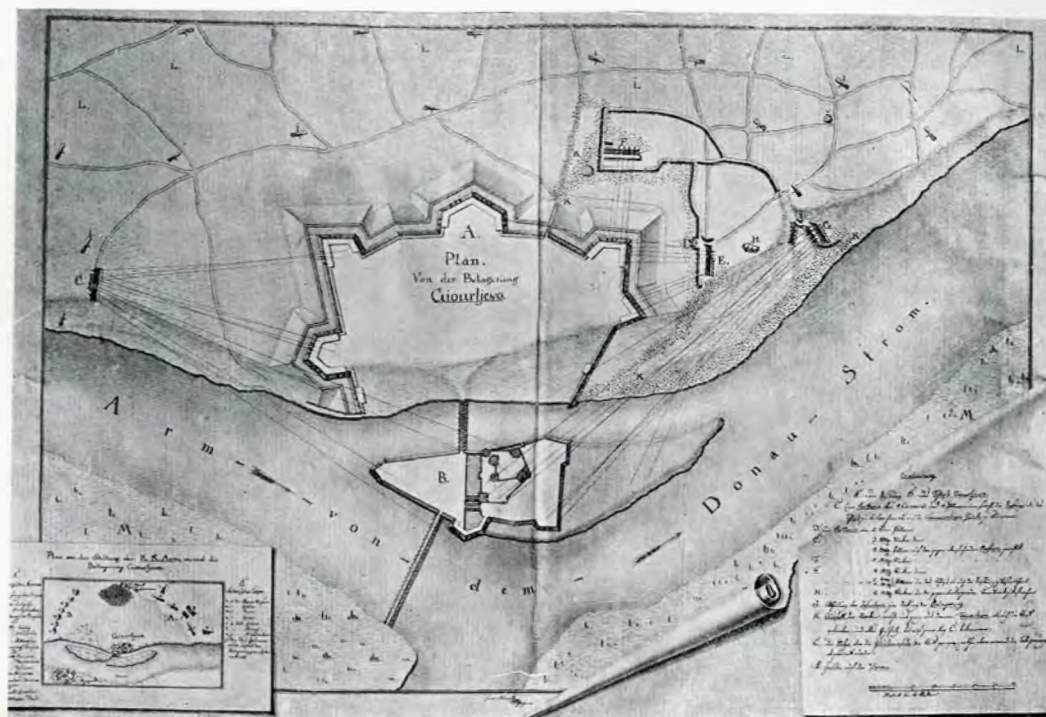

Fig. 16. Cetatea Giurgului. Planul.

Astfel se prezenta vestita cetate a Brăilei pe care fig. 9 ne-o reprezintă atacată de Ruși în 15 Iunie 1828.

bogățiile Dobrogei și ale bălților Dunării.

Tot pe malul drept al Dunărei mai sus venia renumita cetate a Silistrei (fig. 12),

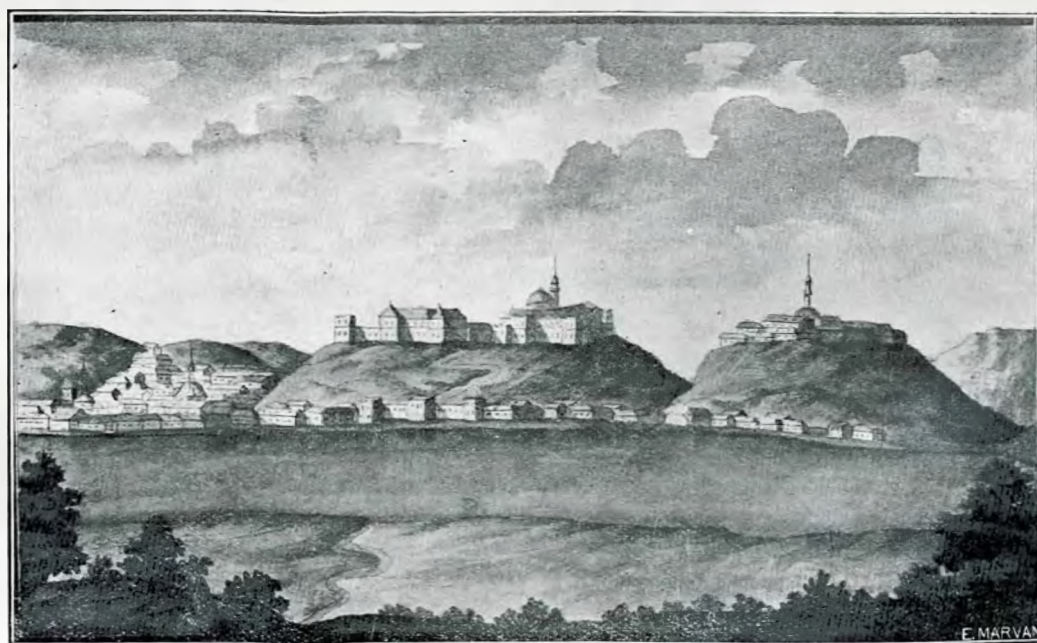

Fig. 17. Cetatea Nicopolei. Perspectivă.

Mai în susul Dunării, pe malul dobrogean, se afla apoi cetatea Hârșova (fig. 11),

renumită încă din timpul Imperiului Bizantin.

Raiaua Silistrei se întindea și peste Dunăre, pe pământul Țării-Românești.

Fig. 13 reprezintă luarea Silistrei de către Ruși în 30 Iunie 1829. Cu această ocaziune s'au capturat două sute douăzeci

triunghiulare, fiecare cu câte zece tunuri.

În interiorul acestei întărituri se afla locuința comandantului, magasii cu provizii și două moscheie.

Casele locuitorilor erau înafară de cetate, întinzându-se de la malul Dunării până la fortul Soliman.

O vedere minunată a așezării acestei cetăți o avem în schița mică din stânga (fig. 16), unde avem așezarea Giurgiului față de Rusciuc și de cele trei insule după Dunăre.

În susul Dunării—în fața orașului Turnu-Măgurele, urma cetatea Nicopoli (fig. 17¹ martoră a primei lupte a creștinilor uniți împotriva Semi-lunii.

Nicopolul avea cap de pod

în cetatea Nicopolul mic și se presenta cum se vede în (fig. 18²). Castelul avea forma patrunghiulară, iar cetatea ocupa numai partea cea mai înaltă de pe malul Dunării, avea zid foarte puternic întărit cu numeroase bastioane. În cetate se

tunuri, doi Pași, trei tuiuri, optsprezece mii de prizonieri și o sută de drapele.

Mai departe iarăși pe malul drept al Dunării venia cetatea Rusciucul (fig. 14) martoră a ridicării Statului muntean. Aceasta avea cap de pod, pe malul stâng al Dunărei, cetatea Giurgiu

(fig. 15) contemporană cu el.

Cetatea Giurgiu se presenta ca în fig. 16. Castelul se afla pe o insulă, din brațul Dunării, și era legat cu câte un pod atât cu insula vecină cât și cu țărmul românesc, pe care se afla orașul Giurgiu.

În castel erau două depozite cu munițiuni, o casarmă a ienicerilor și o moscheie.

Împrejurul acestora era un zid puternic ce se prelungia în partea de Sud-vest până la marginea insulei, iar în cea de Nord-est până la jumătate, formând două curți mari deoparte și de alta a castelului B.

Pe malul românesc se afla o a doua întăritură A, de formă neregulată, făcută din zid și prevăzută cu cinci bastioane

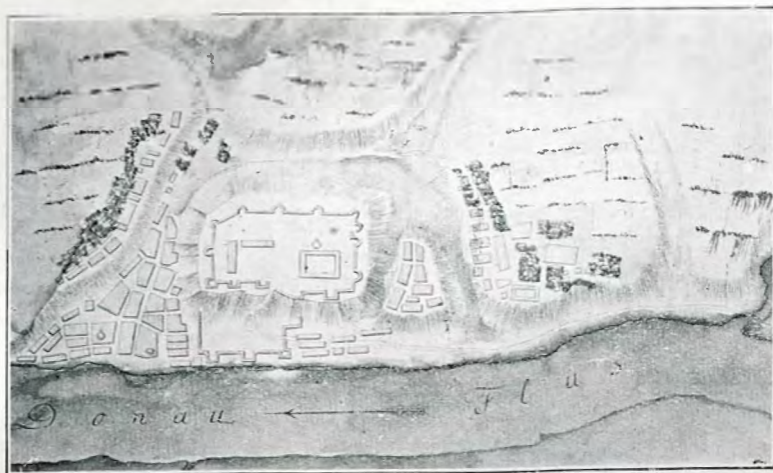

Fig. 18. Cetatea Nicopolei. Planul.

Fig. 19. Cetatea Lomului. Perspectivă.

intra prin două porți. Una venia dinspre Nord prin care intrau cei ce veniau dinspre Constantinopol, alta dinspre malul Dunării și se mai numia și poarta apei.

¹ Spaar fecit în 1745.

² Spaar fecit în 1745.

Locuințele orășenilor erau așezate deo-

Ca legătură între Nicopol și Vidin era apoi Lomul (fig. 19)¹, care mai avea menirea să supravegheze atât valea Jiului cât și drumul ce lega Bucureștii cu Craiova.

Fig. 20. Cetatea Lomului. Planul.

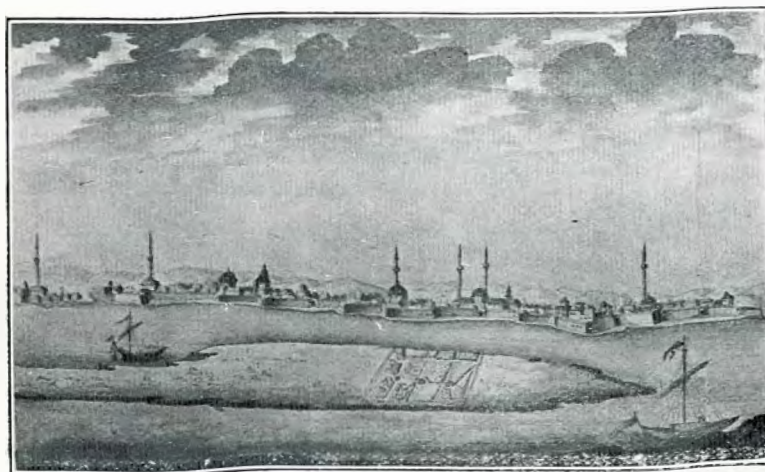

Fig. 21. Cetatea Vidinului. Perspectivă.

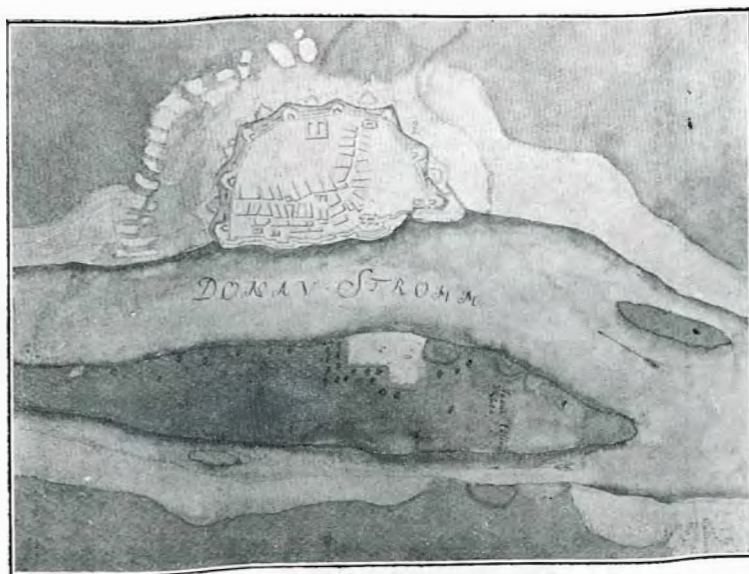

Fig. 22. Cetatea Vidinului. Planul.

parte și de alta a cetății. Jos, la cheiul Dunării era o altă întăritură.

Planul cetății Lom se presenta ca în fig. 20². Aici castelul este iarăși la marginea cetății, lângă malul Dunărei, având forma pătrată, cu opt bastioane, patru rotunde și patru dreptunghiulare. În castel erau: locuința comandantului, casarmile ienicerilor și magasiile cu pulbere și proviziuni; de aici moscheia lipsește. Din fața cetății peste Dunăre, pleacă drumul Craiovei din care se desparte cel al Orșovei.

Cetatea are două porți: una a Nicopolului și alta a Vidinului.

La cotitura ce o face Dunărea spre a-și lua drumul spre mare era cetatea Vidin (fig. 21), renumită din timpuri vechi, atât ca cetate cât și ca reședință episcopală.

În vechime noi o numiam Dii și pe aici trecea drumul comercial ce mergea spre Egeea și Adriatică.

Cetatea se presenta ca în fig. 22. Aici castelul, ce formează pivotul cetăților turcești, lipsește, în schimb întăriturile cetății erau peste măsură de fortificate, bastioanele și redutele se suprapun, iar gurile de tun mergeau dintr-o parte în alta

¹ Spaar fecit în 1745.

² Spaar fecit 1745.

a cetății așezate în baterii isolate. Ast-fel se prezentau inelele lanțului stă-

Vidinul era, după Brăila și Silistra, cea mai puternică cetate îndreptată atât împotriva Olteniei cât și a Banatului.

Pe cursul Dunării, mai sus de Porțile de fier, venia apoi cetatea Orșova (fig. 23) cu menirea de a face legătura cu cetatea Belgrad și Temișoara și în acelaș timp să păziască drumul Transilvaniei.

Situația acestei cetăți era ca aceia din planul de la fig. 24. O insulă pânirii turcești, ce a încătușat Principatele

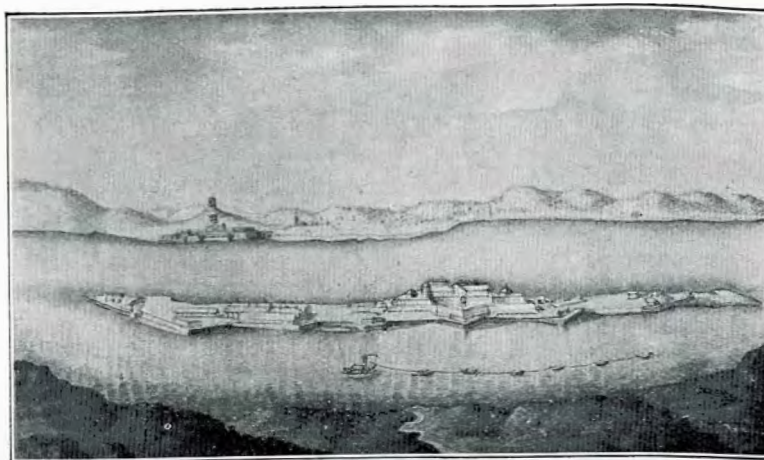

Fig. 23. Cetatea Orșovei. Perspectivă.

Fig. 24. Cetatea Orșovei. Perspectivă.

în care clocotia un vulcan de distrugere române, de la un capăt la altul, timp omenească. Nu era întărită numai insula ci mai bine de patru secole. și țărmurile Dunărei deoparte și de alta.

VASELE MOLDOVENEȘTI AFLĂTOARE ÎN SALA ARMELOR DIN MOSCOVA

(ÎNCERCAREA UNEI EXPLICAȚII ARHEOLOGICE)

de THEODOR USPENSCHI.
Traducere din „Seminarium Conda'ovianum”.

În Sala Armelor, printre numeroasele vase, se află câteva obiecte care, după forma și desemnul ornamentațiilor lor, se deosebesc fundamental de restul colecției vaselor rusești și celor de producție străină. Obiectele ce m'au interesat datează din secolul al XVI-lea și patru din ele poartă o inscripție cu numele Țarului Ioan Vasilievici; ele sunt așezate într-o vitrină și aparțin donațiilor mai vechi: de aceia sunt pomenite în inventariul Sălii Armelor, tipărit în anul 1884. Vasele acestea sunt: „bratina” supt no. 683. „Ciara” no. 1805. Doi „covși”¹⁾ no. 733 și no. 734. „păhar sau cupă” no. 1805. Mai adaug la acestea o „podoabă” de argint a unei iconiți mici, cu „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul”, aparținând unei arte dintr-o epocă mai târzie (Inventariul, no. 4000): pe podoabă e săpată o inscripție slavonă din secolul al XVI-lea, despre care voi pomeni câteva cuvinte mai departe și o „solniță de piper” de argint cu o inscripție ce o arată ca proprietatea țareviciului, Teodor Ivanovici.

Proveniența ei nu este cunoscută. Această solniță este acoperită pe de-asupra cu o ornamentație de frunze ciselate fin, care aduce foarte mult cu aceia a „bratinei”, lucru ce mă face să presupun că ele sunt producțiile aceluiași atelier. Pe partea din afară a fundului se află săpat titlul (semnul de control) însemnat în scrierea veche prin: Griv. 21 (21) zol. și în cea nouă prin – д 17261. Până la explicarea și stabilirea stilului de ornamentație a acestei „solnițe” îmi permit s'o enumer printre obiectele mai sus citate. Alături fotografii depe¹⁾ „bratină” (desemnul no. 1, tab. II)²⁾ „ciara”, (des. no. 2, tab. II) „covșa” cu stema Moldovei (des. no. 3, tab. I) „solnița de piper” a țareviciului Teodor Ivanovici (des. no. 3, tab. I) și „covșul” cu inscripții în formă de benzi (des. no. 4, tab. I) Un singur păhar sau cupă, din această colecție nu se deosebește prin forma sa de paharele ce au un fel de scobitură ieșită pe marginea gurii lor;

¹⁾ Bratina, ciara, covș sunt cuvinte vechi însemnând diferite vase de băut.

restul obiectelor, însă, au formele cele mai originale, care nu se asemănă întru nimic cu acelea al obiectelor destinate aceleiași întrebuințări din tot cuprinsul Sălii Armelor.

Această constatare generală asupra formei tuturor vaselor le grupează aparte, arătând în același timp o cultură cu totul specifică a ținuturilor de unde provine o astfel de formă, ce nu se potrivește cu niciuna din cunoscutele produse apusene, și nici cu cele rusești.

Ornamentația neobișnuită a celor cinci vase le evidențiază și mai mult.

Încep cu „bratina”. Forma ei se îndepărtează vădit, atât de „bratinile” rusești, cât și de a celorlalte lucrate în Germania și Elveția (cunoscute depă mărcă), pregătite fără îndoială numai pentru exportul în Rusia, de oare ce în Apus, după cât se știe, nu se întrebuințau. Bratina nu este aurită, ea n'are nici suport, ca toate bratinile rusești, care reliefează vasul de-asupra suprafeței plane pe care este așezat. Bratina aceasta pare a se confunda cu planul, cu atât mai mult că partea de jos, fiind puțin bombată, nu redă întocmai masivul vasului. Corpul vasului are două rânduri de umflături ciselate; umflăturile rândului de sus sunt în formă de inimă, cele de jos în formă de linguri. Jos de tot sunt ciselate câteva cercuri de la care pornesc crenguțele de flori stilizate și care sunt așezate între linguri.

Partea mijlocie a vasului, între ambele umflături, este împodobită în zigzag cu un fel de dantelă de flori și frunze. Cu toată îngrijirea ce o depusese argintarul, ornamentul e greoiu, și întreagă înfățișarea „bratinei” lasă mult de dorit, ca eleganță de formă și de ornamentație, alături de splendidele ornamentele ale „bratinelor” rusești lucrate în stil vegetal, ca acelea ce aparțin neau celor doi sfetnici ai Divanului. Danilov și Tretiakov și, pe care le găsim în tabela 188 din inventariul Sălii Armelor. Pe partea superioară a vasului reiese în relief o inscripție ciselată în patru părți: „Cu mila lui Dumnezeu, Țar și

marele cneaz Ivan Vasi'ievici, Domnul a toată Rusia". Unele litere din această inscripție sunt legate câte două sau trei la un loc. Intervalele dintre inscripții sunt umplute cu ornamentații din crenguțe de plante. Fondul acestui ornament și inscripției este lucrat în pătrățele prin săpături fine și paralele. Cele patru vase, cu numele lui Ioan cel Groaznic, au titlurile săpate pe fund, pe când „bratina” afară de acestea mai e însemnată prin două ștampile; una din ele reprezintă un vultur cu două capete, având săpate sub el literile „СІВ” iar alta, cu data anului 1737, având literile ГІІІ, după aceia cu scrierea veche este semnată greutatea „bratinei” în „grivne” și cuvintele „СІО și БОЛ”, iar cu scrierea nouă No. 1015 ОТДВОКАН (din cancelaria curții). Pentru ca să clarific lucrurile mai mult, alături desemnului cu toate inscripțiile de pe fundurile celor patru vase.

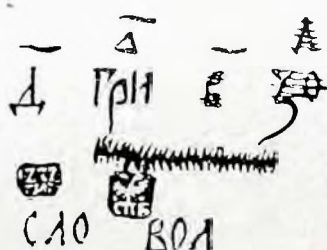
Nu mai puțin decât „bratina” se evidențiază prin formă și ornamentul său „ciara” care aduce foarte mult cu „covșul”. Numai părțile ciselate al acestui vas sunt aurite, restul rămânând simplu. Ea are o formă ovală. Pe partea cea mai largă se află mânerul incrustat, lucrat în stil vegetal: dela tulpina principală se ramifică o mulțime de crenguțe care se împletesc între ele, având frunzulițe înguste, cărcei mici și numai după flori. Partea superioară e terminată prin capul unui animal (n'ar fi al unui zimbbru?).

Pela marginile mânerului trece un șnur de fire răsucite sfârșindu-se prin capetele a doi balauri. În partea de desupt, pe la mijlocul mânerului, este alipită o mică bentiță, capătul indoit al căreia dă impresia părții principale din corpul balaurului, care și-a strâns aripile. Două benzi ciselate, cu modele reușite dintr'o combinație de noduri împletite cu frunze, trec pe partea exterioară a „ciarei”. Capetele benzilor se razimă pe două mari și rotunde ștampile, ce reprezintă câte un bou, puternic reliefat pe un fond „camfaren”.

Înăuntrul „ciarei” este bătută o ștampilă formată din patru semiovale, cu o rosetă în mijlocul lor, și încadrată cu patru pești.

De jur-împrejurul marginilor se întinde o inscripție din litere legate câte două sau trei la la un loc, în unele locuri ajungând chiar până la

legături din câte cinci litere iată conținutul ei: „Cu mila lui dumnezeu, Țar și mare cneaz Ioan Vasilievici domnul a toată Rusia al Vladimirului, al Moscovei și Novgorodului, Țarul din Cazan și Astrahan, domnul Pscovului și multor altora”. Ambele capete ale inscripției sunt separate printr'o rosetă și niște cărcei. Pe fund este săpat cu scrierea veche СІО БОЛ și greutatea în „grivne” și cu cea nouă greutatea în „funturi”. Niciodată nu mi s'a întâmplat să văd o altă „ciară” asemănătoare acestuia prin desemn și formă. La vasele descrise mai sus se mai adaugă, datorită formei lor originale, încă doi „covși”, cari poartă

СІО БОЛ

СІО БОЛ

Д 88 193

66 V

(И)

СІО БОЛ

СІО БОЛ

Д 103 1 14

inscripția cu numele lui Ioan-cel-Groaznic.

Unul, de formă cam semisferic-ovală, are un mic mâner alipit, în formă de frunză, pe care e săpată, în mijlocul unui desemn de frunze, o pasăre; după toate probabilitățile e un papagal, ale cărui pene, precum și desemnului mai păstrează urmele smalțului de albastru întunecat. Pe o ridicătură a părții exterioare a fundului, pe o mică marcă, ce presintă stema Moldovei, pe un scut un cap de zimbbru, având în ambele părți câte o rosetă, iar între coarne o stea cu cinci raze. Stema mai păstrează urme de smalț cărămiziu.

Partea interioară de jur-împrejurul marginilor are următoarea inscripție săpată pe un fond dungat: „Cu mila lui Dumnezeu Țar și mare cneaz Ioan Vasilievici, domn a toată Rusia, al Vladimirului, al Moscovei, al Novgorodului Țar al Ca-

zanului și altora". Mai jos de inscripție, în direcția mânerului, pe de o parte, iar pe de alta, în partea cu totul opusă, ce vine în dreptul unei margini ceva mai pronunțate, sunt săpate două deseme identice. Ambele prezintă câte două păsări asemănătoare cu papagalul, stând spate la spate, cu capetele întoarse în așa fel încât se ating cu ciocurile, supt care este așezată o frunză stilisată.

Între aceste motive sunt aranjate alte două în formă de bandă, compuse numai din frunze. Toate ciselările acestui „covș” sunt aurite. Fundul ei poartă semnătura greutății în „grivne” cu scrierea veche ЦЛО БОЛ, și de asupra în parentese un semn nelămurit cu scrierea nouă e semnat Л 99.

Alt „covș” are o formă semi-sferică, ale cărei margini însă nu prezintă un perfect cerc, de oare ce partea opusă a mânerului se ridică în formă de unghiu. Mânerul e format dintr-o fâșie masivă, puțin lărgită la un capăt, și acoperită cu smalț de culoare albastră închisă, având în lung o adâncitură puțin pronunțată. În fund pe o mică umflătură sunt ciselate două coroane, iar supt ele un vultur cu două capete; de jur-împrejurul ei este o inscripție: „Cu mila lui Dumnezeu Țar și mare cneaz Ivan Vasilievici, domnul a toată Rusia”.

Mijlocul mărcii este acoperit cu smalțul verde, iar fundul inscripției cu albastru închis. Unele dintre cuvintele inscripției sunt formate din legături a două litere. Cele două benzi de inscripții de pe ambele suprafețe ale cofei care vin în jurul marginii, cât și cele depă mâner, împreună cu alte patru benzi după suprafață, prezintă, pe un fond săpat în linii oblice, amănunțita descriere a demnităților lui Ioan-cel-Groaznic. Ca să pot găsi în adevărată ordine de pe aceste fragmente aruncate pe suprafața „covșului” enumerarea tuturor stăpânirilor țariste, a trebuit să mă conduc după textul destul de amănunțit al tuturor demnităților lui Ioan al IV-lea, scrise pe bula de aur alipită de pactul cu Danemarca, din 7 August 1562: „Cu mila lui Dumnezeu, Țar și mare cneaz Ioan Vasilievici Domn a toată Rusia, al Vladimirului, al Moscovei, al Novgorodului, Țar al Cazanului, al Astrahanului, domnul Pscovului și mare Cneaz al Smolenscului, Tverscului, Iugorscului, Permului și Viatcăii, al Bulgarilor, domn și mare Cneaz al Novgorodului-de-jos, ținuturilor Cernigovului, Riazanului, Kostovului, Iaroslavului, Belozovului, Udorului, Obdorului, Candinului și al întregilor ținuturi siberiene, poruncitorul țărilor nordice și domnul multor altora”.

Toate inscripțiile sunt aurite. Pe fund e ciselat în scrierea veche greutatea în „grivne”, iar cu

cea nouă: Л 103 și greutatea în „funturi”. Cele patru vase descrise, prin caracterele și tehnica lor comună, dau de bănuț că toate, dacă nu sunt produsele aceluiași maestru, sunt cel puțin ai aceluiași atelier această bănuială e întărită și mai mult prin semnele de control săpate pe fundurile acestor vase. Afară de greutate, primele trei vase: au aceleași semne prescurtate a două cuvinte ЦЛО și БОЛ, tăiate în scriere veche; tot din aceeași epocă putem socoti și semnele greutății, restul semnelor, împreună cu cifrele arăbești, aparținând secolului al XVIII-lea și, judecând după data de 1737 dela ștampilă a bratinei, putem să credem că sunt de pe timpul Împărătesei Ana.

Însă cercetările originii acestor vase sunt îngreuiate foarte mult prin lipsa oricărei notări, care să ni arăte maestrul sau orașul de unde provin. Oare nu poate să ni servească drept un indiciu bun acea stemă a Moldovei depe cofa no. 733, atât de neașteptată pe un lucru care poartă inscripția Țarului rusesc?

Această stemă pe un singur obiect mă face să presupun că atât „covșul” cât și celelalte obiecte sunt produse moldovenești sau valahe. Prin secolele al XV-lea și al XVI-lea tot ce se raporta la obiecte sau ființe din Moldova purta numele în Rusia de *valahice*: de exemplu în 1480 cneazul I. I. Zvența, trimis în solie la Mengli-Ghirai, a avut următorul ordin: „Cneazul cel mare mi-a poruncit să-ți spun că Ștefan, Voievodul Valahiei trimisese cu afacerile, etc...”, sau „(în anul 6990) Marele Cneaz peția pe Elena, fiica lui Ștefan Voievodul Valahiei, pentru fiul său...” ori „(în anul 6991), înainte de Crăciun, a fost adusă și dată după Marele Cneaz Ioan fiica lui Ștefan, domnița din Valahia...”, pe când însuși Ștefan în toate actele oficiale se intitula așa: „*Spre veșnica pomenire. Cu mila lui Dumnezeu, noi, Ioan Ștefan Voievod și Domnul Țării Moldovenești, cu știința poruncit-am, etc.*”.

Vom vedea mai târziu că solii Moldovei din secolul al XVI-lea se numiau Valahi. Acuma, după ce am stabilit destul de problematic proveniența acestor vase, ar fi trebuit să trec la aprecierea părților lor artistice, arătând în același timp legăturile lor cu alte monumente asemănătoare; dar, din cauza lipsei materialului analog din toate colecțiile moscovite și a literaturii respective apăsene, mi se prezintă un lucru foarte greu de îndeplinit. A. I. Iațiminski, care studiasse mult monumentele vechi românești, mai ales în domeniul literar, într-una din lucrările sale numită „*Vechea artă românească*”, se ocupă cu monumentele materiale ale civilizației moldovenești.

Tabela I.

Astfel, povestind despre cel mai mare tezaur al antichităților românești, la Muzeul din București, el spune „Prin unele vitrine se păstrează obiectele cultului religios: cruci, podoabe de Evanghelii în argint, potire, talere de împărțanie, etc.". Despre lucrurile casnice de prima necesitate în gospodărie el nu pomeneste nimic, nici în schițele sale, unde se ocupă în rândul principal cu arhitectură și pictură. Se vede că pe vremea aceia Muzeul din București nu posedea astfel de obiecte. Însă obiectele cultului religios semnalate de autor ca: îmbrăcăminte de Evanghelii, panaghieri nu ne pot ajuta măcar întru câtva la aprecierea stilului în care sunt lucrate vasele din Sala Armelor.

Dar oare trebuie să căutăm negreșit monumentele analoage numai în România? Evident nu putem afirma aceasta. Moldova a avut multe legături cu Ungaria, Polonia și cu alte țări, de unde ar fi putut să vie vre-o influență asupra meșterilor moldoveni, sau chiar aceste obiecte ar fi putut fi aduse gata din țările mai sus pomenite. Alt autor care se ocupase de aproape de aceeași chestie, N. I. Petrov, în articolul „Monumentele artistice românești în Rusia și posibilitatea influenței lor asupra artei rusești", enumeră toate obiectele de origine românească, cunoscute lui din secolele al XV-lea și XVII-lea, fără să li dea vre-o apreciere artistică. Sunt descrise de dânsul: 1) Crucea mănăstirii Fraților din Chiev (Chievo-Brățchi), sculptată în anul 1600 din lemn de chiparos din porunca Doamnei Valahiei, Neaga; 2) panaghirul de artos al lui Ștefan Tomșa, Domnul Moldovei, lucrat în 1623, și care se găsea în colecția lui Gr. Uvarov, acum trecută la Muzeul Istoric și 3) Crucea Mitropolitului Teoctist, care datează după părerea lui Cociacoschi din secolul al XV-lea, în prezent proprietatea Muzeului din Jitomir. Autorul însă insistă foarte mult și amănunțit asupra vestitului taler moldovenesc de aur, studiat pentru întâia oară de Caramzin. Afară de lucrurile descrise, ni mai pomeneste despre aierul brodat din 1545, acum proprietatea uneia din bisericile Chievului. Autorul e foarte sigur că niciuna din colecțiile rusești nu mai posedă obiecte moldovenești ciselate în metal. Pe de altă parte se ridică întrebarea dacă aceste vase n'au putut fi lucrate în Rusia? Gândul acestuia a fost sugerat de următoarele constatări: în primul rând forma literilor, care, cel puțin pentru mine, nu prezintă niciun fel de îndoială: a fost bătută sau săpată, dacă nu de un argintar rus, atunci de un maestru străin după indicațiile vre-unui Rus.

Acest lucru se observă mai cu seamă în urma comparațiilor făcute între inscripțiile acelor obiecte care sunt cunoscute ca adevăratele produse moldovenești; de exemplu cum sunt cupa lui Lupea Huru și „podoaba" dela icoana lui Alexandru și Ruxandra Lăpușneanu. În al doilea rând textul inscripțiilor, adică titlul Suveranului, la a cărui precizie Ioan al IV-lea, fără îndoială, ținea foarte mult, nu puteau fi scrise sau dictate decât de o persoană adânc cunoscătoare a tuturor titlurilor țariste sau foarte apropiate de centrul de inițiere solilor (un fel de instituție rusă de unde solii primiau ordine). Îndeplinirea celei din urmă condiții ar fi fost aproape imposibilă pe pământul moldovenesc, atât de îndepărtat de Moscova, și mai cu seamă pe timpuri atât de negre pentru Domniile moldovenești, încât totul face să mă apropiu de părerea că vasele ar fi fost executate la Moscova.

Oare n'ar fi fost pe atunci la Moscova vre-un meșter moldovean sau unul din Valahia care ar fi făcut după ordinul Domnului moldovenesc, aceste vase în stilul țării sale, pentru a le dăruia lui Ioan al IV-lea cel Groaznic?

După toate cele spuse nu-mi rămâne decât să mă ocup de partea arheologică a obiectelor din Sala Armelor, fără să ating și pe cea artistică. Voiu căuta să explic inscripțiile săpate pe fundul vaselor, despre care am vorbit mai sus, cât și cele ce sunt ciselate pe corpul și în jurul gurii vasului. Fundurile multor vase din Sala Armelor și a fostului „Vestiar patriarhal", unit cu aceasta, cât și al celor de prin alte țări, se acoperiau cu inscripții săpate, care jucau rolul semnelor de control, încât în ori, șice cas, servindu-te de ele poți să stabilești originea acestui obiect. Aduc câteva exemple din inscripții de acest fel: pe cupa 816, afară de greutate, este săpată și proveniența acestui obiect, dăruit de regele Suediei. Pe cupele no. 851—854 inscripțiile ni arată că sunt daruri ale Cristinei a Suediei. Pe cupa no. 857 că este adus de prințul de coroană daneș, Valderman. Dar, a'ături de aceste daruri domnești, mai găsim și darurile unor categorii de funcționari ruși, sau ale persoanelor particulare; de exemplu avem darul unor țarcovnici (*poddiacih*); o cupă no. 884, o alta cu no. 896 păstrează numele demnitarilor dela mănăstirea Troița-Serghevschi, sau pe o cupă din fostul Vestiar patriarhal vedem că Germanii: David Micalov cu camarazii s'au ploconit Țarului, iar cupa no. 9 ne arată că Ioan Gavrenev, sfetnicul Divanului s'a ploconit Țarinei.

Toate inscripțiile arătate se rapoartă la seco-

lul al XVII-lea și arată că persoanele însărcinate cu averea Țarului găseau necesar să însemne pe obiecte greutatea și proveniența lor. În urma părerii presupuse ar trebui să întâlnim și pe vesela lui Ioan cel Groaznic, afară de greutatea însemnată pe toate cele patru obiecte, și însemnările asupra provenienței lor, ceea ce nu întâlnim deloc. Însă, în același timp, pe trei din ele găsim în locul unde ar fi trebuit săpat numele regelui din țara care trimisese acest dar, două cuvinte prescurtate: ЦЮ и БОЛ.

Însă cum pot fi completate aceste cuvinte prescurtate?

Steaua Moldovenească de pe „covșul“ no. 733, dovedind o proveniență «valahică», aceasta mă îndeamnă să cred că prescurtarea cuvântului al doilea ar fi un adiectiv: „valahă“, mai cu samă că, după cele spuse mai înainte, pentru Rușii din secolul al XV-lea și XVI-lea Moldova era pământul valah, iar ei Valahii, așa încât prescurtarea „vol“ poate fi completată cu multă ușurință și adevăr prin „valahă“. Dar prescurtarea cuvântului „slo“ presintă multe greutăți în îndeplinirea sa.

Această întrebare voiu căuta s'o dezleg prin următorul fapt:

Caramzin, într'un pasagiu despre relațiile Polone, în care descrie darurile primite de Boris Godunov în urma strălucitei sale izbânzi asupra hanului tătăresc din Crimeia, care fusese silit să părăsască ținuturile rusești, dă această citație: „Boris a fost dăruit din partea gospodarului cu o șubă scumpă cu bumbi de aur în valoare de o mie de ruble, acea „slovet“ rusească pe care Domnul i o dăduse depe umerii săi, cu un lanț de aur foarte scump de la gâtul său și cu o „sudno“ (un vas) de aur „slovet“, Mamai (po-reclit așa, fiindcă probabil era pe dânsul reprezentată bătălia de la câmpul lui Mamai, unde acesta a fost bătut de marele cneaz Dimitrie de la Don.)

Se vede că expresia „slovet“ întrebuințată pe lângă obiecte de îmbrăcăminte și veselă era obișnuită în secolul al XVI-lea și ar fi însemnat, în vorbirea actuală, ceva în felul: „cunoscut sub numele de...“ sau altceva în acest fel.

Sreznevski, în Materialul pentru dicționarul limbii arhaice ruse, supt numele „sluti“, „slovu“ înțelege „a finumărat“ sau „socotit“ și de asemenea „a te numi“: pentru această ultimă constatare el dă câteva exemple. Aduc unul dintre ele „marea pontică. . . „sloveti“ rusă, și altele. În acest chip expresia „slovet valahică“ apare ca o singură și posibilă reconstituire a prescurtărilor „slo“ și „vol“.

După ce am stabilit țara sau mai bine zis pe meșterul străin ce lucrase cele patru vase descrise cu numele lui Ioan Vasilievici, se naște întrebarea: prin ce împrejurări au ajuns vasele acestea la Țarul rusesc? Sunt aduse ele de soli, sau au ajuns prin alt mijloc? La aceasta, numai izvoarele scrise pot da vre-un răspuns sigur. E prea posibil ca despre legături moldo-ruse în secolul al XVI-lea să existe unele menționări în această privință prin redactările românești, din care am putut să cunosc numai articolul profesorului I. Bogdan, „Letopisețul lui Azarie“, tipărit în „Analele Academiei Române“ (seria V, tomul XXXI, 1909), unde autorul plasase „Povestiri scurte despre darurile Domnilor Moldoveni“, alcătuite după ale Bibliotecii naționale; însă în aceste scrieri ale lui Azarie n'am găsit niciun indiciu necesar. Astfel nu-mi rămâne altceva decât să mă conduc după hisvoarele rusești. Legăturile moldo-ruse au început pe timpul marelui cneaz Ioan al III-lea, bunicul lui Ioan cel Groaznic, încă din anul 1482, prin pețirea Elenei, fiicei Voevodului Moldovei Ștefan, de către Ioan cel Tânăr, legături care s'au păstrat în tot timpul domniei lui Ioan al III-lea.

Spre marea mea părere de rău epoca lui Ioan cel Groaznic, care mă interesează atât de mult, e foarte săracă în izvoarele scrise.

Prima însemnare de cronică în care ni se povestesc relațiile moldo-ruse de pe timpul lui Ioan al IV-lea datează 8 Noembrie, anul 7051, 1542. În ziua aceia „venisei în Moscova la marele cneaz, solii valahi din partea Voevodului Ioan Petru Ștefanovici: pârcălabul Crăsteadovici, logofătul Petru Corcovici și notarul Ioan Stepan. I-au adus plecăciuni din partea Voevodului, ca marele gospodar să-l miluiască, dându-i posibilitatea să se răscumpere dela Sultanul turcesc ce-l alungase depe pământurile moldovenești. I-au adus veste că însuș Vodă a vrut să vie personal la marele gospodar, însă, țara sa fiind ocupată de Sultanul turcesc și cel din Crimeia, n'a putut să străbată până la Moscova și, fiind certat cu Regele, a fost nevoit să plece prin ținuturile Ungariei, ca să se închine Sultanului, ca acesta să-i redea țara moldovenească. Sultanul, dându-i două părți din țară, ceru partea a treia, afară de birul ce se plătia din an în an, o răscumpărare de 300.000 de . . . Solii se rugau ca marele gospodar să binevoiască a da ajutor cu care Domnul lor ar putea să se răscumpere, cât și sprijinul pe viitor“.

În acest hrisov găsim pomenite următoarele personaje: Voevodul Ioan, Petru Ștefanovici

Domnal Moldaviei, din familia lui Dragoș, care e Io Petru Rareș, fiu natural al lui Ștefan; pârcălabul Crestovladovici, Sârb: Christo—Vladovici (comandant al cetății), Petre Corcovici, logofăt este gradul unuia din marii funcționari moldovenesți, Originea acestui cuvânt e probabil bizantină. În Moldova erau trei logofeți: cel mai mare, al doilea și al treilea; Marele Logofăt e analog cu supremul cancelar. Sultan era pe atunci Soliman al II-lea cel Măreț. Starea critică a Moldovei, redată pe scurt și clar de acest hrisov, nevoise pe Petru Rareș să ajungă la Țarul rusesc, care, după cum se spune mai departe, luase toate măsurile, prin Sigismund al II-lea August, pentru libera trecere a solilor. Astfel, în ziua de 11 Februarie 1543, ei plecaseră împreună cu Simion Dan Batiușcov, ducând Domnului moldovenesc „binevoința sa”. Nu poate să încapă nici-o îndoială că solii din 1542 nu s’au prezentat cu mâinile goale, și e prea posibil că printre darurile aduse să se fi aflat și vasele descrise, dar ele nu pot fi socotite cu nici-un preț din timpurile acelea, de-oare-ce pe atunci Ioan Vasilievici încă nu se intitula cu toate titlurile țariste pe care le primește abia în 1547: „În anul 7055, 16 Ianuarie, Duminecă, a fost încoronat ca domnitor a toată Rusia (urmează titlul) Ioan Vasilievici de către preasfințitul Macarie”. Obiectele care s’ar fi păstrat în urma acestei solii din 1542, și care n’ar fi avut nici un fel de inscripții, nu se află în întreaga sală a armelor, afară doar de un cocoșel de argint, no. 1936, care aparținuse lui Ioan al III-lea. Această cupă splendidă, în formă de cocoș, nu fusese studiată până acum. Nu se știe de unde provine ea; în orice caz nu pot s’o socoti printre produsele rusești. Forma păsării, bine redată, cât și îngrijirea cu care sunt lucrate penele, pledează pentru mâna unui meșter apusean-realist. Poate că în viitor problema acestui „cocoș”, care n’are păreche asemănătoare în toată Sala Armelor, va fi deslegată de un cercetător al colecțiilor rusești. Cocoșul e trecut în condica anului 1663, printre tot felul de obiecte a căror origine nu se cunoaște. Pe formatul acestei cupe sunt săpate la un loc greutatea și numele, iar ceva mai la o parte supt o aripă e tăiată litera „B”, pe când pe gâtul lui se află o ștampilă puțin ovală cu litera „K” în mijloc; o astfel de ștampilă tot cu litera „K”, însă de o formă rotundă, a orașului Kiingen din Bavaria, a fost descrisă și studiată de Rosenberg. Poate că litera depe „cocoș” arată același oraș, însă Rosenberg găsește că cea mai veche ștampilă „K” de pe vasele orașului Kiingen datează din 1595.

Înăuntrul capului ce se poate ridica, se vede o mică ridicătură acoperită cu smalț verde având o inscripție aurită: „Marele cneaz Ioan Vasilievici”. Unele din aceste litere sunt legate câte două. Lipsindu-i acestei inscripții titlul țarist, s’a crezut că este vorba despre Ioan al III-lea și nu despre nepotul său, dar și acest Ioan al IV-lea purtase titlul de mare cneaz până’n 1547. Numai în urma cercetărilor paleografice se va putea stabili precis dacă această cupă datează din ultima jumătate a secolului al XV-lea sau din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Dacă se va demonstra că și pe timpul lui Ioan al IV-lea, există obiceiul de a semna numai de câte o literă, atunci vom putea să presupunem că acest „cocoș” ar fi făcând parte dintre darurile solilor din 1542.

D. D. Ivanov, directorul Sălii Armelor, socoate acest „cocoș” de pe vremea marelui cneaz Ioan al III-lea, presupunând că-i acea pasăre care se pomeneste în vesela cneazului Dimitrie I. Jilchi, fiu lui Ioan al III-lea. Ivanov se întemeiază pe testamentul cneazului Dimitrie, care din greșeala redactorului „Analelor” fusese mult timp atribuit lui Ioan al IV-lea.

Un alt izvor al cronicilor rusești ni dă următorul exemplu de relații între ambele țări: În Ianuarie al anului 7062 (1555) veniră solii lui Alexandru, Domnul Moldovenesc: Ștefan pârcălabul Romanului și Micula pârcălabul Soroci și, aducând ploconeli, cereau în numele creștinismului ajutor de la marele gospodar pentru răscumpărarea dela Turci. Țarul și marele cneaz i-au ajutat și i-au lăsat să plece după toate vechile obiceiuri”. Însă istoricii nu pomenesc nimic despre această solie și hrisovul rămâne singurul document care arată legăturile lui Ioan al IV-lea cu Moldova.

Cronica pomeneste foarte sumar despre scopul soliei; nu se știe ceiace a îndemnat pe Domnul Moldovei să ceară ajutor (probabil bănesc) pentru creștini de la Țar, spre a se „răscumpăra” dela Soliman al II-lea. Se vede însă bine că cererea a fost satisfăcută. Acest Domn, pomenit în cronică supt numele de Alexandru, se numia Lăpușneanu mai înainte, după cum spune profesorul I. Bogdan (*Letopisețul* 69): el era căpetenia boierilor ce luptaseră împotriva lui Ștefan și Ilie, urmașii lui Petru Rareș. Ilie dispăruse în curând din numărul pretendenților asupra tronului moldovenesc trecând la islamism, iar Ștefan fusese omorât în 1552. Petru Lăpușneanu, căsătorindu-se cu fiica lui Petru Rareș, Ruxandra (al cărei nume după părerea lui Palariza, ar fi provenit dela romanul lui Alexandru) și-a luat numele de Alexandru.

Tabela II.

El fu nevoit să fugă din țară în vremea răscoalei dela 1560, dar revenind, în 1564, reluase cărmuirea cu îndoit despotism și, în cele din urmă, datorită tiraniei sale, care devenise insuportabilă fu otrăvit în 1566. Fiul său, Bogdan, în vârstă de cincisprezece ani fu, declarat Domn supt regența mamei sale. Am insistat foarte mult asupra amănuntelor privitoare la Alexandru și Ruxandra pentru ca să pot lămuri mai bine o inscripție de pe un obiect moldovenesc din Sala Armelor. E vorba despre o mică iconiță: „Tăierea capului lui Ioan Botezătorul (no. 4000), care, împreună cu podoaba sa de argint, suflată în aur, nu prezintă nicio importanță artistică, fiind o pictură relativ recentă, ceia ce mă interesează însă, este inscripția de cinci rânduri, săpată pe dosul podoabei: «† Rugăciunile robului lui Dumnezeu Io Alexandru Voievod, Domn al țării Moldovenești și al Doamnei sale Ruxandra (scris Roxa.)». Literele „d” și „r” ale acestei inscripții sunt legate. Iar sunetul „cs” este semnat prin caractere grecești. Fără să esităm câtuși de puțin putem să presupunem că aceste nume de pe iconiță, sunt ale lui Ioan Alexandru Lăpușneanu și ale soției sale, cari trimiseseră în anul 1555 o solie către Ioan cel Groaznic. Sunt sigur că solii lui Alexandru au adus ceva daruri, încât nu voi face mare greșală dacă voi socoti „bratina”, „ciara” și „covșul” cu stema Moldovei ca făcând parte printre ele. Nu pot să cred însă același lucru despre celalt „covș”, care are o ștampilă cu vultur; faptul care mă împiedecă, este că în inscripția de pe acest vas Țarul este considerat ca stăpân al tuturor ținuturilor siberiene și nordice.

E posibil oare ca Ioan cel Groaznic, că de prin 1555 să se considere oficial ca stăpânitor al ținuturilor siberiene? Cronica anterioară anului 1555 povestește că, în Ianuarie, Țarul primise plocoanele solilor din partea cneazului Siberiei lui Edigher, cari-l rugaseră să-și ia toate ținuturile și pe cneazul lor supt ocrotirea sa, supunându-i în același timp și la un bir anumit. Țarul li-a îndeplinit dorința, însă luarea Siberiei a fost întărită definitiv abia în 1569. Cu toate acestea vedem de pe ștampila de aur atârnată de pactul făcut cu Danemarca că, încă din 1562, Ioan Vasilievici se intitula stăpânul acestor ținuturi. Același lucru-l întâlnim în două scrisori ale lui Filip al II-lea Spaniolul și ale soției sale Maria Tudor, trimise ca din partea regelui și reginei Angliei către Ioan al IV-lea; ambele au fost scrise din palatul Westminster, de lângă Londra și poartă aceiași dată de 28 Aprilie 1568. O scri-

soare scrisă în englezește, unde Ioan Vasilievici este intitulat drept: „Gouverner over all the Land of Siberia”, iar în alta scrisă, în spaniolă: „Goevernatore della Siberia”. Se întâmplă însă ca Ioan Vasilievici încă prin anul 1554, într-o scrisoare a sa către Eduard al VI-lea cu mult mai înainte de venirea solilor lui Edigher, se intitulează stăpânul Siberiei: „Commander of all Siberia”.

Dar, cu toate exemplele aduse, îmi pare că ar fi un lucru prea grăbit să fie intitulat astfel pe un „covș”, care, probabil, fusese lucrat cu mult mai înainte de 1555. Ar fi mai drept poate să considerăm „covșul” acesta de o dată mai târzie, cu atât mai mult că-i lipsit de semnele de control „CJO și BOJI” pe care le posedă celelalte trei vase.

Sfârșind cu observările asupra obiectelor moldovenești din Sala Armelor trebuie să mai amintesc despre un păhar sau o cupă de argint de a cărei origine moldovenească nu mă îndoiesc judecând după inscripțiile ce poartă. Inscripțiile, aranjate în formă de panglici ca și pe „covșul” no. 734, atrag atenția.

Acest fel de a aranja inscripțiile pe panglici n'am întâlnit pe niciun obiect al altor țări; probabil că asta-i o particularitate a artei românești. Acest ornament al cupei se apropie foarte mult de cel al „covșului”, ceia ce mă îndeamnă s'o văd ca produsul unui argintar moldovean. Pe panglica acestei cupe, esăpată o inscripție al cărei conținut îl reproduc: „Această cupă făcută de Lupea Hurn și soția sa Cristina și dăruită fiicei lor Grozava să inchine, în anul 7088 (1580) luna August „ziua 8”. Pe partea opusă a cupei se află săpate două scuturi mici: unul semnat cu litera „L” arată probabil inițiala familiei, pe alt scutișor e o stemă cu o cruce formată din trei încrucișări paralele. Această stemă poate fi a lui Lupea Hurn; totuși o stemă asemănătoare cu aceasta se întâlnește în haraldica polonă, numită stema Boyeza, purtată de familiile Babinici și Boravici.

Însă la ce concluzie putem să ajungem după cercetările acestor obiecte? După cum am spus, vasele care poartă numele lui Ioan cel Groaznic se deosebesc foarte mult de vasele analoage lucrate în Rusia, dar în execuția tehnică nu sunt întru nimic mai pre jos de produsele moscovite ale aceleiași epoci.

Trecând la cupa lui Lupea Hurn și comparând-o cu produsele rusești ale secolelor XVI-lea și XVII-lea găsim o vădită deosebire în execuție. Trebuie să spun că execuția literelor de pe cupa lui Lupea Hurn și „podoaba” lui Alexandru Lăpuș-

neanu și a soției sale este cu totul alta decât cea de pe cele patru vase cu numele lui Ioan cel Groznic. În același timp, dacă facem comparație între inscripțiile celor patru vase și „covșul” de execuție moscovită al lui Ioan Vasilievici, rămânem uimiți de asemănarea schițării literilor, lucrul de altfel observat și cu „covșul” no. 788.

De aici eu conchid că la execuția acestor patru vase a luat parte un meșter rus. Dar, dacă aceste patru vase sunt lucrate la Moscova, nu pot să pătrund ce l-a îndemnat pe meșterul rus să se conducă în execuția vaselor după modele moldovenești și să plaseze chiar pe unul din ele stema Moldovei numai cu gândul de a înfrumuseța polițele din palatele țariste?

Oare poate ar fi mai adevărat să credem că unul din solii moldovenești, după porunca Domnului său, ar fi dat să se execute la Moscova vasele după forma patriei sale pentru a le dăruia mai pe urmă Țarului?

Dacă însă clientul ar fi fost un Rus, el niciodată n'ar fi poruncit să se execute stema Moldovei, și mai la urma urmei acest lucru ar fi atras atenția lui Ioan Vasilievici, care era adânc cunosător pe acest teren. Ca încheiere pot să adaug că în secolul al XVI-lea Moscova era cuprinsă de dorul imitației argintăriei străine: astfel în inventarul inedit din 1641 al obiectelor din „Troïțcaia-Lavra” se pomenesc cinci cupe cu numele lui Ioan Vasilievici, lucrate în felul „misiuresc” (*misiurea* este un coif egiptean de formă semisferică): unele din aceste cupe s'au păstrat până în prezent; de asemenea și în catalogul lucrurilor rămase după Boris Godunov găsim pomenindu-se și despre cupe lucrate în stilul moldovenesc.

După toate cele spuse, las chestia de discutat dacă cele patru vase le putem considera ca produse moldovenești sau ca imitații ale acestora.

Tradus de D-ra TOPACEVSCHI.

DESCOPERIRI RECENTE ȘI CERCETĂRI ASUPRA CĂTORVA STAȚIUNI ANTICE DIN JUD. TECUCIU

de CONST. SOLOMON.

Moldova-de-jos prea puțin a fost cercetată, în ciuda priveștii resturile antice cu care este presărată, și, în afară de Schuchhardt ¹ și de prof. Pârvan ², nu știu să se fi ocupat cineva mai mult și cu o mai mare competență.

Multiplicitatea acestor resturi ni lasă însă vie impresiunea unei întinse vieți, care a existat odată pe valea Siretiului și la Răsărit de acest râu, în tot ținutul Tecuciului. Nu e de mirare deci, dacă numai cu ocazia unei excursii apar unui ochi — chiar puțin obișnuit cu asemenea cercetări — rămășițele unor așezări străvechi, fie în surpătură unui deal, fie prin apariția la suprafață a multor resturi, în special cioburi de vase antice, datorită excavațiilor de teren.

A existat în primul rând o civilizație post-neolitică, ale cărei rămășițe se găsesc în cele mai multe stațiuni preistorice din acest ținut. Așezarea dela Poiana ³ ni se oferă însă, drept cea mai bogată stațiune în material arheologic de această natură, care formează primul substrat și deci prima așezare și civilizație aici. Materialul e asemănător celui din alte două stațiuni, Cornii de Jos și Cornii de Sus, pe malul de Răsărit al Siretiului ⁴.

Așezarea dela Poiana a fost însă locuită cu mici întreruperi până la o epocă târzie, când ea a fost distrusă complet rămânând numai stratul gros de cenușă, cioburi, oase calcinate, cărbuni pe care-l acopere stratul nou de pământ vegetal. Între stratul vegetal și primul strat de așezare e o gamă nesfârșită de diverse obiecte aparținând a încă două civilizații, care au influențat viața de aici. O altă așezare aparținând aceleiași epoci e stațiunea dela Răsărit de Tecuciu, așezare care față cu cea dela Poiana prezintă caracterul numai al unei singure civilizații bine distincte.

Viața geto-dacă în ultimul mileniu s'a extins

¹ Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien, Arch-epigr. Mitt. aus Oesterr.-Ungarn, IX (1885); parte trad. în *Convorbiri Literare* an. XX.

² Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova-de-jos, „An. Ac. Rom.”, seria II, tom. XXXVI, Mem. secț. ist.

³ La 9 km. N. de Nicorești.

⁴ Distanța Poiana-Cornii de Jos, 32 km.

pe tot cuprinsul Moldovei și Basarabiei, iar așezările acestor strămoși au fost sămănate de a lungul apelor pe înălțimi ce dominau cu privirea până departe, fie că în firea acestor Traci era acel sentiment de libertate al unor orizonturi largi, fie din necesitatea imperioasă a conservării, prin înlesnirea traiului și apărării.

Materialul obișnuit ce ni se oferă este ceramica redusă în cioburi din cauza deselor zdruncinări ale vieții din aceste stațiuni: focul mai ales a distrus și a sfărâmat totul, încât cu multă greutate se poi reconstitui formele și ornamentele vaselor. Am cercetat amănunțit așezarea dela Poiana în Iulie 1925 și 1926, și nu mare mi-a fost mirarea când am constatat *perfecta asemănare* a materialului cu cel găsit în săpăturile dela Piscul Crăsani din Ialomița ⁵.

Plecând dela această *perfectă asemănare*, concluziile n'ar putea fi decât acelea din studiul citat, iar civilizațiile care au influențat viața de aici și indentificarea lor cronologică nu pot fi decât aceiași care se aplică Piscului Crăsani. Pe când această stațiune s'a bucurat de o serie întreagă de cercetători până la săpăturile sistematice din 1923, ca și de veritabilul studiu ceramologic ce i-a consacrat d-l Andrieșescu, așezarea similară dela Poiana n'a fost cercetată decât de prof. Pârvan, în legătură cu romanisarea Moldovei de Miazăzi și relațiunile comerciale ale negustorilor greci cu ținuturile daco-gete, cu mult înaintea cuceririi romane.

O influență apuseană sau sudică nu pare a se fi întins dincolo de granița romanității de mai târziu, care graniță în părțile Moldovei a fost acel mare val de pământ — urmărit și descoperit de Schuchhardt — din Basarabia și Moldova-de-Sud. Până la acest val vom găsi urme grecești sau romane. Stațiunile dela Cornii-de-Jos și Cornii-de-Sus dela N. de valul de pământ prezintă același caracter ca și primul substrat dela Poiana fără suprapunerile civilisatoare de mai târziu, ce

⁵ I. Andrieșescu, Piscul Crăsani, „An. Ac. Rom.”, seria II, tom. III, Mem. secț. ist.

se constată în această stațiune și în cea dela Răsărit de Tecuciu. Fragmentele de vase ce mi s'au adus de către elevi — după indicațiile date de mine — din diverse așezări în afară de hotarul

Fi. 1. Vederea valului de pământ ce s'a mai păstrat încă pe latura de Est a cetății dela Poiana.

romanității, valul de pământ prezintă un caracter cu totul primitiv, în ce privește tehnica și ornamentația vaselor, ele fiind făcute cu mâna fără întrebuintarea roții¹.

Cercetările arheologice ale prof. Pârvan în Moldova-de-jos l-au condus la considerațiile istorico-economice făcute asupra importanței așezării dela Poiana, pentru comerțul și legătura Dobrogei cu Ardealul pe valea Siretiului și Oituzului. Drumul comercial antic de pe valea Siretiului a fost folosit de negustorii greci din cetățile grecești dela Pontul-Euxin cu cel puțin trei secole a. Chr. și mai apoi de către Romani în urma prefacerii Daciei în provincie romană. Poiana era o stațiune însemnată și ca punct strategic pe acest drum la trecerea din valea Siretiului în aceia a Trotușului și apoi a Oituzului; de aceia Romanii au întărit așezarea de aici cu un val de pământ, care se mai păstrează și astăzi în partea de Est a „Cetății” (fig. 1). Partea din spre Vest se prăbușește continuu în valea Siretiului, (fig. 2), și la punctul din dreptul porții de răsărit a rămas puțin ca cetatea să fie tăiată în două și, ca urmare, distrugerea completă. Aici se mai poate vedea *Titulusul*², care apăra intrarea pe latura de Est, cu poarta mult retrasă în interior, (fig. 3).

Am spus că materialul arheologic ce ni se

¹ Așezarea dela Năstăseni, 80 km N Tecuci, ceramică lucrată cu mâna, pastă impură, cu ornament de butonași în jurul gâtului vaselor.

² V. Pârvan, *o. c.*

oferă, în special ceramica, se găsește într'o mare cantitate, dela ceramica primitivă lucrată cu mâna (fig. 4) cu mult mai puțină artă în ce privește tehnica decât ceramica neolitică (comp. cu ceramica spiralo-meandrică dela Cucuteni-Iași), dar foarte variată ca formă și decorațiune, și până la amforele provenite din atelierele grecești din Sud sau Sud-Est (fig. 6 și 22-47, fig. 11). Vasele acestea rudimentare sunt făcute cu mâna, fără întrebuintarea roții, dintr'o pastă impură, parțial, însă, poroasă, de culoare roșietecă sau neagră, cu buza puțin invoaltă, deschidere mare, aproape drepte și cu proeminențe de o mare varietate.

Acești antici au avut totuși un gust estetic destul de dezvoltat pentru gradul de civilizație corespunzător, și aceasta se vede mai ales în decorațiunea vaselor. Elementul ornamental obișnuit sunt brăiele simple sau cu alveole făcute cu degetul³ ce unesc adesea proeminențele vaselor (1. 3. 6 și 8, fig. 4), exemplarul din urmă având dublu brâu cu alveole și strițiuni longitudinale făcute cu un fel de pieptene, ai cărui dinți se cunosc ca niște puncte adâncite în pasta moale de-asupra sau sub brăul alveolar; proeminență cu o alveolă mare de efect ornamental sau cu patru adâncituri pentru același motiv (7). Striațiuni drepte sau oblice făcute cu un instrument ascuțit (9-12); fragmentul din urmă cu un brâu longitudinal, vârful întors în sus ca un cârlig pentru același motiv ornamental. Un alt ornament e acel cu bu-

Fig. 2. Latura de Vest a cetății dela Poiana, cu vederea prăbușirilor în vechea albie a Siretului.

tonași aplicați în jurul gâtului vaselor între două

³ Cf. C. Moisil, *Privire asupra antichităților preistorice ale României*, în *Bul. Comis. Monument. Istorice*, an. III (1910), p. 120.

brăie suptiri (13). Diferite forme de vase mici de ritual din aceeași grupă cu aceleași ornamente (1-8 fig. 11), dintre care (1) e un vas cu ornament în zigzag și linii orizontale; e forma primitivă a ornamentului în val¹. Picioare de opaițe — după cât se pare — ornamente cu striatiuni oblice (18-20).

O subgrupă a acestei categorii ceramice sunt vasele cu patină neagră, de sigur pentru a ameliora dezavantajul porosității celorlalte, și pentru aceasta le înscrîm într-o ordine superioară ca tehnică. Vasele acestea sunt fără ornamente, adesea puțin adâncite ca niște talgere (2 și 4, fig. 5) sau vase de o capacitate mai mare cu forme cunoscute și proeminențe de același profil ca și cele anterioare (3 și 5). Proeminența are o gaură, probabil pentru ca vasul să poată fi atârnat. 2). Un singur fragment, ornamentat și acesta în

și vase de forma „pocalelor posnaniene” cu picior înalt și gol pe dinăuntru² (6-8, fig. 5 și 9, 11. 52, fig. 11). Un vas comun întreg cu mijlocul unghiular (12 fig. 11), alte forme (13 și 14).

Fig. 3. Titulus-ul și poarta de Est a cetății de la Poiana.

O mare surprisă e și aceia de a găsi în săpături însuși instrumentul de fabricație; în cazul nostru (9, fig. 5) reprezintă un instrument de lut ars, de forma unui fier de călcat, cu care se făcea lustruirea și întinderea patinii pe aceste vase; dovadă e arcuirea adecvată formelor și patina care s'a păstrat pe partea întrebuințată a obiectului.

Găsirea unui silex lucrat, dar neterminat, de forma unui cuțit (spintecător), fără alte obiecte contemporane de comparație, nu indică o datare mai veche decât a acestei epoci: tradițional păstrat poate în riturile religioase; alte silexuri înformate, probabil de scăpărat.

Fig. 4. Ceramică post-neolitică cu proeminențe de la Poiana.

zigzag cu vârfurile rotunjite (1), o apropiere și mai mare de ornamentul în val al ceramicii La Tène, pe care o vom vedea mai departe, precum

¹ Pentru toată această grupă de vase și următoarea cf. modelele de la pag. 12-62 din studiul d-lui I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*.

Greutăți pentru plasă³ sau fusaiole făcute din aceeași pastă proastă, poroasă, aparțin de sigur aceleiași vremi, (12, a-d. f. i. j., fig. 8). Singur or-

² I. Andrieșescu, *op. cit.* și Tocilescu *Dacia înainte de Romani*, Tab. K vas cu picior dela Zimnicea.

³ Cf. I. Andrieșescu, *op. cit.* p. 80 și nota 1.

namentat este exemplarul (d) bine ars, cu striațiuni oblice, ce pare a fi un început de ornament de foc, în care se văd urme de pari (18) și de nuiiele în spate, iar în față un fel de tencuială (19).

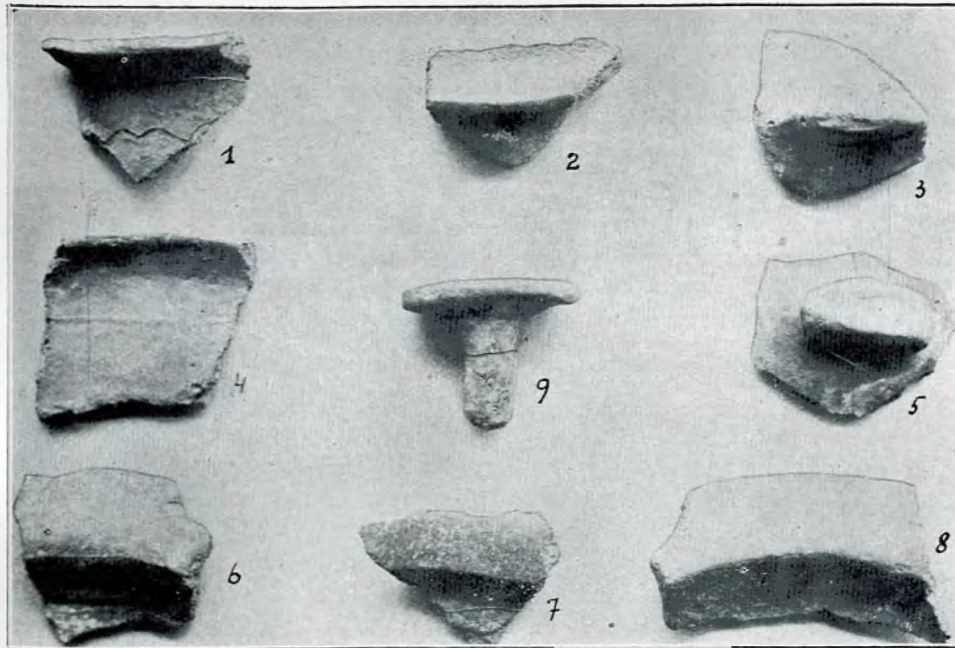

Fig. 5. Ceramică cu patină neagră dela Poiana.

în zigzag, iar pe margine cu puncte adâncite în pasta moale.

O greutate de țesut¹ de forma unei piramide cu o gaură în partea superioară (12 Fig. 12) și

Cu acestea se termină inventariul arheologic dela Poiana, care încheie epoca Hallstatt, edificată în mare măsură prin ceramica lucrată cu mâna fără întrebuințarea roții, cu proeminențe, orna-

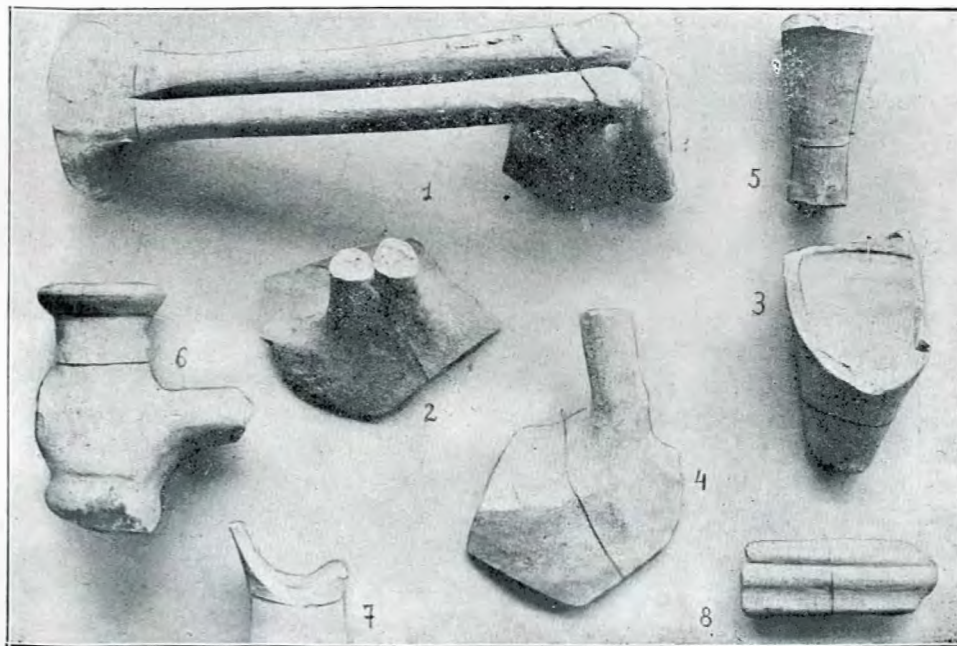

Fig. 6. Ceramică elenică, amfore cu mânuși bicilindrice.

chirpiciu ars până la roșu din locuințele distruse

¹ Cf. Tocilescu, *op. cit.*, Tab. L No. 15 „instrument de pământ roșiatic găurit”.

ment: brâu alveolar sau striat.

Contemporană sau ceva mai nouă este o altă categorie de vase, care se găsește și în stratul cu

ceramica descrisă mai sus și anume sunt vase de import în număr mare, amfore elenice, cu o origine asupra căreia se poate discuta după tehnică, mai ales pasta și forma vaselor pentru a li se determina originea și vremea când au fost transportate până la Poiana cu unt-de-lemn sau vin bun grecesc.

Aici s'a găsit mai de mult o amforă întreagă având pe una din mânuși stampilă cuprinzând inscripția ΘΑΣΙΩΝ(Ν) și o figură, un arcaș, reprezentând pe Herakles, amforă care a fost studiată de prof. Pârvan, ajungând la concluzia, că e provenită din insula Thasos și ca vechime nu poate fi mai târzie ca sec. III a. Chr.

Fig. 7. Vederea unui mal rupt din cetate, ce conține o mare cantitate de vase și cioburi de amfore cu mânuși bicilindrice.

Amfora aceasta ¹ cu mânuși simple era făcută dintr'o pastă de culoare roșie-cărămizie, ca multe fragmente de aceeași culoare. sonore, mânuși și funduri de amforă ce se găsesc și acum, asemănându-se cu amfora thasiană ² (39-47 fig. 11). De remarcat sunt mânușile simple (39) și fundurile acestor amfore: conic trunchiat chiar din atelier (27, 4 și 42) spre deosebire de altele, amfore de culoare albă-gălbui cu mânuși bicilindrice (1 și 2, fig. 6 și 24, 34-38 fig. 11); funduri conice ascuțite având o formă mai elegantă, mai stilisată, care se găsesc aici în mare număr (25. 28-32; cu vârfurile rupte 26, 33, fig. 11 și 3, fig. 6).

Alte vase, care ca formă ar putea fi un amestec de amforă și aryball cu fund ascuțit ³ sunt făcute din aceeași pastă albă-gălbui cu două mânuși simple (4, 6, 8, fig. 6) gât lung și strâmt, buză învală (6, fig. 6, și 22-23 fig. 11), funduri ascuțite (5 și 7, fig. 6) asemănându-se unor ul-

cioare, întregesc vasele din această grupă. Aceste vase vor fi fost aduse de sigur pline tot cu unt-delemn.

Un mal rupt din cetate pe latura de Vest conține o enormă cantitate de oase—unele calcinate—ca maxilare, coarne de animale domestice, colți de mistreț, precum și un întreg deposit de cioburi de amfore cu mânuși bicilindrice la un loc cu ceramică de diferite facturi, într'un strat foarte gros de cenușă de 1.70 m, amestecat cu pământ (fig. 7).

Proveniența acestei ceramici gălbui, amfore cu mânuși bicilindrice și mai ales marea cantitate de cioburi ar indica faptul, că ea este provenită din atelierele cetăților grecești dela Marea Neagră — atelierele pontice înlocuind cu timpul fabricatele Sudului—, pe când într'o cantitate mai mică toată ceramica elenică roșie-cărămizie, cu mânuși simple, e provenită din atelierele din Sud și în primul loc din insula Thasos.

O altă grupă ceramică, de o tehnică superioară (fig. 8), de și locală, este ceramica așa zisă cenușie, caracteristică epocii, La Tène, lucrată la roată cu o îndemânare perfectă, în forma pocalelor posonaniene cu picior înalt și gol pe dinăuntru ⁴ și cu ornament liniar și în val. Această grupă ceramică se prezintă într'o extrem de mare cantitate de cioburi, de unde rezultă încă o dovadă, că așezarea a fost distrusă cu desăvârșire, indicând pentru aceasta și stratul superior gros de cenușă, în care s'au prefăcut locuințele și tot ce cuprindeau în ele. Vase de acestea ne găsindu-se întregi, forma lor se poate însă reconstitui, dar numai după o chinuitoare muncă din cioburile găsite cam în același loc.

Întrebarea se pune supt ce influență s'a făcut acest progres în tehnica ceramicii locale? Contactul cu Grecii dela Pont cu patru-cinci secole înainte de „cucerire” nu se putea să nu influențeze pe locuitorii din această stațiune în lucrul ceramic prin introducerea acelei mașini, *roata*, care dădea posibilitatea de a lucra răpede și în același timp de a face adevărate opere de artă, de fineță și distincție ceramică, la care vor fi privit cu o mare admirație localnicii. Să admitem că au trecut patru-cinci secole de continui legături comerciale fără ca Grecii să nu influențeze această industrie foarte comună pe acea vreme, nu e de admis, nici că localnicii au trebuit să vină în contact cu negustorii romani, cu legionarii romani sau auxiliari, cari au întărit așezarea mai veche de aici, ca să le aducă o îmbunătățire acestei industrii, mai ales

¹ Până în vremea războiului se găsea în păstrarea preotului Gafton din satul Poiana, căruia i-a fost luată de un colonel.

² Cf. V. Pârvan o. cit. pl. IV fig. 2.

³ Cf. Charles Dugas, La céramique grecque, Payot.

⁴ Cf. I. Andrieșescu, o. c. modele de la p. 63-75.

că ceramica cenușie se găsește în diferite puncte chiar în stratul inferior de cultură, amestecată cu ceramica cu proeminențe și vase de import grecești. Apoi aici e ceva tradițional în forma și ornamentarea vaselor. În centre precis romane nu vedem forma pocalelor și nici ornamentul așa de des și de variat „în val” ca la Poiana ¹.

Concluzia n'ar fi, deci, decât că ceramica aceeași cenușie se datorește influenței grecești — tehnica în special — ca formă și ornamentare însă, de caracter tradițional local. Aceia ce pare de asemenea neobișnuit e că la Poiana nu se găsesc lămpi de lut (opaițe), nici fragmente cel puțin, care să indice forma lor, pe când în alte centre ro-

număr mai mare sau mai mic de dinți — pe pasta încă moale (1-3), ornament foarte răspândit în întreaga Dacie și pe care l-am văzut în linii primitive la ceramica lucrată cu mâna (1, fig. 5 și 11).

Vase comune cu torți simple (10) sau biși tripartite, cu striatiuni oblice de efect ornamental. (11), strecurători, vase comune găurite (7-9), ne indică o influență apuseană în ceiace privește utilajul lor, iar ca tehnică superioară a acestei grupe o influență mai veche sud și sud-estică.

Funduri de *dolia* (2, 3, 21; fig. 12), un *dolium* reconstituit în parte (1) și mai multe margini involte de vase, dintre care un fragment cu toartă (23, 27, 28) buzele pocalelor sunt desemnate, în

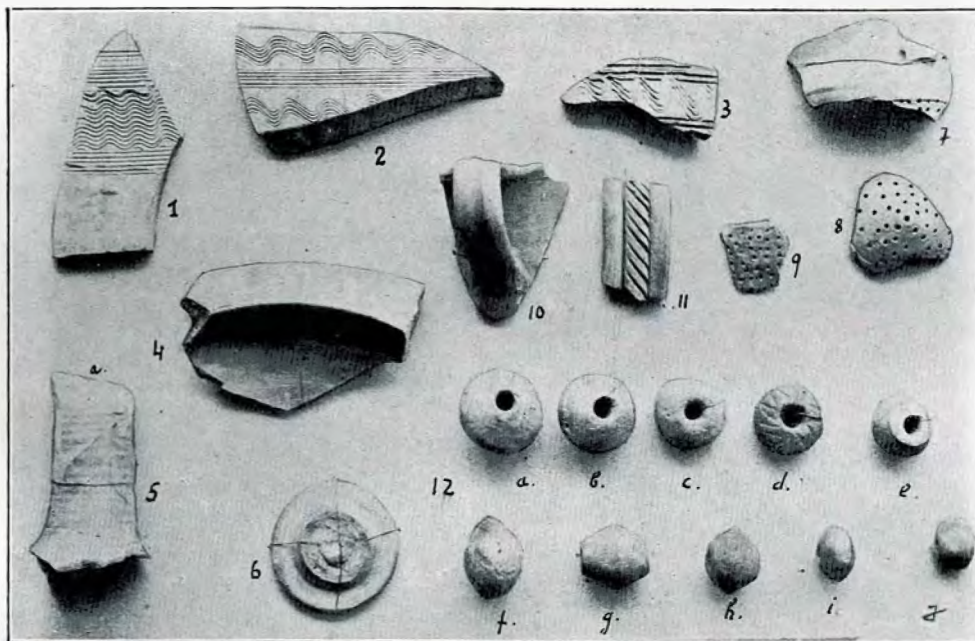

Fig. 8. Ceramică cenușie La Tène de la Poiana.

mane ele abundă ²; singurul fragment e o torțiță, care prin forma ei caracteristică indică a fi dela o lampă. (2, fig. 9) Lipsa lămpilor — contrar cu ce se află în centrele caracteristic romane — e încă un indiciu că ceramica cenușie e lucrată de localnici după tehnica ceramicii grecești cu forme și utilaj tradițional.

Forma în general a vaselor am zis că e aceea a pocalelor cu buza involtă mult și dreaptă (4 fig. 8 și 53-56, fig. 11) cu piciorul (50, 54 fig. 11 și 5, fig. 8) gol pe dinăuntru cu capătul (a) sprijinit, sau fără picior (22, fig. 12). Ornamentul e același pretutindeni, în val și liniar, tras prin învârtirea roții cu un fel de pieptene — având un

mod constant, având un ornament în zigzag executat prin apăsarea unui instrument rotunjit la vârf, ca și piciorul cu spirală foarte exactă rezultată prin apăsarea ușoară a aceluiași instrument și învârtirea roții. (5 fig., 8).

Greutăți de plasă sau fusaiole din pastă bună, cenușie (12, e. g. h.) restul din pastă impură cu sau fără patină, arată a fi din aceeași vreme cu ceramica getică primitivă.

Un vâscior cu diametrul interior de patru cm. — din argilă amestecată cu o materie organică și nisip curațos, devenită prin ardere spongioasă și sticloasă pe dinafară — cu o proeminență pentru ca vasul să poată fi apucat, pare a fi un creusot de topit metale ³.

¹ Compară cu ceramica romană dela Ulmetum V. Pârvan. *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 923, fig. 74.

² Vezi V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum II* ¹), planșele XXX și XXXI.

³ Cf. Dr. Ing. C. Niculescu-Otin, *Contribuțiuni la metalurgia antică a cuprului în țările locuite azi de Români*. Ac. Rom. Publ. Adamachi, p. 471.

Un obiect de os ce pare a fi un mâner de cuțit, cu o gaură pentru a fi atârnat, fin șlefuit și ornamentat în spirală și cercuri, alternând cu striațiuni oblice. Un alt obiect de os, rădăcina

de *cattilus* și *meta*, lucrate din aceleași roci (5, 9-11) ¹.

Acum chestiunea se pune de unde au fost aduse aceste rășnițe, de oare ce aici și nici prin

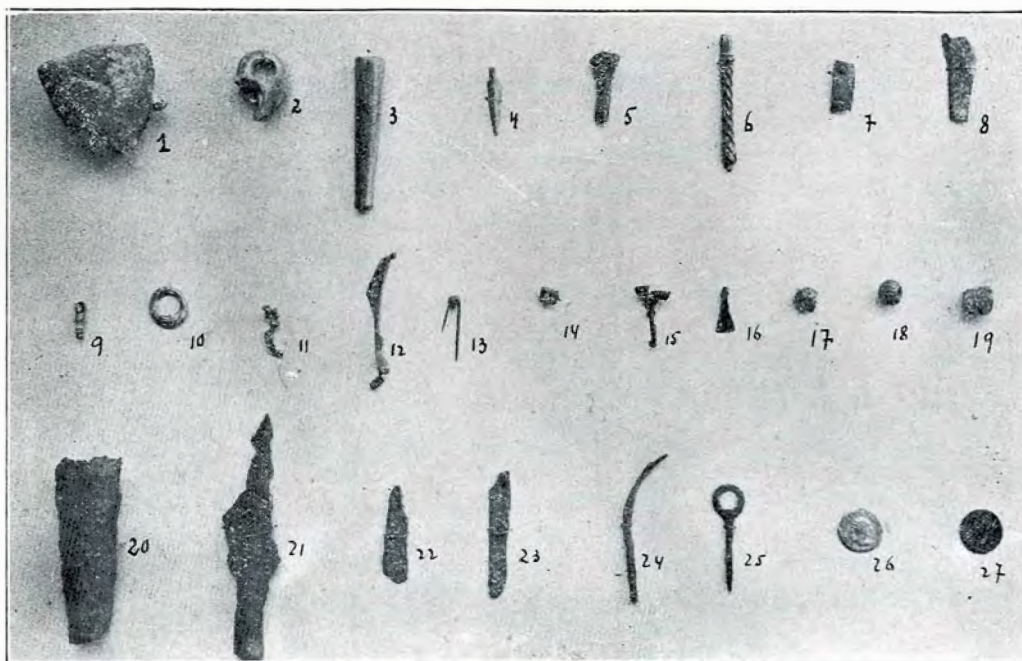

Fig. 9. Diverse obiecte, fibule, Perl- de colier, monete romane, etc. dela oiana.

unui corn de cerb lucrat, dar neterminat, cu ramurile tăiate și capătul ascuțit ce ar fi putut servi de sigur tot ca mâner (3, fig. 9 și 13, fig. 12).

Printre obiectele de import din vremea stăpânirii romane aici, punem în primul rând rășnițele de mână, de formă comună provincială, întrebuințate mai ales de către legionarii romani. *Un cattillus de mola trusalilis (manuaria)*, fragmentat, la care se cunoșc în deschiderea superioară ighiaburile mecanismului de lemn cu care era mănuit, găsit pe latura prăbușită de Vest a cetății: din lavă, diametrul bazei 0.35 m. (7, fig. 12). O *meta de mola trusalilis (manuaria)* întreagă din calcar cochiliar, găsită la adâncime de 1.50 m. în malul abrupt, pe latura de Est a cetății, diametrul 0.37 m. înălțimea 0.10 m., (8). O jumătate dintr-o *meta*, diam. 0.30 m., de basalt (6) și alte fragmente

împrejurimi nu există roci de acestea? În Munți Apuseni se găsește lavă provenită din vulcanii stinși astăzi și nu e de mirare dacă unele din rășnițele dela Poiana sunt lucrate din lava Munților Apuseni și transportate pe drumul dela Apulum pe valea Târnavei mari și Oituzului, apoi a Troțușului, până la Poiana în valea Siretului.

O altă serie de obiecte găsite în castrul dela Poiana sunt lucruri de podoabă, ca mărgelile, fibule de bronz sau obiecte de utilaj de fier, monete etc. din epoca romană (fig. 9) ². O săgeată

Fig. 10. Vederea tunuturilor funerare dela Poiana.

¹ Compară cu rășnițele găsite în săpăturile conduse de prof. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, III, An. Ac. Rom. tom. XXXVII, Mem. sect. ist., p. 24 și planșele VIII, XI XIII-XV.

² Unele dintre aceste obiecte și câteva exemplare ceramice descrise se găsesc în colecțiunea d-lui M. Dimitriu secretarul baroului din localitate, un mare iubitor al anti-

de bronz în trei muchi lungă, de 0.035 m. cu vârful și capetele opuse ale muchilor roase de vreme, a cărei lungime va fi fost de 4 c. m., este identică cu acele foarte multe găsite în nisipurile Deltei, în împrejurimile dela Caraorman, jud. Tulcea (4) ¹. Alte obiecte de bronz, cuie, plăsele, lame (5 și 7-9), un obiect de aur amestecat

spirală (14), o fibulă de bronz (15), toate edacteristice La Tănepului III. Un obiect de podcarbă de forma unui toporaș, de argint (16). Perle de colier de sticlă colorată albastru (17), dintr'o piatră prețioasă cu creștături (18) și de sticlă colorată verde cu incrustațiuni de discuri albe, bine lucrate. Obiecte de fier, vârfuri de lance (20 și 21),

Fig. 11. Ceramică locală și de import dela Poiana.

cu argint (6). O veriguță de podoabă sau de la o cataramă, de bronz (10), o fibulă mică de argint (11) sau o fibulă mare de bronz (12), acul (13), o

chitășilor noastre, care ne-a însoțit în excursiile și cercetările făcute în împrejurimi în vara 1925 și 1926; obiectele găsite în acest timp se păstrează pe lângă altele în vederea înființării unui Museu regional de antichități și etnografie în Tecuciu.

¹ Cf. C. Moisil, *Stud. cit.* p. 173 și fig. 12, p. 176.

lame de cuțit și vârfuri de găurit (22-25).

Două monete, una de argint amestecat cu un alt metal alb și ușor și alta de bronz (26 și 27), ambele având reprezentat pe avers figura Împăratului Tacitus și legenda, ce poate fi citită numai pe moneda de bronz: IMP. C. M. CL. TACITVS AVG, iar pe revers o figură care ține în mână dreaptă o balanță și în cea stângă se pare un corn al abundenței, cu legenda în parte ștersă,

NEC VITA SAVC(IA). Marcus Claudius Tacitus e din familia celebrului, istoric și urmași al lui Aurelian, 276 d. Chr., împărțind numai șase luni, când i s'a dat și puterea consulară a doua oară (întâia dată, în 273), apoi e omorît de soldații săi, poate și din cauza firii sale austere și cinstite, deviza lui fiind dreptatea și prosperitatea pe care le simbolizează figura și legenda de pe revers.

Prezența acestor monete tocmai la Poiana—și de sigur mai târziu mult decât anul 275—e o dovadă încă, pe lângă altele, că deșertarea Daciei de locuitori n'a fost aceea ce spuneau istoricii antici și ce s'a crezut multă vreme apoi, iar legăturile, celor rămași aici cu Imperiul, s'au menținut și după părăsirea Daciei, sigur până la începutul

ii spun „Movila cu spini“. Nefiind explorați, nu se cunoaște precis ce conțin acești tumuli, dar după alte exemple dela noi, sau din aproape toată Europa—neindicând nicio direcție—cenușa sau osămintele unui mort sau a mai multora.

Superstiția locuitorilor, însă, a făcut ca să se conserve mai bine tumulusul cu spini și afară de o groapă făcută în partea de E de către un „căutător de comori“, care spun ei că a înebunit și ori cine a încercat să sape i s'a întâmplat la fel, ceilalți au rămas neatinși.

Știm că mai ales greutatea materiale împiedecă pe specialiști de a încerca în Moldova-de-jos, și mai ales în câmpia munteană, să exploreze cât mai mulți tumuli funerari, care ascund în ei o

Fig. 12. Rășnițe, chipuri și cioburi și vase locale și de import dela Poiana.

secolului al VII-lea mai ales atunci când imperiul era mai tare decât Barbarii.

S'au mai găsit și alte monete „din vremea Republicii (localnicii mai cu carte își aduc aminte de numele *Caesar* și *Cassius*, cetite pe ele), precum și din vremea imperiului; nici una din ele n'a fost păstrată în sat, ci toate au fost date pe la diferiți amatori de antichități“¹.

Alte monumente din epoca romană sau mai sigur daco-geată sunt tumulii, care se văd pe platoul ce domină cetatea în partea de NE, la o distanță de 400 m. de aceasta. Prin gruparea lor — cu intervale de 40-50 m. — se recunosc a fi tumuli funerari; astăzi, din cauza nivelării prin arături unii abia se mai recunosc în linia orizontului (fig. 10). Vederea este luată chiar din vârful unuia conservat mai bine și căruia locuitorii

cheie pentru rezolvarea multor probleme antropologice și istorico-arheologice. Extinderea culturilor și nivelarea terenurilor face ca pe fiecare zi să dispară câte unul din aceste monumente ale trecutului, iar cu vremea nici urma lor nu se va mai recunoaște, înainte ca știința să-și fi spus ultimul cuvânt.

Locuitorii își mai amintesc că, acum vre-o treizeci de ani, s'au găsit niște osămintele, după cât se pare ale unui bărbat și ale unei femei — recunoscuți după podoabele pe care le aveau — în partea de E, spre sat, unde acum sunt viile localnicilor, osămintele, cari au fost îngropate în cimitirul satului; dar dintre podoabele găsite atunci nu se mai poate afla nimic astăzi.

Astfel, încheind cercetarea noastră asupra acestei stațiuni, putem adăuga la cele spuse de d. I. Andrieșescu (p. 35, o. c.), că așezarea dela

¹ V. Pârvan. *Castrul dela Poiana*, p. 7.

Poiana înfățișează pentru *a doua oară* în vechiul Regat „avantagiul mare, din punct de vedere arheologic, al unei stațiuni care, locuită din timpuri preistorice, ajunge a fi luminată puțin și de razele istoriei”.

Plecând din Poiana pe drumul ce duce pe valea Siretiului la Ploscuțeni și mai departe, nu te sature nici-o dată privind încântătoarea vale a Siretiului, cu luncile și șerpuirile brațelor de apă, care apar ici colo, scânteietoare în lumina soarelui. Varietatea privescilor, vegetația așa de bogată, de-o parte spre Răsărit lanțul pădurilor negre, vechi sălașe ale strămoșilor daco geți, și lunca Siretiului, unde privirea se pierde până în zarea cenușie a Vrancei, a încântat chiar ochiul unui străin — marele învățat Schuchhardt — care, de de-asupra Ploscuțenilor,

s'au și întins în cursul timpului atâtea mâni la-
come spre tine”²⁴.

De la Ploscuțeni un sat mai mult de Unguri (Ceangăi), având în dreapta șirul de Răsărit al dealurilor înalte ce se continuă acoperite cu pă-

duri dese și vii, ajungi după cale de trei oare, la Cornii-de-Jos, trecând prin Homocea, unde mi se spune că e o „cetate”, dar nu e în realitate decât o poiană, amintire păstrată în popor probabil a unui vechiu loc de „tabără” a oștilor Voievozilor moldoveni. Pe o înălțime considerabilă, cu văi ce se întretaie la poale, e într'adevăr un punct natural întărit, bun mai

ales pentru supraveghere, având vedere largă până la mari distanțe pe toată valea Siretiului în jos și până departe spre munți, observând pe dușmanul care se urca în sus pe cursul apei, după

Fig. 13. Vederea din spre S a prăbușirilor din stațiunea dela Cornii de Jos.

Fig. 14. Ceramică din așezările antice dela Corni.

urmărind linia valului de pământ „Troianu”, a exclamat văzând valea Siretiului: „O frumoasă, binecuvântată țară, această Moldovă! De aceia

24) Carl Schuchhardt, *Cum se descopere un val roman*, trad. D. Boghean, în „Convorbiri Literare”, an. XX (1886), August.

ce poate se coborise pe valea Troțușului....

Nici o urmă de întărituri prinprejur, și nici sondagiile făcute în diferite puncte nu ni-au scos nimic la iveală decât pământul viu¹.

Fig. 15. Stațiunea dela Cornii de Sus, cu vederea laterali de V, surpată de apa Siretiului.

Continuând același drum, cursul Siretiului se apropie tot mai mult de malul răsăritean, care de acum devine mai abrupt, până când la o distanță de vre-o o sută de m. se distinge destul de bine, într'un bot de deal prăbușit, un strat gros cenușiu. Presupunerea că sunt urmele unei vechi așezări nu ne-a înșelat și, într'adevăr, într'o secțiune naturală, se poate vedea un strat de pământ vegetal de 0,40 m., apoi un strat gros de cenușă de 0,80 m., amestecat cu pământ, oase calcinate și cioburi de vase.

După configurația terenului se poate presupune că o mare parte din această așezare s'a prăbușit cu vremea în albia Siretiului, ce curge acum chiar pe la poalele piscului. Mai la o parte ceva, ca o rămășiță a malului prăbușit, formând aici o căldare cud iame-trul 80-90 m., e o bucată prăvălită din mal desgolită, dintr'un strat neobișnuit de gros de cenușă de 1,70 m., pe care nu crește iarbă, și acesta amestecat cu multe fragmente de vase (fig. 13).

Numai la Poiana am văzut că tot un mal alunecat din cetate era format dintr'un strat așa de gros de cenușă (fig. 7).

¹ Nu știu dacă și Tocilescu în harta cu așezările antice din România n'a utilizat o informație necontrolată, indicând la Homocea o stațiune preistorică.

Singurul material aici e ceramica, alte resturi în sondagiile făcute, nimic. Ceramica formează numai o grupă: lucrată cu mâna, fără întrebuintarea roții, dintr'o pastă impură, rău arsă; vase mari aproape drepte, cu margine puțin involtă și ca ornament crestarea buzei vaselor, sau a brâielor (1 și 2, fig. 14).

O subgrupă a acestei ceramici sunt vase comune, cu torți, fără margine, dar cu un gât mai lung; dintr'o pastă mai bună, bine frământată și arsă, pereți suptiri și cu o patină neagră; ca ornament, brăie punctate, puțin adâncite în pasta încă moale, alternând cu șiruri de striațiuni oblice sau în spirală (3-7). Ornamentul acesta foarte frecvent aici s'ar putea apropia de ornamentul neolitic în spirală pictat al regiunii Nord-estice a Daciei.

Comparând cu ceramica primitivă dela Poiana fragmentul (1) de aici e cel mai edificator prin asemănarea perfectă cu frag. 11 (fig. 4), luate din cele trei puncte de vedere, formă, tehnică și ornament; apoi patina neagră pentru vasele de o factură superioară din această grupă, aici și la Poiana.

Câțiva secerători, devenind și ei atenți la sondagiile făcute, își exprimă părerea că „hârburile” astea la o așa adâncime în pământ trebuie să fie de pe vremea lui „Noe”.... indicându-ni și un alt punct, la vre-o doi km. depărtare, tot pe malul de răsărit al Siretiului, unde de asemenea se găsesc „hârburi”, cu care se bat băeții când vin cu vacile la cireadă”.

Trecem prin dreptul podului umblător de peste apa Siretiului care aici se strânge într'o singură

Fig. 16. Vederea unuiia dintre tumulii funerari de la Răsărit de Tecuciu.

albie, vijelioasă și adâncă, rădicând și coborind în vâlcelele dealurilor ce vin spre Siretiu și ajungând cu mare greutate, aproape cățărându-ne, la punctul dorit, un platou prăpăstios spre apa

Siretiului, ce curge chiar la picioarele noastre, săpând neconținut malul înalt. Platoul formează un triunghi: două laturi râpi adânci, a treia malul prăpăstios spre Siretiu (fig. 15).

Am făcut sondagii și aici — după constatarea în secțiunea naturală pe latura de V a unui strat gros până la 1.30 m. de pământ, amestecat cu cioburi de vase. Ordinea e aceasta: 0.30-0,35 m. pământ vegetal, restul un strat de pământ cu vetre, cenușă, oase, chirpiciu și cioburi de vase. La 1,20 m. o greutate de plasă sau fusaiolă.

Ceramica se prezintă și în această așezare tot supt un singur aspect: e lucrată cu mâna dintr'o pastă tot așa de poroasă și rău arsă ca la Cornii-de-Jos și Poiana, afară de un mic progres,

dela Cornii-de-Jos și Cornii-de-Sus între ele și apoi cu ceramica primitivă dela Poiana, constatăm aceeași asemănare, pe care am văzut-o între ceramica primitivă din această din urmă stațiune și cea de același fel dela Piscul Crăsani, cu o singură nuanță deosebitoare. O parte din ceramica dela Cornii-de-Jos cu frecvența ornamentului striat în spirală în forma cercurilor concentrice. Urmează de aici că, în ce privește vechimea acestor așezări, sunt contemporane, locuite de aceeași oameni și de sigur cu aceeași civilizație.

Dar, pe când stațiunile dela Piscul Crăsani și Poiana s'au resimțit de influența greacă și apoi romană, stațiunile dela Cornii-de-Jos și Cornii-de-Sus au rămas aceleași, cu aceeași oameni și

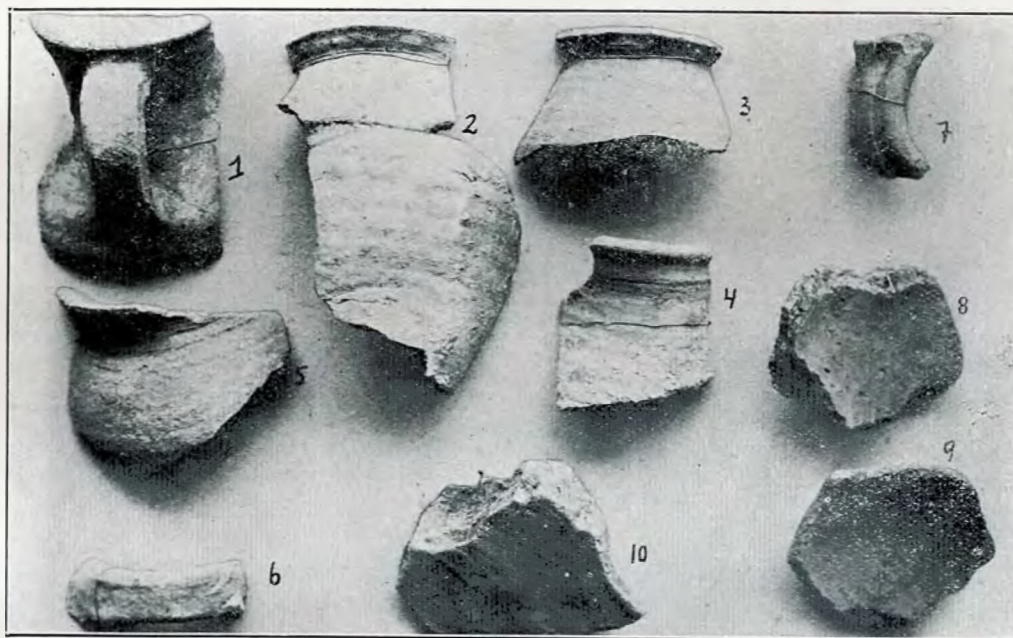

Fig. 17. Ceramică din stațiunea antică dela Răsărit de Tecuciu.

patina ce o întâlnim și aici, dar care nu pare a fi decât o lustruire mai abilă pentru a astupa porositățile. Ornament de brâie cu alveole făcute cu degetul (8 și 9, fig. 14), identic cu al ceramicii primitive de la Poiana; sau cu creștături (10), o asemănare perfectă cu exemplarul (1) dela Cornii-de-Jos și, cum am văzut, a acestuia cu (11, fig. 4) de la Poiana. Proeminente în loc de torți (11-13), exemplarul din urmă cu o gaură orizontală — forma primitivă a torții, — de sigur pentru ca vasul să poată fi atârnat. Vase de forma unor talgere cu margine puțin învoaltă înăuntru (14). Chirpiciu de locuințe, ars, sonor, pe care se recunoaște urma lemnului lucrat (16)¹.

Comparând ceramica din aceste două stațiuni

civilizație primitivă chiar contemporană poate cu epoca de înflorire a celor două d'ntăiu...

Dacă ieși pe bariera de Răsărit a Tecuciului și mergi cale ca la un sfert de oară, îți apare pe terasa Bârladului, de asupra, în dreapta drumului, un mare tumulus, care la început nu-ți poate da de bănuț decât că putea să fie un punct de observație sau de semnalizare în vremuri nu așa de depărtate (fig. 16); dar, înaintând, vezi un altul în stânga drumului, mai mic, aproape că s'ar putea confunda cu fața plană a câmpului; mai departe altul, în dreapta, tot așa de mare cași cel d'ntăiu, apoi încă altul și altul, până ce numeri vre-o șase-șapte, grupați fără nicio direcție și distanțați între 50-200 m. Un singur tumulus, cel d'ntăiu, a putut să servească de semnalizare cu focuri, etc. pentru terasa de Apus a Bârladului,

¹ Cf. I. Andrieșescu, o. c.

la patru km. distanță, în dreptul căruia se află doi tumuli, dintre care unul tot așa de mare.

Ridicat pe acest din urmă tumulus, poți cuprinde cu privirea pe de-asupra orașului valea largă a Bârladului, platoul la N și V, până departe în apa Siretiului. De aici supravegheai Ștefan-cel-Mare mișcările Turcilor după lupta de la Podul-Inalt, până când i-a trecut Siretiul pe la Ionășești¹.

„Iară Ștefan Vodă pornitu-s'au după dâșii cu Moldovenii săi și acei două mii de Leși și au gonit pe Turci până i-au trecut Siretiul la Ionășești, unde se chiamă Vadul Turcilor și până astăzi. Și acolo, de-asupra Siretului, la movila cea mare a Tecuciului, au odihnit trei zile”.

sunt foarte vechi, din același timp cu alții din Moldova și Basarabia, Rusia meridională, Dobrogea și câmpia munteană.

Gruparea lor ca la Poiana, Bărboși, etc., indică deci că sunt tumuli funerari de-ai strămoșilor noștri daco-geți sau Romani. Dar aceasta nu e de-ajuns, și atunci trebuiau descoperite urmele așezării căreia au aparținut acești tumuli. Așezarea trebuia să existe, din moment ce existau tumuli și cari, după toate indicațiile, erau tumuli funerari. Nu ne-am înșelat într'adevăr în presupunerea făcută, și stațiunea am descoperit-o ceva mai la N V, la vre-o 500 m., grație excavațiilor terenului și prăbușirilor, care au scos la iveală numeroase cioburi de vase antice. Într-o secțiune

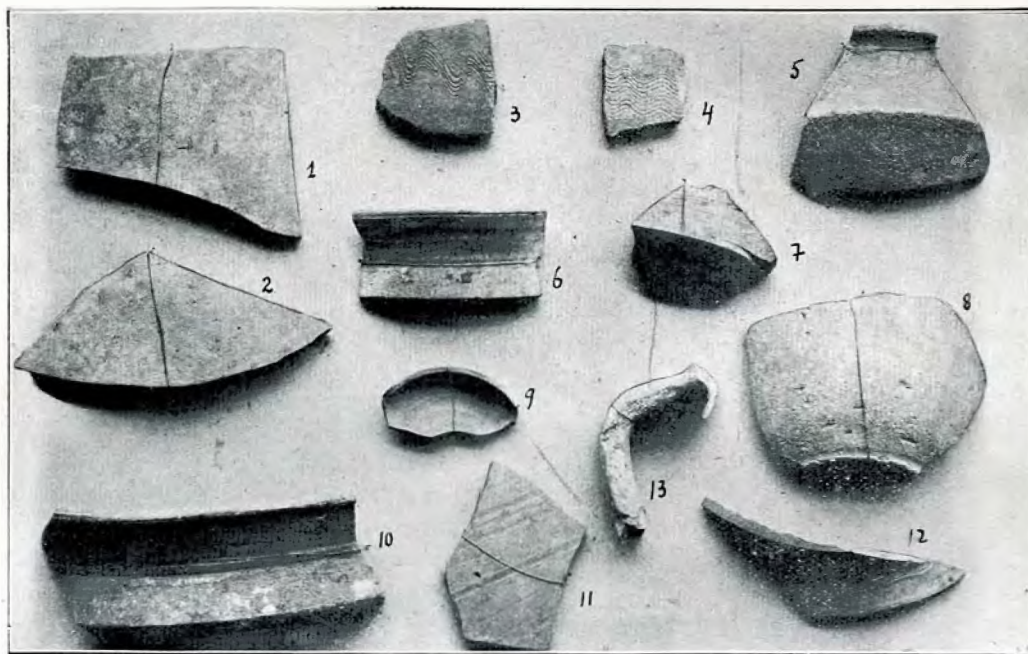

Fig. 18. Ceramică La Tène din stațiunea de la Răsărit de Tecuciu.

Astăzi acestui tumulus i se zice „Movila lui Ștefan-cel-Mare” după harta statului major al Armatei și amintiri ale poporului. Cronicarul Ureche îi spunea însă „Movila cea mare a Tecuciului”: după cât se pare deci, movilele existau înainte de a se opri Ștefan aici, și aceasta, mai ales, prin legătura pe care o au cu celelalte movile din față, de la Răsărit, de partea cea-l-altă a Bârladului, movile pe care le-am văzut grupate, vre-o șase la număr. Mărimea acestora, apoi nici o amintire despre ele păstrată în popor, locul vre-unei lupte, nearătat de nicio cronică sau document, conducea spre ipoteza că acești tumuli

făcută aici se poate vedea un strat de pământ vegetal de 0,40 m., apoi un strat de cenușă, amestecat cu cărbuni, oase, ceramică de o factură superioară, gros de 0,80 m. chirpiciu, cărbuni, ceramică proastă ca material, puțină cenușă, un strat de 0,35 m. și, în fine, pământ galben viu, ars până la roșu, din cauza focului de de-asupra pe o grosime de 0,05. Grosimea secțiunii, deci de 1,60 m.

Materialul arheologic de aici, ca și din alte părți, se compune în majoritate din ceramică, care, în cazul acesta se prezintă supt un singur aspect. Pe când în stațiunile pe care le-am studiat mai sus am găsit o ceramică lucrată cu mâna fără întrebuințarea roții, în stațiunea de la Răsărit de Tecuciu nu se află decât ceramică lucrată

¹ Gr. Ureche, *Domnii Țării Moldovei și viața lor*, în Kogălniceanu, *Cronicele*, ed. II, tom I, p. 161.

la roată. Dinasel și aici din cauza distrugerii așezării prin foc, n'au rămas decât ca cioburi (fig. 17 și 18).

Prima grupă dintre aceste vase sunt vasele făcute dintr'o pastă impură, care se găsește în stratul inferior, spre deosebire de a doua grupă de vase, lucrate dintr'o pastă fină, cenușie, asomănare perfectă, după cum vom vedea, în ce privește tehnica și ornamentul, cu ceramica La Tène dela Poiana.

Iată aci o nouă problemă care se pune, și anume: ceramica lucrată la roată — singura apropiere de ceramica primitivă din așezările citate fiind pasta proastă -- se găsește într'un strat la o adâncime de 1.50 m. Cred, însă că grosimea acestui strat se datorește distrugerii locuințelor, și, într'adevăr, avem un strat gros de 0,35 m. de lipitură, moloz, cărbuni și puțină cenușă; apoi, de-asupra un strat de 0.80 m. cenușă multă, cărbuni, mai puțin pământ ars și lipitură. Ceramica aceasta, de o tehnică superioară și cu ornament în val, nu poate fi decât cel mult contemporană epoce, de influență elenică în Moldova-de-Jos.

Vasele din prima grupă (fig. 17) sunt simple, fără niciun ornament cu buza puțin involtă sau cu gât lung, torți groase (1-7). Caracteristic ceramicii din această stațiune e faptul că fundurile vaselor sunt neobișnuit de groase, 3-4 cm., la vasele mijlocii, suptându-se mereu spre partea superioară până la cinci mm. (2, 8 și 9); aceasta fără indoială pentru a da vaselor o mai mare stabilitate. Lipitură de pământ negru, în care se văd pe o parte urmele nielelor, iar cealaltă este fețuită (10).

A doua grupă ceramică (fig. 18) e caracteristic La Tène, presintându-se cu o factură superioară; pastă fină, cenușie, perfect de bine arsă (1 și 2). Forma e cam aceeași cu a vaselor din prima grupă, însă cu margine mai involtă, oblică, mijlocul în unghi și fundul nu în totdeauna așa de gros ca la ceramica din prima grupă (5-12).

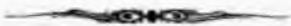
Un fragment dintr'un vas mic (9) și o toartă dela un vas mai mare cu capetele sudate ca de altfel la toată ceramica de aici (13). Ornamentul e același în val ca la ceramica La Tène de la Poiana — de și mult mai puțin frecvent—și Piscul Crăsani (3 și 4).

Din cele expuse se poate deduce, că numărul așezărilor antice la răsărit de Siretiu, trebuie să fie destul de mare,¹ că numeros a fost și neamul care a locuit părțile acestea, neamul trac, că Geții, Carpii, Costobocii au fost stăpânitorii cei mai vechi ai ținuturilor de Miazănoapte și Răsărit ale Daciei din timpuri preistorice, poate urmașii neoliticilor dela Cucuteni, la care, mai târziu, se vor fi adăugat și parte din Bessii veniți dela Sud, rămânând legați de pământul acesta, până la urmașii cei de astăzi, Românii.

Ramurile acelea ale marelui neam trac au trăit și dincolo de granițele imperiului; Geții „cei mai nobili și mai virtuoși dintre Traci”, neobișnuiți să-și plece capul—istoricii antici ni-i arată luptându-se cu Dariu, Alexandru și Lisimah — au trăit în vremea imperiului în părțile acestea de răsărit ale Daciei, locuitori liberi ai stațiunilor pe care le descoperim astăzi, dincolo de granița romanității de Răsărit, valurile de pământ ce merg de la Nistru prin mijlocul și Sudul Basarabiei și Moldovei până în Carpați.

Descoperirea și cerceterea a câtor mai multe stațiuni greco-getice și daco-romane în părțile acestea, explorarea a câtor mai mulți tumuli funerari — care dispar pe fiece zi, după cum am spus, din cauza distrugerii lor prin arături sau căutători de comori — ne vor conduce la lămurirea a multor probleme din trecutul nostru, la adâncirea originii Neamului, care începe cu mult înainte de Traian și cucerirea romană, prin firea noastră fiind poate mai mult Traci decât Latini,

¹ După indicațiunile și materialul ce mi s'a adus de către elevi, în majoritate ceramică, presupun până acum încă vre-o 10 așezări antice în județul Tecuciu.

I.

INSCRIȚIILE BISERICII RĂTOVOEȘTI-MUSCEL ȘI ZÎRNEȘTI

Nu s'a observat această notiță de pe n-l 441 al Academiei Române (v. Bianu, *Catalog*, II, p. 148), cuprinzând cronica lui Constantin Cantacuzino Stolnicul: „Pisania bisericii ot Răt[o]voești de cine este făcută: „Sântu hram să zidi de jupân Vâlc[u] Vel Logf. i jupanița Chirița i Vlăicul Stolnic i Pătru Stolnic, let. 7024, în Domnia Neagului-Voda Basaraba, când s'au făcut și mănăst. Argeș”.

Evident că n'avem a face cu prima pisanie, ci cu una de la o refacere târzie. Ea își are însă interesul, arătând încă o zidire munteană de la începutul secolului al XVI-lea. Cercetări locale trebuie făcute.

O falsă inscripție de la Zîrnești, cu pomenirea lui Ioan (Vasilie) Domn muntean și „Voevodă Ecaterina“, un întreg șir de inchipuiți copii, începând cu Constantin și Maria, la data de 1515, n-l 466, l. c. p. 200.

II.

O VISITĂ DOMNEASCĂ LA MONUMENTE.

Pe n-l 492 al Academiei Române se cuprinde această notiță: „La 1836, Aug. 16, Vineri, la 4 pol ceasuri din zi, s'au suit Domn țării Moldovii Mihail Grigore Sturza Voivod, cu Doamna Mării Sale, la cetate den Târg[ul] Neamțului”. V. Bianu, *Catalogul*, II, p. 234.

III.

O CADELNIȚĂ DE LA MĂNĂSTIREA RADU-VODĂ DIN BUCUREȘTI

Citim în «Presa» dela 23 Noembrie:

Mănăstirea Radu Vodă în capitală poseda o mare cădelniță de argint aurită și lucrată cu smalt albastru, având capacul cădelniței forma unei cupole de bisericuță, cu nouă turnulețe cu crucile pe dânsle, și pe fieșcare din acele turnulețe se afla scris românește, pe smalt albastru, câte un nume; d. e.: Nicolae, Dragomir, Neagu, Vintilă, Radu și altele; iar pe marginea cădelniței, iarăși pe smalt, era inscripția următoare: „Dat-am de pomană Domnia Mea și Doamna mea această cădelniță Sf. Mănăstiri din marginea Bucureștilor cu hramul Sf. Treimi cei nedespărțiți, făcută de noi, peste care s'a scris numele a nouă voșnici din vitejii noștrii dorobanți, cari, făcând a trece Turcii fără vad Dunărea, s'au luat în goana lor călări în not și, după ce s'au prăpădit la mijlocul apei, apoi s'au înecat și ei de osteneala cailor. Ca să fie de veșnica pomenire a lor”. Această bătaie s'a petrecut lângă Călărași, unde până astăzi este și o măgură mare, ce se zice măgura dorobanților, căci acolo s'au îngropat, după găsirea cadavrelor (cum exemplul Românilor). Ei bine, soarta acelei cădelnițe o știți care a fost? Că egumenul grec a stricat-o, zdrobind-o la argintar cu toate rugăciunile ce-i făcu argintaru din Podul Beilicului, și și-a făcut argintărie de masă, ca la trei oca, care a dat-o la o persoană anonimă, ca cadou.

N. IORGA.

IV.

CUM SE DISTRUG MONUMENTELE

de NADIA GROSAN-BULUGHIN.

Visitând comuna Oenița din județul Vâlcea, am văzut acolo o bisericuță despre care am aflat că a fost vândută la licitație pentru suma de lei două

mii cinci sute, spre a fi dăruită și materialul ridicat de cumpărător.

Cred că, în principiu, dărâmarea oricărei biserici

să se facă numai în casuri cu totul excepționale. Niciodată nu vom putea ajunge să avem o artă nouă adevărat românească, dacă cu atâta indiferență se vor distruge tocmai elementele cele mai prețioase. Strămtorat în munți, simplu și cu sufletul curat, poporul și-a creat atmosfera lui de intimitate caldă, și sentimentul acesta l-a exteriorizat în bisericuțele mici. Cele mari sunt rezultatul străduințelor celor bogăți și pușini, construite într-un stil românizat; dar aceste bisericuțe s-au făcut din dragostea și credința celor umili și mulți, al căror trup era—realmente—pământ al țării. Cred că trebuie să ne apropiem de aceste moșteniri de artă adevărat românească cu o eulavie deosebită și să le păstrăm cu sfințenie, pentru că ele contribuie la formarea sufletului nostru și la intuiția ceea ce este cu adevărat românesc. Cum vorba cea mai dragă o spunem românește, tot așa gândul și sentimentul să-l exteriorisăm în formă românească, ceea ce **nu** se face.

Biserița din Oenița a fost ridicată (n'am putut găsi indicația—când) din bârne de stejar în comuna Șerbănești (regiunea Govora). Pe la 1860 a fost adusă la Oenița și i s'a adăugat un altar de cărămidă. Locul vechiului iconostas se vede bine, fiindcă bârnele care-l susțineau au rămas pe loc. Biserița de lemn a fost în întregime acoperită cu cărămidă pe din afară, iar înăuntru lemnul a fost peste tot cioplit cu toporul pentru ca să se prindă tencuiala. În fața s'a făcut un pridvor cu stâlpi de cărămidă. Tencuiala care acoperia perețele de la intrare poartă de-așupra ușii urme de inscripții, complet căzute, iar pe bârna desgolită se vede altă inscripție tăiată în lemn, probabil prima inscripție. Din cauza creșterilor de topor, făcute ca să prindă tencuiala, literele sunt tăiate, și mi-a fost imposibil s'o descifrez. Pictura, păstrată ici-colo, a fost făcută de un meșter foarte neîncusit; nu prezintă interes decât ca dovadă a nepriceperii lui: afară, în dreapta, un sfânt cu barbă, călare, se luptă cu lancea cu un balaur, iar inscripția este: Sf. Împărat Mucenic Feodosie. Evident că a fost făcut după un Sf. Gheorghe și modificat după priceperea meșterului. În pridvor, pe perețele din dreapta ușii e hramul: Sf. Arhangheli, în zale. Pictura e mult stricată. Interesant însă că meșterul a socotit că umărul rotund, bizantin al Sf. Mihail este un obraz, căruia el i-a făcut ochi, nas, gură rămânând ca dantela de plăci metalice de la cot a zalelor—să fie barba.

În biserică abia s'au păstrat câți-va sfinți. Dar în dreapta ușii—înăuntru—e un foarte interesant și bine păstrat portret de preot cu inscripția:

сфинца еа прѣрѣтеле грѣгоріе сѣн пона драго-
мир, ꙗкоже ктиторъ аа ѿ бисеричѣ ас дѣрѣтъ
сфинтеі бисеричѣ треі мѣ де леі.

Alături nu se distinge ce a fost.

După tradiție, Grigore ar fi preotul care a adus biserița aici. Numele acestor doi preoți e amintit și într'un pomelnic scris pe unul din plăci altarului.

cu cîrlice, și în parte șters cu tolul. Pomelnicul; pururea pomeniților ctitorilor: Maria, Ion, Ion, Mihai, † Gligore erei; † Dragomir erei... și așa mai departe: la sfârșit... zugrăvit Ioan Flora... 186...». Ultima cifră e ștearsă. Alături e zgârlit pe perețele negru: 1864, Februarie 14, făcut preot N. Pavelescu.

Comisia Monumentelor Istorice, crede că și Ministerul Cultelor, trebuie să anuleze vânzarea acestei biserici. E ușor de făcut căci cumpărătorul nici nu și-a îndeplinit angajamentul de a dărâma biserica în termen de o lună. Motivul: satul are credința că va fi blăstămată mâna care se va ridica să dărâme biserica.

Am vorbit cu capii satului: toți asigurau că sunt contra, dar au făcut-o doar după cererea Episcopiei din Râmnic, care socotește că biserița face «impresie urâtă» călătorilor. Vă rog să judecați după desenhul alăturat ce «impresie» face.

Țăranii din sat par a fi dispuși să adune bani pentru repararea biseriței, fiindcă viața lor e legată de ea: serviciul religios s'a oficiat în ea până acum douăzeci de ani.

Nu se cere prea multă reparație: acoperișul e destul de bun, doar ferestruicele turlilor n'au geamuri, și de aceea plouă înăuntru. Se cere: repararea tavanului de lemn, fără pictură, repararea cu materialul existent a stâlpilor pridvorului (trebuie făcut imediat, căci ei susțin acoperișul; căderea unuia ar fi catastrofală și un vânt mai puternic îi poate da jos pe toți). Zidul care acopere lemnul pe din afară trebuie dărâmat, pentru ca să rămâie vizibil lemnul și numai altarul și pridvorul să rămâie de zid, așa cum sunt. În interior să se repare tencuiala: în locurile unde pictura e distrusă să se vâpsească cu negru, cum s'a făcut de la început în altar, unde n'a fost pictură. Să se repare și pardoseala, care e putrezită complet. Stranele se pot ușor repara. Din icoane s'au păstrat doar două. Clopotul a fost luat.

După cum am înțeles, biserița are și oarecare avere, o moșioară.

Țăranii au tot interesul să repare biserița. Celelalte două sunt pe dealuri cu urecușuri grele, încăt foarte rar se slujește acolo.

Cea din Țitireciu, cu hramul Ion Zlataust, construită de Șerban Cantacuzino.

Cea din Țeica, ctitoria Ieromonahului Dionisie, e zidită înainte de 1681 și rezidită de Mihalache Logofătul de la Curtea Oeniței și zugrăvită cu cheltuiala lui jupân Panaitescu.

Amândouă bine păstrate și ținute curat.

Dacă, ceea ce nu-mi vine să cred, vânzarea nu se poate anula, să se ridice, pentru muzeu, pictura cu portretul preotului ctitor din pronaos, și să se păstreze împreună cu bârna de de-așupra intrării, care dată jos și pusă în lumină bună, ar putea fi, probabil, descifrată.

Interesant e și lacătul de la ușa de intrare, de o formă veche și puțin obișnuită, cilindrică.

Mă doare îngroparea aceasta de vii a unor comorice ne sunt cea mai necesară hrană sufletească.

QUELQUES OBSERVATIONS AU SUJET DE LA PETITE ÉGLISE DE COZIA, DITE: „BOLNIȚA“

par G. BALȘ.

En se basant sur l'examen du modèle de l'église que le fondateur — le prince Pierre — tient dans ses mains sur la peinture votive, ainsi que sur l'examen du plan et des façades, l'auteur montre que tous les caractères de ce petit monument sont serbes.

Une confirmation de cette opinion se trouve dans l'inscription du pronaos, qui indique comme architecte de l'église le moine Maxime. Or Maxime est un nom serbe et non roumain. — Du reste l'influence serbe, à cette époque est d'autant plus explicable que des liens de famille unissaient les princes valaques à la famille des Brancovitch serbes, famille dont un représentant avait même occupé le siège métropolitain de Valachie, peu d'années avant la construction de la „bolniȚa“ de Cozia.

II.

ARGENTERIE MOLDAVE DU XVIIIe SIÈCLE, L'ÉGLISE DES ARMÉNIENS A FOCȘANI

par N. IORGA.

L'église de la Nativité de la Vierge à Focșani possède des couvertures de livres saints en argent qui prouvent la tradition d'une corporation d'orfèvres dont les traces sont d'ailleurs visibles dans une industrie actuelle.

L'église des Arméniens, dont les voûtes et le jubé ont un caractère d'originalité unique, serait bâtie seulement en 1733;

elle paraît, d'après la décoration des fenêtres et même d'après la forme des tours appartenir au XVIIe siècle.

III.

SUR L'INVESTITURE DES PRINCES ROUMAINS

par C. J. KARADJA.

Explication de la gravure, due à Cr. Halbou, dans le troisième volume, paru en 1822, du „Voyage pittoresque de la Grèce“ par Choiseul Gouffier et d'une autre présentant l'investiture du prince Constantin Ipsilanti.

IV.

LE VIEUX BUCAREST, LE HAN MA- NOUK, D'APRÈS UNE PHOTOGRA- PHIE DE 1856

par HORIA TEODORU.

Un photographe, dont nous n'ignorons pas le nom, Ludwig Angerer, a dû prendre, en 1866, toute une série de vues de Bucarest. Il ne nous en est parvenu que deux: l'une, reproduite dans notre „Bulletin“ en 1911 (p. 48), la seconde (fig. 1), trouvée par hasard dans les cartons d'un antiquaire de Paris, représentant le Han Manouk, monument bien connu par une lithographie (fig. 3) et un dessin (fig. 2) de Michel Bouquet (1840). Publier ici en regard ces trois documents, c'est faire voir à quel point l'artiste a été véridique dans ses représentations. Il nous a paru intéressant d'ajouter (fig. 4) une photographie récente de l'ancien han, l'actuel Hôtel Dacia.

LES FRÈSQUES DE L'ÉGLISE ȘUBEȘTI À CÂMPULUNG

par I. MIHAIL.

L'actuelle église de Șubești de Câmpulung (Muscel), en Valachie, date de 1779. Elle a été rebâtie sur les ruines d'une plus vieille fondation, remontant à 1551.

Les fondateurs de 1779 sont un prélat, Dosithée, le supérieur du monastère Negru-Vodă de Câmpulung et un boiar, Trandafir, le „logofăt” du même monastère.

Les fresques, de Șubești sont de l'époque, et elles se sont conservées intactes. Par le nombre des scènes et par la richesse des ornements elles appartiennent à l'époque de floraison qui a commencé pendant le règne de Brancovanu et qui embrasse tout le XVIIIe siècle.

Ce qui caractérise cette époque c'est la profusion des ornements et de la décoration florale.

VI.

LES FORTERESSES TURQUES SUR LES FRONTIÈRES DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

par M. POPESCU.

L'auteur présente les perspectives et le plan des forteresses turques, exécutés pendant l'occupation autrichienne :

Hotin, Bender, Chilia, Ismail, Brăila, Hârșova, Silistrie, Rusciuc, Giurgiu, Nicolai, Lom, Vidin, Orșova.

LES VASES MOLDAVES SE TROU- VANT DANS LA SALLE DES ARMES À MOSCOU (traduction)

par THEODORE OUSPENSKY.

Il s'agit de quatre récipients portant le nom du Tzar Ivan IV, mais ayant un caractère moldave. L'auteur présente les ambassades des princes de Moldavie à Moscou au XVIe siècle et s'arrête surtout sur celles envoyées par la prince Alexandre Lăpușneanu. Il signale aussi une image moldave de la même époque, que conserve le dépôt de Moscou, et la coupe donnée, en 1580, par le boiar Lupea Huru à sa fille Grozava. Il se demande s'il y a eu un travail commandé par des Moldaves à des orfèvres russes, ou seulement une mode moldave, mentionnée par une source contemporaine, en Russie pendant le XVIe siècle.

VIII.

DÉCOUVERTES RÉCENTES ET RE- CHERCHES SUR QUELQUES STATI- ONS ANTIQUES DU DISTRICT DE TECUCIU

par CONST. SOLOMON.

Description minutieuse de la céramique de Poiana. La conclusion est que de fortes tribus thraces ont habité la région à l'Est du Séreth. On demande d'explorer les *tumuli* de la région.

R E D A C Ț I A :

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din Țară.
Studentii, profesorii și preoții, au 45 % reducere, adresându-se Secretariatului.

Fiecare fasciculă apare în două ediții:
Ediția pe hârtie chromo Lei 120 — Ediția pe hârtie velină Lei 90.

La Secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923 consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text francez Lei 1.100, fără text francez Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text francez Lei 600, fără text francez Lei 500.

PREȚUL LEI 120.—

ANUL 1927

FASCICOLA 53—54

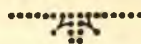
1927

EVOLUȚIA ARHITECTURII IN MUNTENIA

DE

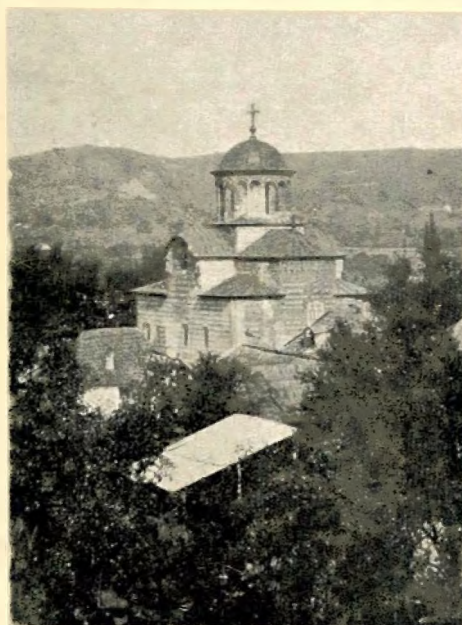
N. GHIKA BUDEȘTI

ARHITECT INSPECTOR GENERAL
PROFESOR LA SCOALA SUPERIOARA DE ARHITECTURA
ARHITECT SEF AL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

PARTEA INTÂIA

ORIGINEA SI INRAURIRILE STRĂINE
PÂNĂ LA NEAGOE BASABAS

TIP. „DATINA ROMÂNEASCĂ” — VĂLENII DE MUNTE
CLIȘEE SI PLANȘE INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE
E. MĂRVAN BUCUREȘTI

N. GHIKA-BUDEȘTI

EVOLUȚIA ARHITECTURII ÎN MUNTENIA

I.

INRĂURIRILE STRĂINE

DE LA ORIGINĂ PÂNĂ LA NEAGOE BASARAB

T E X T :

	Pagina		Pagina
Cap. I. Originile	121	Plastica monumentală	130
Cap. II. Înfrăuririle medievale	122	decorativă	"
<i>Înfrăurirea medievală occidentală</i>	"	Detaliile	"
Temeliile bisericii romanice din Câmpulung-Muscel	"	<i>Descrierea bisericii din Vodița</i>	131
Temeliile bisericii gotice din T.-Severin	"	" " Mănăstirii Cozia	"
Cetatea zisă a lui Țepeș-Vodă (Argeș)	"	" " Tismana	132
Turnul zis al lui Sever la T.-Severin	123	Rezumat	"
Ruinele palatului Domnesc din Curtea-de-Argeș	"	Cap. V. Înfrăurirea balcanică	133
Alte rămășițe și documente ale înfrăuririi medievale occidentale	"	Descrierea bisericii Mănăstirii Cotmeana (Argeș)	"
<i>Înfrăurirea medievală orientală</i>	"	Caractere generale și detalii	"
Temeliile celor două biserici din T.-Severin	"	Rezumat	"
Cap. III. Înfrăuririle byzantine	124	Cap. VI. Înfrăurirea Muntelui Athos	135
<i>Înfrăurirea byzantină din Constantinopol</i>	"	Biserica Mănăstirii Snagov	"
Caractere generale	"	Mitropolia Veche din Târgoviște	"
Grupa întâia: biserica Săn-Nicoară (Argeș) și Bogdan Serai (Constantinopol)	125	Caractere generale	"
Grupa a doua: biserica din Nicopole (Bulgaria) și biserica Domnească din Curtea-de-Argeș	"	Materiale și procedee de construcție	136
Materiale și procedee de construcție	"	Plastica monumentală	"
Plastica monumentală	"	ornamentală	"
Plastica decorativă	126	Detaliile	"
Detaliile	"	<i>Descrierea bisericii Mănăstirii Snagov</i>	137
<i>Descrierea bisericii Săn-Nicoară</i>	"	" Mitropoliei Vechi din Târgoviște	138
" " Bogdan-Serai	127	Rezumat	139
" " din Nicopole	"	Cap. VII. Înfrăurirea armenească	140
" " Domnești din Curtea-de-Argeș	128	Biserica Mănăstirii Dealului (Dâmbovița)	"
Rezumat	"	Episcopală din Argeș	"
Cap. IV. Înfrăurirea sârbească	129	Caractere generale	"
Ruinele bisericii din Vodița (Mehedinți)	"	Materiale și procedee de construcție	141
Biserica Mănăstirii Tismana (Gorj)	"	Plastica monumentală	"
Mare de la Mănăstirea Cozia (Vâlcea)	"	ornamentală	142
Caractere generale	"	Detaliile	"
Materiale și procedee de construcție	130	<i>Descrierea bisericii Mănăstirii Dealului</i>	143
		" Episcopale din Argeș	144
		Rezumat	146
		Textul francez	147

I L U S T R A Ț I U N I :

Planșa I. Biserica romanică Negru-Vodă din Câmpulung-Muscel	fig. 1	Planșa XXIII. Biserica Mănăst. Tismana (Gorj) fig. 56-58	
Biserica din Castrul Roman de la Turnu-Severin	2	XXIV-XXXV. Biserica Mare a Mănăstirii Cozia (Vâlcea)	59-80
II, III. Cetatea din Poenari Argeș zisă a lui Țepeș-Vodă	3-13	XXXVI-XXXIX. Biserica M-tirii Cotmeana (Argeș)	81-93
IV. Bisericele din T.-Severin	14-17	XL-LII. Biserica Mănăstirii Snagov (Ilfov)	94-110
V, VI. Biserica Bogdan-Serai din Constantinopol	18-22	LIII-LVIII. Mitropolia Veche din Târgoviște	111-118
VII, VIII, IX. Biserica Săn-Nicoară din Argeș	23-33	LIX-LXV bis. Biserica Mănăstirii Dealu (Dâmbovița)	119-142
X. Biserica din Nicopole	34-38	LXVI-LXXXV. Biserica Episcopală din Argeș	143-181
XI-XX. Biserica Domnească din Argeș	39-50	LXXXVI. Harta localităților	182
XXI, XXII. Biserica din Vodița (Mehedinți)	51-55		

INRĂURIRILE STRĂINE

DE LA ORIGINĂ PÂNĂ LA NEAGOE BASARAB.

CAPITOLUL I.

ORIGINILE.

Studiul monumentelor de arhitectură se mărginește pentru noi, în epocile mai îndepărtate, aproape exclusiv la cercetarea monumentelor religioase, singurele cari au fost ferite în parte de distrugere: unele biserici, câte o clopotniță și rare ori chiliile mănăstirilor.

Din edificiile civile și militare nu ni s'au păstrat decât rămășițe, temeliile clădirilor, bucăți de ziduri ruinate care ni pot da uneori indicațiuni asupra alcătuirii și dispozițiunilor generale ale acestor monumente, dar foarte rar asupra arhitecturii lor propriu-zise; doar pe ici colo câte un profil de piatră cioplită sau mai rar un rest de sculptură sau de decorațiune aproape șters, dar nimic mai mult.

Aproape totalitatea clădirilor mai vechi, în afară de biserici, dacă nu sunt ruinate, au fost refăcute și transformate la epoci mai apropiate de noi, fără ca să se fi păstrat în majoritatea casurilor ceva din caracterul lor primitiv. Când se va putea face cercetarea amănunțită a acestor monumente, se vor găsi poate urmele vechilor arhitecturi; asemenea cercetări însă presupun sondaje și dărâmări, iar executarea lor nu este în totdeauna posibilă.

Biserici în stâncă. Ni-au rămas din veacurile îndepărtate câteva biserici în stâncă, de și poate pe vremuri au fost mai numeroase. Astfel la Cetatea Dâmboviței, în comuna Stoieniști din județul Muscel, mai există o asemenea biserică săpată în stâncă, care trebuie să fie foarte veche, căci zugrăveala de pe pereții interiori ni arată chipul lui Nicolae Alexandru Basarab ca ctitor¹.

O altă capelă, de același gen, se află lângă mănăstirea Bistrița din Oltenia, într-o peșteră situată în stâncile din apropiere. Drumul pentru a ajunge la această capelă este aproape impracticabil: întâiu pe marginea unei prăpăstii și apoi printr-o subterană strâmtă și joasă. Acestea sunt

umile lăcașuri de refugiu, ascunse cât mai bine, astfel ca să nu poată fi descoperite de dușmani și deci mai bine ferite de distrugere. În starea în care se găsesc ele astăzi, aceste capele cu greu ar putea fi denumite monumente de arhitectură.

Biserici de lemn. În multe localități din țară, mai ales în părțile muntoase, dar și la șes în părțile păduroase, atât în Muntenia și Moldova, cât și în Ardeal, se mai găsesc încă biserici de lemn care și-au păstrat, mai mult ori mai puțin, arhitectura lor primitivă. Unele din ele sunt destul de vechi, din veacul al XVIII-lea și câte odată, dar mai rar, din al XVII-lea. Ele repetă probabil tipuri vechi rămase aceleași de multe veacuri.

Într-o țară aproape în întregime acoperită cu păduri, cum a fost a noastră, este firesc ca și clădirile și locuințele să fi fost aproape exclusiv executate din lemn, așa cum sunt și astăzi majoritatea caselor țărănești mai vechi; pereți de bârne sau de chirpiciu, pridvoare cu stâlpi de lemn ciopliți cu îngrijire și adesea ori cu multă imaginație, uluce și balustrade de scânduri trafo-rate, etc.

Este probabil că, în afară de cetățile de apărare, de reședințele domnești și boierești și de unele biserici mai importante, toate casele și chiar majoritatea bisericilor de prin orașe și sate erau făcute din lemn.

Arta populară, pe al cărui domeniu intrăm aici, a avut de sigur rolul său în dezvoltarea artei noastre în genere, mai ales în artele minore, care par că se confundă cu ea. Este în de obște cunoscută originalitatea și bogăția artei țărănești în România, precum și fineța simțului artistic al poporului, căruia i se datorește păstrarea intactă a tradițiunii sale strămoșești, dar este evident foarte greu, în starea cunoștințelor pe care le avem astăzi, a se determina partea ce se cuvine artei populare străvechi în evoluția artei monumentale.

¹ Vezi *Buletinul C. M. I.*, anul V p. 89.

ÎNRĂURIRILE MEDIEVALE.

Printre înrăuirile de artă care se ivesc în epoca ce a urmat formațiunea Țărilor Române se pot distinge două mari curente: Unul, venit din Occident, ni aduce civilizația evului mediu și înrăuirea artei romanice și a celei gotice; altul, venit pe diferite căi din spre Orient, ni aduce civilizația bizantină, care pe acele vremuri domnia nu numai în Europa orientală, dar și în Asia Mică, în Africa de Nord, în Rusia și chiar în Orientul mai îndepărtat.

ÎNRĂUIREA MEDIEVALĂ OCIDENTALĂ. Pare a fi cea d'întăiu venită, prin Ardeal în Muntenia și prin Polonia și Galiția în Moldova,

În Muntenia ea este puțin simțită și pare a fi fost înlocuită chiar în veacul al XIV-lea printr'o înrăuire orientală, care în veacul următor devine aproape exclusivă.

Astăzi, din monumentele occidentale, nu ni-au mai rămas decât temeliiile a două biserici dispărute, una la Câmpulung (Muscel) și alta la Turnu-Severin, apoi ruinele cetății din Cheile Argeșului, zisă a lui Țepeș-Vodă, și în sfârșit rămășițele unui turn, zis al lui Sever, situat în orașul Turnu-Severin.

Temeliile bisericii romanice din Câmpulung (fig. 1).

Aceasta pare a fi cel mai vechiu monument bisericesc medieval din Muntenia, ale cărui urme au ajuns până la noi. Temelia acestei biserici a fost găsită sub actuala biserică a mănăstirii Negru-Vodă de către d. V. Drăghiceanu, în anul 1925.

Această biserică a fost clădită, probabil, în veacul al XIV-lea de către Nicolae Alexandru Basarab, a cărui piatră de mormânt se găsește aici.

Planul bisericii este romanic și se compune dintr'o navă centrală mai largă și din două colaterale mai înguste, despărțite de nava centrală prin două rânduri de stâlpi. La această parte principală a bisericii formând naosul se adaugă spre Răsărit altarul rotunjit într'un singur arc, care se leagă, într'un mod cam stângaciu, cu stâlpii interiori ai naosului. Spre Apus pronaosul mai mic e despărțit de naos printr'un zid, în axul căruia se deschide o ușă de comunicație; tot în pronaos se afla o scară rotundă care urca la clopotniță.

Dispozițiunea aceasta a naosului despărțit de pronaos este proprie cultului ortodox; ea este întocmai aceia pe care o găsim la biserica din Rădăuți, clădită cam în aceeași epocă de către Alexandru-cel-Bun. Spiritul în care sunt clădite aceste două monumente este însă diferit: la Câmpulung arhitectura și construcția par a fi fost pur romanice, pe când la Rădăuți ele sunt mai apropiate de arta bizantină.

La Câmpulung biserica pare a fi fost de piatră; într'adevăr, faptul că s'au descoperit în zidurile actualei biserici pietre cu profil romanic dă a presupune că biserica de astăzi, care e și ea de piatră, a fost clădită cu materialul rămas dela dărâmarea celei vechi.

Temeliile bisericii gotice din Turnu-Severin (fig. 2).

Descoperite cu ocazia săpăturilor făcute de d. profesor Bărcăcilă la castrul Drobetae, prezintă urmele unui altar semicircular de configurație gotică cu urme de contraforturi formând ca niște piteni împrejurul semicercului altarului. Zidăria este de piatră brută, neregulată și lucrată fără artă.

Acest altar a fost alipit de o altă clădire, mai veche și mai mare, a cărei temelie de piatră, cioplită, din blocuri mari și regulate, este probabil de origine romană și face parte din clădirile castrului.

Cetatea zisă a lui Țepeș-Vodă. Este unul din rarele monumente care ni arată o înrăuire medievală occidentală în Muntenia: ruinele ei se văd și astăzi în cheile Argeșului, în vârful unei stânci, de unde domină toată regiunea, atât spre Nord, cât și spre Sud, în susul, cât și în josul Argeșului. Această cetate, alcătuită după tipicul castelelor feudale, medievale, se compune din mai multe turlor rotunde, situate la extremitățile clădirii și legate între ele prin drumuri de comunicație apărate de ziduri puternice. În corpul cetății se găsește un turn dreptunghiular, care pare mai vechiu decât restul clădirii și care este zidit numai din piatră brută, pe când turnurile rotunde sunt zidite din piatră brută amestecată cu cărămidă, Cetatea se zice că va fi fost clădită de către Cavalerii Teutoni (fig. 3 până la fig. 13).

Turnul zis al lui Sever din Turnu-Severin este un masiv de zidărie lucrat din piatră brută, având forma dreptunghiulară. Partea lui superioară este prăbușită. Acest turn pare a fi făcut parte dintr'o cetate de apărare, un cap de pod. Urme de ziduri se văd, într'adevăr, în apropiere, dar dispozițiunile lor nu se pot stabili astăzi din cauza vegetațiunii care acopere toate împrejurimile. Au mai fost date la iveală în apropiere temeliile unei capele de stil oriental, despre care vom vorbi mai departe.

Aici se cuvine să vorbim și de **ruinele Palatului Domnesc din Curtea-de-Argeș**, care, după configurația sa și după profilatura gotică a unor pietre provenind probabil de la ușile și ferestrele acestui monument, s'ar părea de origine occidentală. O particularitate pe care trebuie să o notăm, fiindcă poate fi o indicațiune, este orientarea clădirii spre Nord, care este contrarie usului conșfințit în țara noastră, unde intrarea, pridvorul, cerdacul sau prispă, sunt în totdeauna îndreptate spre soare, în partea ferită de crivăț. Aici vedem¹ un cerdac îndreptat spre Nord cu scara și intrarea în aceeași direcție.

Alte rămășițe ale înrâuririi occidentale se găsesc în unele frescuri și obiecte de orfăvrie arătate mai jos :

La Biserica Domnească din Argeș, în pronaos, de-asupra ușii care duce în naos, se găsește zugrăvit în frescă tabloul votiv care arată pe ctitor (Negru-Vodă sau Vladislav) în genunchi la picioarele lui Isus Hristos. El este îmbrăcat în veșminte de cavaler medieval din Occident.

La bolnița mănăstirii Cozia, în pridvor, se găsește zugrăvit în frescă portretul lui Mircea-cel-Bătrân alături de fiul său. Ambii sunt îmbrăcați în veșminte medievale occidentale.

Îmbrăcămintea lui Negru-Vodă, al cărui mormânt a fost descoperit în 1923 în Biserica Domnească din Argeș de către d. V. Drăghiceanu, este de asemenea occidentală. Tot de asemenea și diferitele obiecte, bijuterii, paftaua și inelele ce s'au găsit în mormânt².

ÎNRÂURIREA MEDIEVALĂ ORIENTALĂ ni-a lăsat puține urme până în veacul al XIV-lea ; pare a fi fost înainte de această epocă urme de înrâurire orientală, venită probabil prin Serbia, care a avut o civilizație proprie mai veche ca a noastră. Aceste urme se mai văd în Turnul-Severin, unde s'au descoperit temeliile a două biserici mici, care, prin dispoziția planului compus din cele două încăperi cerute de cultul ortodox și dintr'un altar semicircular îndreptat spre Răsărit, dovedesc o origine orientală.

Aceste două monumente se află primul în grădina liceului din Turnul-Severin și celalt în grădina publică, în apropierea turnului zis al lui Sever (fig. 14-17).

Primul nu presintă decât o zidărie ordinară executată din piatră brută, al doilea însă este de o execuție mai îngrijită, lucrată din moeloane de piatră mai regulată, alternată cu cărămidă așezată după tipicul bizantin, atât orizontal, cât și vertical, încadrând pietrele și stabilind suprafețele de razim orizontale necesare unei mai bune stabilități a zidărilor.

Ambele aceste biserici aveau dimensiuni aproape identice și aceeași dispozițiune generală arătată mai sus. Ele au vre-o 12 metri lungime totală și vre-o 5 metri lărgime, aceste cote fiind socotite în interior.

A doua din aceste biserici, cea mai interesantă, aflată, cum am spus, în grădina publică a orașului, mai are, în afară de intrarea principală spre Apus, încă o ușă, care dă direct în naos pe fața dinspre Miazăzi. Naosul pare a fi fost boltit cilindric, această boltă, după cum arată planul, se compunea din trei travee întărite cu nervuri de piatră ale căror urme se observă pe zidurile laterale. Altarul semicircular în interior este poligonal spre exterior și compus din cinci laturi. Pronaosul, de dimensiuni mai mici ca naosul, este în lățime, adică mai lat decât adânc, și ușa de la intrare se află în axul laturii mari, care este și axul întregii biserici.

¹ Vezi *Bul. Com. M., I.*, anul 1923, p. 5.

² Vezi *Bul. Com. M. I.*, 1923, Curtea Domnească din Argeș.

ÎNRĂURIRILE BIZANTINE.

Înrăuirile bizantine sunt dominante în dezvoltarea artei monumentale din Muntenia.

Ele ni-au venit pe diferite căi, dintre care cele mai importante sunt următoarele :

1. Direct din Capitala Imperiului bizantin, cu care țara noastră a avut legături constante în acea epocă. În timpul lui Mircea-cel-Bătrân se știe că au existat chiar legături de rudenie între Curtea noastră și familia împărătească din Constantinopol.

2. Din Serbia, care a avut o artă proprie mai veche ca a noastră și tot de origine bizantină, cu o înrăuire romanică și lombardă. Cu Serbia au existat de asemenea legături de rudenie între familiile domnitoare.

3. Din Balcani, unde înrăuirea bizantină s'a întâlnit cu o altă înrăuire importantă venită din Grecia medievală.

4. Din Muntele Athos, focar de artă pentru tot Orientul creștinesc.

5. Din Armenia, a cărei artă se știe că a avut o înrăuire considerabilă asupra întregii Europe Orientale și ale cărei urme se găsesc și în Europa Centrală și chiar în Europa Occidentală. Această înrăuire pare a se manifesta în arta noastră monumentală mai cu samă în tehnica și în decorul pietrei sculptate.

În această perioadă a formațiunii artei monumentale în Muntenia, sub înrăuirile arătate mai sus, se vor putea constata mai ales în dispoziția planului unele tendințe specifice artei noastre, care se îndepărtează de tipurile străine importante și care nu se întâlnesc în celelalte școli de artă care au avut legături cu țara noastră.

Se va putea deci vorbi de un prim aport românesc în formarea arhitecturii care a înflorit în Muntenia și care se închiagă în jurul numelui legendarului Meșter Manole, un meșter genial de la care ni-a rămas un monument care poate fi socotit ca un cap de operă.

Aceste înrăuiri orientale par a se fi întins progresiv în cursul veacului al XIV-lea, devenind exclusive în veacul al XV-lea. Într'adevăr am arătat în capitolul precedent urmele înrăuirii occidentale încă în timpul întemeierii Bisericii Domnești, din Argeș, monument pur bizantin, unde totuși ctitorul

este reprezentat în tabloul votiv îmbrăcat în veșminte medievale occidentale. Mai este de observat că acest tablou votiv este executat în frescă după tehnica zugrăvelilor orientale. Portretul lui Mircea-cel-Bătrân dela bolnița Coziei ni-l reprezintă de asemenea în veșminte de cavaler din evul mediu occidental.

Mai târziu însă, la sfârșitul epocii pe care o studiem, vom găsi chipul lui Neagoe-Vodă îmbrăcat în lungi veșminte bizantine, împodobite cu motive decorative aurite de stil oriental. Astfel este reprezentat în frescurile bisericilor din Snagov și din Episcopia Argeșului.

* * *

ÎNRĂUIREA BIZANTINĂ DIN CONSTANTINOPOL. Printre monumentele care ni-au rămas din veacul al XIV-lea și care sunt datorite înrăuirilor orientale, cele mai vechi cronologiceste par a fi bisericile din Curtea-de-Argeș, adică Sân-Nicoară și Biserica Domnească, care prezintă caractere comune și bine determinate, pe care le vom studia mai la vale. Trebuiește să li mai adăugăm biserica din Nicopoli, clădită în timpul lui Vlaicu-Vodă, pe malul drept al Dunării și care prezintă aceiași compoziție, însă mai simplă, ca Biserica Domnească și aceleași caractere arhitectonice ca cele două biserici din Curtea-de-Argeș. Este astăzi recunoscut că aceste monumente își trag originea chiar din Constantinopol¹, unde se găseau încă din veacul al XI-lea monumente similare. Din această cauză am găsit cu cale a mai adăuga la această grupă de monumente și paraclisul numit Bogdan-Serai din Constantinopol, care prezintă multă asemănare ca arhitectură cu Sân-Nicoară și care este singurul paraclis din Constantinopol rămas din epoca anterioară renașterii Paleologilor. E probabil capela unui palat bizantin, distrus, din timpul Împăraților Comneni, deci anterior bisericilor din Argeș.

Caractere generale. Bisericile din această grupă au planul pătrat sau dreptunghiular, fără sinuri laterale; cu altarul semicircular în interior; el este sau simplu, sau compus, adică complectat

¹ Vezi *Bul. Com.* no. I. 1923.

cu două absidiole laterale: spre exterior altarul este poligonal; pronaosul este de dimensiuni relativ mici, așezat în lățime, adică mai larg decât adânc; el poate fi și un adaus ulterior. Această grupă de monumente se poate subdivide în două: Prima sub-grupă se compune din bisericile **Sân-Nicoară și Bogdan-Serai**, care au fost probabil paraclise. Ele sunt mici edificii dreptunghiulare, având un singur ax. Naosul era boltit cilindric ca și la biserica din grădina publică din Turnul-Severin¹. Trebuie observat aici că bolta sferică dela Bogdan-Serai este executată într-o altă epocă (fig. 18-22).

Aceste biserici nu au turlă pe naos, Sân-Nicoară are însă un turn înalt, dreptunghiular pe pronaos. Altarul este semicircular în interior, poligonal în exterior; altar simplu la Bogdan-Serai, triplu la Sân-Nicoară (fig. 23-33).

A doua sub-grupă cuprinde **bisericile din Nicopoli și Domnească din Argeș**. Ele sunt edificii cu plan central, adică având două axe perpendiculare, unul pe altul, și turla așezată în centru, în punctul de întâlnire al axelor.

La Nicopole este o biserică foarte mică, expresiunea cea mai simplă a tipului în formă de **cruce greacă**, exprimată atât în plan, cât și în spațiu, cu turla așezată la întâlnirea brațelor crucii. Crucea este acusată în spațiu prin frontoane rotunjite în trei direcțiuni, iar spre Răsărit se află altarul rotunjit în interior și cu fețele teșite în exterior. Pronaosul avea două turnulețe laterale, astăzi dispărute (fig. 34-38).

Biserica domnească din Argeș este expresiunea desvoltată și complectată a aceluiași tip în care nava unică s'a despărțit în trei, de asemenea și altarul. Brațele crucii s'au lungit în plan și s'au înălțat în spațiu. Absidele mici în stânga și în dreapta altarului au acoperișuri distincte mai joase, de asemenea și pronaosul, care este poate adăugat în urmă și peste care se aflau două turlă mici ca la Nicopoli. Zugrăveala din interior, care e de dată mai recentă ca biserica, o reprezintă cu trei turlă. Înainte de ultima restaurare erau pe pronaos două turlă de lemn învelite cu tablă. Zidăria însă nu prezintă nicio urmă care să poată dovedi că au fost vre-odată turlă de zid, nici bolta din pronaos nu dă vre-o indicațiune în acest sens; ea este însă probabil de dată mai recentă și turlăle mici au fost poate snprimate la vre-una din restaurările pe care le-a suferit această biserică și înlocuite cu cele de lemn care erau încă în ființă până pe la 1910... (fig. 39-50).

Materiale și procedee de construcție. Piatra necioplită (bolovan) și cea cioplită din gros formează, împreună cu cărămida, materialul de construcție. Cărămida este îngustă de 5 centimetri și de 35 centimetri lungime. Rosturile dintre cărămizi sunt late aproape cât grosimea însăși a cărămizii.

Procedurile de construcție sunt cele bizantine: rânduri orizontale de piatră înecate într'un mortar de var gras, amestecat cu pietriș mărunț, alternează cu mai multe rânduri de cărămizi aparente².

Aceste asize de cărămizi au scopul de a stabili la nivele destul de apropiate, planuri orizontale perfecte care să asigure stabilitatea zidăriei de piatră; bolovanii având forme neregulate, zidăria este expusă la tasări inegale, care ar putea provoca crăpături. Este știut că mortarul de var alb, singurul cunoscut pe atunci, face prisă înecat, iar zidăria, ridicându-se destul de repede, produce sarcini care pot provoca dislocări înainte de prisa mortarului. Pentru aceleași motive este probabil că zidăria se făcea între cofraje de scânduri spre a menține în lături zidăria și mortarul care ar fi fost altfel expuse a se mișca. De asemenea se pare că zidăria se lucra cu var fierbinte. Toate aceste ipoteze ni arată că s'a pierdut secretul de a se zidi piatra cu mortar de var alb, așa cum s'a zidit toate monumentele din această epocă.

Legătura zidurilor mai este asigurată prin trăgători de lemn orizontali așezați în interiorul zidurilor în sensul lungimii lor și la diferite înălțimi, dacă zidurile sunt înalte. Aceste legături sunt îmbinate între ele la intersecția lor. De obicei urmele unor asemenea legături se găsesc atât la baza zidurilor supt nivelul ferestrelor, cât și la partea lor superioară; la nivelul nașterii bolților, unde ele se îmbină cu legăturile transversale așezate la nașterea arcurilor și care sunt destinate a se opune împingerilor laterale provocate în zidării de către arcurile peste care se razimă bolțile ce acopăr bisericile. Multe din aceste legături de lemn sunt astăzi putrezite și cele mai de multe ori nu se mai văd decât găurile goale unde ele fuseseră așezate la facerea clădirii.

Plastica monumentală. Este obținută prin exprimarea logică a cerințelor programului; fiecare element al clădirii este exprimat clar și vizibil în exterior, el primește conformația corespunzătoare importanței și destinațiunii sale.

Alternarea pietrei și a cărămizii în construcție, a cărui explicațiune practică am dat-o mai sus, și care constituie caracterul principal al acestor clă-

¹ Vezi B. C. M. I., fascicula no. 33, p. 13.

² Vezi Choisy, *L'art de bâtir chez les Byzantins*.

diri, este și elementul din care arhitecții bizantini au știut să scoată efectul atât de original, care se găsește în toate construcțiunile lor și care a produs în marile monumente din Constantinopol și în faimoasele ziduri care înconjoară acest oraș expresiunea sa cea mai perfectă și cea mai impunătoare.

Plastica decorativă. Este obținută numai prin jocul simplu al cărămizilor încadrate în rosturi largi de mortar. Contrastul de culoare dintre piatră și cărămidă cu rosturile lor de mortar este singurul element care dă naștere efectului decorativ. Niciun ornament propriu-zis nicio sculptură nu împodobește fațadele. Numai proporția părților și compoziția lor, arcurile de cărămizi bine legate cu asizele orizontale și încoronate cu simple cornișe în zimți, ori în dinți de fierăstrău; aceste elemente atât de simple, mânuite însă cu măiestrie, asigură efectul artistic atât de caracteristic al arhitecturii bizantine din această epocă.

DETALIILE. Socul la aceste clădiri nu există: pereții exteriori sunt drepecți până la pământ, fără niciun profil, fără nicio linie sau ieșitură a zidăriei.

Ferestrele sunt mici, înguste, pentru a apăra biserica în contra atacurilor și pentru a-i păstra lumina discretă și atmosfera mistică potrivite cu destinația ei. Arcuri de cărămizi în plin cintru încoronează partea superioară a ferestrelor.

Ușile par a fi fost și ele arcuite; vechimea monumentelor și transformările ce ele au putut suferi în cursul vremurilor nu ni permit însă a o afirma.

Ocnișele sunt unicul element decorativ câte odată întrebuințat la aceste biserici. Ele sunt înguste, destul de înalte și terminate la partea superioară în arc plin-cintru. Ele sunt întrebuințate numai pe alocurea și mai mult pe fețele teșite de la altar.

Cornișele au fost în genere distruse; cele în ființă astăzi pot fi din alte epoci, refăcute în urmă. Este însă probabil că la origine ele erau tot din cărămizi aparente, cu rânduri intermediare așezate în diagonală și formând dinți de fierăstrău, care servesc de console pentru a susține rândurile superioare. Asemenea cornișe se găsesc la monumentele bizantine din această epocă în tot Orientul.

Brâuri orizontale nu se găsesc în fațade. Câte odată în interior, la nașterea bolților, supt forma unei ieșituri proeminente sau a unui profil.

Frontoanele sunt rotunjite în arc de cerc și întărite la periferii cu cornișe având forma arătată mai sus, sau cu nervuri proeminente de cărămidă răzimate pe console de piatră.

Turlele sunt compuse din stâlpi verticali for-

mând resalituri spre exterior, perimetrul are dela opt la douăsprezece laturi; resaliturile care încadrează ferestrele formează arcaturi înalte și înguste încoronate cu arcuri concentrice, peste care este așezată cornișa. Aceasta urmează forma arcurilor, determinând la partea superioară a turlelor o linie festonată foarte elegantă, peste care se înalță cupola (Nicomole).

La Domneasca din Argeș, cornișa este astăzi orizontală, dar nimic nu dovedește că la origine ea nu urma forma arcurilor ca la Nicomole și ca la multe alte biserici din Orient aparținând aceleiași epoci.

Interiorul bisericilor acestora este în întregime tencuit spre a primi zugrăvelile care se întind pe toate suprafețele, începând dela pardoseală până la bolți și turlă.

Bolțile urmează în formele și în compoziția lor tehnica bizantină. Spațiile dreptunghiulare în plan sunt boltite în „berceau“ semicilindric, cu sau fără arcuri dublouri, formând nervuri. Spațiile pătrate în plan sunt boltite cu calote sferice între pandantivi. Câte odată bolțile sunt formate din două berceau-uri perpendiculare care se intersectează.

Altă dată bolțile sunt așezate în „porte à faux“ față cu pereții pe cari se razimă. În acest mod se micșorează lumina, adecă distanța între punctele de razim, de asemenea se micșorează și împingerea pe care o exercită bolțile pe pereți.

Acest „porte à faux“ este de obicei din cărămidă, el formează o zonă orizontală și un motiv de care se folosește zugravul.

Supt arcurile care sunt alipite de pereți se găsesc console, câte odată de piatră, având forme teșite simple sau rotunjite.

Pardoselile sunt astăzi în genere din lespezi de piatră

• * •

DESCRIEREA MONUMENTELOR DIN GRUPA CONSTANTINOPOLITANĂ

BISERICA SÂN-NICOARĂ, zidită probabil de către Doamna Clara pe la 1350, este de dimensiuni mici și compusă dintr'o singură navă de 6 metri lărgime și 14 metri lungime în interior, cuprinzând pronaosul. Bolțile nu mai există decât la altar, care presintă un frumos exemplu de construcție de bolți sferice, după sistemul bizantin. Naosul trebuie să fi fost boltit „în berceau“ semicilindric cu arcuri dublouri, ale căror picioare sunt încă vizibile (fig. 22-23).

Altarul este triplu, de și compus dintr'o singură încăpere, în care se găsește în ax nișa principală

și în lături două arcaturi formând nișele secundare ale proscomidiei și diaconiconului.

În fațada principală ușa dela intrare este încadrată între doi pînți de zidărie al căror rost nu este deslușit. Ori sunt contraforturi și așa par la prima vedere (știm însă că acest element de construcție nu există în arta bizantină, ci numai în cea gotică), ori sunt picioarele unui arc care forma poate în fața bisericii un fel de pridvor acoperit.

De-asupra pronaosului se ridică un turn înalt de trei caturi, cu trei rânduri de ferestre mari suprapuse. El este în întregime zidit din cărămidă și poate dintr'o epocă posterioară bisericii, cu toate că grosimea mai mare a zidurilor la pronaos ar dovedi că a existat aici un turn de la început. Zidăria bisericii este din piatră, bolovani, alternată cu cărămidă; părțile superioare, care au dispărut, par a fi fost numai din cărămidă, cum arată părțile încă existente dela altar și dela turlă. Altarul este spre exterior decorat în partea lui superioară cu un șir de firide peste care se observă urmele unei cornișe. Aceste firide însă se opresc la resalitul altarului și fațadele laterale sunt lipsite de orice motive decorative. Se pare că ferestre nu au existat, afară de una singură la altar, mică și foarte îngustă. Pe latura sudică pare a fi fost o ușă dând direct în naos, ca la biserica din Turnul-Severin.

Biserica Bogdan-Serai din Constantinopol. Acest mic edificiu nu și-ar avea locul în acest studiu, dacă nu ar fi singurul paraclis din epoca bizantină ce s'a mai păstrat în Constantinopol și dacă din întâmplare nu ar fi fost în legătură cu evenimentele istorice ale țării noastre, servind multă vreme de biserică reședinții moldovenești în Sтамбул.

Bogdan-Serai este probabil un monument contemporan, dacă nu anterior celor dela Argeș și Nicopoli. A fost poate paraclisul unui palat bizantin din vremea Comnenilor¹.

Asămănarea pe care o prezintă cu Sân-Nicoară și cu monumentele noastre din veacul al XIV-lea, pe cari le studiem aici în cea ce privește materialul și modul de construcție, este încă o confirmare a originii bizantine a bisericilor noastre din Curtea-de-Argeș.

Acest paraclis se compune dintr'o singură încăpere dreptunghiulară, având vre-o 8 metri lungime și 3.70 lărgime în interior, terminată prin-

tr'un altar semi-circular luminat printr'o singură fereastră. Bolta era la început cilindrică și numai în urmă i s'a adaptat sistemul de bolți pe console cu calotă pe pandantivi represintat în relieful alăturat reprodus de d. G. Balș, după Van Millingen (fig. 18-22).

Altarul se prezintă în exterior cu cinci laturi, din care cea dela mijloc are o fereastră terminată în arc plin-cintru, iar cele două laterale au câte o firidă rotunjită, lucrată în cărămidă, în același mod ca bolțile dela altarul bisericii Sân-Nicoară. Întâlnim aici aceeași alternanță a pietrei cu rândurile de cărămidă, aceeași tehnică în construcția arcurilor și a bolților.

Această zidărie, spune Van Millingen, prezintă o asămănare izbitoare cu cea a zidurilor orașului Constantinopol.

Supt paraclis se află o criptă boltită cilindrică și terminată ca și capela superioară printr'o nișă circulară boltită, cu o fereastră în ax.

BISERICA DIN NICOPOLI (BULGARIA). Zidită în timpul lui Vlaicu-Vodă, este un mic edificiu cu plan central în opoziție cu cele două biserici precedente. Dimensiunile sunt foarte restrânse: 5 metri pe 8 în interior (fig. 34-38).

Planul este în formă de cruce greacă. O cupolă se ridică la întâlnirea bolților care formează brațele crucii. Aceste bolți semi-cilindrice se termină lateral prin frontoane rotunjite prevăzute cu câte o mică fereastră în arc de cerc: bolta dinspre altar e terminată în sfert de sferă și acopere absida semi-circulară în interior și poligonală spre exterior. Pronaosul este în parte dărâmat: nu de mult pe această parte a clădirii se găseau două turnulețe care încadrau ușa dela intrare pe fațada din spre Apus.

Fațadele prezintă aceeași alternanță caracteristică de piatră și cărămidă ca și celelalte monumente din această grupă.

Turla este înaltă și bine proporționată, octogonală spre exterior, cu ferestrele lungi încoronate cu arcuri peste care cornișa desemnează o linie sinuoasă care urmează mișcarea arcurilor.

Arcadele sunt formate din piatră cioplită alternată cu cărămidă, deosebindu-se de acele dela Curtea-de-Argeș, care sunt numai din cărămidă, și asemănându-se în această privință cu cele din Mesembria, din Târnovo și din Serbia bizantină.

De-asupra ferestrelor dela turlă, în timpanul arcaturilor de sus, se află un spațiu ajurat prin care se ventila probabil interiorul bisericii. El este ornamentat prin cărămizi așezate în diagonală și formând goluri între ele.

În interior construcția turlei se razimă pe patru

¹ Vezi Van Millingen, *Eglises de Constantinople*, Londra, 1912, p. 280; Păspati, *Constantinopol*, 1877, și G. Balș, *B. C. M. I.*, no. 33, p. 10.

arcuri care stau pe console. Acest procedeu se aseamănă într-o măsură cu o dispozițiune pe care o găsim în unele biserici sârbești. La nașterea bolților un impost de piatră profilată înconjoară toată biserica în interior.

Acest monument prezintă principalele elemente ale bisericilor în formă de cruce cu brațele egale și cu cupolă. El poate fi considerat ca prototipul din care porcedu și biserica Domnească din Argeș.

BISERICA DOMNEASCĂ DIN CURTEA-DE-ARGEȘ. Este clădită după unii de către Nicolae Alexandru Basarab, după alții de către Radu Negru pe la 1380. Se mai spune că ar fi din veacul al XIII-lea. Este cert că prezintă caracterul arhitectonic al bisericilor din timpul Împăraților Comneni și că în acest monument găsim toate elementele principale ale bisericilor bizantine din acest timp¹ (fig. 39-50).

Planul în formă de cruce greacă este caracterizat printr-o turlă centrală stând pe patru stâlpi isoiați. Cupola ridicată pe un tambur cilindric este proptită în lături prin patru bolți cilindrice care desemnează forma crucii atât în plan cât și în spațiu, la partea superioară a bisericii. Aceste bolți se termină la extremități prin frontoane rotunjite, afară de cea dela Răsărit spre altar care se închide în semi-cerc și este acoperită cu o boltă sferică.

Frontoanele sunt frumos proporționate și compuse, încadrate într-un arc puternic de cărămizi aparente răzimat pe console de piatră cioplită.

Frontoanele laterale sunt luminate printr-o mică fereastră în arc de cerc (fig. 49-50). Cele patru colțuri ale planului, aflate între brațele crucii formează corpuri mai joase, a căror învelitoare se leagă spre Apus cu aceia a pronaosului dreptunghiular. În spre Răsărit aceste corpuri mai joase formează proscomidia și diaconiconul, în stânga și în dreapta altarului.

Fațadele sunt ca și planul, curat bizantine. Ele sunt compuse prin aceeași alternare a pietrei și a cărămizii aparente ca la monumentele descrise precedent.

Forma arcadelor este semi-circulară atât la ferestre, cât și la frontoane și la turlă; aceste arcade sunt formate numai din cărămizi cu rosturi largi, în opoziție cu cele din Balcani, care sunt compuse din cărămizi alternate cu piatră (Mesembria, Târnovo și Nicopoli).

Cornișele urmează formele bizantine obișnuite cu cărămizi în diagonală, formând zimți. Nicio

ornamentație nu se găsește în fațade. (Ferestrele actuale cu chenare de piatră sunt din veacul al XVIII-lea, când acest monument trebuie să fi suferit transformări de oareșicare importantă.)

Turla este circulară în interior și poligonală cu douăsprezece laturi în exterior. Patru ferestre lungi situate în direcția axelor luminează interiorul, celelalte laturi sunt oarbe în exterior și rotunjite în formă de nișe în interior.

Cele două contraforturi laterale sunt din altă epocă și așezate probabil în veacul al XVIII-lea sau al XIX-lea, pentru a întări zidurile slăbite în acele puncte. Se știe că contrafortul este un element străin de arhitectură bizantină propriu-zisă.

Interiorul este mareț și de un efect impunător, atât prin proporțiile lui generale, cât și prin înălțimea bolților. Ochiul îmbrățișează dintr-o singură privire întreg spațiul interior. Lumina este bine difusată prin ferestre aflate la diferite înălțimi și în diferite direcțiuni¹.

Dimensiunile bisericii în interior sunt de zece metri lărgime pe douăzeci de metri lungime, cuprinzând și pronaosul.

RESUMAT. Această grupă de biserici de origine pur bizantină prin modul de construcțiune, prin efectul arhitectonic, prin lipsa sânelor laterale, într-un cuvânt prin caracterul său atât de bine definit și atât de diferit de al grupelor de monumente ce vor urma, formează în veacul al XIV-lea o familie izolată, originară din Bizanț. Vedem urmele ei în Nicopoli, apoi în Curtea-de-Argeș.

Vom vedea într-adevăr că toate bisericile din această epocă au sâneli laterale, fie că ele își trag originea din arta sârbească, fie că în ele se vedește vre-o altă înrâurire.

Va trebui, ca să ajungem în veacul al XVI-lea și în al XVII-lea, ca să găsim biserici inspirate din arhitectura acestor importante monumente și în care să învie unele din caracterele lor. Astfel la Târgoviște avem vechea Mitropolie clădită de Neagoe Basarab în 1518 și astăzi dispărută; tot în Târgoviște avem Biserica Domnească ridicată de Petru Cercel în 1583, iar la Craiova în mijlocul veacului al XVII-lea vom găsi biserica Sf. Dumitru, datorită lui Matei Basarab (1652), în care vom regăsi pentru ultima oară planul în formă de cruce greacă, având forma crucii exprimată atât în plan cât și în spațiu.

¹ Pentru mai multe detalii asupra acestui important monument a se vedea B. C. M. I., *Curtea Domnească din Argeș*, anul 1923.

¹ Theotokos, Kilissegeami.

ÎNRĂURIREA SÂRBEASCĂ.

Se știe că în veacul al XIV-lea călugărul Nicodem, venind din Serbia, înființează în 1374 mănăstirea Vodița și apoi pe cea din Tismana în Oltenia; aceste două așezări în starea lor actuală nu ni pot da decât o documentare foarte incompletă asupra caracterelor lor primitive. Într'adevăr, **mănăstirea Vodița** nu mai este și din biserica ei nu se găsesc astăzi decât două ziduri pe jumătate dărâmate. Săpături recente făcute de d. V. Drăghiceanu au dat la iveală temelia bisericii, care ni arată un plan cu naos în formă de treflă, cu un pronaos dreptunghiular. Materialele găsite în săpătură dovedesc o arhitectură îngrijită în care piatra cioplită în asise regulate alternează cu cărămida.

Mănăstirea Tismana este astăzi cu totul transformată, iar biserica ei, care pare a fi păstrată, în cea mai mare parte, dispozițiunile sale generale, este în întregime renovată în ceia ce privește arhitectura ei exterioară, care nu mai prezintă niciunul din caracterele sale primitive, afară doar de o urmă de asise de piatră cu câteva cărămizi aparente care par a fi fost smălțuite (în colțul absidiei din spre Sud).

Planul bisericii este bine dezvoltat, naosul în formă de treflă, are un altar spațios cu două absidii laterale care par a fi fost modificate în urmă. Turla pantocratorului este înaltă, ridicată pe arcuri lungi și svelte. Pronaosul dreptunghiular este încoronat cu o a doua turlă mai scundă (fig. 56-58).

În afară de aceste două biserici ni-au mai rămas din veacul al XIV-lea biserica dela mănăstirea Cozia și cea dela Cotmeana, ambele ridicate de Mircea-Vodă cel Bătrân.

Biserica dela Cozia este un monument strălucit, având toate caracterele arhitecturii sârbești din școala Moravei¹. Această biserică întrunește la un loc caracterele generale ale celor două biserici precedente, însă dezvoltate și perfecționate (fig. 59-80).

Biserica din mănăstirea Cotmeana, având un

caracter a parte, va fi studiată separat în paragraful următor (fig. 81-93).

Caractere generale. Bisericele din această grupă sunt cronologicește primele în țară care au planul în formă de treflă, plan zis și triconc sau trilobat. Această dispozițiune nouă dă acestor monumente o înfățișare cu totul diferită de acelea din grupa precedentă: Biserici cu navă unică, ele au naosul încoronat cu o turlă înaltă bine sprijinită de cele trei abside. Pronaosul dreptunghiular este cu sau fără turlă, în cel d'întăiu cas turla este mai scundă, după modelul celei dela biserica din Crușevăț.

Această grupă de biserici se distinge printr-o dispozițiune constructivă specială, caracteristică a bisericilor sârbești din Valea Moravei și care prezintă o deosebită importanță: Naosul este compus dintr-o travee principală pătrată în plan, peste care se razimă cupola pantocratorului, și din două travee secundare, egale sau nu, având formă dreptunghiulară, care încadrează naosul spre Răsărit și spre Apus. Dispoziția acestor travee este astfel că arcurile mari laterale care susțin turla spre Nord și Sud sunt proptite spre Est și Vest prin cele două arcuri mai mici ale traveelor secundare, arcuri alipite în interior la zidurile dela Nord și Sud. Acest sistem este completat prin zidurile absidelor laterale care proptesc celelalte două arcuri mari, ce susțin turla spre Est și Vest (fig. 51, 56, 59, 65).

Prin această remarcabilă dispozițiune constructivă, împingerile rezultate din greutatea turlei sunt echilibrate în mod rațional, iar deschiderea arcurilor, diametrul lor, este redus față cu spațiul interior disponibil, ceia ce micșorează împingerile laterale și înlesnește construcțiunea edificiului.

Din dispozițiunea de mai sus rezultă unele consecințe de care arhitecții sârbi s'au servit pentru a obține efecte originale în fațade. Într'adevăr zidul exterior al traveelor secundare dela naos se oprește la un nivel ceva mai ridicat decât arcul interior alipit de el, iar de aici în sus se ridică zidul care stă peste acest arc. Se produce astfel la partea superioară o retragere a zidului spre interior, ceia ce dă naștere la o poală având un

¹ Vezi G. Millet, *L'ancien art serbe*, și G. Balș, *O vizită la câteva biserici din Serbia*, București 1911.

acoperiș separat: poala este câte odată întreruptă printr'un fronton rotunjit sau ascuțit. Această dispozițiune a existat și la Cozia, cum există și la Crușevaț, la Liubostinia și, la noi, la biserica Mănăstirii Dealului (fig. 66).

La Cozia, în urma transformărilor produse de timp și poate în urma restaurării din vremea lui Constantin Brâncoveanu, urmele acestei dispozițiuni au dispărut.

O altă particularitate a bisericilor sârbești din această epocă este dispozițiunea arcurilor dela basa turelilor, care constă din patru arcuri interioare, așezate peste arcurile mari care susțin turla pantocratorului; aceste noi arcuri sunt vizibile în interiorul bisericii și sunt răzimate, la colțuri, pe patru console. Scopul lor este de a micșora diametrul turlei și de a transmite presiunile direct pe picioarele de zidărie dela colțuri, descărcând astfel arcurile. Principiul este același ca acel arătat mai sus pentru naos și consecințele similare: Basa turlei spre exterior se compune dintr'o primă parte inferioară, răzimată direct pe arcurile mari, și o a doua parte superioară, mai retrasă, răzimată pe arcurile interioare de care am vorbit mai sus. Partea inferioară se termină cu un fronton sau o arcadă în care se deschide o fereastră rotundă (fig. 61, 62, 64, 65).

Forma specială a bazei turlei care rezultă din această dispozițiune se poate vedea la Calenici, Crușevaț, și la noi la Cozia într'o măsură mai puțin accentuată.

Materiale și proceduri de construcție sunt în genere cele din școala bizantină studiate anterior la monumentele din grupa constantinopolitană; totuși trebuie observate unele deosebiri. Regăsim aici alternanța zonelor de piatră și celor de cărămidă aparentă. Piatra însă se compune din blocuri mari, cioplite frumos de către meșteri pietrari iscusiți. Cărămizile sunt de asemenea fabricate cu îngrijire în tipare de diferite forme. Principala deosebire constă însă în tehnica pietrei cioplite și sculptate.

În ruinele dela Vodița s'au găsit pietre cioplite de dimensiuni destul de mari, cu fețele profilate în genul celor dela Cozia; nu s'au găsit însă urme de piatră sculptată; de asemenea la Tismana nu s'a păstrat nicio urmă de piatră sculptată din epoca primitivă. La Cozia s'a dat la iveală toată arhitectura fațadelor ascunse sub tencuială aplicată probabil în timpul lui Constantin Brâncoveanu.

Aici ne găsim în fața unui monument foarte frumos lucrat cu o decorație de piatră sculptată foarte bogată și variată. Se mai găsesc împrejurul

arcadelor de piatră linii decorate compuse din teracote având forma unei flori cu patru petale. Asemenea decorațiune se întâlnește și la bisericile din Valea Moravei și în Serbia bizantină¹, precum și la Mesembria.

Plastica monumentală rezultă din dispozițiunile planului în treflă, cu o singură navă, lungită spre Apus prin adaosul pronaosului. Acesta dă bisericilor din această grupă o înfățișare mai elegantă, care se îndepărtează de planul central al bisericilor de origine pur bizantină, spre a se apropia de acel al bisericilor din Moldova, care și ele au drept basă planul în treflă. Acest caracter al planului tras în lungime este încă accentuat prin proporțiile înalte ale arcurilor interioare specifice bisericilor din Serbia, precum de altfel și celor din Moldova. Din această proporție elegantă a arcurilor rezultă și înfățișarea înaltă a edificiului tras încă în înălțime prin toate liniile verticale produse de forma poligonală a absidelor.

Plastica decorativă este dată de alternanța zonelor de piatră și a celor de cărămidă, pe de o parte, și de sculptura pietrei, care este foarte bogată, atât la unele din bisericile din Valea Moravei, cum este cea dela Calenici, cât și la biserica noastră din Cozia. În ceea ce privește bisericile din Vodița și Tismana, este probabil că plastica lor decorativă urma aceleași norme, poate mai simple în ceea ce privește sculptura, aceste din urmă fiind biserici numai mănăstirești, pe când biserica din Cozia este domnească. Sculptura pietrei este aici foarte bogată și fin executată; profilaturile și motivele care decorează arcadele și timpanele, chenarele ferestrelor, brăurile, etc., sunt frumos compuse, foarte variate și perfect executate. Rosete mari de piatră ajurată decorează arcadele la partea lor superioară și servesc pentru luminarea și ventilarea interiorului.

DETAIIILE. Soclul este o simplă ieșitură neprofilată și puțin proeminentă.

Brăuri de piatră se găsesc la Cozia la diferite înălțimi: supț ferestre și la nașterea arcadelor.

Arcadele din fațadă sânt mari și înalte până sub cornișe; ele sunt puțin proeminente față cu planul exterior al zidului, arhivolta de piatră sculptată fin, centrul arcadei decorat cu o rosetă de piatră ajurată.

Frontoanele par a fi fost un element adeseori usitat la aceste biserici; în Serbia se văd și astăzi o profuziune de frontoane suprapuse la partea superioară a fațadelor. La Cozia s'a descoperit un asemenea fronton rotunjit în fațada

¹ Vezi G. Millet, *L'ancien art serbe*.

din spre Apus; la basa turlei avem o arcadă proeminentă ca un fronton.

Ferestrele au chenare de piatră sculptată în genere arcuite la partea superioară. Ușile nu au lăsat urme de formele lor primitive.

Cornișele au dispărut; se poate ca ele să fi fost de cărămidă în zimți, ca la bisericile bizantine, sau de cărămidă și piatră cioplită, așa cum a fost restaurată cornișa bisericii din Crușevăț.

Turlele par în genere puțin înalte, însă ele sunt așezate pe o basă cubică destul de voluminoasă și compusă, cum am văzut, din două părți suprapuse. Forma elegantă și proporția înaltă a bisericilor sârbești provine mai mult din proporția înaltă a bolților și deci a zidurilor din fațadă, din care rezultă o turlă așezată la înălțime mare; proporția propriu-zisă a turlei însă nu este înaltă.

Am văzut una din dispozițiunile speciale ale turelor sârbești, care constă în adausul a patru arcuri interioare răzimate la colțuri prin console (fig. 64, 65).

O altă dispozițiune pe care o întâlnim la ambele turlă ale bisericii din Tismana constă din reducerea planului pătrat al arcurilor mari la un plan octogonal, prin arcuri de colț (trompes d'angle). Turla este astfel octogonală în interior ca și în exterior, în loc de a fi circulară, cum e în genere.

Această dispozițiune o vom găsi și la pantocratorul Bisericii Episcopale din Argeș (1512), dar altfel executată (fig. 146).

* * *

DESCRIEREA BISERICILOR DIN GRUPA SÂRBEASCĂ.

Vodița, cea mai veche așezare a călugărului Nicodim (1374), este situată în apropierea Vârciorovei. Astăzi este complet ruinată: numai două bucăți de ziduri informe, de piatră brută, mai stau încă în picioare. Temeliile bisericii, care erau acoperite cu pământul adus de ape din dealul apropiat, au fost descoperite de curând prin săpăturile făcute de d. V. Drăghiceanu (fig. 51-55).

Planul are dispoziția bisericilor sârbești descrisă mai sus. Naosul în formă de treflă se compune din cele trei travee caracteristice, care aici sunt toate inegale. Cea dela mijloc formează pătratul peste care se înalță turla; punctele ei de razim sunt însă insuficiente ca dimensiuni și aceasta a contribuit de sigur la prăbușirea ei; altarul este spațios însă, contrar dispozițiunilor usitate, raza absidei e mai mică decât a sânelor laterale.

Pronaosul este dreptunghiular și se cunosc încă urmele bolții lui.

Zidăria este din piatră brută; arhitectura exterioară, cel puțin la partea inferioară, după materialele ce s'au găsit în săpătură, era lucrată din asize de piatră cioplită cu îngrijire; bucățile găsite au aproximativ 55 centimetri înălțime, cu fețele și muchiile regulate; ele presintă colonete angajate la colțuri ca la Cozia și resalituri care nu se pot reconstitui fiindcă pietrele găsite sunt în număr prea mic. Aceste asize de piatră par a fi fost alternate cu fășii orizontale de cărămidă aparentă. Aceste puțin rămășițe dovedesc totuși că edificiul acesta era lucrat cu îngrijire de către ciopliitori pricepuți. Luugimea totală a bisericii era de 18 metri și lărgimea mijlocie de 6 metri aproximativ. Acestea sunt cotele interioare.

Mănăstirea Vodița era așezată în apropierea unei ape de munte, care cu timpul a mâncat malul. Astăzi pământul care continuă a se surpa a ajuns la câțiva metri de temeliile bisericii, care în câțiva ani vor dispărea complect. Rămășițele de materie mai importante care au fost găsite în pământ s'au transportat la liceul din Turnul-Severin și s'au depus în Muzeu.

BISERICA MARE A MĂNĂSTIRII COZIA, zidită de Mircea-Vodă cel Bătrân la 1393, este, după cum am văzut, o biserică sârbească din Valea Moravei, zidită desigur de un meșter sârb. Ea presintă într'adevăr o mare asemănare cu cele de la Calenici, Crușevăț, Liubostinia și Rudenița¹. Planul este în formă de treflă cu o singură turlă pe naos; pronaosul este aproape pătrat și boltit cilindric, iar în fața lui a fost adăugat de către Constantin-Vodă Brâncoveanu un pridvor pe coloane.

Dispoziția naosului este aceea studiată mai sus la caracterele generale ale grupei: am văzut cum această dispozițiune ingenioasă micșorează deschiderile arcurilor și ale bolților și în consecință reduce împingerile lor astfel că resultanta presiunilor este menținută în limitele impuse de legile echilibrului.

Naosul este mărit printr'un altar spațios cu două firide laterale rezultând din arcurile caracteristice ale dispozițiunii studiate mai sus.

Arhitectura exterioară este remarcabilă din toate punctele de vedere și dovedește existența în Serbia din această epocă a unei școli de artă ajunsă la o expresiune desăvârșită, la un „stil“.

Acest stil derivă evident din arta bizantină; gă-

¹ Vezi G. Millet, *L'ancien art serbe*, și G. Balș, *O vizită la câteva biserici din Serbia*, București 1911.

sim și aici alternanța zonelor de piatră și a celor de cărămidă; piatra este aici cioplită cu îngrijire, de asemenea cărămizile sunt de o bună fabricațiune; ele au 6 centimetri și rostul dintre ele are 2-3 centimetri.

Corpul bisericii este decorat cu arcade lungi și înguste pornind dela soclu și ridicându-se până supt cornișă. Cele dela părțile drepte sunt adânci de o jumătate de cărămidă față cu nivelul zidului, iar cele poligonale dela altar și sinuri sunt separate prin colonete suptiri având înălțimea întregii arcade. Partea superioară a arcadelor este bogat ornamentată printr'un chenar de piatră fin sculptat și răzimat pe o colonetă tot de piatră înfățișând o frânghie răsucită. Două brâuri de piatră orizontale taie arcadele în trei zone, aproape egale, brâul superior înconjoară toată biserica de jur împrejur, cel de jos există numai în dreptul altarului și al sinurilor și este întrerupt în dreptul ferestrelor.

Ferestrele sunt împodobite cu frumoase cheare de piatră sculptată, având forme și motive variind dela o fereastră la alta. Se poate observa că aceste ferestre (dela naos) au fost lungite în jos și că ele se opriau la origină în dreptul brâului de piatră de jos, care probabil că nu era întrerupt cum este astăzi. În partea de sus a arcadelor se află frumoase rosete de piatră sculptată și ajurată, care luminează și ventilează bolțile bisericii. La rosete ca și la ferestre motivele sculpturale sunt foarte variate (fig. 67-74).

Se mai observă că atât extradossul arcadelor, cât și acel al rosetelor și al ferestrelor este încercuit cu un rând de mici ornamente de teracotă în formă de flori cu patru petale, înecate în mortar. Asemenea ornamente se găsesc în bisericile din Balcani și din Serbia bizantină. **Cornișele** lipsesc, căci toată partea superioară a zidărilor mai sus de arcade este reînnoită. Turla este joasă, dar bine proporționată; ea amintește proporția aceleia dela Biserica Domnească din Argeș. E poligonală și are ferestrele înguste și lungi, arcuite la partea superioară. E probabil că la origine cornișa ei urma linia arcadelor proeminente care în urmă au fost rătezate și tencuite. Astăzi însă cupola stă pe o cornișă orizontală. Baza turlei este largă și înaltă; pe fiecare din fețele ei se află o arcadă care se aseamănă cu arcadele din fațadă, și în mijlocul ei se află o rosetă de piatră ajurată.

La pronaos ferestrele sunt din timpul lui Brâncoveanu, ca și întregul pridvor.

Ornamentația sculpturală este compusă când din motive geometrice, când din împletituri, când

din motive florale, stilisate: aceste diferite motive se combină între ele în mod armonios și dovedesc mult simț decorativ. Credem că originea acestei sculpturi trebuie căutată mai mult în arta armenescă și caucaziană.

BISERICA MĂNĂSTIRII TISMANA are dimensiuni mai mari ca acele precedente; 20 metri lungime totală pe 6 metri lărgime aproximativ în interior. Ea presintă, pe lângă dispozițiunile de plan sârbești ale bisericilor precedente, absidiile din dreapta și din stânga altarului, care lipsesc în școala sârbească din Valea Moravei. Acest caracter apropie biserica din Tismana de cele curat bizantine. Pe de altă parte turla pe pronaos este de un caracter curat sârbesc din Valea Moravei: îl întâlnim la Crușevăț și la Calenici, pe când el nu există în acea epocă. La bisericile bizantine din Constantinopol, dar câte odată în Balcani (Mesembria și Stenimachos). De altfel și proporțiile exterioare și cele interioare, înalte și svelte, se apropie de cele sârbești.

Dacă interiorul pare a fi păstrat formele cele vechi, nu tot astfel este arhitectura exterioară, care a fost complet transformată în veacul al XVIII-lea și tencuită pe din afară, astfel că în starea de astăzi nu ni putem face o idee lămurită despre caracterul arhitectonic primitiv al acestui monument.

RESUMAT. În opoziție cu grupa precedentă, care cuprindea numai biserici fără sinuri, avem aici din contra numai biserici cu sinuri. Vom vedea mai departe că aceste două tipuri formează bazele arhitecturii noastre bisericesti. Din ele, din desvoltarea lor și din combinația lor derivă toate bisericile care se vor clădi în veacurile următoare.

Bisericile din Vodița și din Cozia par a fi avut aceeași arhitectură, cum au și același plan. Biserica dela Cozia, tip desăvârșit al arhitecturii sârbești din școala Moravei, are și caractere comune cu arhitectura din Serbia bizantină și din Macedonia.

Biserica din Tismana se leagă pe de o parte cu bisericile sârbești prin dispozițiunile planului și compoziția generală; se depărtează însă de ele prin dispoziția altarului, căruia i se adaugă aici absidiile, caracter care apropie această biserică de cele de stil curat bizantin.

Se poate însă ca absidiile altarului să fi fost adăugate în timpul restaurării din veacul al XVIII-lea. Într'adevăr din examinarea planului se poate face ipoteza că altarul a suferit o importantă remaniere, care poate fi pusă în relațiune cu renovarea completă a fațadelor, când s'au alternat și formele absidelor, atât la altar, cât și la sinuri.

INRĂURIREA MACEDO-BALCANICĂ.

Inrăurirea macedo-balcanică se poate constata la o singură biserică din Muntenia. Aceasta este biserica mănăstirii Cotmeana din județul Argeș, întemeiată de Mircea-Vodă cel Bătrân în anul 1389. Trebuie să mai notăm însă și oarecare procedee venite din Balcani la o altă biserică din grupa constantinopolitană și anume la Nicopoli, unde alternarea pietrelor și cărămizilor la arcurile turlei este aceeași ca la bisericile din Mesembria și din Macedonia.

BISERICA MĂNĂSTIRII COTMEANA este de dimensiuni foarte reduse. Are 12 metri 50 lungime și 4 metri 35 lățime în interior. Ea este formată dintr-o singură încăpere având altar semi-circular și două sinuri laterale. Acestui naos i se adăuga la început, probabil, un pronaos sau un pridvor, cum vom vedea mai jos. Pronaosul de astăzi este reclădit de către Constantin-Vodă Brâncoveanu în veacul al XVIII-lea.

Biserica este acoperită printr-o boltă cilindrică, iar zidăria pare în întregime executată din cărămidă. Fațadele sunt decorate cu firide lungi și înguste, care ocupă toată înălțimea zidurilor dela pământ până sub cornișă. Arcadele care încornează aceste firide sunt, ca și toată fațada, executate din cărămizi aparente înguste de 5-6 cm., lucrate cu rosturi largi. În jurul arcului se află un rând de discuri de teracotă smălțuită de 9-10 centimetri diametru, colorate alternativ în verde și în cafeniu. În jurul acestor rânduri de discuri se mai află un rând de cărămizi așezate în sensul lungimii lor.

Discurile urmează liniile arcadelor ale brâurilor și ale cornișelor. În timpanele dintre arcade se mai găsesc discuri formând prin dispoziția lor cruci și diferite figuri.

Socul este fără profil și format numai din linia inferioară întreruptă a firidelor de pe fațade.

Brâu nu există decât doar sub cornișă: un șir de discuri smălțuite, care în dreptul altarului sare la un nivel mai jos.

Ferestrele sunt foarte mici și înguste, ardate la partea superioară și fără chenar, întrucât privește cele din epoca clădirii. Cele mai

multe dintre ele sunt însă din veacul al XVIII-lea, ca și pridvorul din spre Nord, adăugat de Vodă Ipsilanti.

Cornișele sunt astăzi în cărămidă aparentă, după forma bizantină obișnuită; ele sunt însă refăcute în urmă din cărămizi mai mari și executate fără artă, așa că nu avem niciun indiciu asupra formei cornișei primitive.

Se observă că la altar cornișa este la un nivel mai jos decât la corpul bisericii, însă mai sus decât la sinuri.

Biserica pare a fi avut un pronaos sau un pridvor. Într'adevăr, pe fațada de Sud și spre Apus, acolo unde se face legătura cu pronaosul actual, adăugat de Constantin-Vodă Brâncoveanu, se vede nașterea unei arcade la un nivel mai jos ca al firidelor și alcătuită în același gen ca acestea, având extradadosul decorat cu un rând de discuri smălțuite. Nu este cu puțință a stabili forma acestui pridvor dispărut, de oare ce partea din spre Apus este reclădită cu mult în urmă. Dacă mai adăugăm că pridvorul deschis este un element care nu apare în arhitectura noastră decât în veacul al XVI-lea și al XVII-lea, rezultă că ne găsim aici în fața unei probleme care în starea de astăzi nu poate fi rezolvată. O altă ipoteză ar fi că pridvorul a fost decorat cu arcade oarbe, ca cele ce vedem la biserica din Târnovo, și că el ar fi fost adăugat odată cu sinurile, care au și ele arcadele la un nivel mai jos, probabil într-o epocă puțin posterioară clădirii bisericii, arhitectura fiind aceeași (figurile 89, 90 și 91). Trebuiește observat într'adevăr că firidele de pe suprafața exterioară a sânuirilor sunt mai joase ca acele de pe corpul bisericii și că zidăria sânuirilor nu are legătură cu cea a pereților bisericii, ceea ce dovedește că sânuirile au fost adăugate în urmă. Această ipoteză se confirmă prin faptul că decorația pereților bisericii urmează supt acoperișul sânuirilor, ceea ce dovedește evident că acestea au fost adăugate posterior, dar probabil puțin timp în urmă, căci elementele arhitectonice și modul de execuție sunt aceleași.

RESUMAT. Biserica din Cotmeana rămâne iso-

lată, neputând fi clasată în niciuna din grupele de monumente din aceeași epocă. Prin planul ei în formă de treflă, ea se apropie de grupa sârbească; prin lipsa turelor și bolta simplă de formă cilindrică, ea se deosebește însă de această grupă. Prin arhitectura ei și prin discurile de

teracotă de pe fațade, ea se leagă cu bisericile din Balcani. Tot prin arhitectura ei și prin construcția ei exclusiv executată din cărămidă, ea se înrudește și cu grupa următoare a bisericilor de origine și înrâurire atonică.

ÎNRĂURIREA MUNTELUI ATHOS.

Bisericile pe care le-am clasat în această grupă sunt caracterizate prin combinarea elementelor principale ale celor două grupe precedente: adică pe de o parte turla centrală stând pe patru stâlpi izolați ca la Biserica Domnească din Argeș și pe de altă parte planul în formă de treflă al bisericilor din grupa precedentă. La aceste elemente cunoscute se adaugă un element nou: pridvorul deschis pe stâlpi, care se întâlnește aici pentru prima oară în arta noastră monumentală (fig. 94-118).

Biserica din Snagov (fig. 94-110) întrunește dispozițiunile de plan arătate mai sus, care sunt caracteristice bisericilor dela Muntele Athos, în afară de pridvorul care presintă acolo alte forme. O altă biserică care se aseamănă cu cea din Snagov și pe care o vom studia tot aici, este **Mitropolia Veche din Târgoviște** (fig. 111-118), a cărei dispoziție de plan este aceeași ca la Snagov, cu singura deosebire că lipsesc sâmurile laterale și că între naos și pridvor se găsește un pronaos; ca o consecință a lipsei sinurilor, reapar frontoanele laterale rotunjite ale grupei constantinopolitane, așa că Mitropolia din Târgoviște constituie un tip intermediar între Biserica Domnească din Argeș, adică grupa constantinopolitană, și biserica din Snagov, adică grupa atonică.

Caractere generale. Cum am arătat mai sus, la aceste biserici **naosul** urmează dispoziția cunoscută a turlei centrale stând pe patru stâlpi.

Altarul este dezvoltat și compus dintr-o absidă principală centrală, la care se adaugă într-o parte și într'alta absidiulele care formează proscomidia și diaconiconul.

Pronaosul repetă dispoziția naosului cu o turlă centrală stând pe cei patru stâlpi. Acest pronaos ar putea fi denumit mai exact *pridvor*, căci avem aici pe trei laturi arcade deschise răzimate pe stâlpi. Spațiul dintre arcade este zidit, dar de sigur într-o altă epocă și nu dela început.

Ambele biserici pe care le studiem aici sunt mari și încăpătoare față cu cele din grupele precedente. Ele sunt în întregime zidite din cărămidă, care rămâne aparentă în fațade. Unele documente reprezintă Mitropolia Veche din Târgoviște tencuită pe din afară, dar credem că această trans-

formare s'a făcut la restaurarea ei de către Constantin-Vodă Brâncoveanu, odată cu zidirea arca-delor pridvorului.

Repetiția și juxtapunerea a două unități de importanță aproximativ egală, cum sunt aici naosul și pronaosul sau pridvorul, unități care urmează aceleași dispozițiuni și forme, s'ar putea explica, credem, prin destinația acestor biserici, una monastică și cealaltă mitropolitană, ambele menite a servi unei populații numeroase de călugări și de mireni, care asculta slujba religioasă în pronaos sau pridvor, pe când naosul era rezervat Curții și clerului.

Mai avem exemple de biserici cu pronaos foarte dezvoltat pe la diferite mănăstiri, ceea ce confirmă părerea de mai sus; astfel sunt cele de la mănăstirile din Hurezi, din Cotroceni, dela Biserica Episcopală din Argeș și din Văcărești; de asemenea Mitropolia din București are atât un pronaos, cât și un pridvor, ambele bine dezvoltate.

S'a explicat importanța pronaosului dela Biserica Episcopală din Argeș prin destinația ei de necropolă domnească. Explicația poate fi valabilă, dar trebuie observat că mai toate bisericile domnești ca și altele serviau de obicei drept lăcaș de ultimă odihnă ctitorilor și familiei lor.

La Snagov stâlpii exteriori ai pronaosului sunt astăzi zidiți între ei printr-o umplutură adăugată la o altă epocă; dar faptul că pe pereții interiori ai acestui pronaos se găsește o zugrăveală veche, care pare a fi din veacul al XVI-lea, dovedește că zidăria dintre stâlpi e dintr-o epocă foarte apropiată de originea însăși a bisericii, dacă nu chiar dela început.

La Mitropolia Veche din Târgoviște, știm din documente, d'înainte de dărâmarea ei de către arhitectul Lecomte du Nouy și din timpul dărâmării¹, că partea din spre Apus era deschisă pe trei laturi și răzimată spre exterior pe stâlpi rotunzi de cărămidă, era prin urmare un adevărat pridvor, care a fost zidit, poate, puțin timp după naos, sau poate în timpul restaurării bisericii de către Constantin-Vodă Brâncoveanu, care a tencuit-o și zugrăvit-o în exterior, astfel cum o arată acvarela pictorului Satmary.

¹ Vezi rețevul, fig. 116, 117.

Din studiul acestor două importante monumente se poate deduce că ele sunt clădite de același meșter sau de doi meșteri făcând parte din aceeași școală. Dispozițiunile planului dela Snagov ni permit a afirma că acel meșter făcea parte din Școala dela Muntele Athos¹.

Faptul că ambele pronaosuri sau pridvoare ale acestor monumente au fost închise într-o epocă posterioară clădirii lor ni permite a presupune că meșterul, originar dintr-o țară sudică, cu climă mai dulce, a clădit pridvoarele deschise, cum le-ar fi clădit în țara lui, fără a cunoaște bine clima țării noastre, ceiace a impus, mai târziu, închiderea lor pentru a putea fi utilizate mai cu folos și în tot timpul anului.

Materiale și procedee de construcție. Nu mai găsim aici asisele alternate de piatră și de cărămidă ca la grupele precedente, ci cărămida aparentă este uniformă pe toată suprafața fațadelor. În starea de astăzi, numai timpanele dela partea superioară a arcadelor dela Snagov sunt tencuite. Cărămida este frumoasă și de bună fabricație, și are formele cerute de plastica fațadelor: rotunjită, teșită sau profilată. Procedeele de construcție sunt cele bizantine, pe care le-am studiat la bisericile de origine constantinopolitană².

Plastica monumentală este impunătoare. Dimensiunile importante ale edificiilor, înălțimea turlelor, proporțiile înalte ale arcadelor și ale firidelor dau acestor biserici o înfățișare măreață.

La Snagov poate să fi fost la origine mai multe turle, ca la bisericile din Muntele Athos; proporția elegantă a celei existente de pe naos ni permite să ni închipuim aspectul strălucit ce putea prezenta această biserică.

Turla de pe pronaos căzută împreună cu bolțile dinprejur a fost refăcută târziu de tot, așa cum o vedem. De sigur că altfel se prezintă ea în vechime, dar nu avem niciun document care să ni permită a determina sau a face vre-o ipoteză asupra formei ei anterioare.

Vechea Mitropolie din Târgoviște era cea mai mare dintre bisericile din țară. Turla de pe naos avea un diametru interior de vre-o 6 metri și o înălțime proprie aproape dublă, cu ferestre lungi așezate în două registre suprapuse. O altă turlă mare se află pe mijlocul pronaosului și alte șase turle mai mici, laterale, încadrau frontoanele. Se poate că nu toate turlele să dateze dela origine, ci unele din ele să fi fost adăugate în timpul restaurării lui Brâncoveanu. După puținele docu-

mente care ni-au rămas, acest monument trebuie să fi fost foarte impunător.

Trebuiește observat că la Târgoviște cele două părți ale bisericii par a fi fost concepute și executate una după alta, căci nu au legătură de compoziție între ele. Într'adevăr nici brâul, nici cornișele nu se țin între ele. La Snagov, din contră, cornișa este peste tot la aceeași înălțime și arcadele pronaosului se armonizează cu arcaturile dela naos, astfel încât compoziția arhitectonică capătă unitatea care se cuvine unui monument.

Plastica ornamentală este obținută prin utilizarea exclusivă a cărămizii aparente. Elementul cel mai frumos și mai decorativ este arcada pe stâlpi dela Snagov (fig. 98-99). Ea este înaltă și proporționată și se ridică până supt cornișa corpului bisericii. Arcadele dela Târgoviște au altă proporție, mult mai joasă și mai greoaie, formele sunt mai simple. În afară de partea anterioară a bisericii dela Snagov, compusă, cum am văzut, dintr'un singur element, arcada pe stâlpi, restul fațadelor la ambele biserici se compune din două registre suprapuse, în care se deschid ferestrele, mai mari la partea inferioară, mai mici în registrul superior. La Snagov ambele registre de arcaturi sunt înalte și înguste și terminate în plin cintru la partea lor superioară, pe când la Târgoviște arcaturile de sus sunt mai largi, iar cele dela naos sunt mici și scurte, formând ca un fris de arcuri în semi-cerc, răzimate pe console (fig. 112).

De astfel și la Snagov, arcaturile din registrul superior, care au o proporție mult mai înaltă, sunt răzimate pe console de cărămizi profilate, astfel încât partea superioară a fațadelor este în „porte à faux“ față cu cea inferioară (fig. 107 și 108).

Timpanele dintre arcaturile ambelor registre sunt, la Snagov, ornate cu cruci formate din cărămizi sau zigzaguri orizontale și verticale pe câmp tencuit.

DETALII. Soclu nu există la niciuna din aceste biserici.

Ferestrele sunt în formă de arcuri în semi-cerc, fără chenare de piatră.

Arcadele și firidele sunt de asemenea în semi-cerc, compuse din mai multe arcuri, formând resalite succesive, care prin umbrele lor dau efectul plastic dorit. Extradosul arcadelor este decorat cu zimți formați din cărămizi, în zimți, după procedeul bizantin cuuoscute.

Cornișele urmează de asemenea formele cunoscut.

Capitelele, stâlpii, consolele, sunt compuse din cărămizi speciale, făcute în tipare, ro-

¹ Vezi G. Balș, *Notă despre arhitectura Muntelui Athos*.

² Vezi Choisy, *L'art de bâtir chez les Byzantins*.

tunjite, canelate, teșite, în formă de consolă, etc.

Stâlpii au o conformație specială și produc un frumos efect decorativ: ei sunt alcătuiți din cărămizi profilate, așezate astfel încât canelurile lor sunt când verticale, când înclinate în spirală. Sunt și stâlpi cilindrici (fig. 98, 99).

Ușile nu se mai pot reconstitui, fiind modificate în urmă. La Târgoviște ușa cu chenar de piatră, ale cărei elemente mai există și astăzi, este din epoca lui Constantin Brâncoveanu.

Brâuri nu există la Snagov. La Târgoviște se pare că era un brâu la naos și altul la pronaos: ele nu sunt însă în legătură unul cu altul, ci la nivele diferite; cel de la naos pare a fi fost rătezat, poate când s'a tencuit fațada.

Acoperișurile par a fi fost cu pantă mică și, probabil, la origine din foi de plumb așezate direct pe bolți.

Turlele sunt de proporțiuni înalte, așezate pe base cu patru fețe. Corpul turelor este poligonal, cu opt până la douăsprezece laturi. Muchile verticale dela colțuri, compuse dintr'o cărămidă rotundă, formând ca o colonetă lungă și suptă, pe care se sprijină arcada dela partea superioară a turlei.

Ferestrele dela turle sunt lungi și înguste, încadrate în mai multe arcuri concentrice, formând planuri diferite, astfel că în fațadă se desemnează o serie de umbre verticale, care încadrează ferestrele și dau întregii turle aspectul înalt și svelt care se cuvine pentru a încorona monumentul.

Acoperișul turelor este în formă de cupolă, care câte odată se razimă de-a dreptul pe linia festonată a extradadosului arcadelor și altă dată este așezată pe o cornișă orizontală care stă peste arcadele ferestrelor. La Târgoviște existau ambele aceste dispozițiuni.

Crucile sunt de fier, cu discuri poleite. Ele sunt înfipte într'o piatră, care formează cheia bolții dela turlă. Aceste pietre sunt sculptate și au forme variate și decorate. Cele dela Târgoviște, găsite afară într'un colț și în parte stricate de intemperii, au fost adăpostite prin îngrijirea Comisiunii Monumentelor Istorice.

* * *

STUDIUL ȘI DESCRIEREA MONUMENTELOR DIN GRUPA ATONICĂ.

BISERICA MĂNĂSTIRII SNAGOV, clădită la 1517 de către Neagoe-Vodă Basarab se zice, pe locul altui monument dela Vlad Țepeș, are dimensiuni

mai mari decât cele studiate până acum: 16 metri lungimea și 6 metri lărgime în interior (fig. 94-110).

Biserica se compune în plan din două părți: **Naosul** cu turlă centrală, stând pe patru stâlpi cilindrici, izolați, completat cu sinurile laterale ca la Biserica dela Muntele Athos.

Altarul desvoltat cu câte o absidiolă în fiecare parte.

Pronaosul de asemenea pătrat, cu o turlă centrală, are aceeași alcătuire ca și naosul; are însă pereții exteriori răzimați pe stâlpi înalți, cari astăzi sunt zidiți între ei, însă cari la origine erau probabil izolați, așa că acest pronaos era deschis pe trei laturi ca un pridvor. Dispoziția generală a planului este pentru naos o combinație a principiului constantinopolitan al turlei așezate pe patru stâlpi, cu sinurile laterale specifice ale bisericilor atonice și sârbești.

Împreunarea acestor două principii aduce o diferență importantă în dispoziția fațadelor față cu aceia a grupei constantinopolitane. Forma crucii nu mai apare în spațiu, cu brațele ei terminate prin frontoane rotunjite ca la Biserica Domnească din Argeș; ci acoperișul este peste tot la aceeași înălțime; atât nava centrală, cât și sinurile și absidiiolele formează un corp unic, având cornișa la același nivel, pe când, din contra, la Biserica Domnească din Argeș am văzut că absidiiolele ca și pronaosul au acoperișul la un nivel mai jos; această din urmă dispozițiune ajută, cum am văzut, degajarea brațelor crucii, care, fiind la un nivel mai înalt, sunt desemnate în spațiu. La Snagov crucea nu se desemnează decât în plan.

Turla de pe naos este frumos proporționată, cu ferestre lungi, împărțite printr'o legătură de cărămidă orizontală, la mijlocul înălțimii lor. Este prima turlă pe care o găsim astfel dispusă și având o înălțime și o proporție atât de frumoasă. Înălțimea ei dă de bănuț că ar fi dintr'o epocă mai târzie.

Turla de pe pronaos, căzută, a fost înlocuită la o epocă târzie cu excrescență informă. Ea stă pe patru stâlpi octogonali.

Bolțile urmează formele și dispozițiunile celor dela Biserica Domnească din Argeș, afară numai de bolțile mici pe plan pătrat dela colțuri și acele dela absidiiolele altarului, care sunt acoperite cu calote sferice, în loc de berceau-uri și bolți în arc de cloître; ele sunt poate prefăcute mai târziu. Bolțile de la pronaos sunt căzute, probabil odată cu turla.

Fațadele sunt în întregime din cărămidă apa-

rentă, cu jocurile obișnuite de firide, arcade și cornișe cu zimți¹.

VECHEA MITROPOLIE DIN TÂRGOVIȘTE, clădită de Neagoe-Vodă Basarab pe la 1518, este cea mai mare biserică din câte s'au construit până la acea epocă și chiar în epocile următoare. Ea avea într'adevăr 40 de metri lungime și 14 metri 50 lățime în exterior, și se compunea din două părți, care nu par a fi fost executate dintr'o dată (fig. 111-118).

Partea d'întăiu, cea din spre Răsărit, compusă din naos, altar și un pronaos făcând corp cu naosul, prezintă aceleași dispozițiuni, pe o scară mai mare, ca Biserica Domnească din Argeș, numai că partea din spre Apus, adică pronaosul, se deosebește prin alcătuirea lui care îl încorporează oareșicum de-a dreptul naosului, în opoziție cu cel dela Biserica Domnească din Argeș, care e mai izolat de naos, comunicația făcându-se numai prin o ușă, pe când aici cinci deschideri le leagă unul cu altul.

Partea a doua, cea din spre Apus, este de asemenea foarte dezvoltată, pe un plan pătrat și prezintă o conformație asemănătoare cu naosul tot cu o turlă centrală stând pe patru stâlpi rotunzi. Zidurile exterioare se razimă pe coloane puternice, legate prin arcade; la origine ele erau de sigur deschise spre exterior. Înfațișarea celor două părți ale bisericii este aceeași din punctul de vedere al compoziției fațadelor, numai că partea întâia, cea din spre Răsărit, este mai înaltă și mai masivă. Frontoanele rotunjite termină și aici și acolo bolțile cilindrice care încadrează turelele centrale, desemnând forma crucii în spațiu.

Naosul are fațadele compuse din două rânduri de ferestre suprapuse; cele de jos, cu arcuri largi și puțin acusate, par a fi fost fără chenare de piatră; registrul de sus este mai scund și conține ferestre mai mici. Un brâu pare a fi despărțit aceste două registre. Frontoanele rotunjite dela partea superioară a fațadelor au câte trei ferestre alăturate.

Supt el găsim un rând de arcaturi scurte și late, stând pe console de cărămidă. Acest element decorativ nu se întâlnește la alte monumente din țara noastră; el s'ar apropia ca formă de arcadele dela unele biserici din Serbia și de cele usitate în arhitectura lombardă.

În afară de turla Pantocratorului, care este foarte înaltă și imposantă, în afară de turla centrală de pe pridvor și în afară de cele două turele de pe pronaosul alipit naosului, se mai găseau turele mai

mici pe absidiile din dreapta și din stânga altarului și pe partea de Apus a pridvorului.

Turla Pantocratorului pare a fi avut douăsprezece sau șaisprezece laturi compuse din arcade concentrice retrase succesiv, unele față cu celelalte, producând resalituri verticale, aruncând umbră pe cele de alături, mai retrase. Această configurație este perfectă și va rămânea definitivă în cursul veacurilor următoare.

Într'adevăr, atât din punct de vedere constructiv, cât și din punct de vedere plastic, ea satisface în mod desăvârșit cerințele. Ca construcție, fiecare colț al laturilor turlei formează ca un contrafort capabil să reziste împingerii bolței superioare, retragerile succesive ale arcaadelor concentrice dând zidăriei grosimea necesară pentru aceasta. Ca plastică, mulțimea liniilor verticale în planuri diferite, precum și alternanța umbrelor și luminilor pe care le produce, dau turlei avântul și svelteța necesară pentru a încorona și a exalta ansamblul monumentului. Se poate ca această turlă să fi fost modificată în veacul al XVIII-lea.

Partea din spre Apus a bisericii se prezintă ca la Snagov sub forma unui pridvor, foarte încăpător, deschis pe trei laturi și având la mijloc o turlă, stând pe patru stâlpi rotunzi. Stâlpii de la periferie au aceeași configurație ca acei dela Snagov, ei sunt însă mult mai scurți și par mai greoi. Ei sunt unii octogonali, alții cilindrici, unii canelați vertical, alții în spirală.

Forma bolților diferă de asemenea de cele dela Snagov, astăzi căzute, pentru că la Târgoviște avem planul constantinopolitan cu bolțile în cruce și frontoanele rotunjite spre fațade, pe când la Snagov avem planul în treflă cu cornișa fără întrerupere și la același nivel.

Registrele fațadelor nu se leagă cu acelea dela naos; cel inferior se compune din arcadele pe stâlpi, cel superior din arcaturi mici, late și scurte ca la naos. Frontoanele laterale sunt luminate prin două ferestre alăturate una de alta. Cornișele superioare ale celor două corpuri nu se leagă una cu alta.

Turla centrală a pridvorului are douăsprezece laturi și este compusă la fel ca cea a Pantocratorului, numai că acoperișul stă direct pe curba arcaadelor, pe când la naos el stă pe o cornișă orizontală: această turlă pare a fi păstrat până la urmă forma ei primitivă.

Pe colțurile apusene extreme se mai află două turele mici. Iar în fața intrării în pridvor se află un baldachin pătrat pe arcade și coloane bogat sculptate, care se datorește lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, care este și autorul unei restaurări

¹ A se vedea *detaliile* la paragraful precedent.

a întregii biserici și probabil și a tencuirii ei pe din afară.

Este cert că cele două părți ale bisericii nu formează un tot conceput laolaltă, ci, din contră, două unități diferite, juxtapuse și probabil clădite una după alta.

Ca și la Snagov, stâlpii pridvorului au fost zidiți între ei într'o epocă ce nu se poate determina, dar probabil în timpul lui Constantin Brâncoveanu.

Lipsa de unitate a compoziției fațadelor dă loc la ipoteza că pridvorul este clădit după naos, dar la epocă puțin depărtată, căci stilul este același.

Pentru prima oară aici și la Snagov întâlnim aceste două pridvoare deschise, care mai târziu vor deveni foarte obișnuite, cu toate că dimensiunile lor vor fi mai reduse ca acelea de care vorbim aici, Pridvorul în veacurile XVII și XVIII devine într'adevăr un element care face oareșicum parte din caracterul bisericilor muntenești.

Tot din cauza lipsei de unitate a monumentului și din cauza modificărilor ce a suferit în cursul vremurilor, nu se poate ști dacă toate turlile, în număr de opt, pe care le avea Mitropolia din Târgoviște înainte de fi dărâmată, datează de la origine, sau de la epoci intermediare, cum este aceia a lui Constantin Brâncoveanu, când ele au fost probabil completate la restaurare. Prețiosul relevu pe care îl dăm aici este datorit d-lui arhitect George Sterian.

Înainte de a încheia cu acest monument, pe care îl studiem din câteva documente scăpate printr'o întâmplare fericită, cred că este necesar a ni pune o întrebare, la care însă nu vom putea da niciun răspuns:

Cum s'a putut întâmpla ca abia acum patruzeci de ani, la sfârșitul veacului trecut, să fie șters de pe fața pământului și din amintirea oamenilor acest măreț monument, care a fost atâta timp Mitropolia Țării-Românești, care conținea de sigur atâtea tesaure de artă, de arhitectură, de pictură, de sculptură din veacul al XVI-lea până la al XIX-lea, care conținea atâtea morminte domnești, atâtea inscripții prețioase, atâtea odoare scumpe, atâtea amintiri istorice, pierdute pe veci, care conținea într'un cuvânt patru veacuri din istoria Țării-Românești și din viața neamului nostru?

Resumat: Cele două biserici pe care le-am studiat aici, și care au între ele atâtea puncte de asemănare în compoziția de plan și aspectul exterior, presintă totuși deosebiri principiale în alcătuirea lor, deosebiri care leagă pe fiecare din ele de grupe diferite: Biserica din Târgoviște derivă evident din grupa constantinopolitană; înrăurirea aceasta este dublă, căci ea se constată atât la naos, cât și la pridvorul din fața bisericii.

Biserica din Snagov are aceeași origine atât pentru naos, cât și pentru pronaos; sinurile naosului însă o clasează mai întâiu printre bisericile în formă de treflă, și al doilea printre cele care derivă din Școala atonică, care, sigur, derivă și ea în ultim resort din Școala bizantină, din Constantinopol. Această din urmă școală a dat naștere stilului din veacul al XI-lea și al XII-lea, al cărui tip este biserica „în cruce greacă” vizibilă în spațiu; el poate fi denumit, cred, stilul Impăraților Comneni.

Deosebirile principale pe care le-am constatat la aceste două biserici dau naștere și la deosebirile de formă care se văd în plastica lor monumentală: Într'o parte vedem crucea desemnându-se în spațiu și turla așezată la intersecția brațelor ei, iar în cealaltă parte vedem tot turla în centru, însă crucea nu mai e vizibilă în spațiu, ci desemnată numai în forma de treflă a planului.

Vom vedea mai la vale că bisericile în formă de treflă se vor perpetua și desvolta în tot cursul veacurilor următoare, pe când planul în „cruce greacă” este destinat să dispară. Îl vom mai întâlni în veacul al XVI-lea la Biserica Domnească din Târgoviște, clădită de Petru-Vodă Cercel la 1583, apoi în veacul al XVII-lea la biserica Sf. Dumitru din Craiova, clădită de Matei-Vodă Basarab la 1652, care va fi ultima reminiscență a stilului Impăraților Comneni, sensibil modificat și diformat.

Și această din urmă biserică a fost dărâmată de arhitectul Lecomte du Noüy, care a reconstruit-o din temelie, reconstituind-o după teoriile sale proprii și căutând s'o „corecteze” de imperfecțiunile pe care se zice că le avea. Dar cu cât mai scumpă ni era vechea biserică a lui Matei, cu toate defectele ei, de la care ni-au rămas abia câteva fotografii, decât cea de astăzi, în toată perfecțiunea sa geometrică și rece!

INRĂURIREA ARMENEASCĂ.

Este bine cunoscută expansiunea artei armenesti în evul mediu. Ea nu s'a simțit numai în țara noastră, ci în tot Orientul Europei și chiar până în Occidentul ei.

A. Choisy, în „Histoire de l'architecture“, vol. II, p. 18, spune: Din punctul de vedere al arhitecturii decorative valea Dunării-de-jos pare o colonie armenescă.

Această expansiune corespunde cu cucerirea Armeniei de către Turci și cu emigrarea artiștilor armeni cari s'au refugiat în diferite țări din Europa, ducând cu ei arta lor de a construi. În Serbia putem studia înrăurirea armenescă asupra monumentelor din Valea Moravei în sculptura și ornamentația pietrei, de asemenea la Cozia.

În Moldova se știe că s'au stabilit colonii de Armeni refugiați din țara lor și într'adevăr în arhitectura Moldovei vom găsi iarăși înrăurirea ei.

Această înrăurire este în special manifestată la noi în tehnica pietrei cioplite și a ornamentului sculptat. Atât profilatura pietrelor, cât și sculptura ornamentelor sunt executate cu o artă desăvârșită.

Sculptura ornamentală urmează tehnica orientală cu relief slab, cu planuri înclinate, opunându-se unul altuia, creând jocuri de lumină și de umbră și producând prin contrasturi efectul potrivit cu lumina intensă a Orientului. Această lumină, care ar distruge nuanțele produse prin modelajul care este baza efectului în sculptura occidentală făcută pentru o lumină mai dulce și mai tamisată, întărește din contra contrastul care este baza efectului în sculptura orientală.

Motivele întrebuințate de arta armenescă sunt „rincaux“-urile de flori și de frunze decorative, împletiturile și decorația geometrică cea mai variată și mai complicată.

BISERICA DELA MÂNĂSTIREA DEALULUI, zidită de Radu-cel-Mare la 1502, și BISERICA EPISCOPALĂ DIN ARGEȘ, zidită de Neagoe-Vodă Basarab la 1508, ni se par cele care întrunesc în modul cel mai evident caracterele artei armenesti și caucaziene. Trebuie să spunem însă dela început că înrăurirea acestei arte se constată în special și aproape exclusiv în caracterul profilelor în piatră și al sculpturii ornamentale (fig 119-181).

Caractere generale. Aceste două monumente, dacă presintă între ele deosebiri destul de pronunțate, cum vom vedea mai la vale, au totuși unele asemănări caracteristice, care impun o apropiere între ele. Cea mai importantă reiese imediat ce comparăm aceste două biserici cu cele din grupele precedente. Într'adevăr dela prima vedere răsar pe de-o parte bogăția materialului de piatră de talie cioplită și a ornamentelor sculptate și pe de altă parte rusticitatea pietrei bolovan și a cărămizii la care se adaugă câte odată ornamente în teracotă smălțuită. Trebuie să facem o excepție pentru biserica mănăstirii Cozia, care este un monument desăvârșit, la care tehnica ornamentală sculptată derivă de asemenea din arta armenescă.

În compoziția de plan vedem că ambele biserici sânt în formă de treflă, dar dacă naosul cu sinurile și turla pantocratorului au principial aceiași conformație la ambele biserici, pronaosul este cu totul diferit de cele pe care le-am studiat până acum, și aceasta pentru ambele biserici: la Dealu, pronaosul este dreptunghiular și boltit cilindric ca la Cozia, însă pe partea de Răsărit se află două turle mici, alăturate. La Argeș pronaosul este aproape pătrat și sensibil mai larg decât naosul: pe partea din spre Apus se află două turle mici și la centrul pronaosului se ridică încă o turlă răzimată pe doisprezece stâlpi de piatră. Aceste două dispozițiuni sunt egal de importante în istoria desvoltării arhitecturii din Muntenia, pentru că ambele apar aici pentru prima oară și ambele vor servi în epocile următoare ca exemple, inspirând pe meșterii cari vor clădi unele din bisericile cele mai importante ale lui Matei Basarab, ale lui Constantin Șerban Basarab, ale lui Șerban Cantacuzino și ale lui Constantin Brâncoveanu.

În ce privește conformația constructivă, găsim la ambele biserici sistemul sârbesc al arcadelor interioare alipite de zidurile Nord și Sud care echilibrează împingerile de la turlă.

Credem că originea pronaosului de la Biserica Episcopală din Argeș trebuie căutată tot în sistemul celor patru stâlpi pe cari se razimă turla, sistem pe care îl întâlnim la Biserica Domnească din Argeș și apoi la biserica din Snagov și la Mi-

tropolia Veche din Târgoviște; cei patru stâlpi s'au înmulțit, ajungând la doisprezece, spre a se obține mai multă eleganță în proporții și a se degaja mai bine vederea interiorului, înlocuind stâlpii groși de zidărie cu stâlpi mai subțiri de piatră cioplită.

Biserica episcopală din Argeș, este cea d'întăiu care presintă un pronaos dezvoltat, adică mai larg decât naosul. Această dispozițiune o vom regăsi în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea la Mitropolia din București, la Cotroceni, la mănăstirea Hurezi și la mănăstirea Văcărești.

De asemenea, biserica Mănăstirii Dealului este cea d'întăiu dintre cele cu planul în treflă care se presintă cu trei turlă. Din ea derivă biserica din Tutana, clădită de Mihnea-Vodă în 1589, și bisericile din Gura Motrului și din Breb, ridicate de Matei Basarab.

Astfel vedem că aceste două tipuri noi, biserica Dealului și Episcopala de Argeș, care sunt tipuri desăvârșite, devin modelele din care derivă o serie importantă de monumente.

Care este originea acestor tipuri?

În ce privește naosul, nu poate fi nicio îndoială că este inspirat de la bisericile sârbești din Valea Moravei, ale căror caractere le-am studiat.

Pronaosul însă la ambele biserici nu se aseamănă cu niciunul din tipurile cunoscute în țările cu cari am avut legături, ci presintă dispozițiuni proprii țării și arhitecturii noastre. Mai mult decât atât, aceste dispozițiuni nu rămân izolate, ci se reproduc și se perpetuă, în epocile următoare, la multe și importante biserici din țară; ba și mai mult—și aceasta se va verifica în capitolele următoare—dispozițiunile de care vorbim aici, adică cele două turlă mici de pe pronaosul bisericii Mănăstirii Dealului, pe de-o parte și pronaosul larg cu doisprezece stâlpi izolați de la Episcopia din Argeș, pe de altă parte, vor deveni cele două tipuri principale ale arhitecturii din Muntenia în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea.

Și atunci nu suntem în drept a afirma că aceste tipuri sunt specifice nouă și arhitecturii noastre, într'un cuvânt: că ele sunt românești?

Și iarăși ne găsim în fața enigmei aceluiași legendar Meșter Manole, căruia-i datorim cel mai strălucit dintre monumentele țării noastre. Cine a fost acel meșter genial? Numele lui nu este străin ca atâtea altele care ni-au rămas. Tipul bisericii Episcopale din Argeș nu este importat de nicăieri, ca acelea ale monumentelor studiate mai sus; de asemenea nici acel al pronaosului bisericii de la Dealu, care probabil că este datorit aceluiași meșter.

Cred în consecință că nu greșim dacă atribuim

concepția acestor două monumente geniului acestui meșter, care, oricare ar fi fost originea lui, a știut să dirijeze pe meșterii străini, pietrari și sculptori armeni, zidari greci sau sârbi, zugravi din Athos, creând aceste monumente originale și perfecte, care sunt și vor fi admirate în totdeauna.

Se atribuie un mare rol în edificarea bisericii din Argeș lui Neagoe Basarab în persoană. Este cert că fără cultura și banii Domnului o asemenea minune nu putea lua ființă, dar și fără geniul Meșterului Manole și numai cu cultura și cu banii Domnului, aceasta iarăși nu se putea.

Materiale și procedee de construcție. Materiale utilizate sunt: piatra de talie, cioplită fin și sculptată după procedeele cele mai perfecte; aceasta pentru fața văzută, iar, pentru interior și pentru bolți, cărămida. Procedeele de construcție urmează principiile artei bizantine; la descrierea fiecărui monument vom arăta particularitățile ce presintă.

Plastica monumentală. Din cele de mai sus se poate deduce că plastica monumentală se deosebește mult de cea a bisericilor studiate anterior și este firesc să fie așa, de oare ce „partiul planului” acestor biserici este nou și diferit de cele anterioare. Diferența provine de la alcătuirea pronaosului, din care rezultă aspecte noi în fațade.

La Mănăstirea Dealului cele două turlă mici ar putea fi originare din Serbia, și anume din Școala Serbiei bizantine, unde există o serie de monumente cu cinci turlă: una mare la mijloc și alte patru mai mici, din care două spre altar și două spre pronaos.

Dispozițiunea acestor turlă mici este însă foarte diferită de aceia de la Dealu. Într'adevăr la aceste biserici sârbești turlăle sunt așezate la colțuri, atât spre Răsărit, cât și spre Apus¹, pe când la Mănăstirea Dealului ele sunt așezate pe partea din spre Răsărit a pronaosului și în apropiere de turlă mare a pantocratorului; modul de construcțiune este de asemenea foarte diferit de la un cas la altul².

Această dispozițiune specială a turlălor mici bine grupate cu turlă mare dă bisericii o înfățișare elegantă și o proporție de ansamblu foarte armonioasă.

La Biserica Episcopală din Argeș, pronaosul dezvoltat are ca consecință o a doua turlă în centrul lui; la aceasta se mai adaugă două turlă mici pe colțurile din spre Apus.

Înfățișarea generală a bisericii este impună-

¹ Vezi *L'Ancien art serbe* de G. Millet, p. 97.

² Vezi descrierea bisericii Dealului.

toare ; partea din spre altar, care urmează principiile de compoziție sârbești, păstrează eleganța și sveltețea bisericilor din Școala Moravei, cu predominanța liniilor verticale ; partea din spre Apus însă, din cauza pronaosului lărgit, capătă o proporție mai lată, acusată încă prin cele două turle mici așezate chiar pe colțurile fațadei.

Aspectele, pe care ni le înfățișează aceste două biserici, nu au nicio asemănare cu bisericile armenesti, care sunt cu totul altele¹. Cum am spus mai sus, înrâurirea armenescă se afirmă numai prin tehnica pietrei și prin decorul fațadelor, unde ea este însă exclusivă. Această constatare ni permite să credem că meșterii armeni cari au lucrat la ridicarea acestor biserici erau numai pietrari și sculptori și că meșterul care a conceput planul nu era Armean. El cunoștea la perfecție procedeele artei bizantine și ale artei sârbești, dar mai știa să găsească soluțiuni proprii adecvate programului ce i se impunea.

Comparația cu bisericile armenesti ni arată aceleași arcade oarbe în două registre despărțite printr'un brâu la mijlocul înălțimii. Aceste arcade nu mai sunt, ca în grupele precedente, cu chenare plane, ci cadrul lor este compus din toruri (*boudins*) de secțiune circulară, cioplite din piatră. Turlele sunt poligonale în exterior și au fețele lor decorate cu arcade de același gen ca și corpul bisericii, încadrând ferestrele, lungi și foarte înguste. Partea superioară a turlelor este încoronată cu un rând de fleuroane de piatră mergând de jur împrejur ; acest caracter, precum și forma acoperișului turlelor în cupolă rotunjită, este special bisericilor noastre, căci nu-l întâlnim la bisericile armenesti, unde acoperișurile sunt conice și ascuțite.

Un alt caracter al bisericilor noastre, pe care nu-l găsim la bisericile armenesti și care ni vine dela bisericile sârbești, este poala pe care o vedem de-asupra cornișei principale supt acoperișul corpului bisericii. Am văzut la grupa bisericilor de influență sârbească această dispozițiune, precum și rostul ei, o găsim la Dealu, ca la bisericile sârbești, adică într'un plan mai retras decât zidul.

La Argeș, această poală există de asemenea : ea urmează forma exterioară a zidurilor și a sinurilor, însă ea nu mai e ca la Dealu, într'un plan mai retras, ci în prelungirea verticalei zidului exterior.

Unul din caracterele acestor biserici ca și al bisericilor armenesti este frumusețea și stilul profilaturii de piatră și perfecțiunea execuțiunii sale.

Plastica ornamentală este toată de origine armenescă și georgiană. Am văzut mai sus caracterele plastice ale acestei ornamentațiuni în piatră, care utilizează impletituri, flori stilisate, motive geometrice, etc. La biserica din Argeș trebuie să constatăm și o înrâurire arabă în caracterul unor ornamente, în special la cornișa principală în stalactite, precum și în stilul și eleganța multor motive florale și geometrice.

DETALII. Socul este frumos și bine profilat. La Dealu el constă dintr'un profil în „talon“, la partea superioară, și dintr'o treaptă la partea inferioară. La Argeș dezvoltarea și amploarea profilaturii lui dau bisericii o basă puternică și un cadru larg, complectat și îmbogățit încă prin balustrada de piatră înflorată care o încunjoară de jur împrejur (fig. 182).

Fațadele sunt complect acoperite cu arcade oarbe în două registre, separate printr'un brâu de piatră. Aceste arcade constau dintr'un tor de secțiune circulară, aplicat sau direct, sau prin intermediul unui alt profil pe pereții verticali și formând cadre închise, dreptunghiulare, la registrul inferior și arcuite în plin centru la registrul superior, sau arcuite la amândouă registrele.

Ferestrele sunt mici și foarte înguste în genere, când dreptunghiulare, când arcuite în plin centru. Chenarele lor de piatră sunt mai în totdeauna împodobite cu o bogată ornamentație în impletituri și flori. La Dealu chenarele dela ferestrele de jos la corpul bisericii par a lipsi. În registrul de sus ferestrele au de obicei forma circulară și sunt acoperite cu o dantelă de piatră ajurată, formând flori stilisate de compoziție foarte variată și bogată.

Ferestrele dela turlele înalte și înguste sunt bogat profilate și ornamentate de jur împrejur. La Argeș ferestrele turlelor mici dela Apus urmează un traseu în spirală ca și toată profilatura pietrelor ce o îmbracă. Această particularitate arată măiestria cu care meșterii știau să lucreze și grija ce o puneau de a-și arăta știința și originalitatea.

Ușile sunt de asemenea bogat profilate și perfect lucrate. Întâlnim aici procedeul întrebuințat în arta arabă de a forma arcul de sus al ușii din bolțari de piatră lucrați astfel ca să se îmbuce unul într'altul spre a asigura soliditatea lor prin rosturi meșteșugite.

La Curtea-de-Argeș ușa dela intrare este bogat și puternic profilată și decorată, terminată la partea superioară printr'un arc al cărui timpan este frumos ornat cu fleuroane arabe (fig. 175).

Brâul există la ambele biserici. La Dealu el este un profil în formă de cornișă, la Argeș este

¹ Vezi Choisy, *Histoire de l'Architecture*, vol. II, p. 59.

ca o frânghie compusă din mai multe elemente împletite între ele, când într'un sens, când în celalt. El este foarte bogat, fiecare element al frânghiei fiind el însuși ornamentat, sculptat și colorat (fig. 175-179).

Cornișele sunt frumos profilate. La Dealu este un profil în stil armenesc. La Argeș este în stil arab cu stalactite și alveole cu traseu geometric savant.

Turlele sunt toate în formă de octogon regulat în exterior. Ele au proporții relativ înalte; unele se termină la partea superioară cu o cornișă orizontală profilată, la altele cornișa urmează linia arcurilor care încorporează ferestrele, rezultând astfel o linie festonată, foarte elegantă. Toate sunt terminate cu o bordură de fleuroane de piatră amintind forme din arta arabă.

Acoperișurile urmează în principiu formele bolților și se aplică direct pe zidărie. La Dealu ele au suferit modificări atât la corpul bisericii, cât și la turle, în veacul al XIX-lea, în timpul domniei lui Bibescu-Vodă, când biserica a fost restaurată. Aici frontoane de zidărie în genul celor dela bisericile sârbești despart diferitele părți ale acoperișului.

Astfel avem un fronton rotunjit în fațada principală; el a suferit modificări la restaurarea din veacul al XIX-lea. Alt fronton se găsește spre altar, la punctul de legătură dintre absida semicirculară cu corpul bisericii. Acest fronton nu mai este vizibil actualmente, fiind acoperit de învelitoare.

Formele învelitorii primitive erau probabil rotunjite, ca la Argeș; aceasta rezultă oareșicum din forma frontonului din față, care era la început rotunjit, partea superioară dreaptă fiind adăugată în urmă. O altă dovadă sunt arcurile desemnate pe fețele bazei turlei mari care delimitează profilul acoperișului în formă de cupolă al sinurilor. La ultima refacere a acoperișului s'a restabilit forma aceasta rotunjită în locul celei drepte, care se vede pe releveul d-lui arhitect E. Popescu, pe care îl dăm aici.

Bolțile sunt cele usitate în arta bizantină, în cea ce privește biserica din Dealu. La Curtea-de-Argeș însă pare a fi lipsit sistemul obișnuit al pandantivelor; aici trecerea dela pătrat la octogon sau cerc se face sau prin trompe pe colțuri ca în arta arabă, sau printr'o suprafață începând jos în colțuri ca o piramidă cu muchii teșite și terminându-se sus supt turlă în formă de con; această subtilă concepție s'ar potrivi și ea cu geniul arab în care dominau traseurile basate pe o desăvârșită cunoștință a geometriei.

Interiorul bisericilor acestora are proporții înalte și elegante, asemănându-se cu cele sârbești.

* * *

DESCRIEREA BISERICII MĂNĂSTIRII DEALULUI

Cronologiceste, această biserică este cea d'întăiu printre cele în formă de treflă care se prezintă cu trei turle. Dispoziția turlelor este nouă, căci la biserica din Nicopoli, și probabil la Domneasca din Argeș, turlele mici de pe pronaos erau așezate chiar pe zidul exterior dela Apus, adică pe fațada principală a bisericii, pe când aici acele turle sunt așezate pe partea de Răsărit a pronaosului și în apropierea turlei pantocratorului. Această dispozițiune este cerută de forma mai lungă și mai îngustă a bisericilor cu planul în treflă, care a motivat apropierea turlelor mici de cea mare spre a fi mai bine grupate. În bisericile din grupa constantinopolitană, al cărei plan este mai strâns și mai apropiat de forma pătrată, această nevoie nu e simțită (fig. 119-142).

Biserica se compune dintr'un naos în formă de treflă cu turla pantocratorului la centru și dintr'un pronaos dreptunghiular având o configurație nouă. Partea din spre Apus este boltită cilindric în „berceau“; partea de spre Răsărit, despărțită de cea d'întăiu printr'un arc mare concentric cu „berceau“-l, susține cele două turle mici prin intermediul unui arc longitudinal aflat în axul bisericii și răzimat pe arcul mare și pe zidul intermediar din spre naos și pronaos.

Naosul are o conformație derivată dela bisericile sârbești, cu arcuri interioare alipite de pereții din spre Nord și Sud, atât în spre altar, cât și în spre pronaos; am văzut cum acest sistem asigură echilibrul zidărilor și întărește structura bisericii.

Fațadele prezintă două registre de arcade oarbe, ambele în plin centru și despărțite printr'un brâu profilat. Arcadele sunt compuse dintr'un tor de secțiune circulară aplicat prin intermediul unui profil concav pe fața păretelui. Profilatura de stil armenesc este compusă ca element principal din toruri circulare care compun cornișele, chenarele arcadelor și care se combină cu alte profile în genere rotunjite spre a forma cornișa și brâul.

În registrul inferior se deschid ferestre dreptunghiulare, în cel superior rosete rotunde din piatră ajurată, care luminează partea de sus a bisericii și bolțile.

Turlele, înalte și frumos proporționate, stau pe base cubice răsărind din acoperiș; atât bazele, cât și fețele turlelor sunt acoperite cu ornamente

fin sculptate, compuse din împletituri și flori geometrice. Sculptura din prejurul ferestrelor dela turlă pare neîncheiată.

Baza turelor mari prezintă o dispozițiune care amintește pe aceea dela Cozia, adică un semicerc înscris în fața verticală a bazei turlei. La Cozia însă în interiorul semicercului se află o deschidere în formă de rosetă, care luminează biserica, iar acoperișul sinului se află la un nivel mai jos, pe când aici acoperișul sinului vine de se înscrie în semicercul desemnat de sculptura pietrei.

Partea de sus a turelor este modernă, ca și cupolele; e ușor de văzut că de-asupra ferestrelor turlei stilul arhitecturii este schimbat. Această parte este refăcută în timpul lui Bibescu-Vodă de către un arhitect austriac în stilul neogotic din acea epocă.

O particularitate a acestei biserici este poala ce domnește de jur împrejurul bisericii de-asupra cornișei principale; această dispoziție este de origine sârbească, după cum am constatat mai sus.

În fațada principală, în dreapta și în stânga ușii dela intrare, se găsesc două panouri bogat sculptate cu motive formând împletituri de linii drepte: aceste panouri umplu cele două arcade laterale ale registrului de jos în fațada principală. În mijlocul panourilor se află câte o inscripție din litere în relief, producând un frumos efect decorativ (fig. 142).

Se poate presupune că toate panourile arcadelor în fațade erau destinate să fie decorate la fel cu cele din fațada principală și ni putem închipui bogata înfățișare ce ar prezenta biserica astfel împodobită.

Interiorul bisericii a fost de asemenea înnoit în secolul al XIX-lea. Zugrăveala veche a fost acoperită cu un strat gras de tencuială sub care se mai găsesc urmele ei. Mobilierul este în același stil neogotic, ca și partea superioară a turelor.

În resumat, această biserică este sârbească ca plan și ca dispozițiuni generale, afară de pronaos, formele turelor și ale acoperișului au fost altele la origine. Ornamentația fațadelor este în stil armenesc și se aseamănă cu cea dela biserica episcopală din Argeș ca și cu cea dela biserica Trei Ierarhi din Iași.

Această ornamentație pare a nu fi fost terminată, căci partea inferioară a bisericii pare săracă în ornamente față cu turele.

* * *

DESCRIEREA BISERICII EPISCOPALE DIN CURTEA-DE-ARGEȘ.

Acest monument este netăgăduit cel mai perfect printre bisericile din Muntenia. Clădirea lui

este un eveniment unic în istoria artei noastre. Cum vom vedea mai jos, el este modelul dela care se inspiră artiștii cari vor întemeia mai târziu cele mai frumoase dintre bisericile din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea în Muntenia; acestea nu vor putea însă ajunge la perfecțiunea modelului lor (fig. 143-181).

Planul se compune dintr'un naos în treflă cu turla pantocratorului înălțându-se în centru și dintr'un pronaos larg de formă dreptunghiulară, în centrul căruia stă o turlă răzimată pe douăsprezece coloane de piatră cioplită. În cele două colțuri din spre Apus se mai ridică două turlă mai mici.

Dispozițiunea naosului este principial aceea a bisericilor sârbești: însă arcurile secundare din spre altar și pronaos, care flanchează arcurile mari spre Nord, sunt altfel dispuse; cel din spre altar nu se mai află ca la bisericile sârbești în același plan cu arcul mare spre a-i echilibra împingerile, ci într'un plan diferit mai spre ax. Din punctul de vedere constructiv, această dispozițiune este tot atât de perfectă ca și cea a bisericilor sârbești, căci anularea împingerilor venite de la arcul mare se face chiar de către pereții exterior al bisericii. Se mai observă că arcurile mari care susțin turla sunt întărite cu alte arcuri concentrice, din care unele fac tranziția spre sinurile laterale, care devin astfel mai proporționale și mai svelte, iar altele întăresc sistemul de arcuri din spre altar și pronaos. Consecințele sistemului sârbesc, care nu este aici strict respectat, nu se mai aplică; anume aticul de peste cornișa principală, care formează o poală de jur împrejurul bisericilor sârbești, se află aici în același plan cu pereții exterior al bisericii, în loc de a fi retras, cum am văzut la bisericile precedente din grupa sârbească.

Dispozițiunea pronaosului este, cum am văzut, foarte diferită de cea a bisericilor studiate până acum. Turla din centrul pronaosului, care stă pe cele douăsprezece coloane de piatră, este o foarte frumoasă concepție, care dă interiorului bisericii o amploare surprinzătoare și perspective nebănuite.

Acest strălucit efect interior se datorește în parte și faptului că această biserică este cea d'întăiu în care vedem naosul și pronaosul nedespărțite printr'un zid intermediar. Aici despărțirea există, căci este cerută de nevoile cultului ortodox, dar ea se mărginește la o ușă sau, mai bine zis, la un chenar de ușă fixat în două coloane și spațiul rămâne liber între naos și pronaos, atât în lături, cât și în sus, unde arcada despărțitoare lasă vederea liberă spre bolti. Părțile laterale ale pronaosului sunt destinate mormintelor ctitorești.

Din punct de vedere constructiv, ele proptesc turla centrală, care stă pe coloane isolate, și nu sunt adosate unor pereți sau unor masive de zidărie care să le mențină. Echilibrul acestui sistem este obținut numai prin bolți și arcuri care îl leagă de zidurile exterioare.

Turla naosului prezintă o particularitate care o deosebește de dispozițiunea obișnuită a turelor bizantine, unde tranzițiunea între pătratul celor patru arcuri mari și cercul superior de la turlă este obținută prin pandantivi. Aici tranzițiunea se face de la pătrat la octogon prin patru arcuri de colț (*trompes d'angle*), astfel că turla este octogonală în interior, iar nu circulară: am mai întâlnit această dispozițiune la turele bisericii de la Tismana.

Turla pronaosului are însă altă dispozițiune interioară ca aceia a naosului, și nici ea nu urmează principiul pandantivelor bizantine pentru a trece dela planul pătrat, dela partea inferioară, la planul turlei propriu-zise, care este aici circular. Tranzițiunea este obținută aici printr'un trunchiu de con ale cărui părți inferioare se diformează în piramidă ajungând la planul pătrat al celor patru arcuri mari.

Turele mici de pe colțuri sunt așezate pe pandantivi. Ele stau pe de o parte pe cei doi pereți exteriori și pe de altă parte pe una din cele douăsprezece coloane care susțin și turla centrală a pronaosului.

Sistemul bolților de pe pronaos se găsește, astfel, admirabil contraventat și turla centrală menținută în toate direcțiunile. Dacă ținem samă de înălțimea turlei, de faptul că ea este răzimată numai pe coloane isolate, trebuie să admirăm această frumoasă și îndrăzneță concepție constructivă perfect executată.

Exteriorul bisericii este în întregime din piatră de talie profilată și sculptată, unele ornamente sculpturale fiind poleite cu aur pe fond albastru sau verde.

Fațadele sunt acoperite cu două registre suprapuse de panouri despărțite la mijlocul înălțimii printr'un brâu sculptat represintând o funie ornamentală și răsucită, foarte bogat tratată. Supt brâu panourile sunt dreptunghiulare, de-asupra brâului ele sunt arcuite în plin centru (semi-cerc) și se ridică până supt cornișa principală, bogat sculptată în alveole și stalactite de stil arab. Panourile de supt brâu sunt răzimate pe un soclu foarte puternic profilat și dezvoltat în lărgime, care se întinde de jur împrejurul monumentului.

În panourile din registrul superior se află o serie de rosete de piatră bogat sculptate, din care

unele sunt oarbe și altele ajurate; ele luminează partea superioară a bisericii.

Basele turelor sunt toate în patru lături; cea dela naos, foarte înaltă și aproape cubică, este acoperită cu ornamente sculptate și încoronată cu o cornișă arabă; pe fiecare din fețele ei într'o arcadă semi-circulară decorată vedem îmbucându-se cupolele sferice ale absidelor. Basa turlei de pe pronaos este mai joasă și bogat decorată în arcade întretăiate; bazele turelor mici sunt și mai joase și mai simple.

Turele propriu-zise sunt și ele tratate în mod diferit. Acea de pe naos e în arcuri de cerc și încoronată la partea superioară cu un rând de fleuroane de piatră care urmează forma arcurilor. Turla pronaosului e în panouri dreptunghiulare, încoronată cu o cornișă orizontală peste care se află o coroană ajurată de piatră. Turele mici sunt în panouri arcuite, însă ele, ca și ferestrele lor, sunt oblice și urmează o mișcare în spirală.

Această particularitate este caracteristică și arată până unde mergea virtuositatea și extraordinara îndemânare a artiștilor cari au executat acest monument unic.

Bogăția ornamentațiunii, varietatea formelor și a motivelor este aici un principiu pe care meșterii au ținut cu tot dinadinsul să-l aplice din belșug.

În această profusiune de ornamente se poate distinge atât înrâurirea armenească și georgiană, căreia-i aparțin profilaturile soclului, ale arcadelor, ale panourilor, tehnica împletiturilor și a „rin-ceaux“-urilor, cât și înrâurirea arabă, cu motivele ei geometrice infinit de variate, traseurile complicate ale alveolelor stalactitelor și ale rosetelor, formele stilisate și elegante ale frunzelor, etc., etc.

Interiorul bisericii este astăzi cu totul reînnoit și transformat. Găsim și aici în formele sculptate, la coloane, la capitele și la bazele lor, motive din arta arabă.

Pictura veche, din care ni-au rămas la Muzeul din București o serie de panouri al fresco, ni arată o tehnică frumoasă, cu figuri stilisate pe câmp închis, aproape negru.

O tâmplă veche a bisericii se găsește astăzi la Valea Danului, în județul Argeș, dar e o lucrare din veacul al XVII-lea sau al XVIII-lea.

O particularitate a acestei biserici, care arată cât de desăvârșită și de îngrijită a fost execuția ei, este împrejmuirea de piatră cioplită care formează ca o balustradă de jur împrejurul bisericii și se compune dintr'un șir de fleuroane de stil arab pe un soclu.

Cantarul sau aghiasmatarul, situat în fața bisericii, este un mic edificiu boltit, stând pe

patru coloane, tot atât de îngrijit și de frumos lucrat ca și biserica.

Resumat. Din analiza celor două monumente, dela Dealu și dela Argeș, reiese complexitatea problemei care ne preocupă aici: care este originea acestor două monumente, atât de noi ca dispozițiune și compoziție?

Pentru mănăstirea Dealu originea sârbească pare neîndoieală; chiar pronaosul, care diferă, după cum am văzut, de bisericile sârbești prin modul de așezare al turelor, s'ar putea atribui înrâuririi școlii sârbești, aranjamentul turelor mici fiind diferit numai ca dispozițiune de detaliu.

Dar pentru Biserica Episcopală din Argeș problema apare mult mai grea, căci ne găsim în fața unui plan nou în ceiace privește concepția de ansamblu și, mai ales, în ceiace privește dispoziția pronaosului, atât de original și de îndrăzneț.

Și, ca să găsim răspunsul la această enigmă, ni dăm sama că ea ar fi clarificată dacă am ști cine era Meșterul Manole, care a conceput și clădit Biserica Episcopală din Argeș și probabil și biserica Mănăstirii Dealului. Și de altă lămurire n'am avea nevoie, căci geniul meșterului legendar ar explica totul.

Fără a mai insista asupra unei probleme insolubile pentru moment, putem afirma că aceste două biserici de care ne ocupăm sunt tipuri desăvârșite din toate punctele de vedere, că ele

represintă pentru noi înrâurirea civilizației rafinate a Bizanțului, care continuă să radieze împrejur chiar după căderea lui. Este cert că Meșterul Manole fusese crescut în acea atmosferă de artă eclectică care nu avea secrete pentru el și ale cărei înrâuriri multiple se reflectă în arhitectura și ornamentația acestor două biserici.

Am spus, și vom vedea, că, din punctul de vedere al înrâuririi asupra dezvoltării ulterioare a artei românești, monumentele din Dealu și din Argeș sunt de o importanță covârșitoare. Strălucirea lor fără păreche, bogăția ornamentației lor, care impresionează imaginația, vor servi ca model generațiilor care vor urma și vom vedea cum dispozițiunile arhitectonice pe care le prezintă motivele decorative atât de variate și de bogate ale acestor biserici vor servi ca izvoare de inspirație veacurilor următoare.

Și este firesc ca frumuseța neîntrecută a acestor două monumente, eleganța proporțiilor, bogăția ornamentațiunii și varietatea motivelor și a formelor să fie un izvor nesecat de inspirație, demn de a servi ca exemplu.

Exte neîndoieală că atât Biserica Episcopală din Argeș, cât și Biserica Dealului, rămân „minunile” artei din Muntenia. Astfel de monumente alcătuiesc un punct culminant de artă și, în orice loc s'ar afla, ele pot fi așezate alături de cele mai frumoase creațiuni ale arhitecturii din toate timpurile.

PREMIERE PARTIE — LES INFLUENCES ÉTRANGÈRES

DES ORIGINES JUSQU'AU RÈGNE DE NEAGOE BASARAB (1521)

CHAPITRE I.

LES ORIGINES.

Les rares monuments de cette époque qui se soient conservés jusqu'à nos jours, sont presque exclusivement des églises, parfois des clochers ou des cellules de monastères disparus. Les édifices civils et militaires ont été pour la plupart transformés ou bien se sont ruinés.

Il nous reste quelques chapelles souterraines, creusées dans le roc, mais si rudimentaires qu'el-

les ne peuvent être comptées comme monuments d'architecture. Des églises en bois se trouvent répandues dans la plupart des régions montagneuses ou boisées du pays; les plus anciennes, que nous connaissons remontent au XVIIe siècle; ce sont probablement des répétitions d'après des types plus anciens restés identiques depuis des siècles.

CHAPITRE II.

LES INFLUENCES MOYEN-ÂGEUSES.

LES INFLUENCES MOYEN-ÂGEUSES se divisent en deux courants principaux: Celui de l'Occident qui nous apporte l'art roman et gothique et celui de l'Orient dominé par l'art byzantin. L'influence de l'Occident paraît être la première en date; elle nous vient en Valachie par la Transylvanie et en Moldavie par la Galicie et la Pologne.

En Valachie cette influence est moins importante qu'en Moldavie; elle paraît avoir été combattue remplacée au XVe siècle par l'influence byzantine, qui devient presque exclusive.

Des monuments d'influence occidentale, il ne nous reste aujourd'hui que les fondations de deux églises disparues; la première se trouve à **Câmpulung** (Muscel). Son plan est roman et se compose d'une nef centrale et de deux collatéraux, dont elle est séparée par des piliers. Le naos se termine à l'est par un sanctuaire arrondi qui se rattache assez maladroitement aux piliers, de la nef. Le pronaos, de dimensions plus restreintes, est séparé du naos par un mur dans lequel s'ouvre une porte de communication. Cette division de l'intérieur en deux parties est propre aux égli-

ses orthodoxes. Un escalier en spirale faisait communiquer le pronaos avec le clocher placé au dessus. Les fondations de cet édifice ont été retrouvées en 1925 sous l'église actuelle. La figure 1 montre en même temps la forme des deux églises; la seconde a été bâtie avec la pierre provenant de la démolition de la première au commencement du XIXe siècle. On retrouve dans la maçonnerie des pierres au profil roman.

Les vestiges de la seconde église d'origine occidentale ont été retrouvés à **Turnu-Severin** dans l'enceinte du **castrum romain de Drobetae**. Elle se composait d'un chœur juxtaposé à une construction rectangulaire dont les fondations en pierres de grandes dimensions et de formes régulières paraissent d'origine romaine. Les fondations du chœur sont en moellons; la configuration paraît gothique; la partie arrondie est munie de contreforts qui forment une série d'éperons (fig. 2).

La forteresse d'Argeș, dite de Țepeș-Vodă, est un des rares monuments d'origine moyen-âgeuse de la Valachie. Elle fut, dit-on, édifiée par les Chevaliers de l'Ordre Teutonique. Ses ruines

se voient au sommet d'un rocher d'où elle dominait les gorges de l'Argeș. Elle consiste en plusieurs tours rondes reliées par des chemins de ronde et protégées par des murs. On y voit une tour carée, qui paraît être la plus ancienne : elle est bâtie toute en pierre ; tandis que les tours rondes sont de pierre et de brique mélangées (fig. 3 à 13).

La tour de Sèvre. A Turnu-Severin est une massive construction en pierre de forme rectangulaire, la partie supérieure en est écroulée. Cette tour paraît avoir fait partie d'une forteresse formant „tête de pont“.

LES RUINES DU PALAIS PRINCIER DE CURTEA-DE-ARGEȘ, par leur disposition et par les pierres au profil gothique qui proviennent probablement des portes et des fenêtres de cette édifice, paraissent refléter aussi une influence occidentale.

Certaines fresques qui représentent des princes de cette époque nous les montrent en costume

de chevaliers du moyen-âge. Le fondateur de l'église princière (Domnească) d'Argeș, dont le tombeau fut découvert en 1923, nous est apparu en vêtements occidentaux enrichis de bijoux de même provenance ¹.

L'INFLUENCE DU MOYEN-ÂGE ORIENTAL paraît avoir laissé peu de traces. A Turnu-Severin l'on a découvert les fondations de deux petites églises d'origine orientale, composées d'un naos presque carré, complété par un sanctuaire en plein cintre, et précédé d'un pronaos de dimensions plus réduites. L'une d'elle paraît avoir été construite avec un certain soin, en moellons assez réguliers alternés de briques disposées en assises horizontales ; des briques verticales encadrent ces moellons. Le naos paraît avoir été voûté en berceau ; le plan laisse voir les nervures de pierre qui renforçaient la voûte. Une seconde porte latérale ouvrait directement dans le naos, par le côté Sud (fig. 14 à 17).

CHAPITRE III.

LES INFLUENCES BYZANTINES.

LES INFLUENCES BYZANTINES sont de beaucoup les plus importantes ; elles nous sont parvenues par différentes voies dont les principales sont les suivantes :

1) Directement de Byzance ; 2) par la Serbie ; 3) par les Balkans ; 4) par le Mont Athos et 5) par l'Arménie. L'influence directe de Byzance est évidente au XIV-e siècle à Curtea-de-Argeș. Nous y voyons la petite église Sânt-Nicoară et l'église princière (Domnească). Nous leur adjoindrons l'église de Nicopolis, qui se trouve sur la rive droite du Danube en Bulgarie, et le petit édifice de Constantinople appelé Bogdan-Saraï, qui est la seule chapelle de cette époque qui s'y soit conservée (fig. 18 à 50).

Caractères généraux. Naos carré ou rectangulaire, sans absides latérales, sanctuaire arrondi à l'intérieur polygonal à l'extérieur, simple ou flanqué de deux absidioles latérales ; pronaos de dimensions réduites.

Ces monuments peuvent se subdiviser en deux groupes :

a) **Sânt-Nicoară et Bogdan-Saraï**, petits édifices allongés ayant un seul axe, une seule nef. Naos voûté en berceau comme l'église de Turnu-Severin (fig. 14). Notons que la calote de Bogdan-Saraï fut ajoutée à une autre époque. Ces égli-

ses n'ont pas de tour sur le naos. Sânt-Nicoară en possède une rectangulaire et très élevée sur le pronaos ².

b) **Nicopolis et la Domnească d'Argeș** forment le second groupe ; ce sont des édifices à plan central, à deux axes perpendiculaires, avec une tour centrale, s'élevant au point d'intersection des axes ³.

Nicopolis est l'expression la plus simplifiée du type dit en forme de croix grecque, exprimée aussi bien dans l'espace que dans le plan avec la tour placée au point de rencontre des bras de la croix : des frontons arrondis terminent les bas. Deux tourelles se trouvaient antérieurement sur le pronaos.

L'église Domnească d'Argeș est l'expression plus développée du même type. La nef est complétée par deux éléments secondaires, les bras de la croix s'allongent en plan et s'élèvent dans l'espace. Les absidioles du sanctuaire ont des toitures distinctes et plus basses, de même que le pronaos sur lequel s'élevaient jadis deux tourelles comme à Nicopolis.

¹ Voir le „Bulletin de la Com. du Mon. Hist.“. L'église de Curtea-de-Argeș.

² Pl. VI à XIX.

³ Pl. X à XX.

Matériaux et procédés de constructions.

La pierre en moellons telle qu'on la trouve dans les carrières de la région ou bien dans le lit de la rivière et la brique sont les seuls matériaux de construction. Dans les parties supérieures de l'édifice la pierre dégrossie ou sommairement taillée est un tuf calcaire léger. La brique a 5 centimètres d'épaisseur et jusqu'à 35 centimètres de long. Les joints ont à peu près la même épaisseur que la brique.

Les procédés de construction nous sont connus de l'art byzantin. Les assises de pierre, noyées dans un mortier de chaux mélangé de cailloux de très petites dimensions, alternent avec des assises de briques formant arrases horizontales.

La plastique monumentale dérive de la forme de la croix que couronne la tour centrale; chaque élément du plan est visible de l'extérieur et clairement exprimé dans l'espace; sa conformation dérive de son importance et de sa destination.

La pierre et la brique alternées, résultant des principes de la construction, sont les éléments dont les architectes byzantins ont su tirer l'effet si original qui caractérise les monuments de Constantinople ainsi que ses fameuses murailles.

La plastique décorative dérive des jeux de briques enchâssées dans de larges joints de mortier. Le contraste de la pierre et des assises de briques, les arcs en brique, les corniches en dent de scie sont les seuls éléments décoratifs de ces monuments où l'ornement et la sculpture manquent totalement.

La belle composition de ces éléments si simples et les proportions parfaites caractérisent l'influence de Byzance sur les monuments cités de Curtea-de-Arges, en passant par Nicopolis.

DÉTAILS. Ces églises n'ont pas de socle; les murs extérieurs sont d'aplomb sans profil ni empâtement. Les fenêtres sont petites et étroites, terminées par un arc de cercle en brique. Les portes manquent. L'arcade aveugle est l'unique élément décoratif que l'on rencontre, parfois, principalement pour orner les faces extérieures à pans coupés du sanctuaire. Les corniches sont en dents de scie. Les frontons ont la forme d'arcs en plein cintre et sont entaillés de corniches. Les tours sont polygonales à l'extérieur et circulaires à l'intérieur; ces polygones sont de 8 à 12 côtés et ornés d'arcades concentriques qui entourent les fenêtres hautes et étroites. Une corniche en dents de scie couronne la tour; cette corniche suit la forme de l'extrados des arcades; parfois elle est horizontale. L'intérieur de ces églises est entièrement recou-

vert de fresques. Les voûtes sont construites d'après les procédés byzantins connus. Les pavements sont en grandes dalles de pierre.

L'ÉGLISE SÂN-NICOARĂ, bâtie vers 1350, est de petites dimensions et composée d'une seule nef de six mètres de large sur onze mètres de long à l'intérieur, y compris le pronaos. Les voûtes ainsi qu'une partie des murs sont écroulés (fig. 23 à 33). A l'abside du sanctuaire seulement une partie des voûtes est intacte. La nef paraît avoir été voûtée en berceau renforcé par des arcs doubleaux, dont on voit encore les traces.

Un tour s'élève sur le pronaos; elle est entièrement en brique et l'on y voit encore les vestiges des trois étages de fenêtres superposées. La maçonnerie est en pierre alternée de briques. La partie extérieure du sanctuaire est décorée d'arcades aveugles placées à la partie supérieure sous la corniche. Une seule petite fenêtre située vers l'Orient. Sur le côté sud on voit les vestiges d'une porte donnant directement dans le naos comme à l'église de Turnu-Severin (fig. 23 à 33).

L'ÉGLISE DE BOGDAN-SARAÏ n'a peut-être pas sa place dans cette étude c'est cependant la seule chapelle de cette époque qui se soit conservée à Constantinople; elle était probablement attenante à un palais du temps des Comnènes. Sa ressemblance avec certains traits des églises d'Arges en ce qui concerne la construction et le matériel est, semble-t-il, une confirmation de l'origine constantino-politaine des églises d'Arges. Ces dimensions sont de quatre mètres sur huit (fig. 18 à 22).

L'ÉGLISE DE NICOPOLIS, en Bulgarie, est un petit édifice à plan central. Ses dimensions ne dépassent pas cinq mètres sur huit à l'intérieur (fig. 34-38).

Le plan est en forme de „croix grecque“. Une tour s'élève au point de croisement des voûtes qui forment les bras de la croix. Ces voûtes en berceau se terminent par des frontons arrondis percés d'une petite fenêtre en arc de cercle. Le pronaos est en partie écroulé: on y voyait jusque vers 1910 les restes de deux tourelles. Les murs sont en pierre et brique alternées. La tour est élevée, octogonale à l'extérieur; huit longues fenêtres en éclairent l'intérieur. Elles sont couronnées d'arcs en pierre et brique qui se rapprochent davantage de l'architecture de Mésembrie de Trnovo et de la Serbie byzantine, car les arcs de Curtea-de-Arges sont entièrement en brique. La corniche de la tour suit la forme des arcs qui la couronnent.

La tour repose à l'intérieur sur quatre arcs posant sur des consoles; cette disposition res-

semble à celle de certaines églises de l'École serbe, comme nous le verrons plus loin.

L'ÉGLISE DOMNEASCĂ D'ARGEȘ est un type complet d'église byzantine du temps des Comnènes (fig. 39 à 50).

Le plan en forme de „croix grecque“ comporte au centre la tour reposant sur quatre piliers isolés; la tour est contrebutée sur les côtés par quatre voûtes en berceau qui dessinent dans l'espace et à la partie supérieure de l'église la forme de la croix; ces voûtes se terminent par des frontons arrondis. Les quatre coins du plan situés entre les bras de la croix forment des parties plus basses dont la toiture se rattache à celle du pronaos et des absidioles.

Les façades sont composées de pierre et de brique alternées, comme les monuments précédents. La tour cylindrique à l'intérieur est dodécagonale à l'extérieur, elle est percée de quatre longues fenêtres situées dans la direction des axes principaux, les autres faces de la tour sont aveugles à l'extérieur et arrondies à l'intérieur en forme de niches.

Les frontons en arcs de cercle sont encadrés par un arc ressorti posant sur des consoles en pierre.

L'intérieur est d'un effet imposant et lon, peut embrasser d'un seul regard, tout l'ensemble.

Les dimensions de l'église sont de dix mètres sur vingt à l'intérieur. Notons encore que les cadres en pierre des fenêtres sont du XVIII-e siècle.

En résumé, ce groupe d'églises d'origine nettement byzantine, par l'effet architectural, par les procédés de construction, par l'absence des absides latérales, en un mot par son caractère si bien défini et si différent de celui des églises qui vont suivre, forme au XIV-e siècle une famille à part.

Nous verrons en effet que les groupes qui suivent se composent d'églises qui toutes sont pourvues d'absides latérales.

Au XVI-e siècle nous retrouverons quelques églises qui se rattachent aux principes décrits plus haut. Ce sont à Târgoviște l'ancienne Métropole bâtie en 1518 et aujourd'hui disparue, puis dans la même ville l'église princière (Domnească), bâtie en 1583, et enfin à Craiova l'église de St. Démètre, où nous retrouverons une fois encore le plan en forme de croix grecque visible dans l'espace comme en plan. Cette église, bâtie en 1652 par le prince Mathieu Basarab, sera la dernière réminiscence du type byzantin des Comnènes.

CHAPITRE IV.

L'INFLUENCE SERBE.

L'INFLUENCE SERBE. — Au XIV-e siècle le moine Nicodème, venu de Serbie, fonda en 1374 les monastères de Vodița et de Tismana, en Olténie.

LE MONASTÈRE DE VODIȚA est aujourd'hui complètement détruit, et l'on ne voit plus debout que deux pans de murs de son église (fig. 51 à 55). De récentes fouilles ont permis de découvrir la forme du plan qui se composait d'un naos triflé et d'un pronaos rectangulaire.

Les matériaux retrouvés montrent une exécution soignée: Des assises de pierre régulièrement taillées, alternant probablement avec des rangées de briques; le tout recouvrant un blocage de moellons.

Le monastère de Tismana est aujourd'hui transformé et son église seule paraît avoir conservé certaines dispositions datant de sa fondation; cependant l'extérieur a été renouvelé au XVIII-e siècle (fig. 56 à 58).

Le naos triflé est couronné par un tour, le sanctuaire très développé est complété par les deux absidioles latérales qui paraissent avoir subi certaines modifications ultérieures. Le pronaos presque carré supporte une seconde tour plus basse.

Nous possédons encore deux monuments datant de la fin du XIV-e siècle. Ce sont: **l'église de Cozia** sur l'Olt, construite par Mircea-le-Grand en 1393. Monument remarquable qui reproduit les formes de l'architecture serbe de l'École de la Morava: plan triflé, pierre de taille alternée avec de la brique, riche décoration de pierre sculptée et de terre cuite (fig. 59 à 80).

Enfin **l'église de Cotmeana**, bâtie en 1389 par le même prince; petite église triflée, mais assez différente des précédentes et que nous étudierons séparément (fig. 81 à 93).

CARACTÈRES GÉNÉRAUX. Nous nous trouvons ici devant le premier groupe d'églises à plan triflé,

ce qui leur donne un aspect très différent de celles du groupe précédent : Ce sont des églises à une seule nef, au naos surmonté d'une tour bien encadrée par ses trois absides et par le pronaos. Ce dernier est rectangulaire, avec ou sans tour.

La construction est caractérisée par un disposition spéciale :

Le naos se compose de trois travées dont l'une centrale plus grande et de forme carrée supporte la tour et de deux autres plus petites et souvent inégales qui encadrent la première à l'Est et à l'Ouest. Les poussées des grands arcs qui soutiennent la tour du côté Nord et Sud se trouvent contrebutées par les arcs des travées secondaires ; ces arcs sont adossés aux murs du Nord et du Sud et forment à l'intérieur de l'église de grandes niches latérales (fig. 66).

Ce système est complété par les murs des absides latérales qui contrebutent les poussées du deux autres grands arcs Est et Ouest du naos.

Cette remarquable disposition équilibre les poussées résultant du poids de la tour qui se trouve ainsi réparti sur quatre points saillants nettement accusés en plan (fig. 51, 56, 59).

Les conséquences de la disposition précédente ont été mises à profit par les architectes serbes, qui en ont tiré des effets originaux. Les murs extérieurs s'élèvent jusqu'au dessus du niveau des arcs intérieurs secondaires ; au delà de cette hauteur, ils sont en retrait et forment une sorte d'attique qui pose en partie sur le mur extérieur et en partie sur l'extrados de ces arcs intérieurs secondaires (fig. 66).

Ce dispositif a très probablement existé à Cozia, où il disparut lors de la restauration du XVIIIe siècle ; il existe à Krouchévatz et à Lioubostinia en Serbie ; on peut l'étudier à l'église de Dealu, où il s'est maintenu presque intacte (fig. 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 131, 141).

Une autre particularité des églises serbes de cette époque est la disposition des arcs que l'on voit aux bases des tours ; ces arcs visibles du dehors comme de l'intérieur ont pour but de réduire le diamètre de la tour et de transmettre les pressions directement sur les points d'appui en déchargeant les grands arcs ; ils reposent à l'intérieur sur des consoles placées dans les coins du carré (fig. 64, 65).

Les conséquences de cette particularité sont similaires à celles que nous avons constatées plus haut : La base de la tour est formée d'une partie inférieure qui est posée sur les grands arcs et d'une seconde partie supérieure en retrait qui pose sur les arcs dont nous venons de parler. Sur la

partie inférieure s'accroche un fronton ou une arcade, au centre de laquelle se trouve une rosace ajourée. On peut voir à Kalénitch et à Krouchévatz des dispositions, de ce genre et dans une mesure plus atténuée à Cozia.

Matériaux et procédés de construction

sont à peu de chose près ceux de l'école byzantine ; toutefois il faut remarquer quelques différences. Nous retrouvons ici les zones alternées de pierre et de brique, mais la pierre y est de dimensions assez considérables bien taillée par d'habiles ouvriers et richement sculptée. La technique de la pierre est la principale différence entre ces églises et les précédentes.

La plastique monumentale résulte des dispositions du plan tréflé à une seule nef, allongée par l'adjonction du pronaos. Il en résulte un aspect tiré en longueur, qui est très différent de celui des églises à plan central d'origine byzantine et qui se rapproche de celui des églises moldaves qui ont le même plan tréflé.

La plastique décorative résulte de l'alternance des zones de pierre et de briques d'une part et de la sculpture en pierre d'autre part. Celle-ci est finement exécutée et d'une grande richesse de motifs.

DÉTAILS. Le socle est une simple saillie, sans profil.

Des bandeaux de pierre se trouvent à différents niveaux, sous les fenêtres et à la naissance des arcades. Ces arcades, grandes et larges, recouvrent les murs extérieurs ; elles montent de fond jusque sous la corniche et leur centre est par endroits occupé par une rosace de pierre sculptée et ajourée.

Les frontons sont très usités en Serbie où l'on en voit des profusions dans la partie supérieure des façades. A Cozia on a mis à jour un fronton arrondi sur la façade principale (fig. 63).

Les fenêtres sont richement encadrées de pierre sculptée avec des motifs à fleurs et à entrelacs.

Les corniches ont disparu ; **les tours** paraissent en général peu élevées, mais elles sont posées sur des bases cubiques assez volumineuses. Les formes élégantes et les proportions élancées des églises serbes proviennent plutôt de la hauteur des voûtes sur lesquelles reposent les tours ; celles-ci se trouvent ainsi posées à une grande hauteur.

L'ÉGLISE DE VODIȚA est complètement ruinée. Le plan des fondations a été récemment découvert. Le naos en forme de trèfle se compose des trois travées caractéristiques qui sont ici toutes inégales (fig. 51). Le pronaos presque carré.

La maçonnerie est en moellons. Le parement

extérieur, du moins à la partie inférieure, paraît avoir été constitué d'assises en pierre taillée. Celles que l'on a trouvées dans les fouilles ont environ 0,55 centimètres de haut; leurs profils régulièrement taillés se composent de plans et de colonnettes engagées comme à Cozia. Les dimensions de cette église sont de 18 mètres de long sur 6 de large en moyenne (fig. 51 à 55).

L'ÉGLISE DU MONASTÈRE DE COZIA, bâtie en 1393, est, ainsi que nous l'avons constaté une église serbe de l'École de la Morava, bâtie très probablement par un architecte serbe. Le plan est triflé et surmonté d'une tour sur le naos. Le pronaos est voûté en berceau. Devant l'église un porche a été ajouté au XVIII-e siècle (fig. 59 à 80).

La structure du plan est celle que nous avons étudiée plus haut. L'extérieur est remarquable comme architecture: on y voit les belles qualités décoratives de l'École serbe; l'église a 9 m. sur 25 m.

Les archivoltes des arcades sont en pierre finement sculptée; elles sont accompagnées de lignes d'ornements de terre cuite en forme de petites fleurs à quatre pétales; on trouve les mêmes en Serbie et dans les Balkans. **Les arcades** qui ornent les faces du sactuaire et des absides latérales reposent aux angles sur des colonnettes de pierre qui ont la forme de torsades. **Les fenêtres** sont richement encadrées de pierre sculptée à motifs variés. Celles du naos ont été allongées vers le bas lors d'une transformation de ce monument. Au centre des arcades l'on voit de belles rosaces de pierre sculptée et ajourée. **Les**

fenêtres du pronaos ainsi que la porte d'entrée datent du XVIII-e siècle. L'ornementation de la pierre dénote une influence arménienne et géorgienne.

L'ÉGLISE DE TISMANA est de dimensions aussi importantes que la précédente: vingt mètres de long sur six de large à l'intérieur. Les dispositions du plan sont les mêmes; cependant le sanctuaire est ici pourvu des deux absidioles latérales qui manquent dans les plans de l'École serbe de la Morava. Cette disposition rapproche l'église de Tismana de celles de l'École de Constantinople. Par ailleurs la tour du pronaos a un caractère serbe que l'on retrouve à Krouchévatz et à Kalénitch, tandis qu'il manque aux églises byzantines de cette époque à Constantinople; ou le voit parfois dans les Balkans, à Mesembrie à Sténimachos. A remarquer, la forme octogonale à l'intérieur des tours et la constructions à pans coupés qui remplace les pendantifs (fig. 56 à 58).

L'extérieur de l'église a été complètement transformé au XVIII-e siècle et il est impossible aujourd'hui de se faire une idée de l'architecture primitive de ce monument.

L'intérieur paraît avoir subi moins de transformations.

EN RÉSUMÉ, les églises de ce groupe ont toutes des absides latérales, en opposition avec celles du groupe précédent. Ces deux groupes, ces deux types, nous le verrons plus loin, sont les bases de l'architecture religieuse en Valachie. De leur développement et de leurs combinaisons dériveront toutes les églises que l'on édifiera dans les siècles suivants.

CHAPITRE V.

L'INFLUENCE BALKANIQUE.

L'INFLUENCE BALKANIQUE n'a laissé de traces qu'à la seule église de Cotmeana bâtie par Mircea-le-Grand en 1389. Elle est de petites dimensions: 12,50 de long sur 4,35 de large à l'intérieur. Le naos seul subsiste, terminé par un sanctuaire demi-circulaire et complété par deux petites absides latérales. Le pronaos est du XVIII-e siècle. Il est probable qu'un porche complétait l'édifice; ou en voit l'amorce d'une arcade sur le côté Sud.

Le naos est voûté en berceau et le tout est construit en brique; les absides latérales paraissent avoir été rajoutées après coup; on en a la

preuve dans la décoration des façades qui se prolonge sous les toitures de ces absides.

Les façades sont décorées de longues arcades aveugles très étroites descendant de sous la corniche jusqu'à terre.

Les arcs qui les terminent sont entourées d'une ligne de petits disques en terre cuite émaillées de couleur verte et brune (fig. 81 à 93).

DÉTAILS. **Le socle** est sans profil; aucune **ceinture horizontale** si ce n'est sous la corniche une ligne de petits disques émaillés. **Les fenêtres** très petites et étroites sans cadre de pierre. La plupart des fenêtres actuelles datent du XVIII-e

siècle ainsi que le petit porche de sur la façade Nord.

Les corniches sont en dents de scie et paraissent d'une date plus récente. La corniche du sanctuaire est à un niveau moins élevé et celle des absides encore plus bas.

Un pronaos fut rajouté au XVIIIe siècle par le prince Constantin Brâncoveanu sur l'emplacement d'un ancien pronaos ou d'un porche dont on voit, sur la façade, Sud, au point de jonction du naos, la naissance d'un arc assez large et plus bas que le niveau des arcades de l'église. Il n'est pas possible d'établir la forme de ce porche qui était peut-être ouvert ou bien entouré d'arcs aveugles comme on en voit à l'église de Trnovo en Bulgarie. Observons encore que les petites arcades aveugles de sur les faces des absides latérales

sont plus courtes que les autres et que la maçonnerie de ces absides est sans liaison à ces points de jonctions; ce qui prouve bien que ces absides ont été rajoutées plus tard. Cette hypothèse est encore confirmée par la décoration des murs latéraux, que l'on retrouve derrière les toitures des absides latérales.

RÉSUMÉ. L'église de Cotmeana est un monument isolé que l'on ne peut classer dans aucun des groupes d'églises de l'époque.

Son plan triflé la rapproche des églises serbes, mais par l'absence de tour et par beau-coup d'autres différences, elle s'en éloigne. Par son architecture et par sa décoration en disques émaillés elle tient des églises des Balkans. Par sa construction exclusivement en brique elle s'apparente aux églises d'origine athonique qui vont suivre.

CHAPITRE VI.

L'INFLUENCE DU MONT ATHOS.

Les églises de ce groupe sont caractérisées par la réunion des principaux éléments des deux groupes précédents. C'est d'une part la tour centrale reposant sur quatre piliers isolés comme à l'Église Domnească d'Argeș et d'autre part le plan triflé des églises précédentes.

A ces éléments connus vient se joindre un élément nouveau: le porche ouvert que nous rencontrons ici pour la première fois.

L'ÉGLISE DE SNAGOV, est seule à réunir des éléments, qui sont aussi ceux des églises du Mont Athos en ce qui concerne la configuration du naos et du sanctuaire; le porche ouvert que l'on trouve aussi au Mont Athos y est différemment formé (fig. 94 à 110).

Une autre église qui présente une grande ressemblance avec celle de Snagov est l'ancienne Métropole de Târgoviște; c'est pourquoi nous l'avons classée dans ce groupe, quoique des dissemblances très importantes l'en éloignent.

La principale différence est l'absence des absides latérales.

La conséquence immédiate est la réapparition des frontons latéraux arrondis des églises constantinopolitaines: Nous nous trouvons devant une église en forme de „croix grecque“.

L'ancienne Métropole de Târgoviște est donc un type intermédiaire entre la Domnească d'Argeș et Snagov, entre le groupe constantinopolitain et le groupe athonique (fig. 111 à 118).

Caractères généraux. Naos surmonté d'une tour centrale posant sur quatre piliers isolés. Sanctuaire composé d'une abside centrale et de deux absidioles latérales. Pronaos à même configuration générale que le naos, avec tour centrale sur quatre piliers. Ce pronaos serait plutôt un porche, car il était primitivement ouvert sur trois côtés. Ce n'est que plus tard que les arcades en furent maçonnées.

Les deux églises que nous étudions sont grandes et spacieuses si on les compare aux monuments précédents. Elles sont bâties entièrement en briques visibles en façade; la pierre manque totalement. Il est probable que les deux monuments furent bâtis par le même architecte ou par deux architectes de la même école.

Matériaux et procédés de construction. La brique étant l'unique matériel, les assises alternées des groupes précédents n'existent plus. La brique est de bonne fabrication. On en voit de différents profils; en talon, en angle obtus, en doucine. Les procédés ne diffèrent pas de ceux que nous connaissons déjà.

La plastique monumentale est imposante. Les dimensions relativement considérables de ces édifices, la hauteur et le nombre des tours, les proportions des arcades contribuent à donner à ces églises un aspect qui n'est pas dépourvu de grandeur.

A Snagov l'aspect primitif a certainement beau-

coup changé; la tour du naos très élancée ne date peut-être pas de l'origine, quant à celle du pronaos, elle est de très basse époque.

A Târgoviște l'ancienne Métropole était le plus vaste édifice de l'époque.

A Târgoviște l'ancienne Métropole était le plus vaste édifice de l'époque. Toutes les tours ne datent probablement pas de l'origine; celle qui nous paraît être la plus ancienne est la tour centrale du porche; les autres furent probablement modifiées ou rajoutées à la fin du XVII-e siècle, lors de la restauration due au prince Constantin Brâncoveanu.

Les deux parties dont se compose cette église n'ont pas d'unité, mais paraissent au contraire avoir été construites successivement; aucune liaison dans la composition des façades, des corniches et des lignes principales, qui sont à des niveaux différents.

L'église de Snagov est d'une composition plus unitaire.

La plastique décorative découle de l'emploi exclusif de la brique apparente. Le plus bel élément architectural et le plus décoratif de ces églises est l'arcade sur colonnes du porche de Snagov; haute et bien proportionnée, elle s'élève jusqu'à la corniche (fig. 98).

Les arcades de Târgoviște ont une proportion plus basse et plus lourde.

Les façades sont en général composées de deux registres superposés, ayant chacun leurs fenêtres; celles d'en bas plus grandes, celles d'en haut plus petites. A Snagov deux rangées d'arcades superposées à peu près de même grandeur entourent le naos et le sanctuaire; celles du registre supérieur sont en porte à faux et posent sur de petites consoles de briques.

A Târgoviște les façades ont une autre disposition, les arcades supérieures forment une frise d'arcs courts et l'arçes sous la corniche.

DÉTAIL. Ces églises n'ont pas de socle.

Les fenêtres sont sans cadres de pierre et terminées en arc de cercle.

Les arcades en plein cintre sont souvent faites de plusieurs arcs concentriques, en brique à larges joints, parfois entourés de corniches posées en dents de scie. **Les chapiteaux** des colonnes sont en briques spécialement profilées en rond, en talon, en angle obtus ou de forme concave.

Les piliers ou colonnes ont une conformation spéciale et sont d'un bel effet décoratif; ils sont composés de briques profilées et forment ou bien des colonnes cannelées droites ou en spirale, ou bien des colonnes octogonales ou cylin-

driques. **Les portes** ne peuvent être reconstituées (fig. 98, 99).

Les tours sont de proportions élancées, ayant de huit à douze côtés.

Les angles sont ornés de colonnettes minces et longues formées de briques arrondies, superposées selon le mode byzantin.

Les arcades supérieures de la tour reposent sur ces colonnettes et forment un couronnement festonné que termine une corniche en dents de scie et que recouvre la toiture, en forme de coupole.

L'ÉGLISE DU MONASTÈRE de Snagov, bâtie en 1517, par Neagoe Basarab, sur l'emplacement d'une autre église datant de Vlad Țepeș, est de dimensions assez importantes: 16 mètres de long sur 6 de large à l'intérieur (fig. 94 à 110).

Composée de deux parties similaires comme disposition générale, avec une tour centrale reposant sur quatre piliers.

Le naos est complété par deux absides latérales et un sanctuaire avec deux absidioles. **Le porche** ou **pronaos** primitivement ouvert sur trois côtés a été fermé à une autre époque. **Le tour** du centre pose, comme celle du naos, sur quatre piliers octogonaux, tandis que ceux du naos sont cylindriques. L'adjonction des absides latérales du naos a comme conséquence la disparition des frontons arrondis des églises en forme de croix grecque. La forme de la croix ne paraît plus dans l'espace, mais ne se dessine qu'en plan.

La corniche est partout au même niveau et la toiture forme une même surface en opposition avec l'Église Domnească d'Argeș, où chaque élément a sa toiture.

La tour du naos est élancée avec de longues fenêtres coupées à mi-hauteur par un bandeau de brique. C'est la première tour ainsi constituée et il est possible qu'elle soit d'une autre époque.

L'ancienne Métropole de Târgoviște, bâtie par Neagoe Basarab en 1518, fut démolie à la fin du XIX-e siècle (fig. 111 à 118). Elle mesurait 40 mètres de long sur 14.50 à l'extérieur et se composait de deux parties similaires à celles de Snagov, mais ne paraissant pas avoir été bâties en une fois. La partie Est, comprenant le naos, le sanctuaire et un pronaos, faisant corps, avec les parties précédentes, a la même conformation, à plus grande échelle, que la Domnească d'Argeș. La partie Ouest, sur plan carré large comme le naos, une tour centrale sur quatre piliers ronds. Les murs extérieurs reposent sur des colonnes reliées par des arcades. A l'origine cette partie de l'église était certainement ouverte

et ce n'est que plus tard qu'elle fut fermée. Les deux parties de l'église ont la même structure et les mêmes formes extérieures; la partie Est est cependant plus haute et plus massive. Les mêmes frontons arrondis se voient d'une part et de l'autre, les mêmes tours, grandes et petites, au nombre de huit. Sous la corniche on voit des arcades aveugles courtes formant une frise. Cet ornement décoratif ne se retrouve pas dans les autres monuments du pays; il se rapproche de ceux de certaines églises de Serbie et de certains monuments de style lombard.

La tour du Pantocrator paraît avoir eu la forme d'un polygone à douze ou seize côtés. Elle était composée de piliers massifs, ornés en façade d'arcades concentriques en retrait les unes par rapport aux autres. Cette conformation est parfaite tant au point de vue constructif qu'au point de vue décoratif. Elle se retrouve dans les monuments du XVIIe et XVIIIe siècle.

Les deux parties de cette église ne forment pas un ensemble unitaire, mais constituent deux monuments juxtaposés et probablement élevés l'un après l'autre.

Les porches ouverts, dont nous rencontrons ici les premiers exemples, deviennent aux siècles suivants très usités. Au XVIIe et au XVIIIe siècles, la porche à colonnes de pierre sur arcades devient un élément faisant partie intégrante du

plus grand nombre des églises de Valachie.

Il est inexplicable que cette église, l'une des plus grandes et des plus importantes du pays roumain, qui en fut pendant plusieurs siècles la Métropole, ait pu être détruite, il y a à peine quarante ans. Que tant de souvenirs historiques, tant d'œuvres précieuses, de pierres tombales princières, d'inscriptions, de peintures du XVIe, XVIIe et XVIIIe siècle aient pu disparaître sans avoir été étudiées, décrites et photographiées.

Le relevé que nous donnons ici est dû à M. G. Sterian, architecte, et les quelques photographies que nous avons pu y joindre sont les seules que nous connaissions.

RÉSUMÉ. Les deux monuments que nous avons étudiés et qui se ressemblent sur tant de points, différent nous l'avons vu, sur d'autres. Ces différences rattachent; le premier points aux églises à plan triflé et à celles du Mont Athos et le second aux églises de Constantinople du temps des Comnènes.

Nous verrons plus loin que les églises à plan triflé se développent au cours des siècles suivants, tandis que le plan à croix grecque tend à disparaître. Nous n'en retrouverons que deux exemplaires: au XVIe siècle l'église princière de Târgoviște et au XVIIe l'église de St. Démètre de Craiova.

CHAPITRE VII.

L'INFLUENCE ARMÉNIENNE.

L'INFLUENCE ARMÉNIENNE se manifeste en Valachie dans la technique de la pierre taillée et dans le caractère de l'ornement sculpté.

L'église du monastère de Dealu, bâtie en 1500 par Radu-le-Grand, et l'Église Épiscopale de Curtea-de-Argeș, bâtie par Neagoe Basarab en 1508, sont des monuments qui reflètent clairement l'influence arménienne, qui du reste ne se constate que dans le caractère des profils de pierre et la sculpture ornementale (pl. LIX à LXXXVI).

CARACTÈRES GÉNÉRAUX. Ces deux églises, que nous avons réunies à cause de la similitude de certains caractères architecturaux extérieurs, sont cependant assez dissemblables sous d'autres rapports. A première vue et en comparaison des églises étudiées précédemment on est frappé par la beauté de la pierre taillée et par leur riche ornementation sculptée; les églises précédentes

sont, nous l'avons vu, bâties généralement en moellons et en briques parfois rehaussée de faïences vernissées.

L'examen des plans, tous deux triflés, nous montre le naos, le sanctuaire, les absides latérales et la tour du Pantocrator tels que nous les avons déjà étudiés antérieurement. Le pronaos cependant diffère essentiellement de ceux que nous connaissons; en plus chacune de ces deux églises a son pronaos, très différent de l'autre.

Au monastère de Dealu il est rectangulaire et prolonge le naos; il est voûté en berceau comme à Cozia, mais la partie Est est surmontée de deux tourelles.

A Argeș il est rectangulaire aussi, mais placé en largeur. Le centre est surmonté d'un tour reposant sur douze colonnes de pierre: aux angles Ouest se trouvent deux autres tourelles.

Ces deux dispositions nouvelles sont également

importantes dans l'histoire du développement de l'architecture de Valachie. Nous les trouverons aux époques suivantes dans les principales églises du XVIIe et du XVIIIe siècle.

La légende nous a transmis le nom de „Maître Manole“, qui bâtit l'église d'Argeș, mais nous ne connaissons pas son origine et nous ne savons rien de lui, si ce n'est qu'il créa un chef-d'œuvre, peut être même deux, car l'église de Dealu est probablement aussi son œuvre.

Matériaux et procédés de construction.

Le principal matériel est la pierre de taille parfaitement profilée et sculptée; la maçonnerie intérieure et les voûtes sont en brique, comme la plus grande partie des monuments byzantins.

La plastique monumentale est fort différente de celles des églises précédentes; premièrement à cause des nouveaux „partis“ de plan, qui déterminent de nouveaux aspects en façade et secondement à cause des matériaux et de l'ornementation. A Dealu les deux tourelles sont peut être inspirées de certaines églises de Serbie où l'on trouve des églises à tour centrale et à tourelles latérales secondaires. La disposition des tours serbes est toutefois différente car à Dealu les tourelles sont à proximité du Pantocrator tandis qu'en Serbie elles sont placées aux angles de l'édifice.

A Argeș la développement du pronaos a, comme conséquence, une seconde tour qui s'élève au-dessus du centre et deux tourelles aux angles Ouest.

Notons qu'au point de vue de l'aspect extérieur ces deux églises n'ont aucune ressemblance avec les églises de l'Arménie: l'influence arménienne s'affirme donc uniquement par la technique de la pierre sculptée et par le décor des façades.

Une particularité de nos églises et que l'on ne retrouve pas dans les églises arméniennes, mais bien dans les églises serbes, est le petit attique en retrait interposé entre la corniche et la toiture: nous avons étudié cette disposition et sa raison d'être au chapitre IV.

Nous la retrouvons à Dealu. Nous la retrouvons aussi à Argeș mais ici l'attique n'est plus en retrait comme dans les églises serbes et comme à Dealu, mais se trouve au nu même du mur extérieur.

La plastique monumentale est nous l'avons vu, d'origine arménienne et géorgienne. Elle se distingue par sa richesse et la perfection de son exécution. Elle utilise des motifs géométriques, des fleurs stylisées, des feuillages, des méandres, etc. A Argeș nous remarquerons une influence arabe dans certains tracés et dans certaines for-

mes. Ainsi la corniche principale à stalactites et à alvéoles, certaines formes des colonnes intérieures et certains motifs floraux. De même l'appareillage des claveaux de certains arcs.

DÉTAILS. Le socle est bien développé et profilé. A Dealu il est formé d'un talon à la partie supérieure et d'une marche à la partie inférieure. A Argeș l'ampleur du profil donne à l'église un empiètement puissant et un large cadre bordé d'une riche balustrade à beaux fleurons de pierre.

Les façades sont entièrement recouvertes d'arcades aveugles en deux registres séparés par un bandeau. Ces arcades sont composées de deux et même de trois boudins juxtaposés et formant des cadres fermés, les uns rectangulaires, d'autres arrondis en arcs plein cintre.

Les fenêtres sont petites et étroites, soit rectangulaires, soit arrondis en arc plein cintre. Leurs cadres sont en général richement décorés. Les fenêtres du registre supérieur sont des rosaces ajourées, formant une dentelle de pierre à motifs géométriques et floraux.

Les fenêtres des tours sont hautes et étroites, richement encadrées d'ornements. A Argeș les fenêtres des tourelles sont curieusement tracées en spirales. Ces tours de force nous prouvent la virtuosité de tailleurs de pierre et des sculpteurs, ainsi que le soin qu'ils prenaient de montrer leur savoir.

Les portes sont richement profilées. Nous retrouvons ici le procédé arabe, des claveaux emboîtés les uns dans les autres afin d'assurer leur solidarité.

A Argeș la porte d'entrée est surmontée d'un arc formé de fleurons arabes.

Le bandeau à mi-hauteur de la façade se retrouve à Dealu comme à Argeș. A Dealu il est profilé; à Argeș c'est une torsade puissante.

Les corniches sont savamment profilées. A Dealu c'est un profil de style arménien, à lignes arrondies (fig. 131). A Argeș au contraire c'est une corniche arabe en tracé géométrique compliqué (fig. 152, 153, 154).

Les tours sont toutes octogonales à l'extérieur. Leurs proportions sont relativement élancées; les unes sont couronnées de corniches horizontales, d'autres suivent la courbe des arcades. Toutes sont bordées de fleurs en pierre rappelant les formes arabes.

Les toitures suivent en principe les formes des voûtes et s'appliquent directement sur la maçonnerie. A Dealu la partie supérieure de l'église, les tours et les toitures ont subi de grands changements au XIXe siècle lors d'une restauration

en style néo-gothique autrichien. On retrouve à Dealu les frontons des églises serbes : Un fronton arrondi terminait la voûte en berceau du pronaos sur la façade Ouest : aujourd'hui ce fronton est triangulaire, mais sa forme primitive est facile à reconstituer. Un autre fronton se trouvait du côté du sanctuaire au point de jonction de l'abside circulaire. Il est aujourd'hui recouvert par la toiture qui était probablement de forme arrondie comme à Argeş. Les arcs de cercle dessinés sur les faces de la base de la grande tour montrent la ligne où s'emboîtait la toiture arrondie des absides latérales. Ces toitures ont été reconstituées lors des derniers travaux exécutés à cette église, car elles étaient coniques, telles qu'on les voit sur le relevé de M. J. Popescu.

La forme des voûtes est celle des monuments byzantins tels que nous les avons étudiés, en ce qui concerne Dealu A Argeş le système des voûtes en pendantifs est remplacé par celui des trompes d'angle pour la tour du Pantocrator et par un autre tracé assez inusité et qui paraît dériver de l'art arabe, pour la tour du pronaos. Le passage du carré au cercle se fait ici par l'intermédiaire d'une surface qui commence dans les quatre coins du bas par une pyramide aux angles arrondis et qui se termine vers le haut ; sous la tour, en forme de cône tronqué.

L'intérieur de ces églises se distingue par leurs proportions élégantes pareilles à celles de Serbie.

L'église du monastère de Dealu est la première au plan tréflé qui ait trois tours. La disposition des deux tourelles est nouvelle, car à Nicopoli et probablement à la Domnească d'Argeş les tourelles, sont posées aux angles extérieurs vers l'Ouest, tandis qu'à Dealu elles sont plus rapprochées de la tour du naos.

Cette disposition nécessitée par la forme plus allongée des églises à plan tréflé permet un meilleur groupement des tours et contribue à l'harmonie de la silhouette. Dans les églises de type constantinopolitain dont le plan est plus ramassé et plus carré, ce problème ne se pose pas (fig. 119 à 142).

Comme nous l'avons dit plus haut, le plan est tréflé ; **le naos** a la forme habituelle à ce type d'église ; la tour du Pantocrator s'élève au centre. **Le pronaos** est voûté en berceau à sa partie Ouest et est surmonté dans la partie Est par deux tourelles posées sur les murs et sur un système ingénieux d'arcs intérieurs.

Les façades sont recouvertes d'arcades aveugles, disposées en deux registres superposés et

séparés par un bandeau profilé ; ces arcades sont composées de boudins de section circulaire appliqués par l'intermédiaire d'un profil concave sur le nu du mur. Les profils sont en général à lignes arrondies. Dans le registre inférieur les fenêtres sont petites et de formes rectangulaires ; dans le registre supérieur ce sont des rosaces en pierre sculptée et ajourée (fig. 126 et 140).

Les tours sont toutes trois octogonales à l'extérieur ; elles posent sur des bases cubiques élevées et recouvertes d'ornements à fleurs géométriques ; **les fenêtres** sont entourées de cadres ornés ; ceux des fenêtres d'un bas paraissent avoir été modifiés ou bien inachevés comme ornementation, ainsi que toute la partie inférieure de l'église si on la compare à la partie supérieure. Le haut des tours et leur toiture sont modernes. Remarquons l'attique en retrait que nous avons déjà mentionné.

L'église Episcopale d'Argeş est incontestablement la plus parfaite des églises de Valachie. Son édification est un événement unique dans l'histoire de l'art roumain. Ainsi que nous le verrons plus loin, ce monument servira de modèle aux siècles suivants et les plus belles églises du XVIIe et XVIIIe siècle en dérivent. Cependant elles ne pourront égaler la perfection de leur modèle.

Le plan comprend le naos tréflé surmonté d'une tour et le pronaos de forme rectangulaire élargie ; au centre s'élève une seconde tour qui pose sur douze colonnes de pierre ; deux tourelles surmontent les angles Ouest de l'édifice (fig. 143 à 182).

Le naos est disposé à peu près de la même façon que celui des églises serbes, mais les systèmes des arcs intérieurs, les grands arcs et les arcs secondaires sont différents comme dispositions de détail : Les grands arcs qui soutiennent la tour sont renforcés chacun par un second arc concentrique, les arcs latéraux secondaires du sanctuaire ne sont plus dans le même plan que les grands arcs dont ils doivent contrebuter les poussées, comme dans les églises serbes ; le plan est ici différent. La poussée des grands arcs est annulée par le mur même du sanctuaire. Au point de vue constructif cette disposition est aussi parfaite que celle des églises serbes. Les conséquences du système serbe, qui ne s'applique plus intégralement, ne jouent plus : L'attique n'est plus en retrait mais au nu du mur extérieur.

Le pronaos est, comme nous l'avons déjà constaté, très différent de celui des églises précédentes ; la tour centrale reposant sur douze co-

lonnes est une conception remarquable qui donne à l'intérieur de l'église une ampleur et une perspective surprenante. Ce bel effet est dû en partie, au fait que le naos et le pronaos ne sont plus séparés par un mur intermédiaire, comme ils le sont dans toutes les églises étudiées jusqu'ici. La séparation exigée par le culte orthodoxe se réduit ici à un cadre de porte engagé dans des fûts de colonnes isolés. L'espace resté libre des deux côtés et au dessus permet à la vue de s'étendre aux voûtes de toute l'église.

Les parties latérales du pronaos sont réservées aux tombeaux; en dehors des fondateurs et de leur famille, l'on y a fait place aux tombes du Roi Carol I et de la Reine Elisabeth d'un côté, à celle du Roi Ferdinand I, de l'autre côté. Au point de vue constructif les parties latérales du pronaos contrebutent la tout centrale qui repose sur des colonnes isolées et non adossées à des murs ou à des massifs, qui puissent les étayer. L'équilibre de ce système est obtenu uniquement par des voûtes et des arcs qui le rattachent aux murs extérieurs.

La tour du naos se distingue par ce que la transition entre le plan carré du bas et la tour se fait par quatre trompes d'angle qui ramènent le plan carré à un plan octogone régulier qui est celui de la tour tant à l'extérieur qu'à l'intérieur. Nous avons trouvé une dispositions à peu près semblable à l'église de Tismana (fig. 57, 58).

La tour du pronaos présente une conformation de voûtes encore plus rare: Elle est cylindrique à l'intérieur et le passage au carré du bas se fait par l'intermédiaire d'une tronc de cône dont le bas se déforme en pyramide s'emboîtant sur les quatre arcs qui surmontent le carré formé par les douze colonnes qui soutiennent la tour.

Les tourelles des coins posées sur pendentifs. Elles reposent d'une part sur les murs extérieurs et d'autre part sur l'une des douze colonnes du pronaos. Les voûtes du pronaos se trouvent ainsi parfaitement contrebutées et la tour centrale est maintenue dans tous les sens. Si nous tenons compte de la hauteur de la tour et du fait qu'elle repose sur des colonnes isolées, nous sommes tenus d'admirer cette belle et audacieuse conception impeccablement réalisée.

L'extérieur de l'église est entièrement revêtu de pierres de taille profilée et sculptée; certains ornements sont dorés sur fond bleu et vert.

Les façades sont recouvertes d'arcades aveu-

gles, coupées par un bandeau de pierre sculptée ayant la forme d'une torsade. Les deux registres superposés sont à peu près semblables à ceux de Dealu, sauf que le registre inférieur en est rectangulaire au lieu d'être en arcs de cercle comme celui d'au-dessus. Dans le registre inférieur se trouvent des fenêtres longues et étroites; le registre supérieur est orné de panneaux de pierre sculptée ronds ou carrés dont certains sont ajourés et éclairent les voûtes de l'intérieur.

Le socle est puissamment profilé et développé.

Les photographies et les dessins que nous reproduisons à la fin du volume, donnent une idée des différentes parties de l'église et des ornements qui les recouvrent. On y peut suivre les traces de l'influence arménienne et géorgienne ainsi que celle de l'art arabe.

L'intérieur de l'église est aujourd'hui entièrement renouvelé; il contient de nombreux motifs de sculpture en pierre d'origine arabe (fig. 167 à 169).

RÉSUMÉ. L'analyse de ces deux monuments nous fait entrevoir la complexité du problème de leurs origines.

Pour Dealu, l'influence serbe paraît évidents sur bien des points: La configuration du plan, le pronaos lui-même, qui diffère, comme nous l'avons vu, de celui des églises serbes par sa disposition et par la place des tourelles, peut être attribué à des influences serbes, les différences peuvent être considérées comme d'ordre secondaires. Il n'en est pas de même pour l'église d'Argeș, dont le pronaos ne peut être rattaché à aucun autre monument antérieur.

Les deux beaux monuments, que nous avons étudiés représentent pour la Roumanie la civilisation raffinée de Byzance qui continue à rayonner même après sa chute.

Nous ne savons pas qui était „Maître Manole“, ni d'où il venait, mais il est certain qu'il avait été élevé dans cette atmosphère d'art ecclésiastique qui n'avait pas de secrets pour lui et qui se reflète dans l'architecture et dans la somptueuse ornementation de ces églises. Il est naturel que leur beauté et leur richesse aient frappé l'imagination des architectes qui élevèrent les églises du XVII-e et du XVIII-e siècle, car ces monuments représentent un point culminant dans l'art roumain et peuvent compter parmi les créations les plus originales et les plus raffinées de l'architecture en Orient.

Nice, 1929.

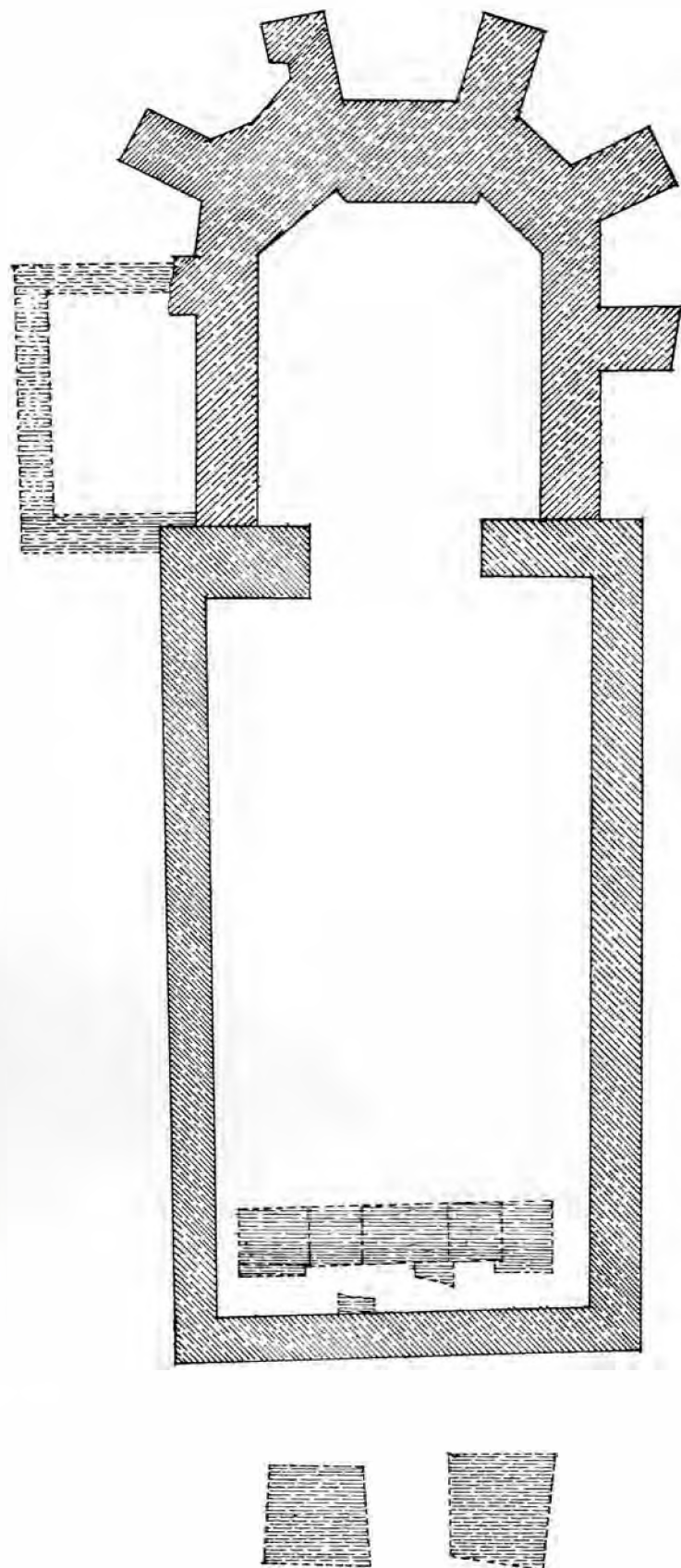
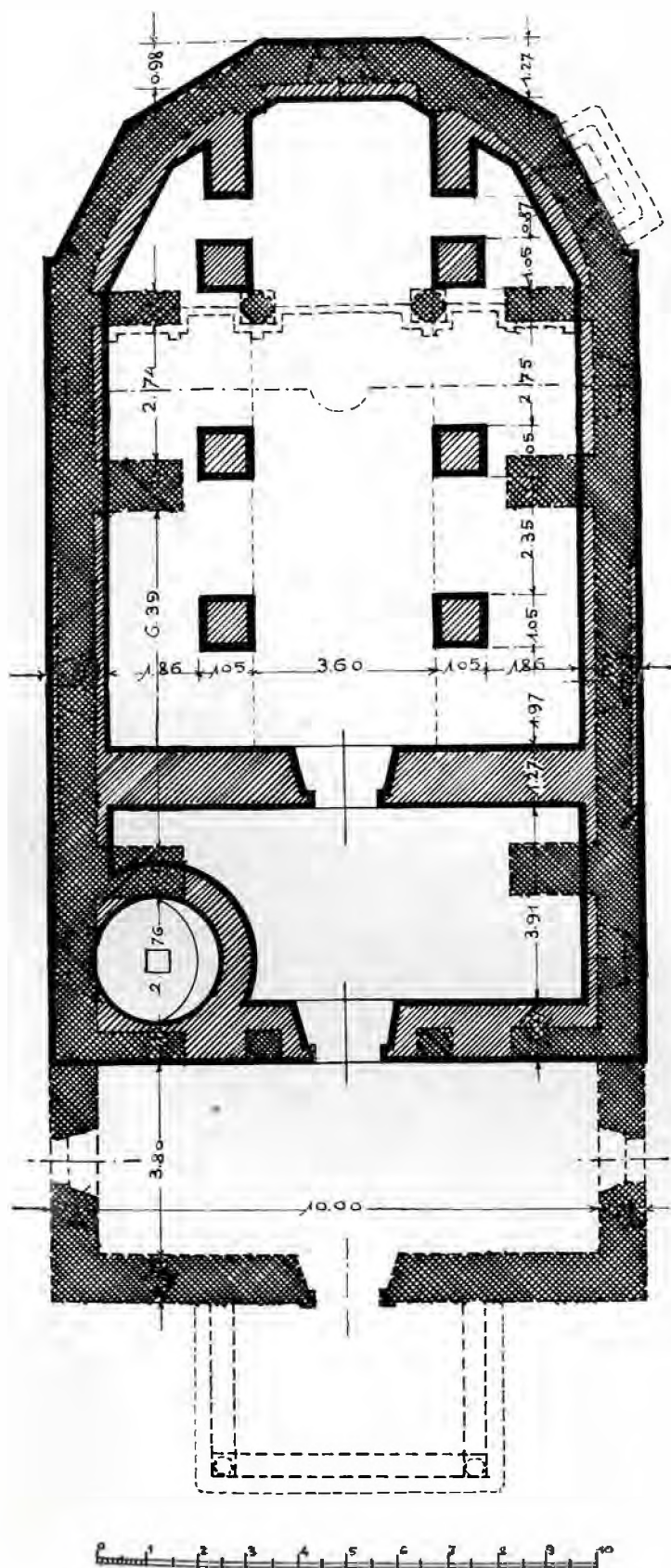
PLANȘE

ERATA

Pag.	16	linia 22	în loc de	cheeare	citiți	chenare
„	16	„ 106	„ „	„ alternat	„	alterat
„	20	„ 83	„ „	„ astfel	„	altfel
„	22	„ 86	„ „	„ rotunjită	„	rotunjită
„	25	„ 17	„ „	„ Breba	„	Brebu
„	25	„ 23	„ „	„ acesror	„	aceslor
„	28	„ 36	„ „	„ gras	„	gros
„	28	„ 14	„ „	„ dispozițiunea	pronausului	
				citiți	dispozițiunea	naosului

Dans la traduction française à la page 40, ligne 48, lieu du : La plastique monumentale, lire : La plastique ornementale.

INRÂURIREA MEDIEVALĂ OCCIDENTALĂ

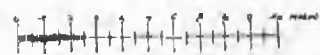
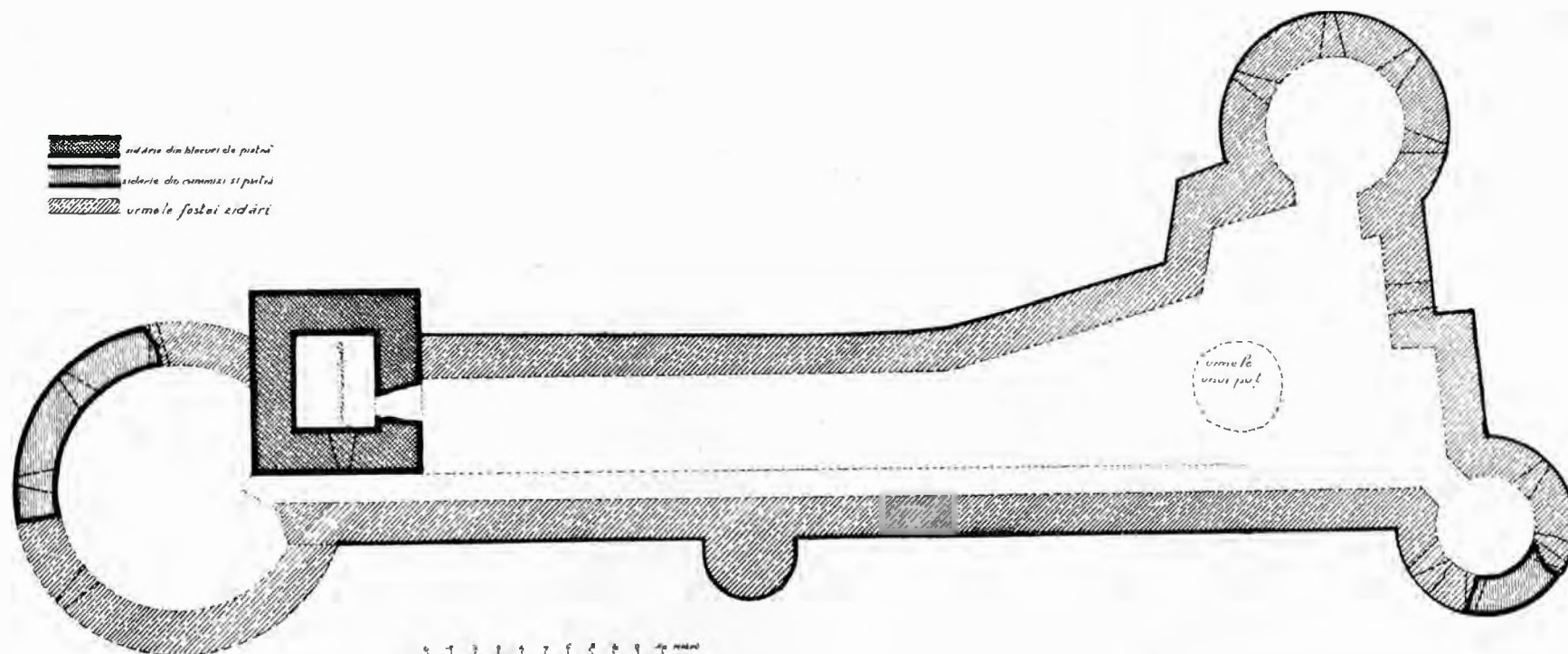

Fig. 3.— Planul Cetăței din Poenari (Argeș) zisă a lui Țepeș Vodă.

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Diferite vederi ale cetăței din Poenari Argeș (1928).

INRÂURIREA MEDIEVALĂ OCCIDENTALĂ DIN MUNTENIA

Fig. 8.— Cetatea din Poenari. Desen de arh. V. G. Ștefănescu (1906).

F g 9

Fig. 10

Fig. 11

Diferite vederi ale Cetății din Poenari-Argheș. (1928).
Figurile 10 și 13 sunt din anul 1906, comunicate de

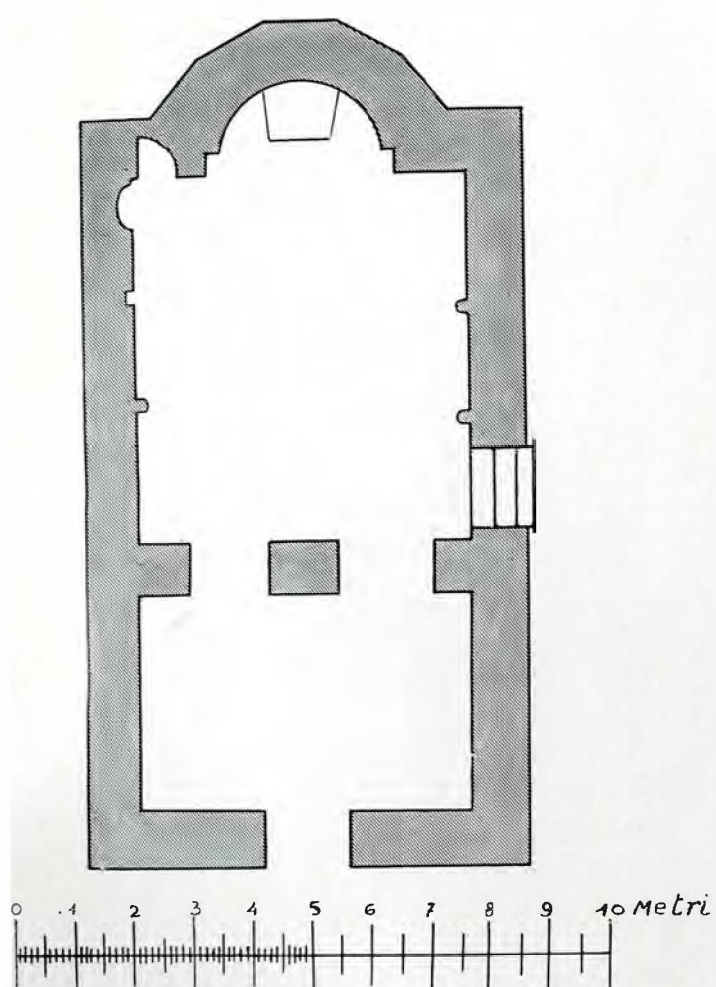

Fig. 14

Planul bisericii din Grădina Publică din Turnu Severin.

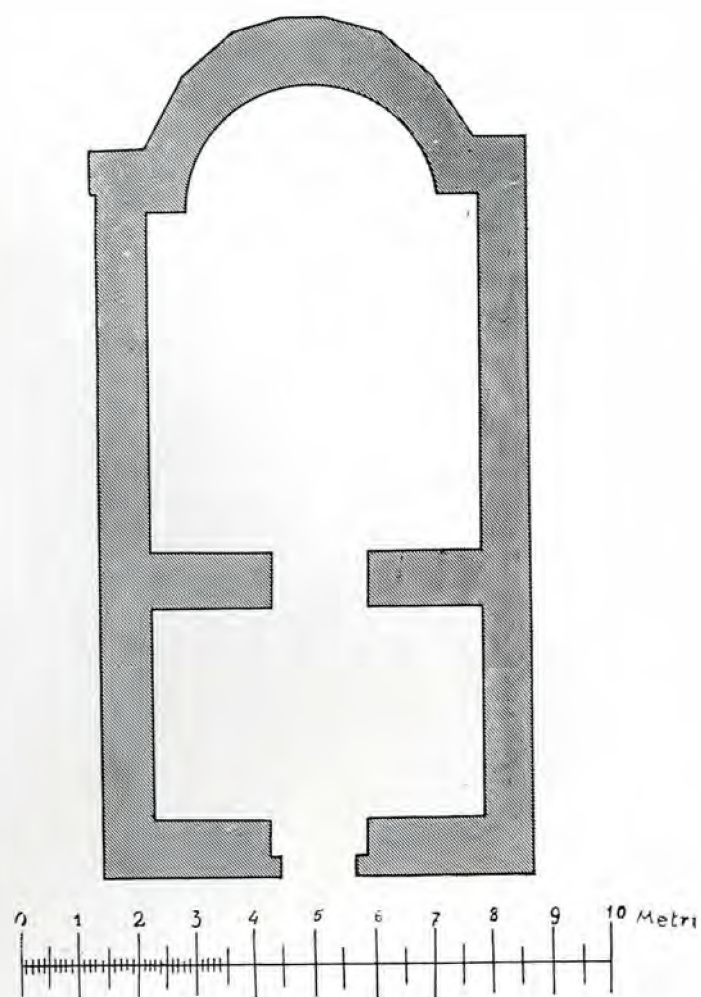

Fig. 15

Planul bisericii din curtea liceului din Turnu Severin.

Fig. 16

Fig. 17

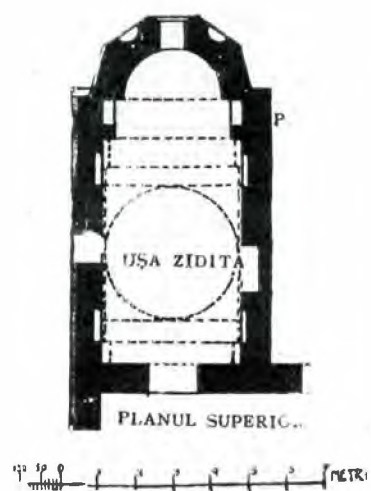

Fig. 18

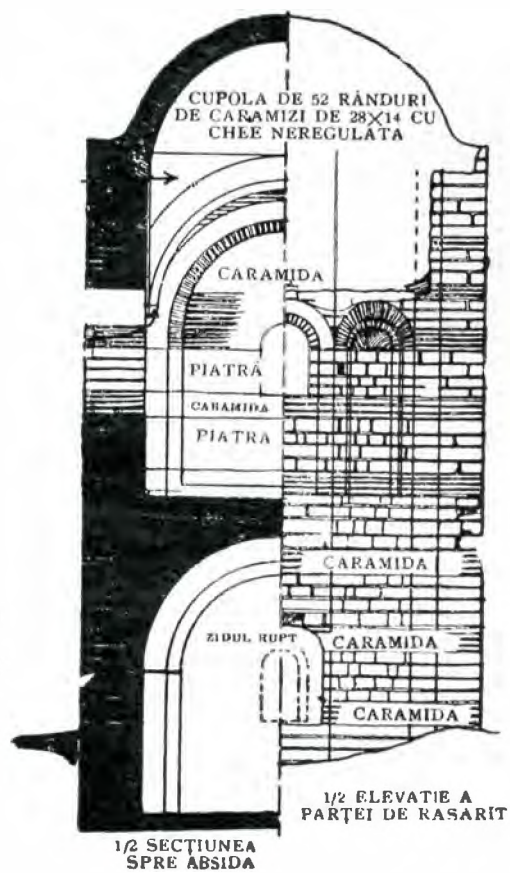

Fig. 19

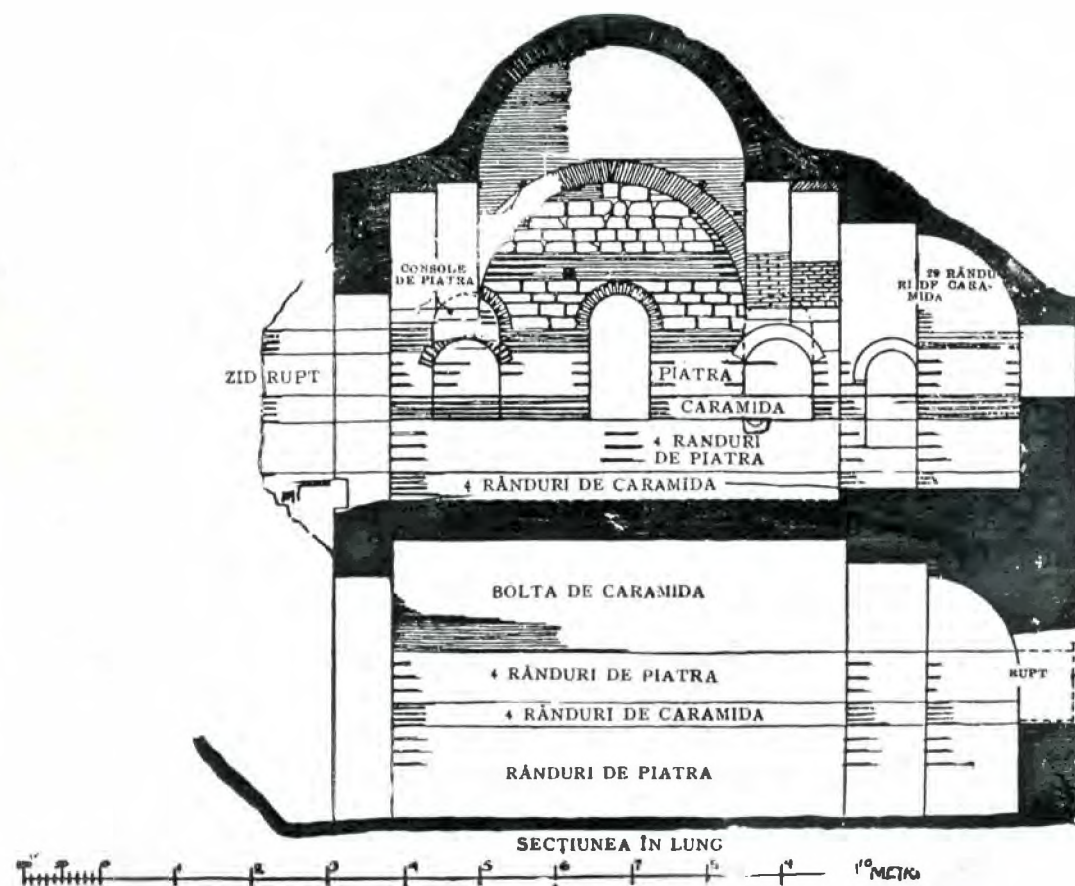

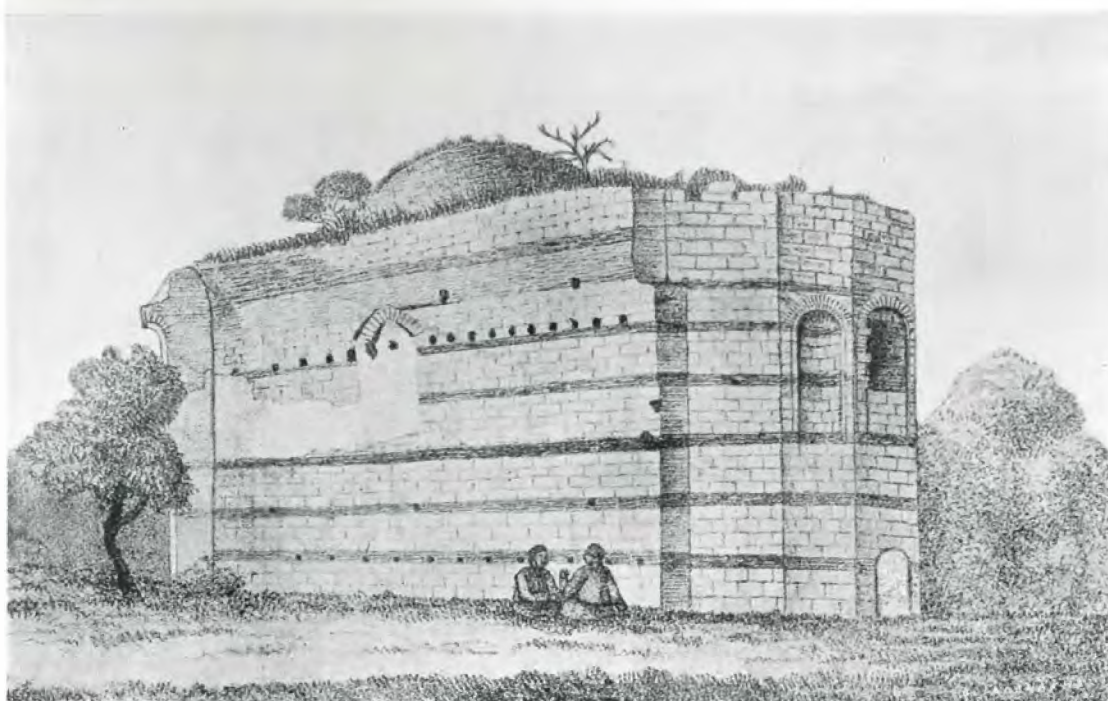
Fig. 20

Relevul paraclisului Bogdan Serai din Constantinopol după van Millingen și G. Balș.

Fig. 21

Vederea paraclisului Bogdan Serei după van Millingen

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN CONSTANTINOPOL

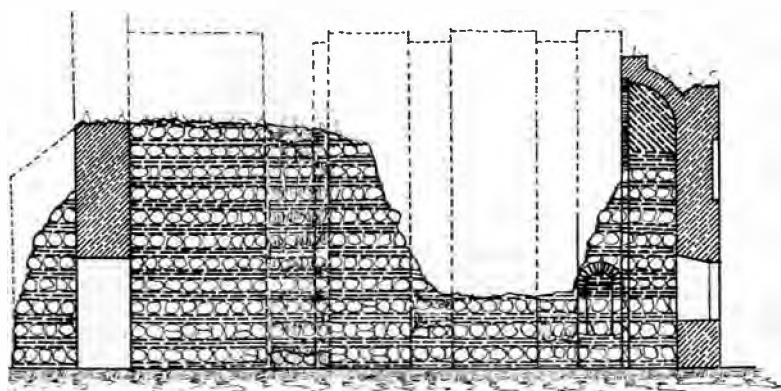
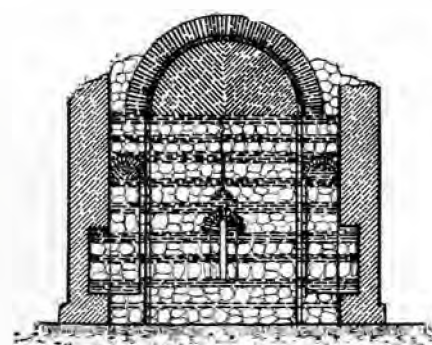
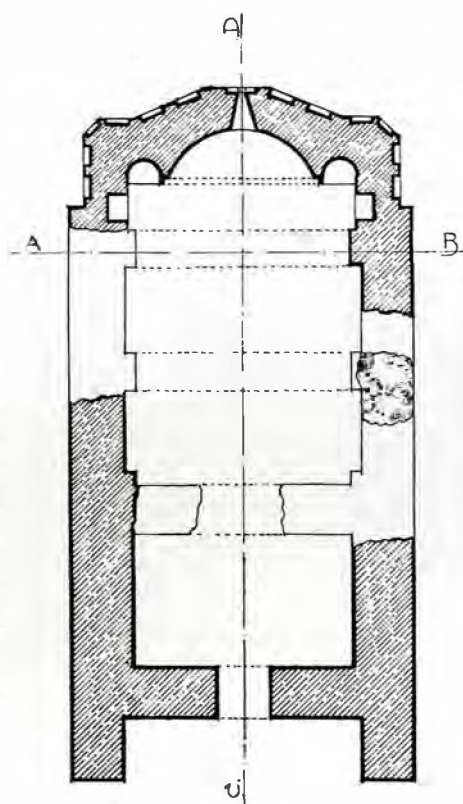
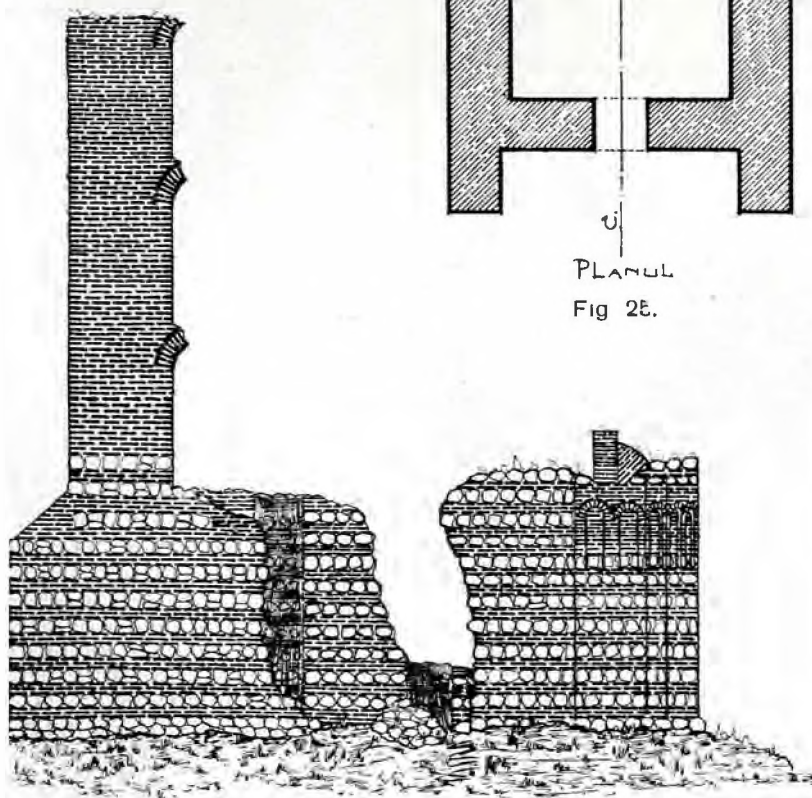

Fig. 23.

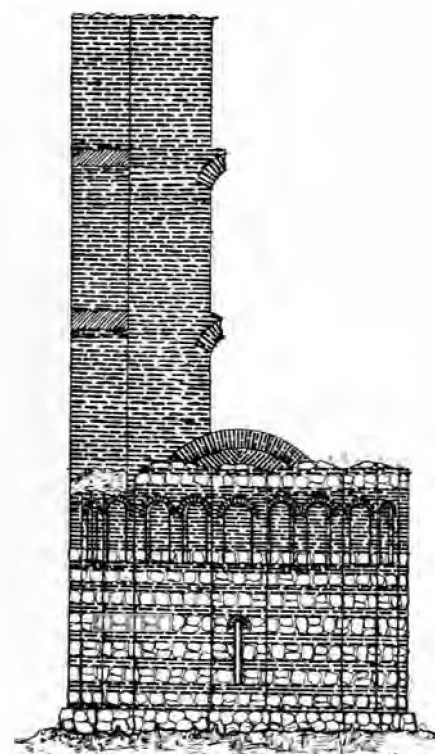
SECȚIE TRANSVERSALĂ A.B.

Fig. 24.

PLANUL
Fig 25.

FAȚADA LATERALĂ

Fig. 26.

FAȚADA SPRE ALTAR
Fig. 27.

INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN CONSTANTINOPOL

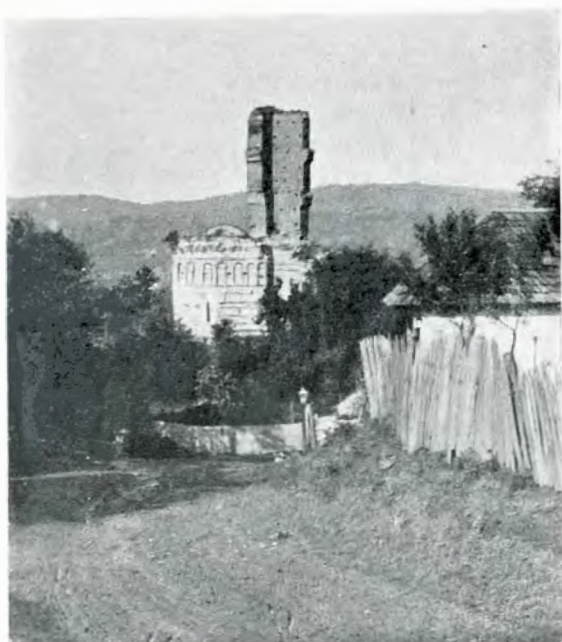

Fig. 29

Fig. 30

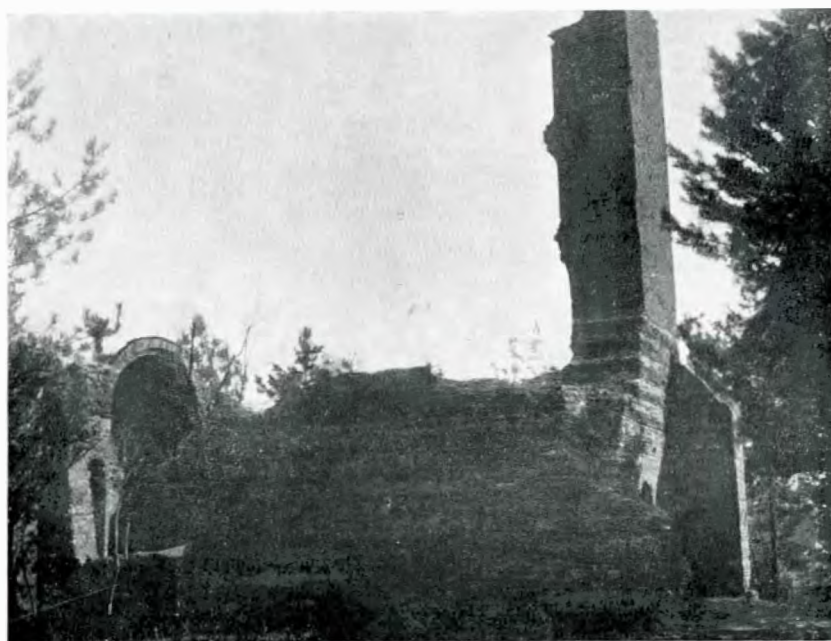
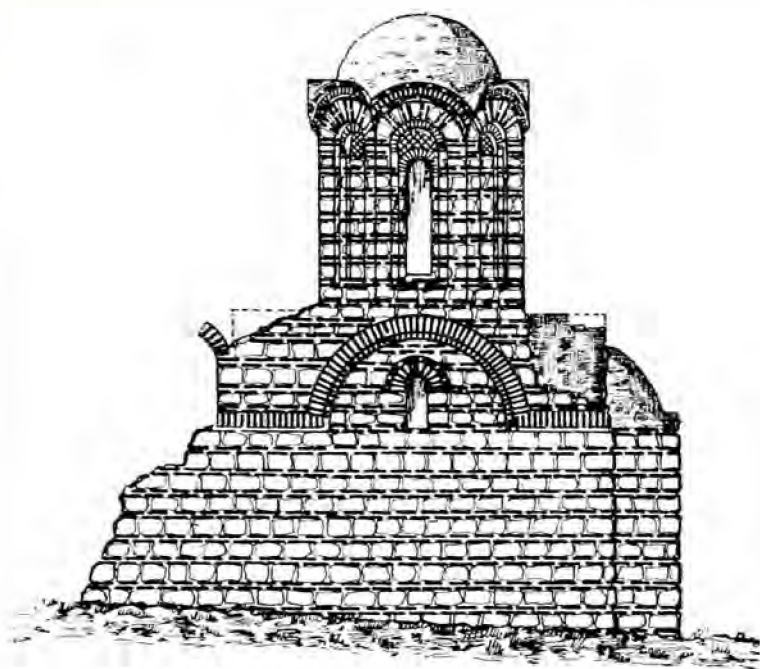

Fig. 31

Diferite vederi ale bisericei San Nicoara.
Fotografii V. Moisescu
1928.

FĂTADA LATERALĂ

Fig. 34

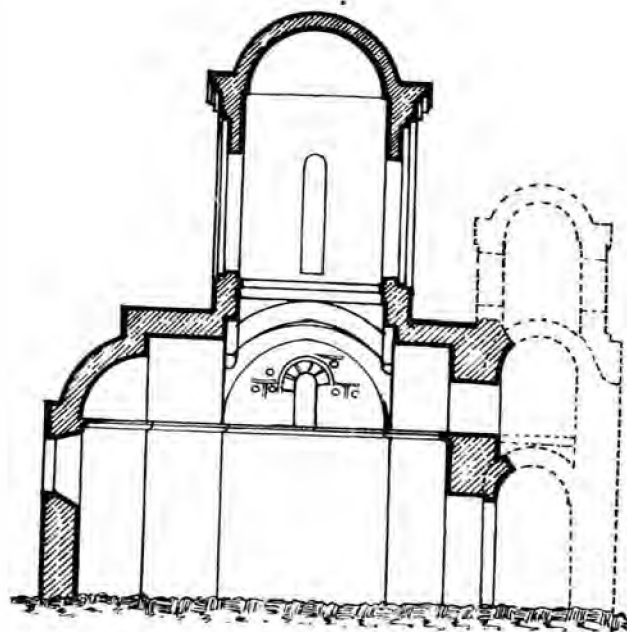

Fig. 35

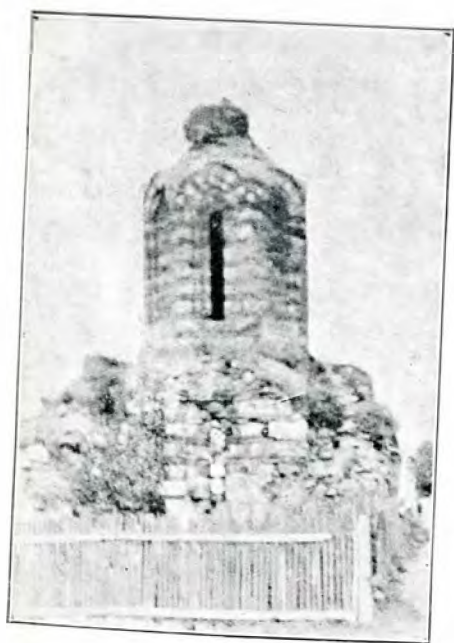

Fig. 36

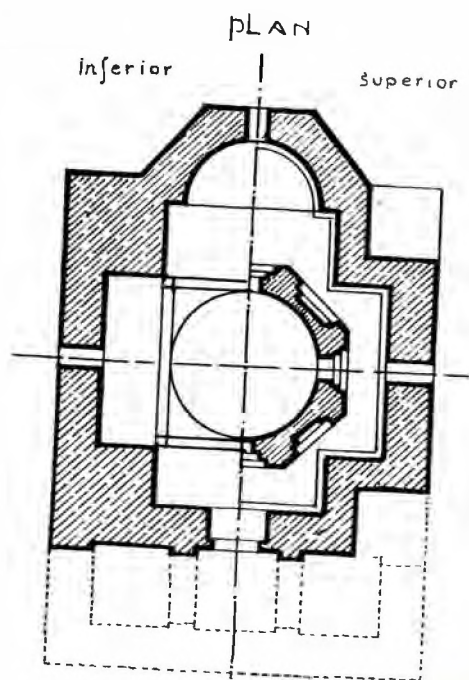

Fig. 37

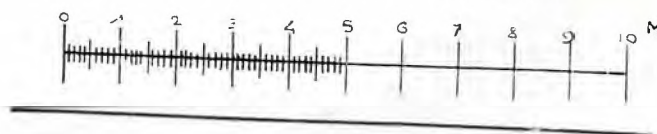
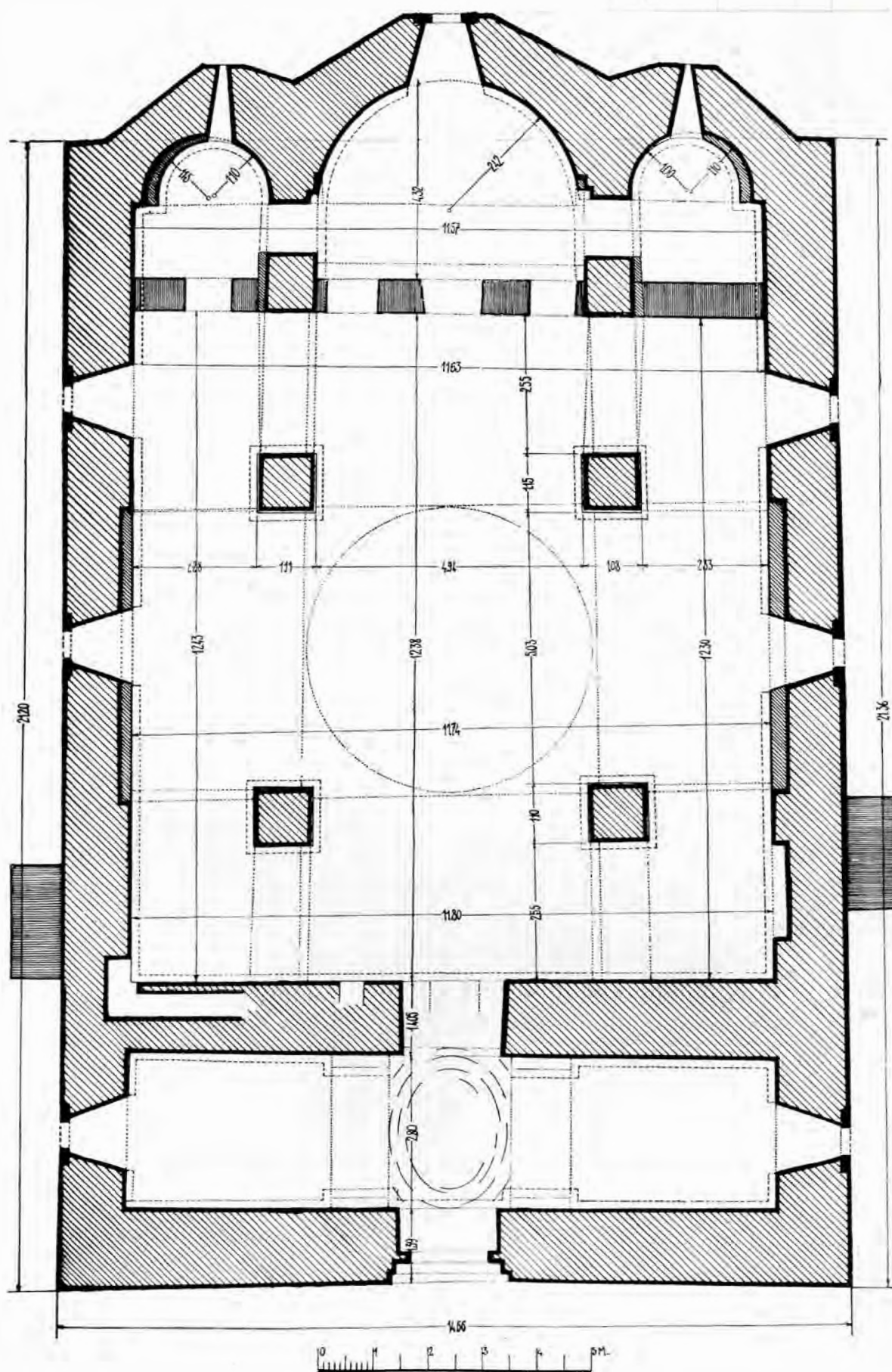

Fig. 38

Releveul bisericii Nicopoli (Bulgaria).

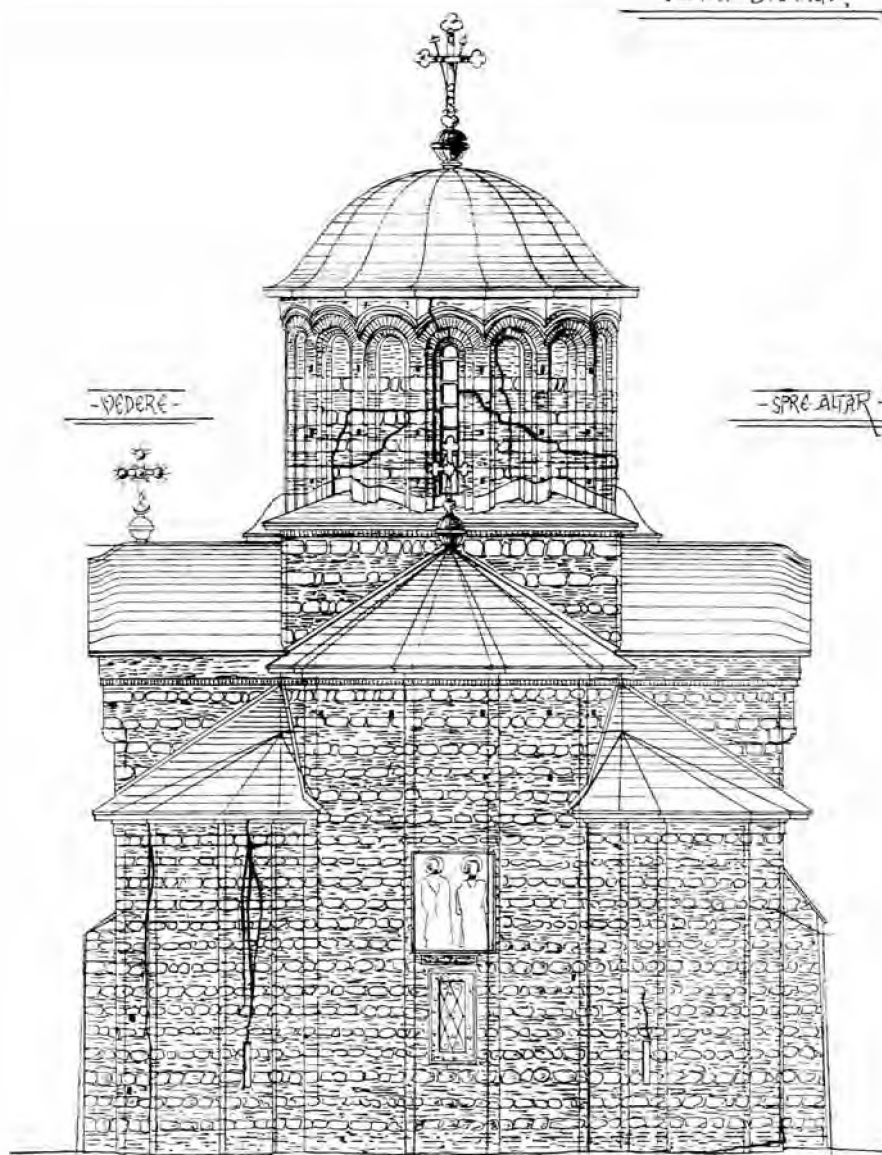
INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN CONSTANTINOPOL

RELEVUL BISERICII

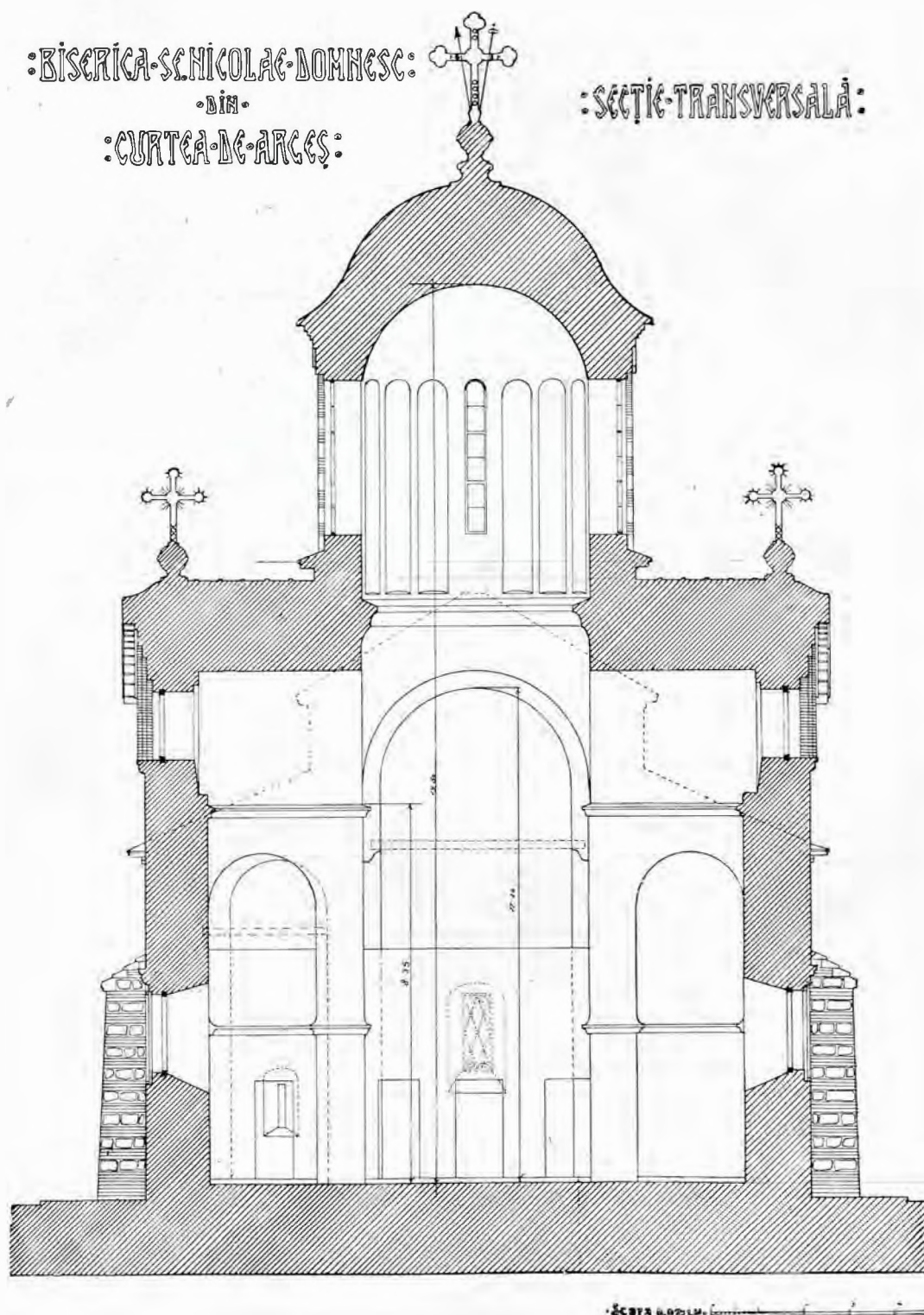
SF. NICOLAE DOMNESC

- CURTEA DE ARGES -

INRĂURIREA BIZANTINA DIN CONSTANTINOPOL

: BISERICA SĂNICOLAE DOHNESC :
 • DIN •
 : CUNTEA DE ARGEȘ :
 : SECȚIE TRANSVERSALĂ :

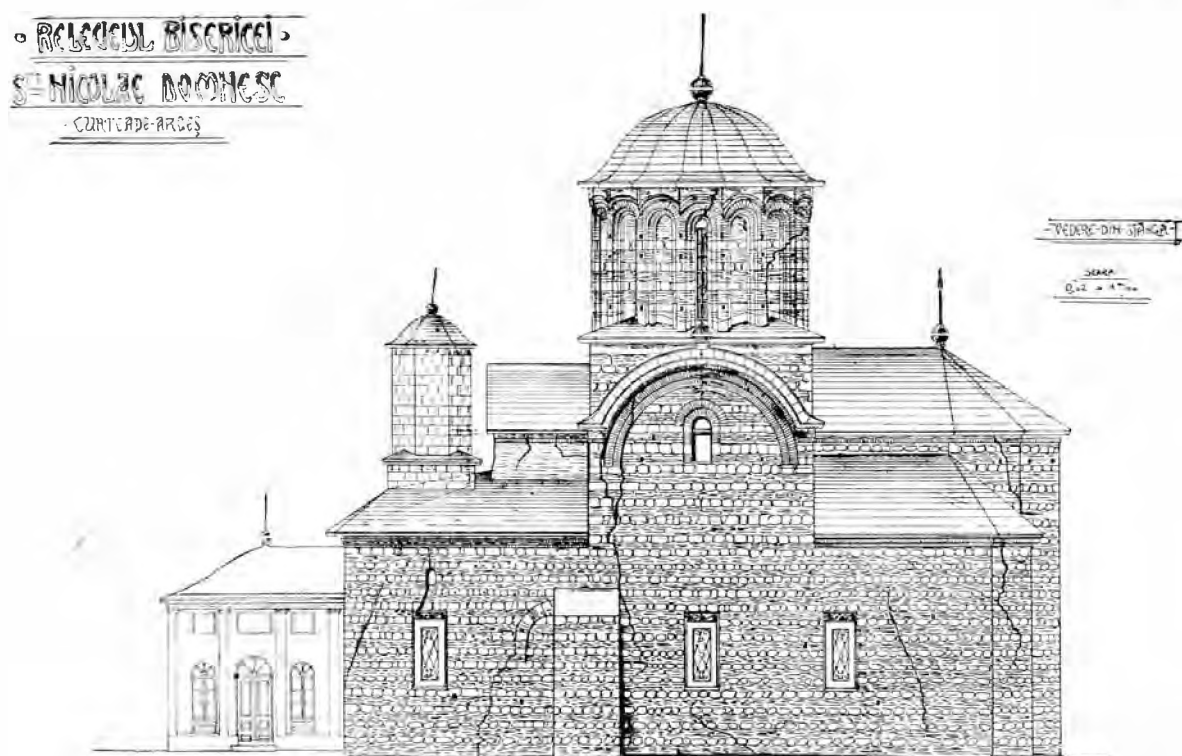

Fig. 42.— Biserica Sf-tu Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș.
Fațada laterală.

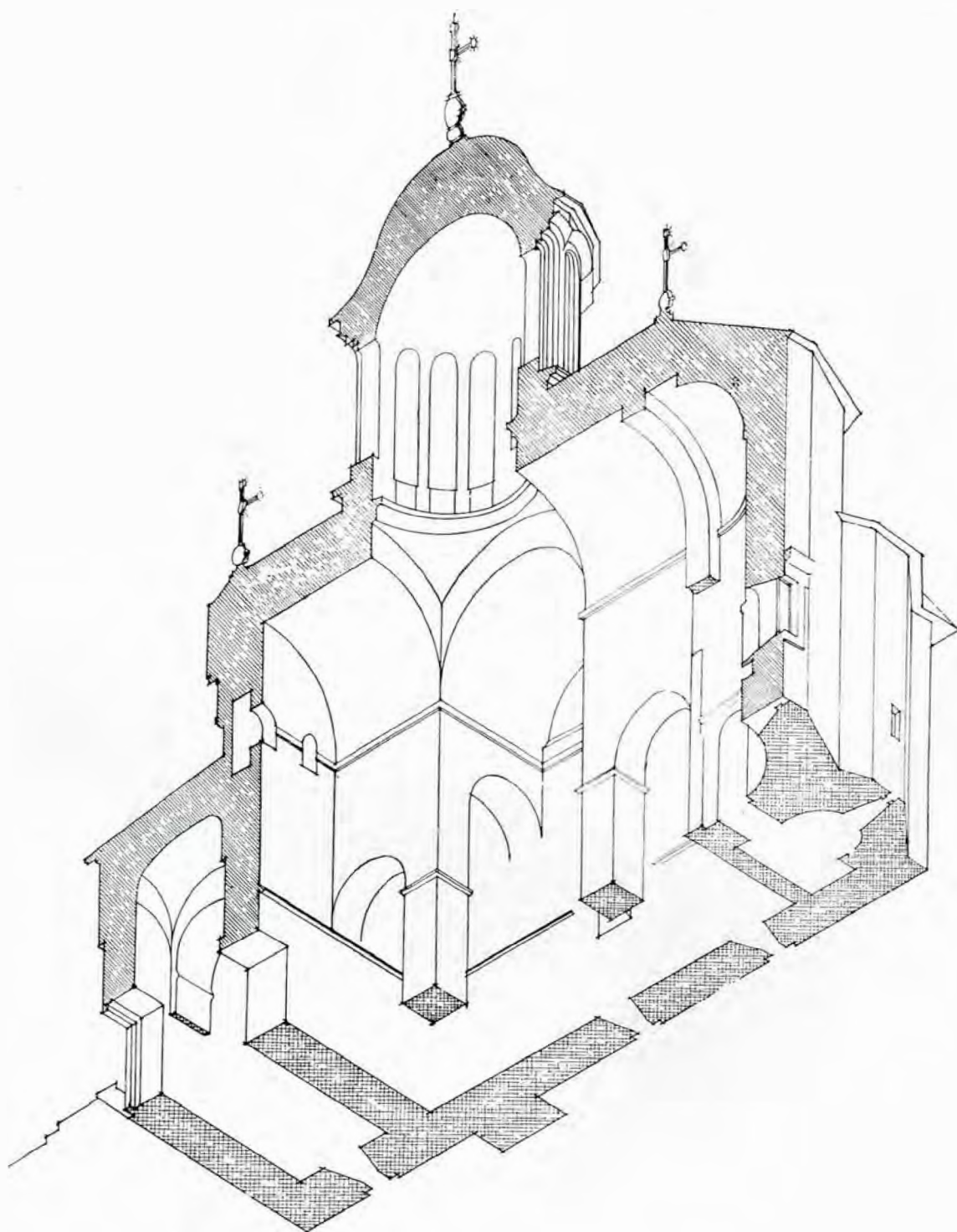
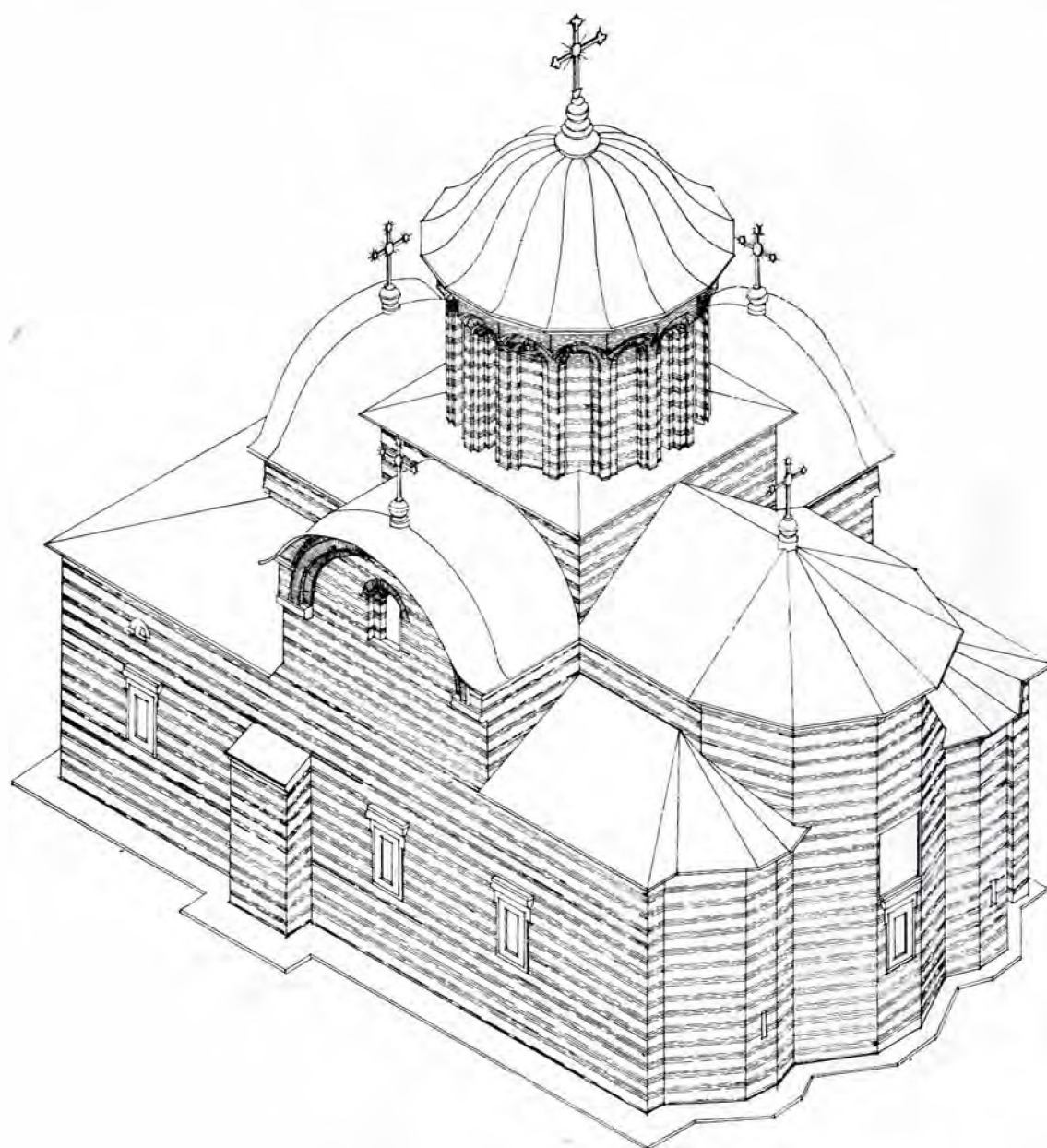

Fig. 44.— Biserica Sf-tu Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș.

INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN CONSTANTINOPOL

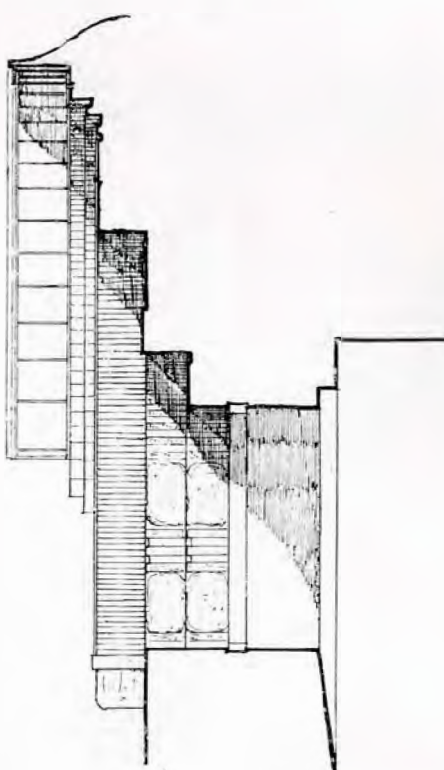
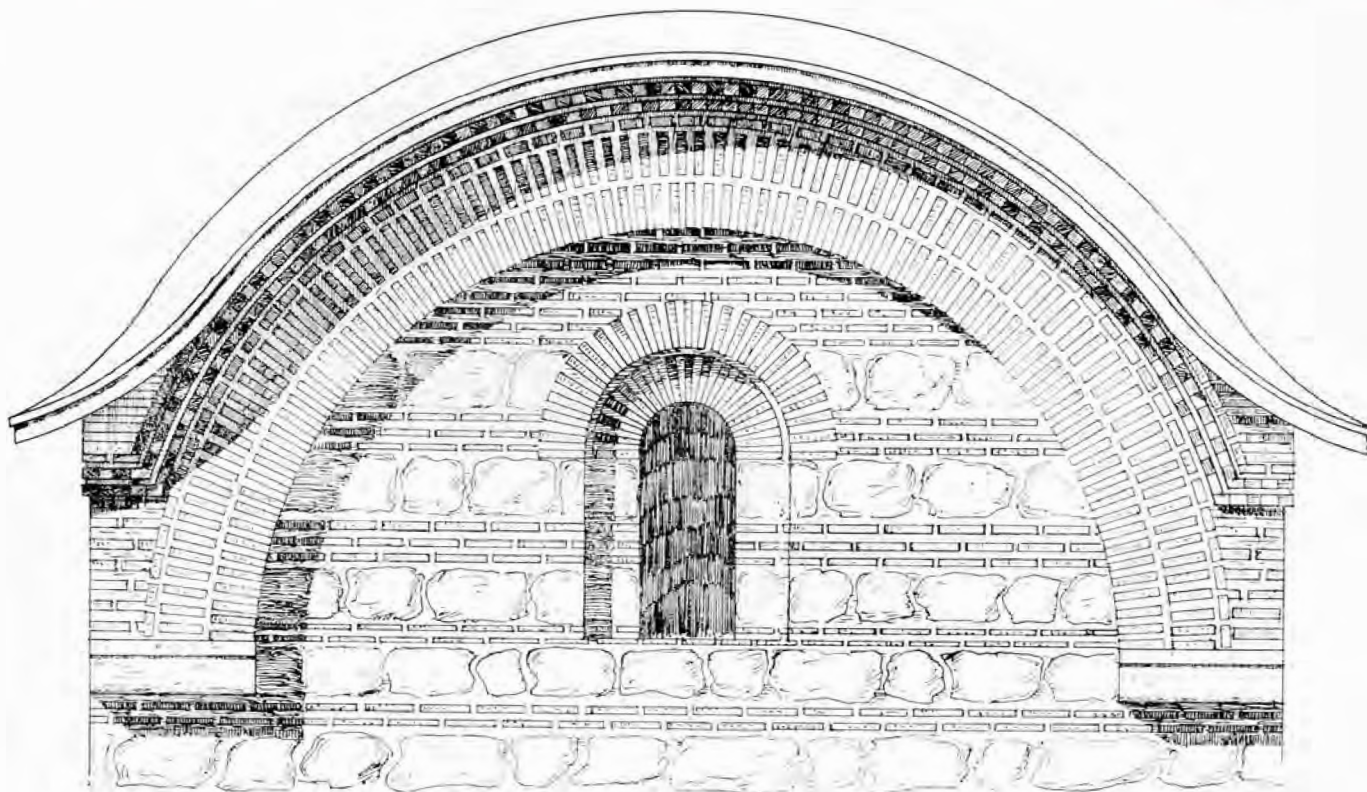
INRAURIREA BIZANTINA DIN CONSTANTINOPOL

Fig. 48.—Biserica Sf-tu Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș înainte de restaurarea arhitectului Grigore Cerkez.

INRAURIREA BIZANTINĂ DIN CONSTANTINOPOL

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

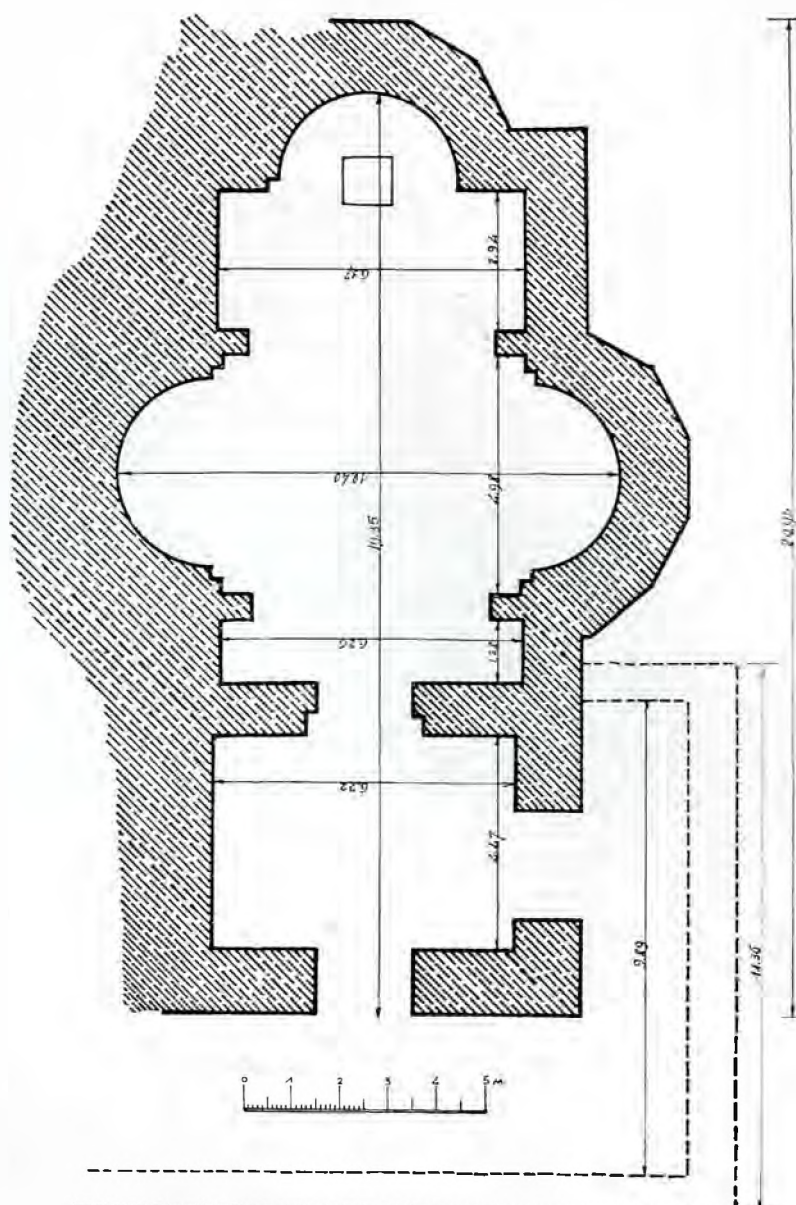
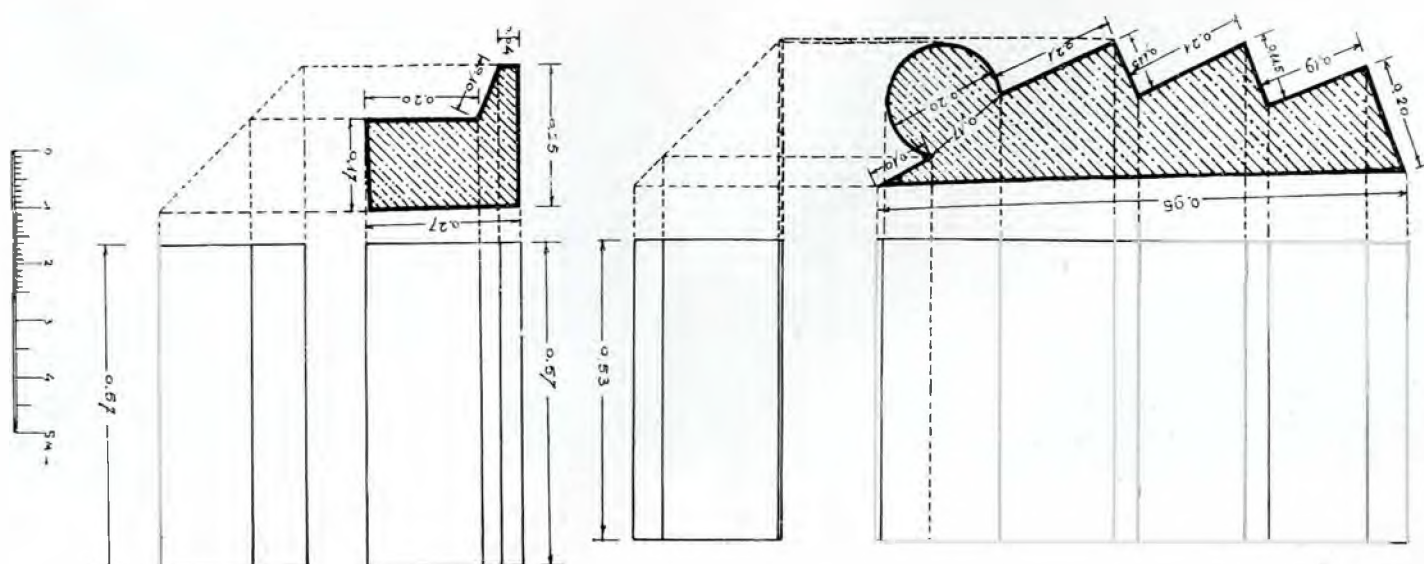

Fig. 51.— Planul bisericii din Vodița descoperit în urma săpăturilor D-lui V. Drăghiceanu din 1927.

INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

Fig. 53.— Ruinele bisericei din Vodița (Mehedinți) înainte de 1927.

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

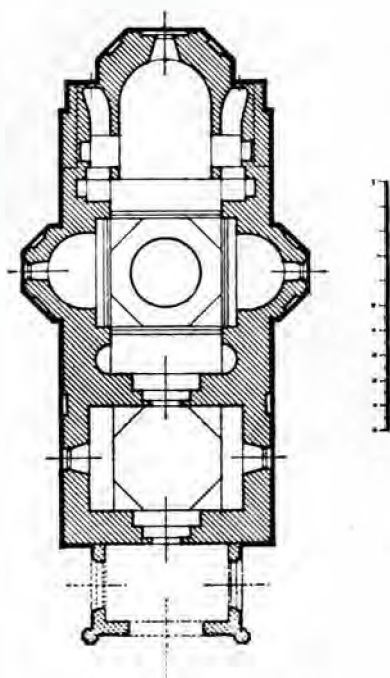
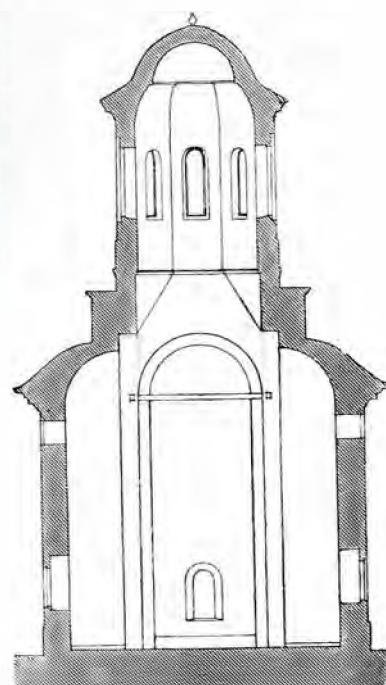
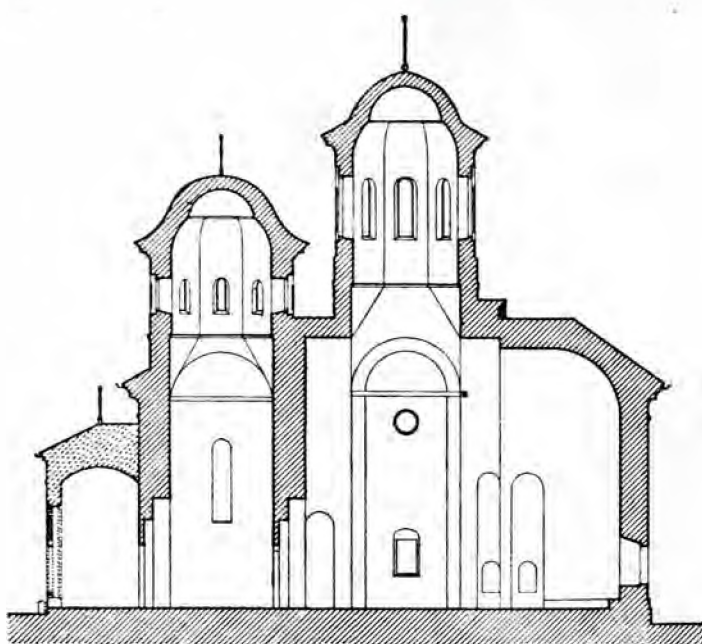
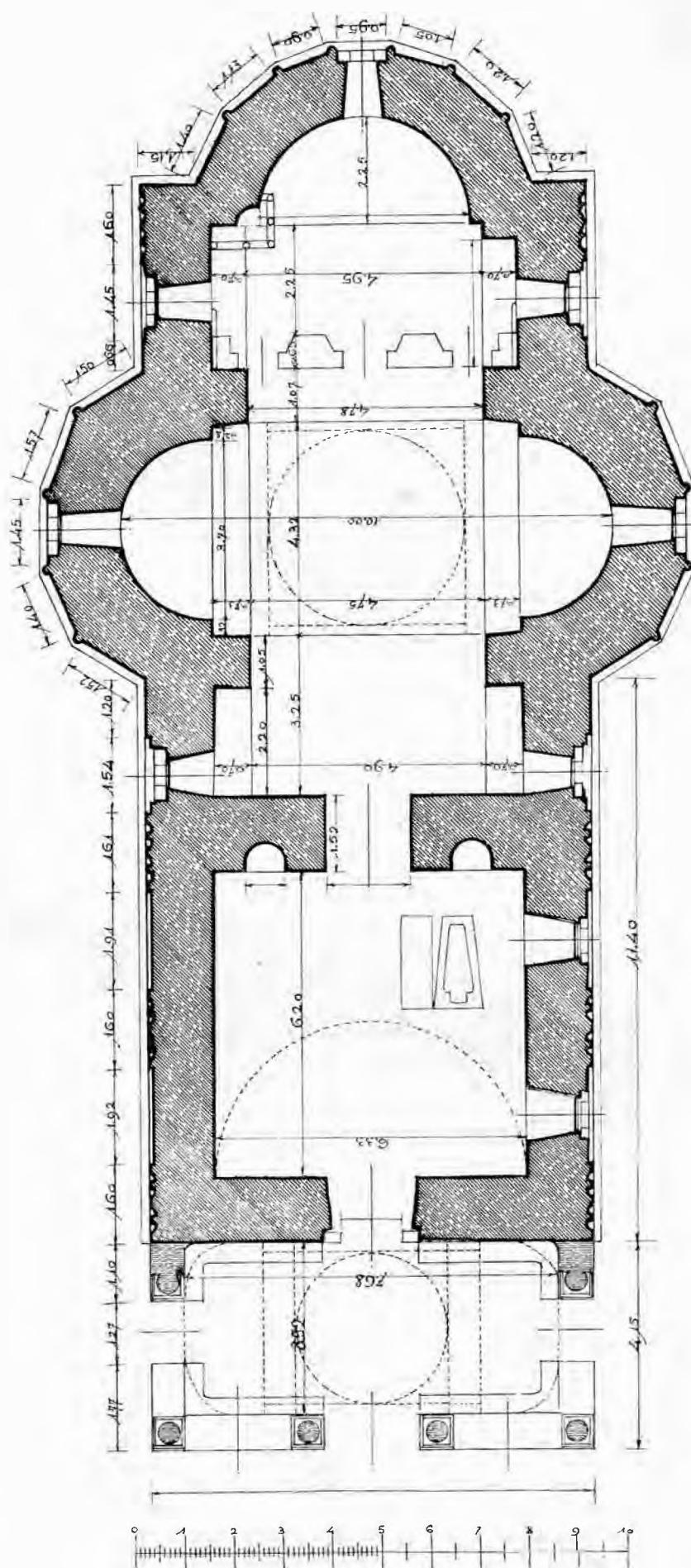

Fig. 56.— Planul bisericii de la Mănăstirea Tismana.

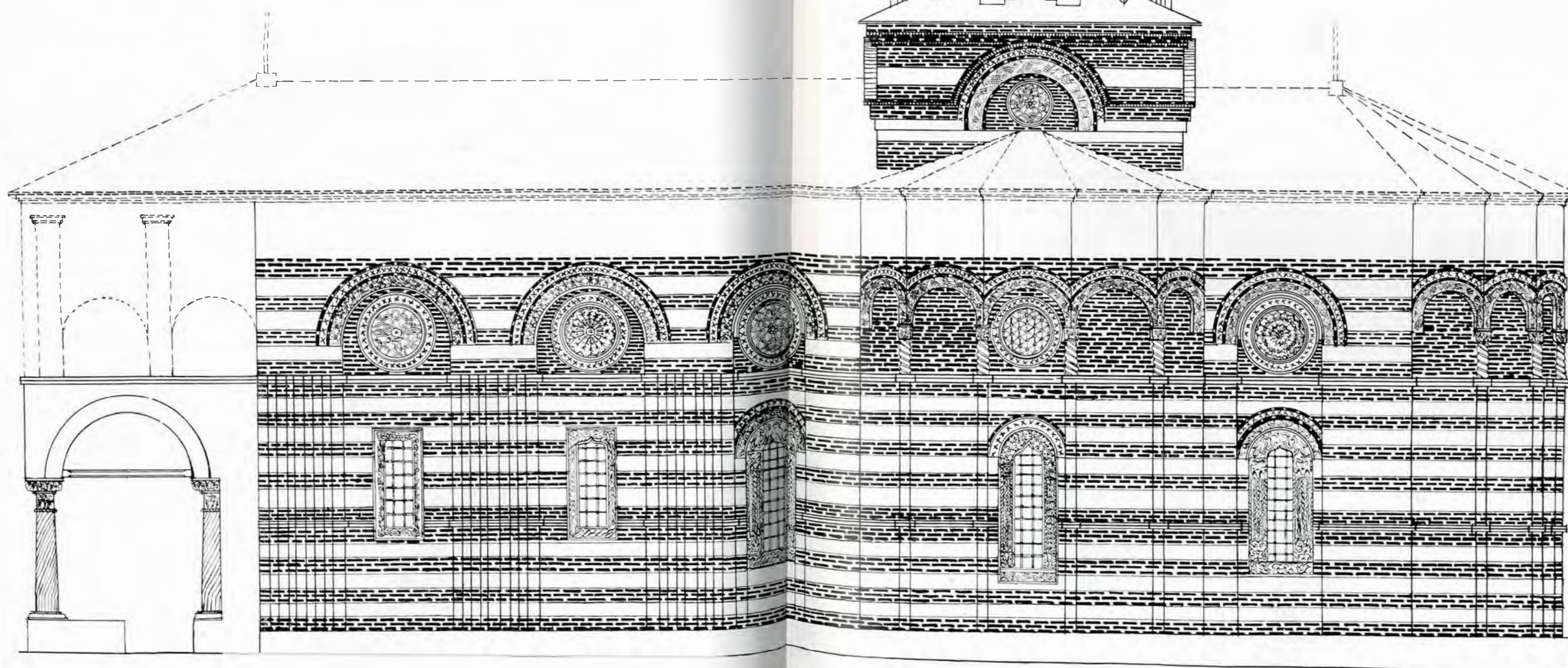
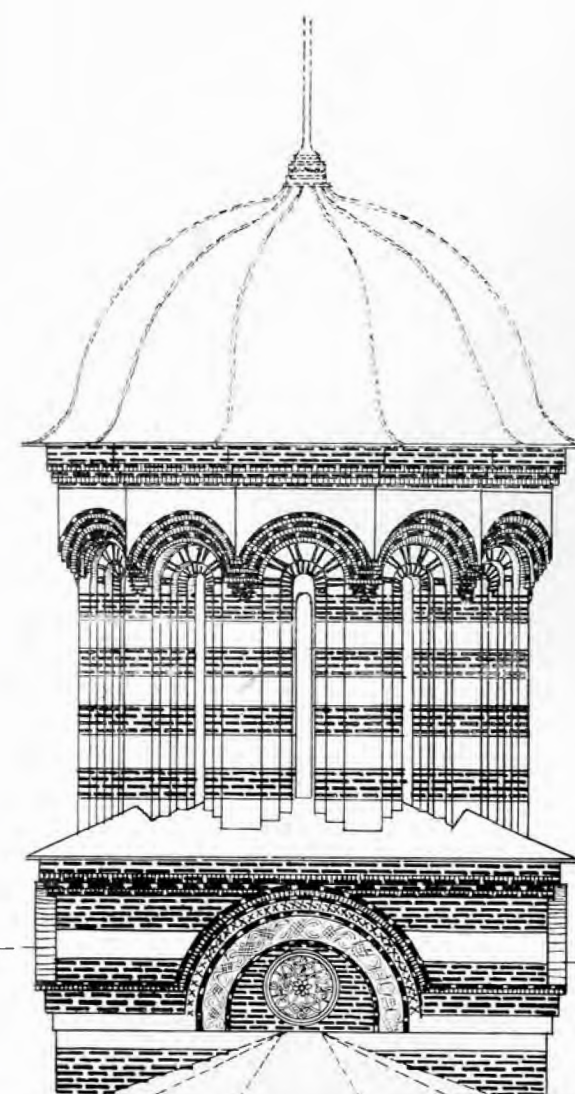
INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

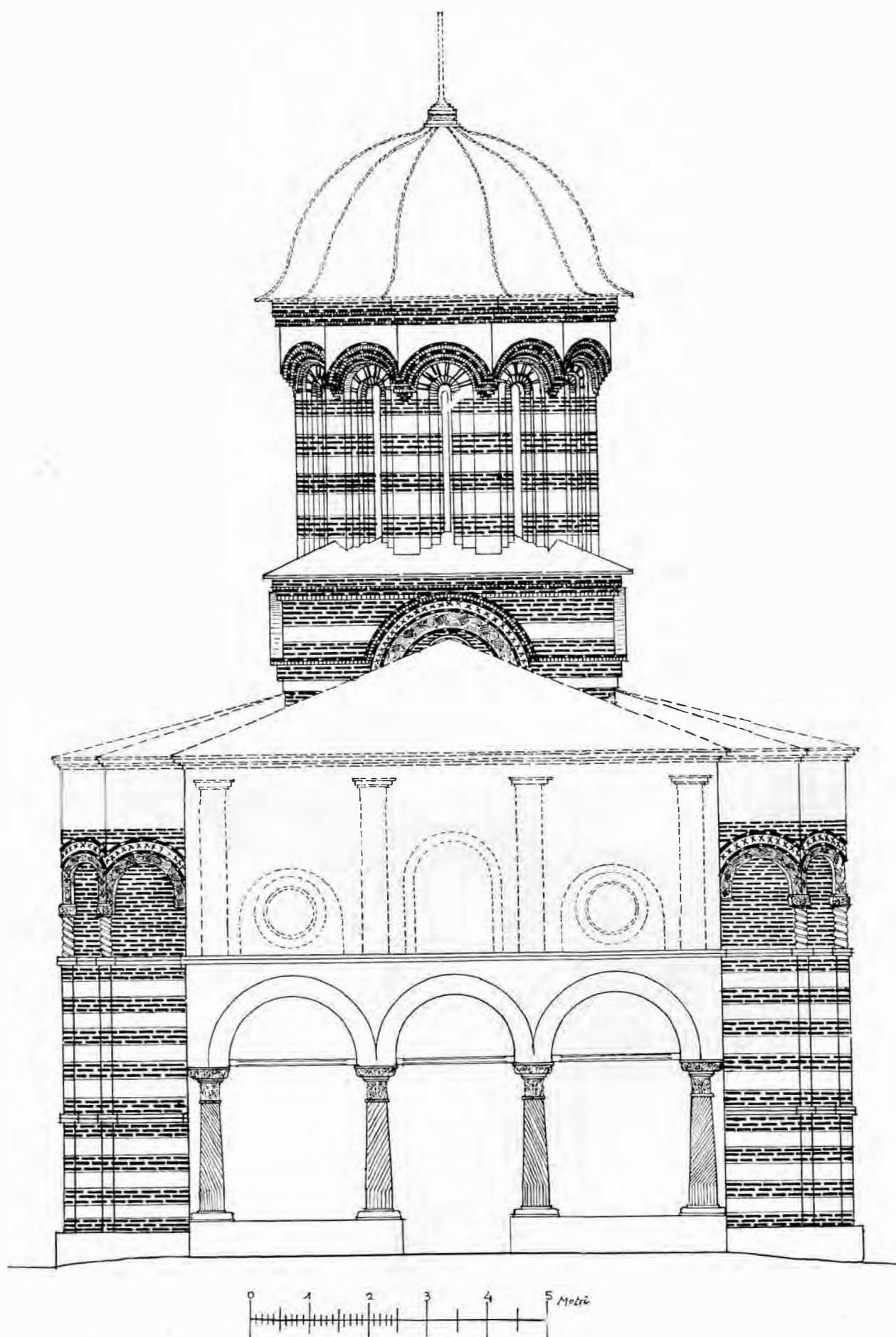

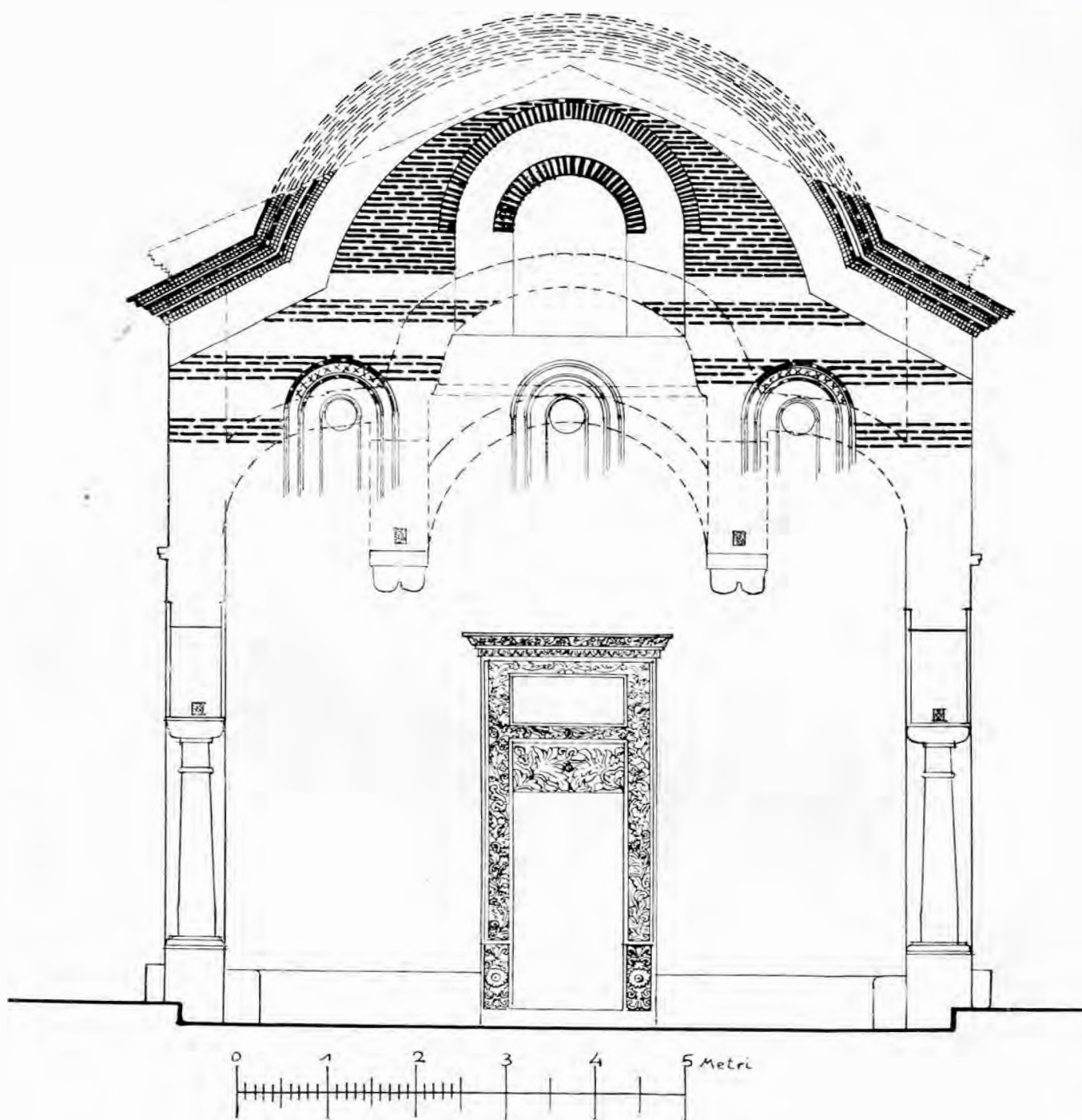
Fig. 60.— Vedere generală a Mănăstirii Cozia (Vâlcea).

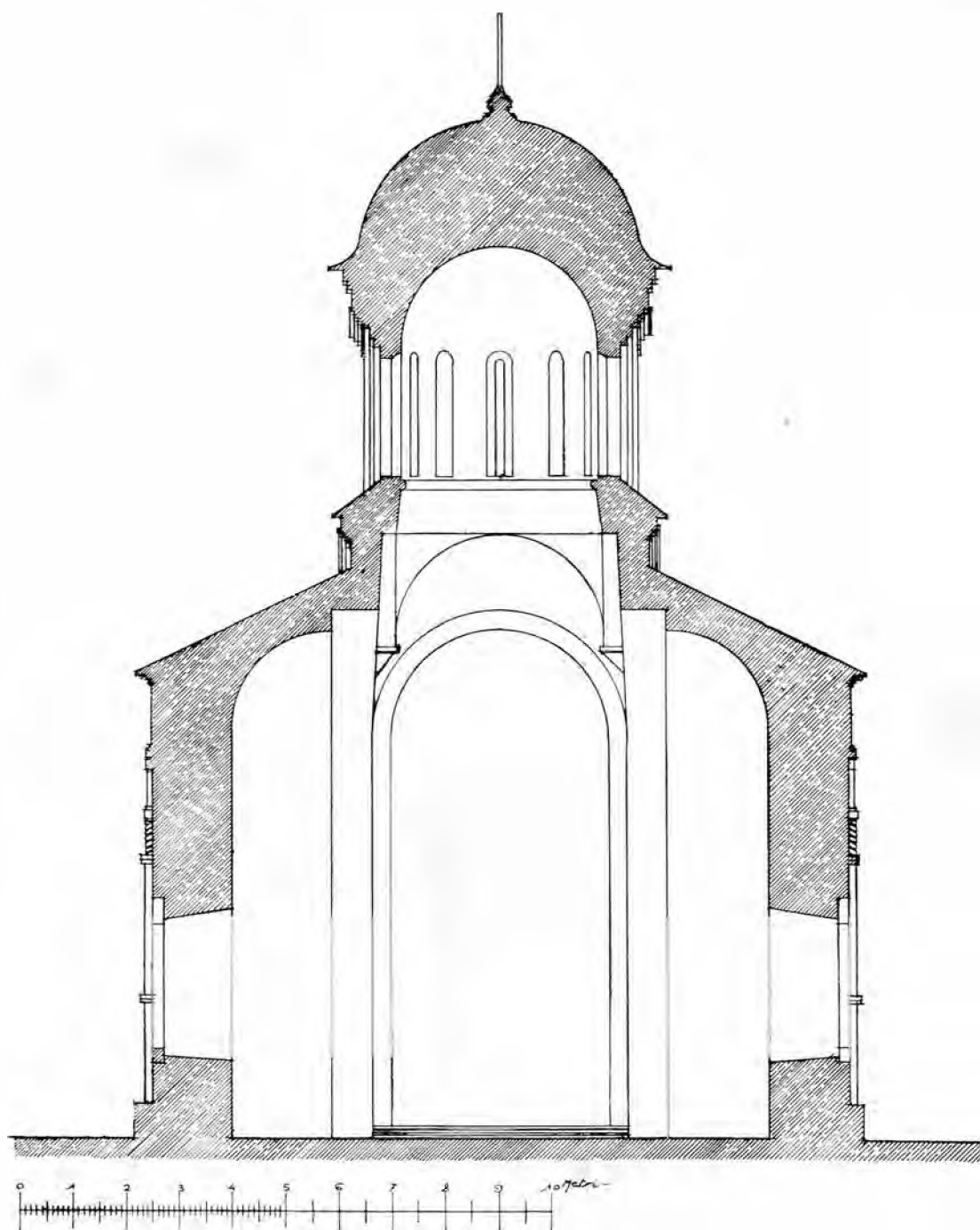
0 1 2 3 4 5 Metri

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

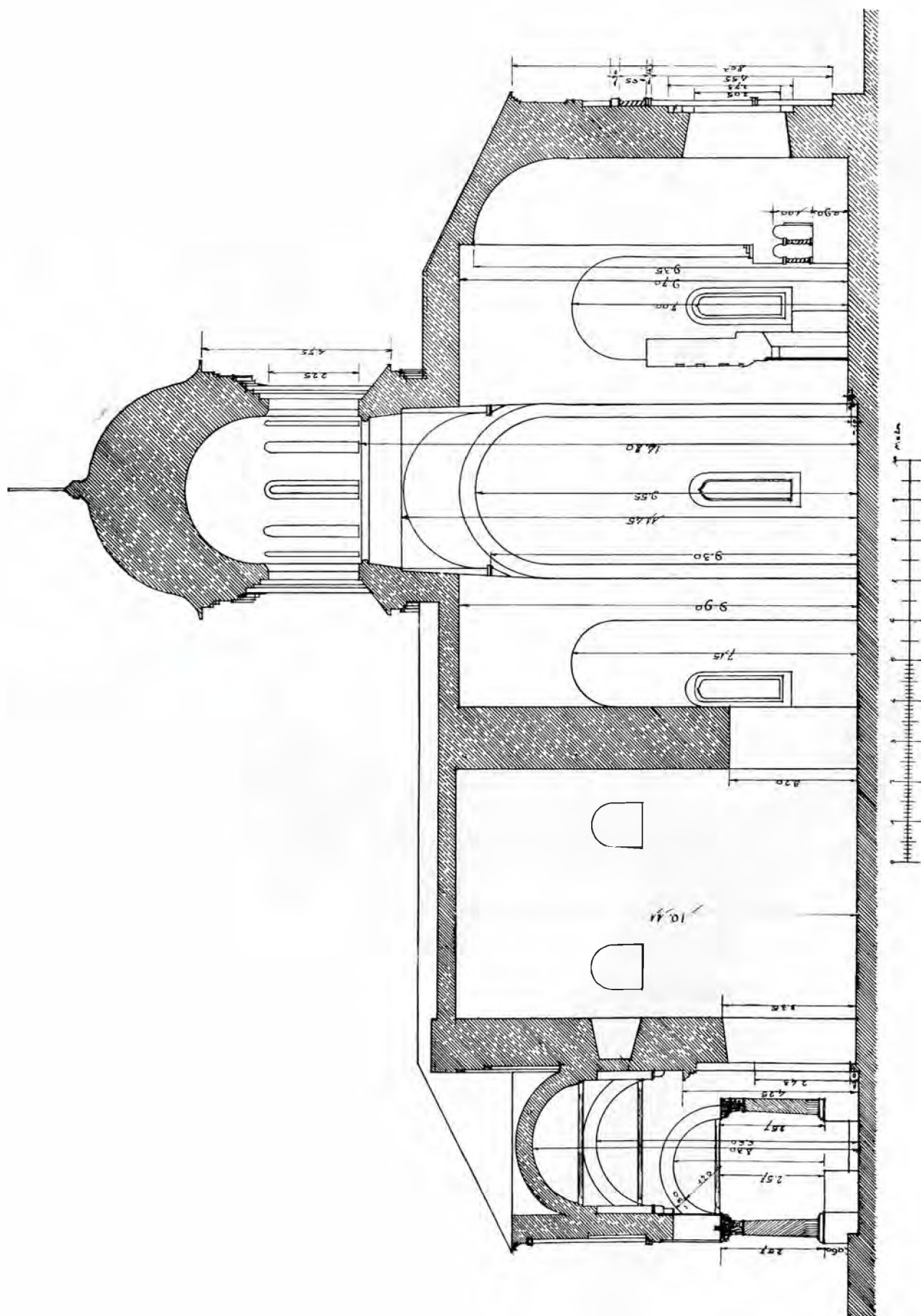

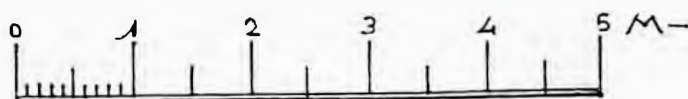
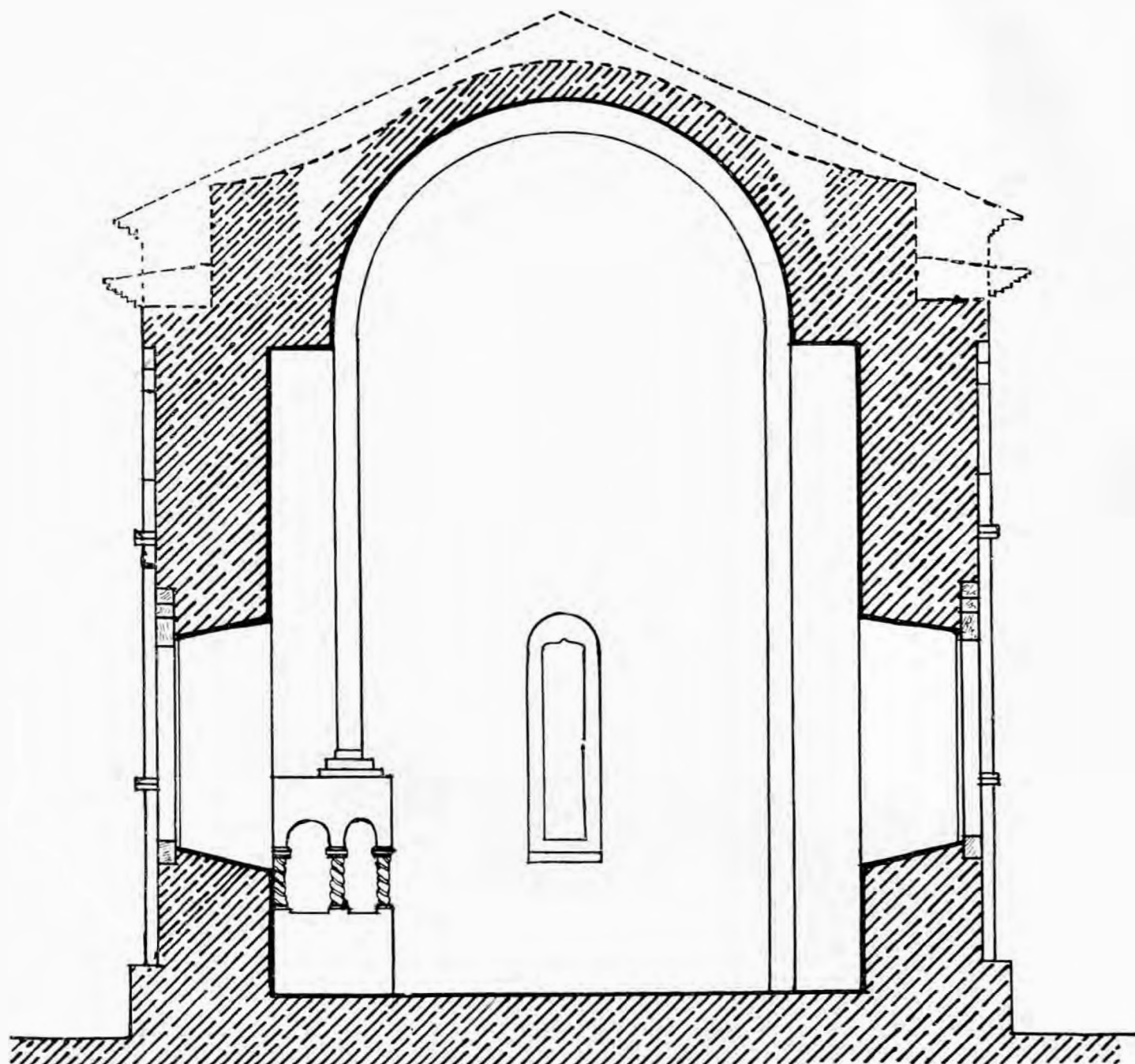
INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

INRÂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

INRAURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

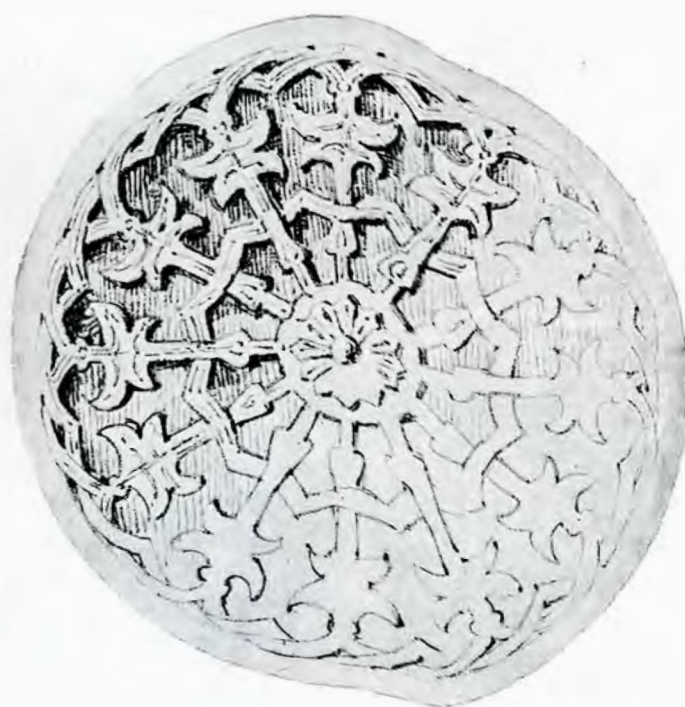
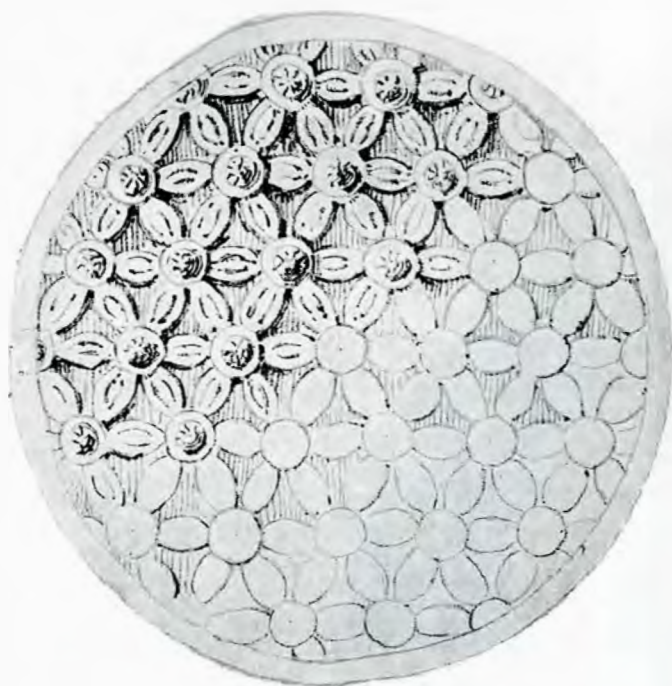

Fig. 67, 68, 69, 70.— Rozete de piatră ajurată de la biserica mare a Mănăstirii Cozia.

Fig 71, 72, 73, 74.— Detalii de ornamente de piatră sculptată de la biserica mare din Cozia.

INRAURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

Fig. 75.— Vederea bisericei mari de la Mănăstirea Cozia.

INRĂURIREA BIZANTINĂ DIN SERBIA

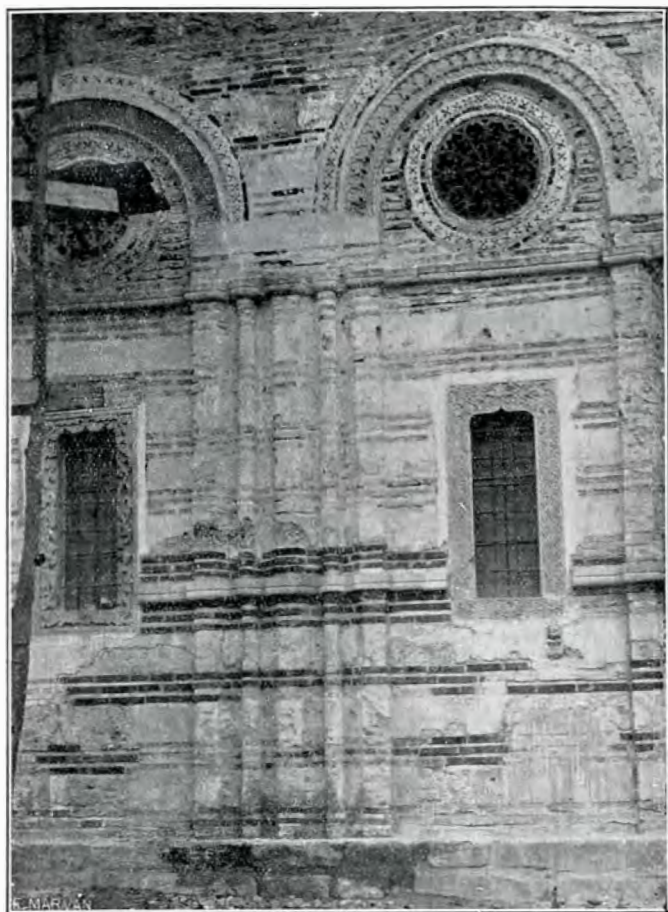

Fig. 77 și 78.— Vedere spre pronaos a bisericii mari de la Mănăstirea Cozia.

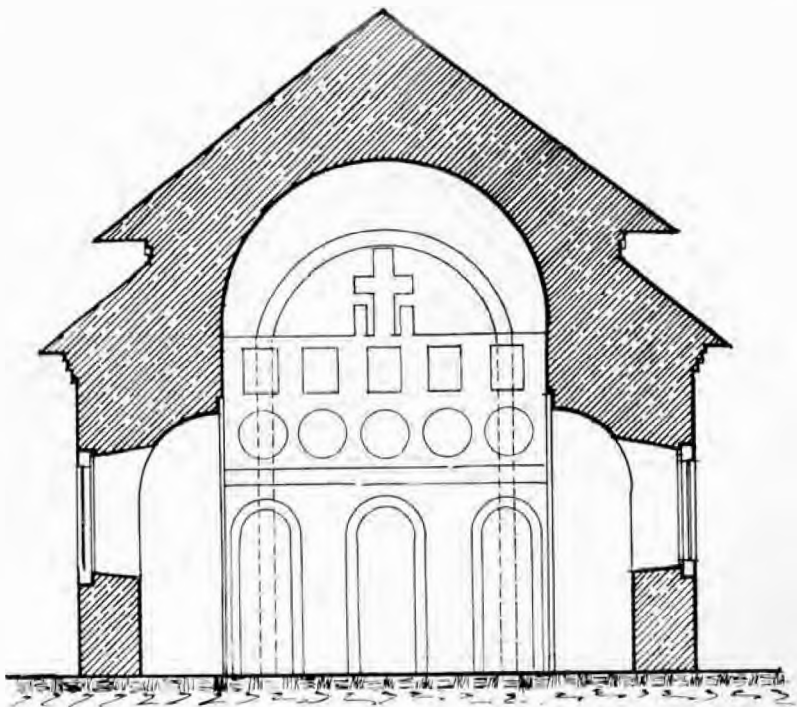
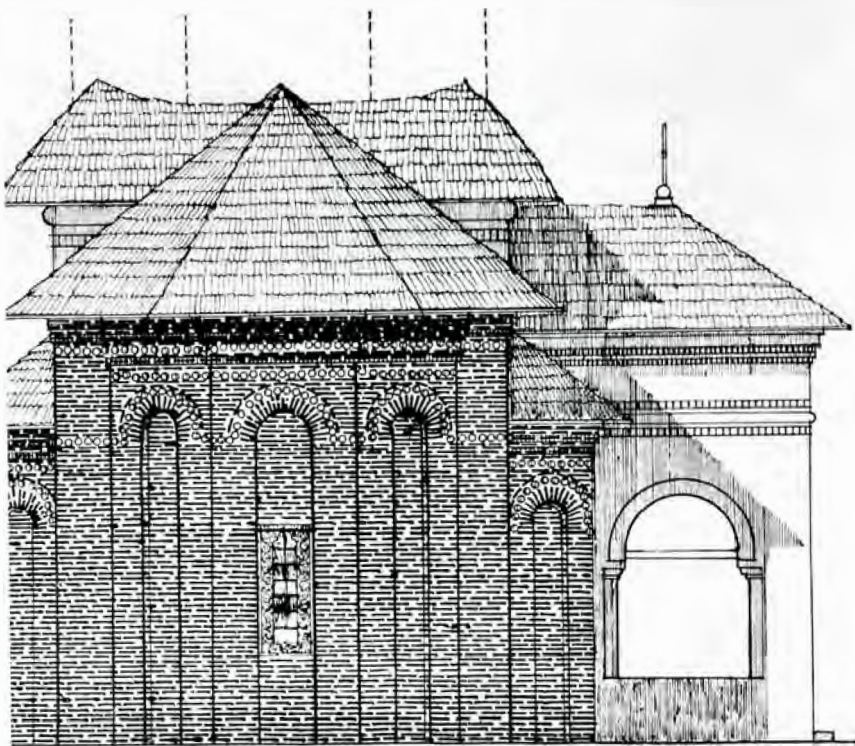

Fig. 84.— Secția prin naosul bisericii de la Mănăstirea Cotmeana.

g. 85.— Fațada dinspre altar a bisericii de la Mănăstirea Cotmeana.

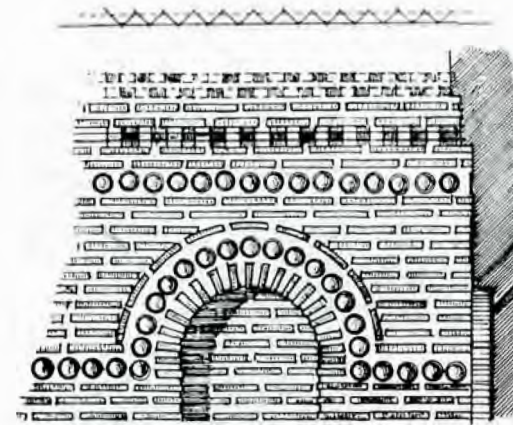

Fig. 86.— Detalii de fațadă la absidă.

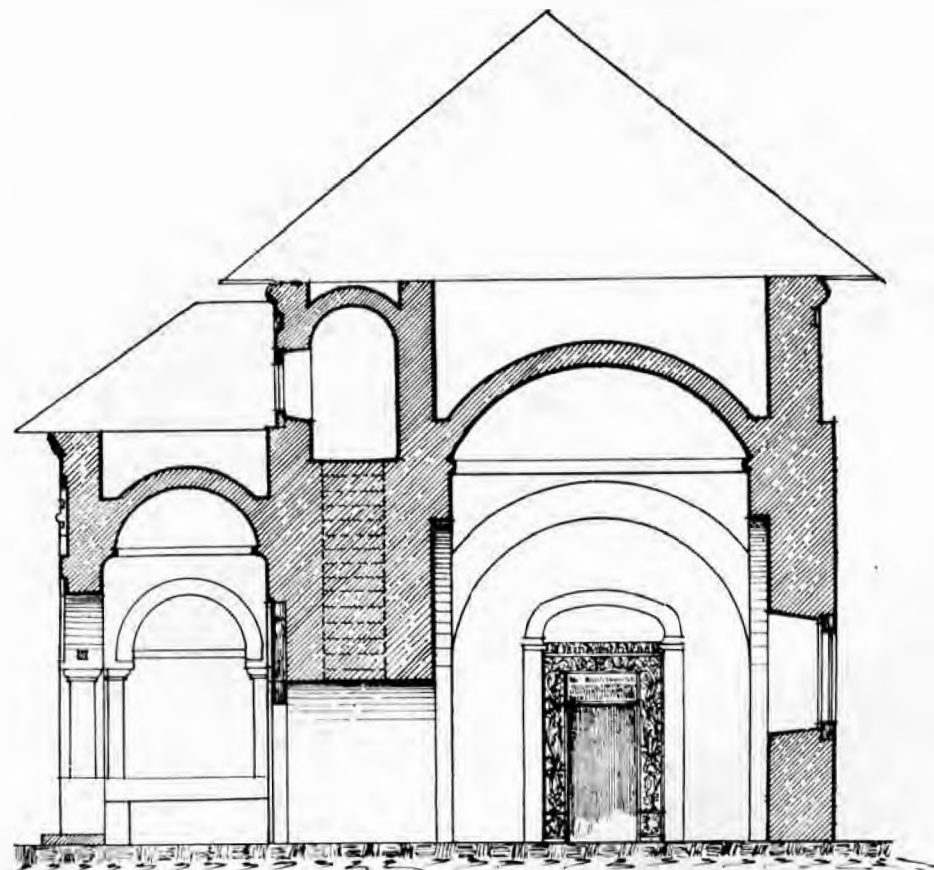
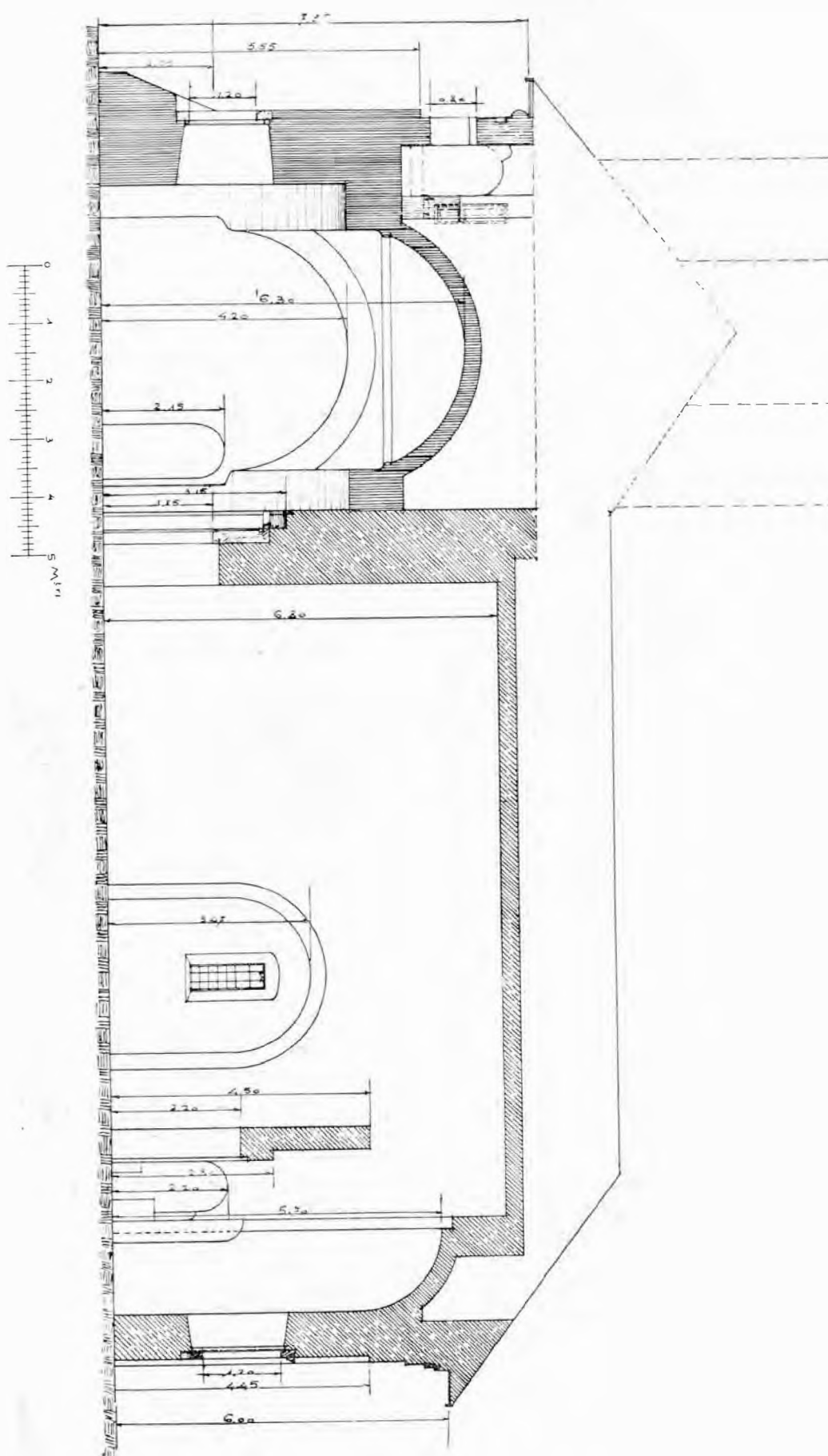

Fig. 87.— Secție prin pronaosul și pridvorul bisericii de la Mănăstirea Cotmeana.

INRAURIREA DIN BALCANI

INRĂURIREA DIN BALCANI

Fig. 89.— Vedere dinspre miază-zi.

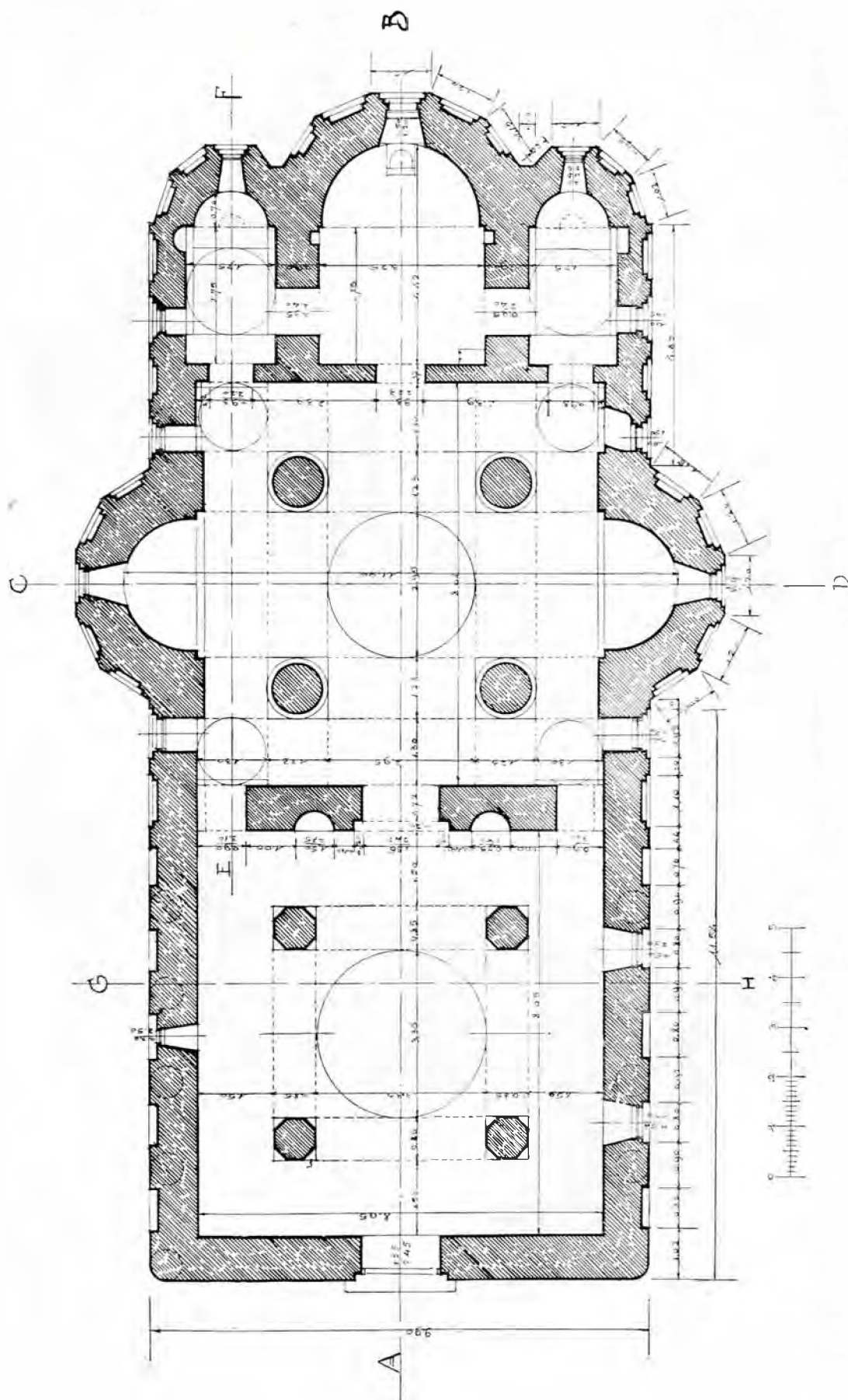
Fig. 90.— Detalii de fațadă.

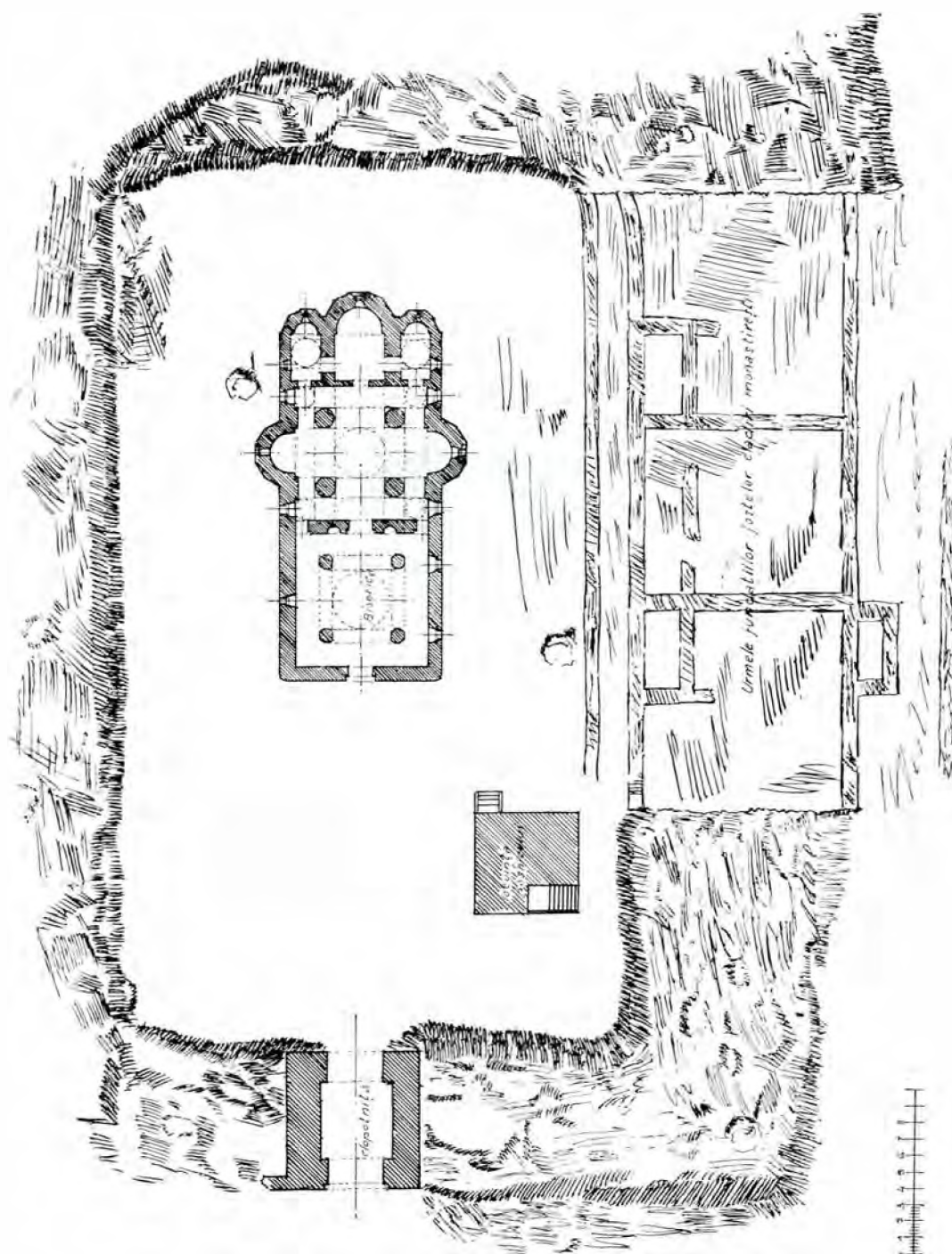

Fig. 91.— Vedere dinspre altar.

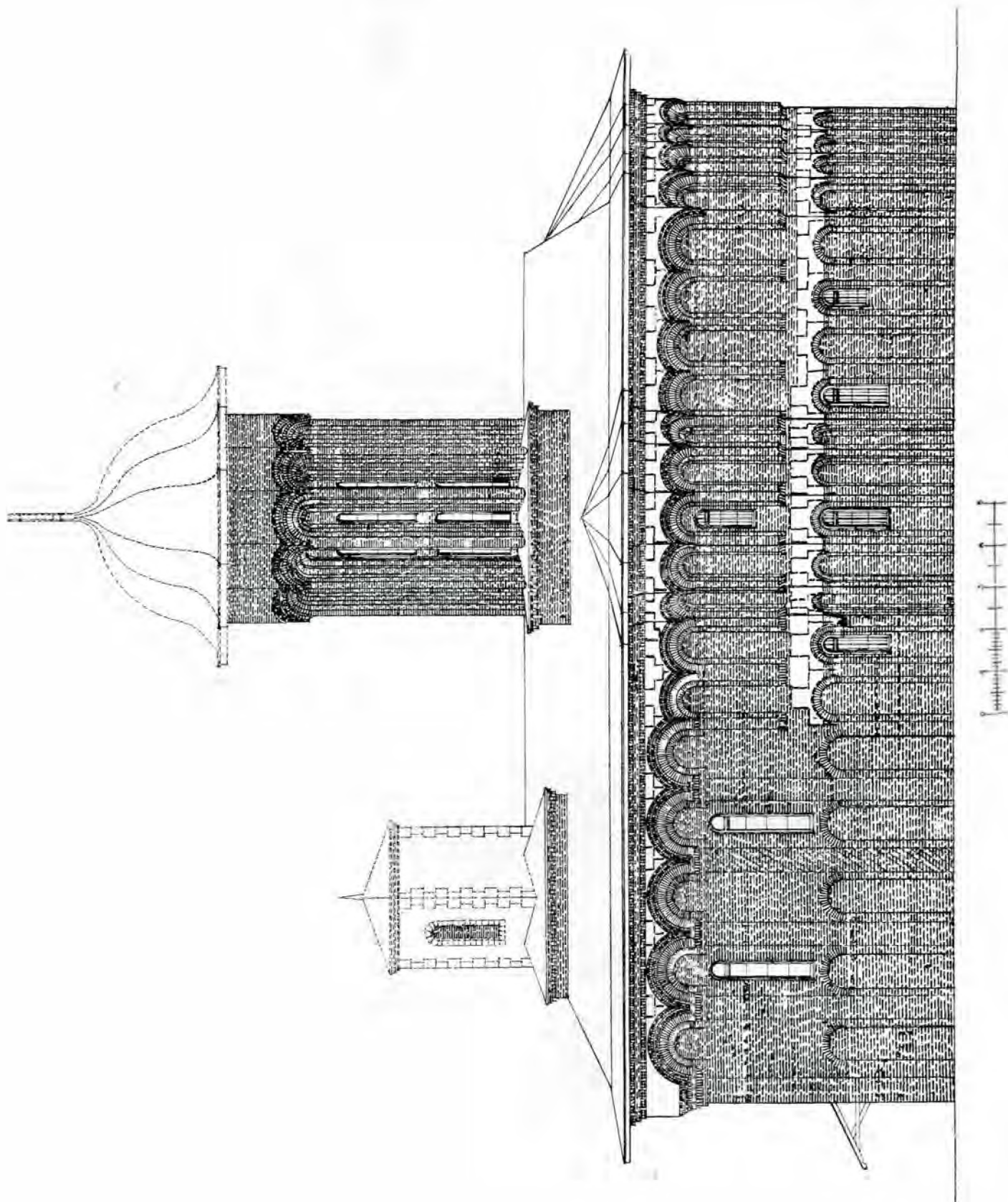

INRĂURIREA MUNTELUI ATHOS

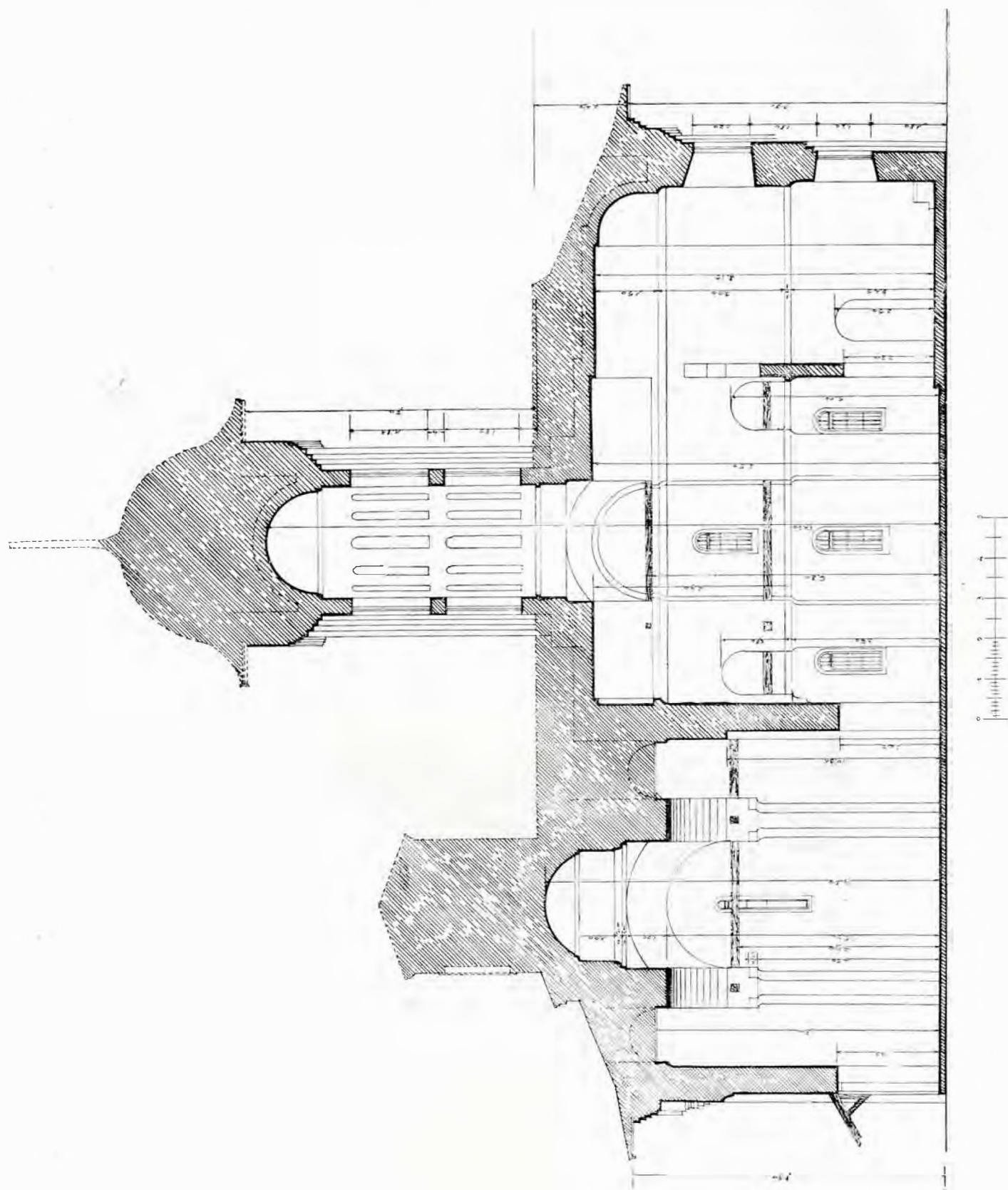

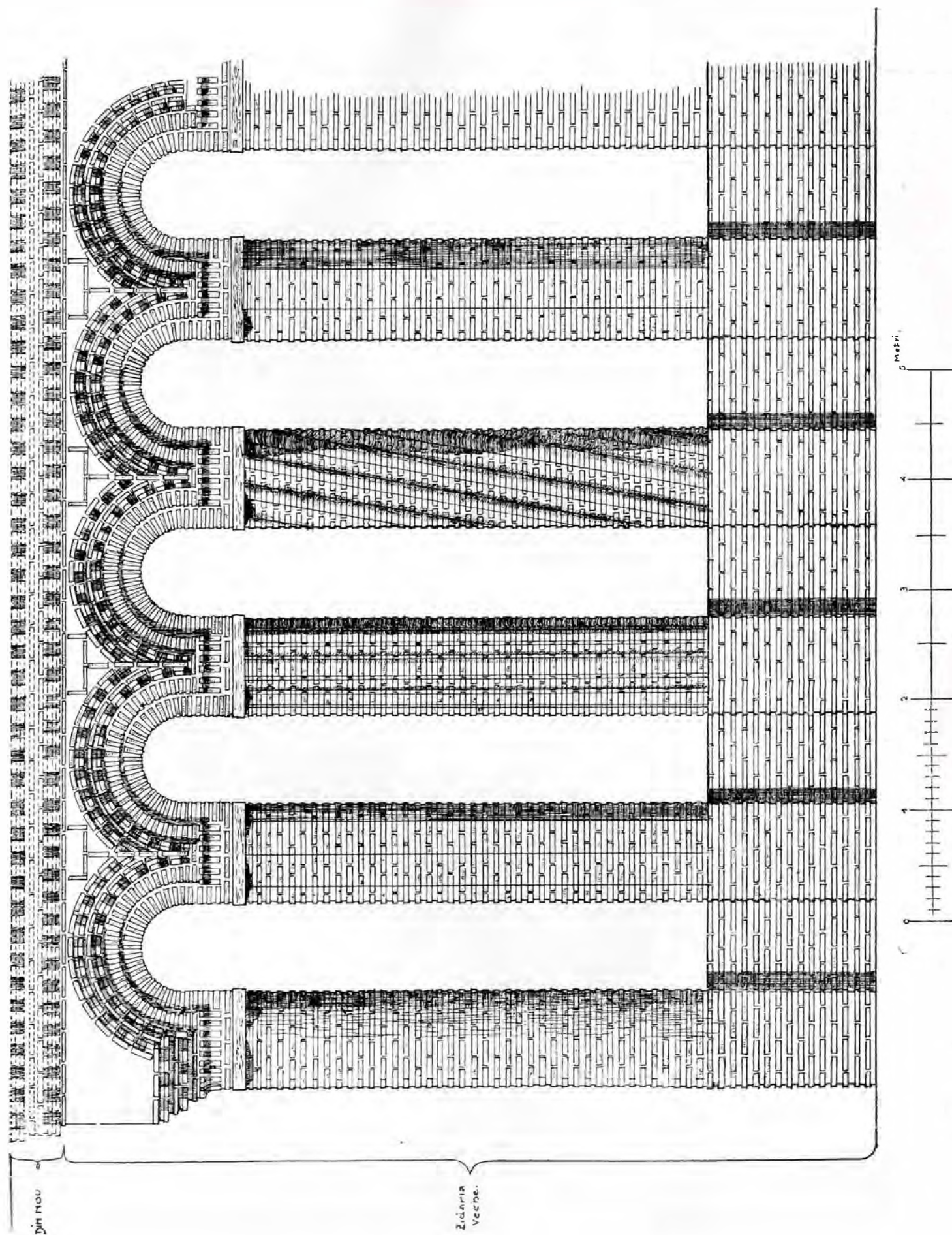
INRÂURIREA MUNTELUI ATHOS

INRĂURIREA MUNTELUI ATHOS

INRÂURIREA MUNTELUI ATHOS

INRÂURIREA MUNTELUI ATHOS

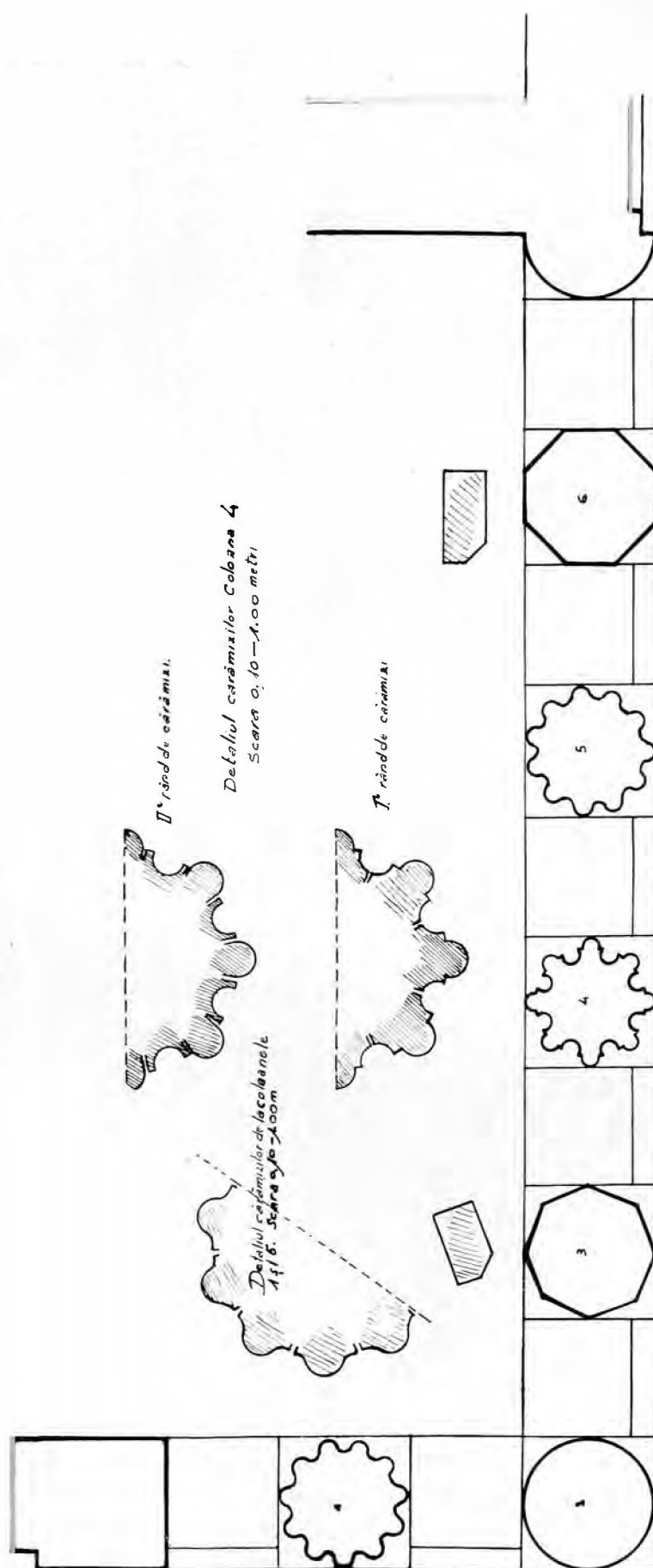

Fig. 99.— Detaliul planului de la pridvor spre miază-zi.

INRĂURIREA MUNTELUI ATHOS

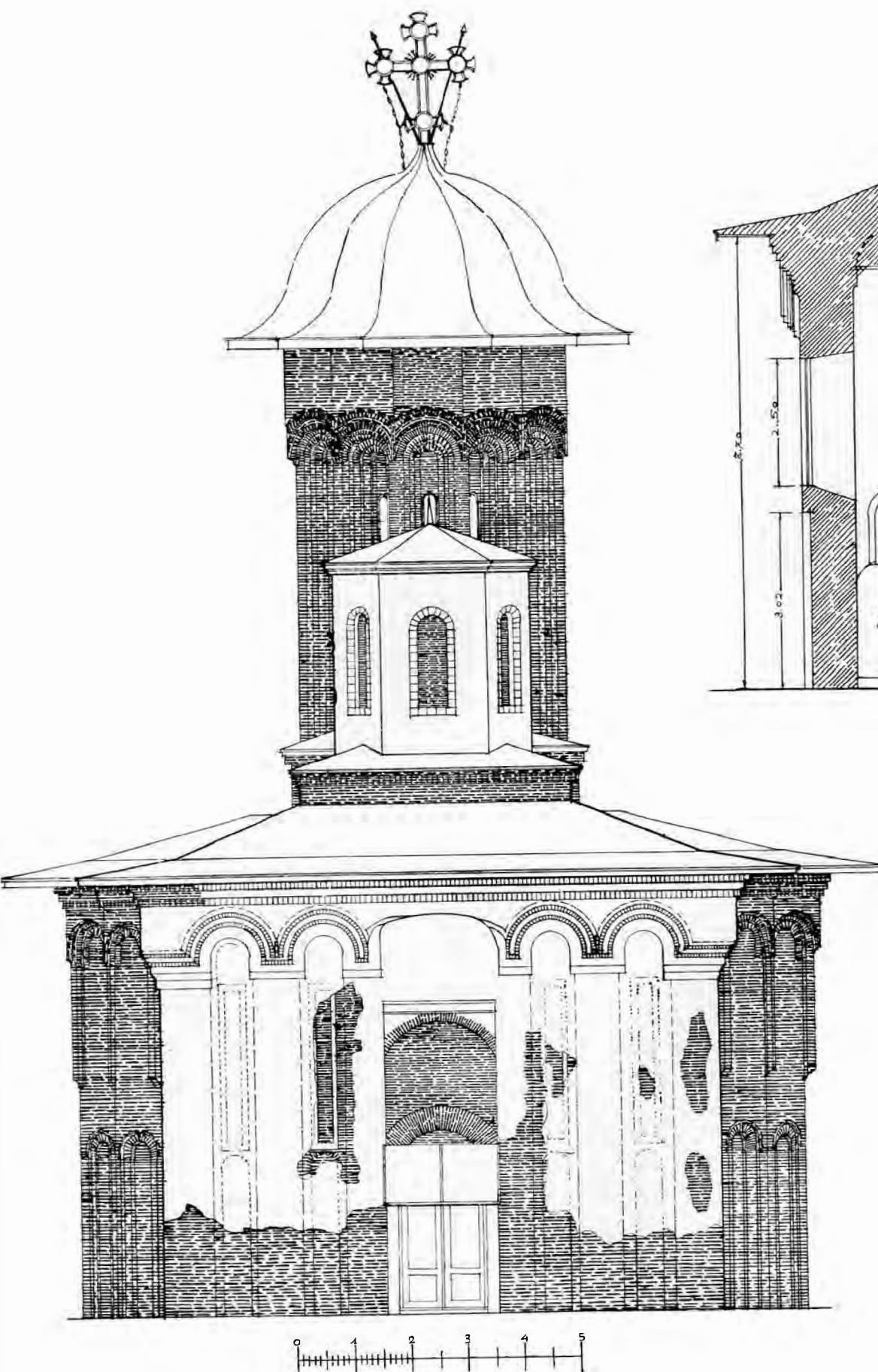

Fig. 100.— Fațada principală a bisericii de la fosta

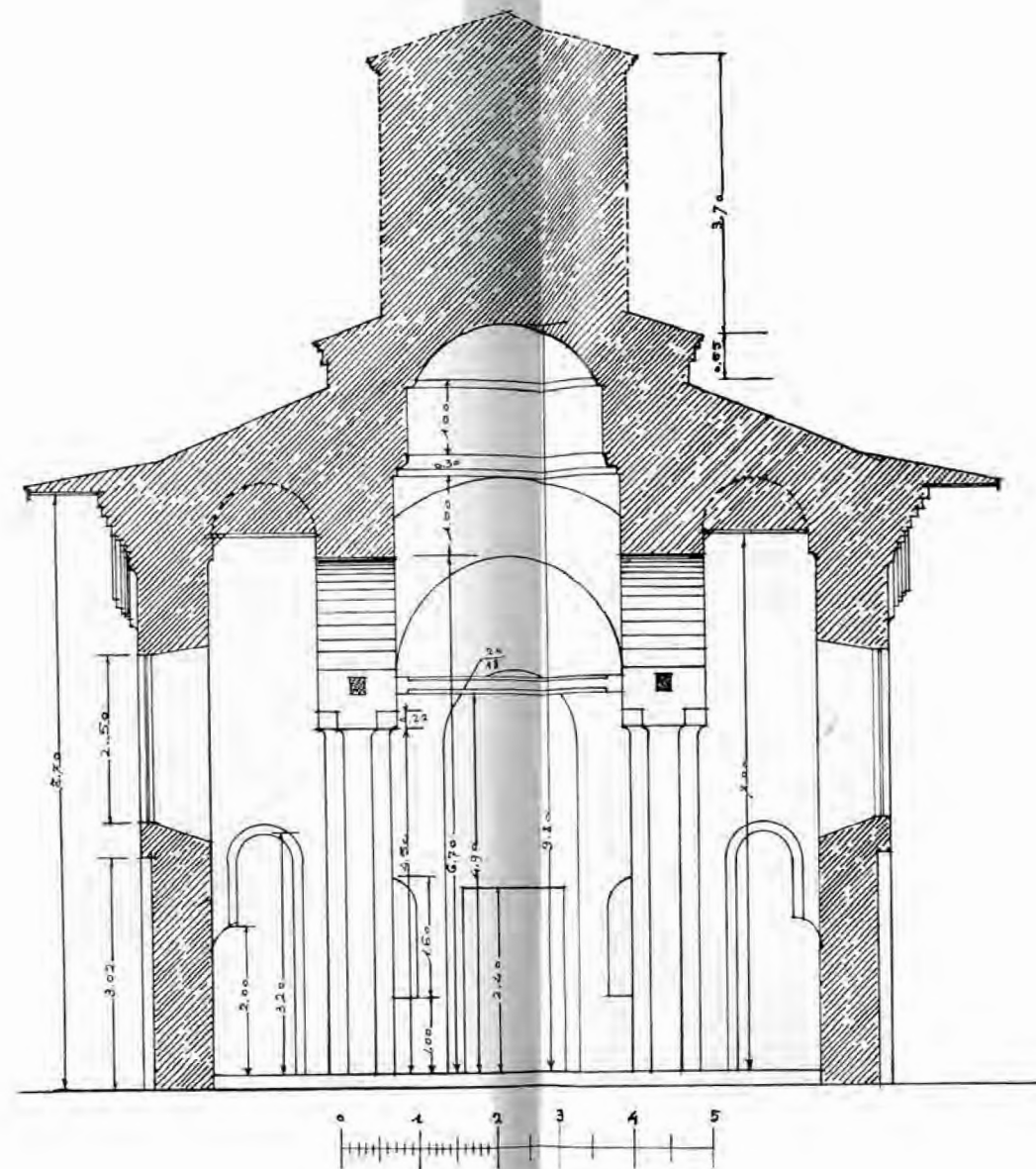

Fig. 101.— Secțiune transversală prin pronaosul bisericii fostei Mănăstiri Snagov.

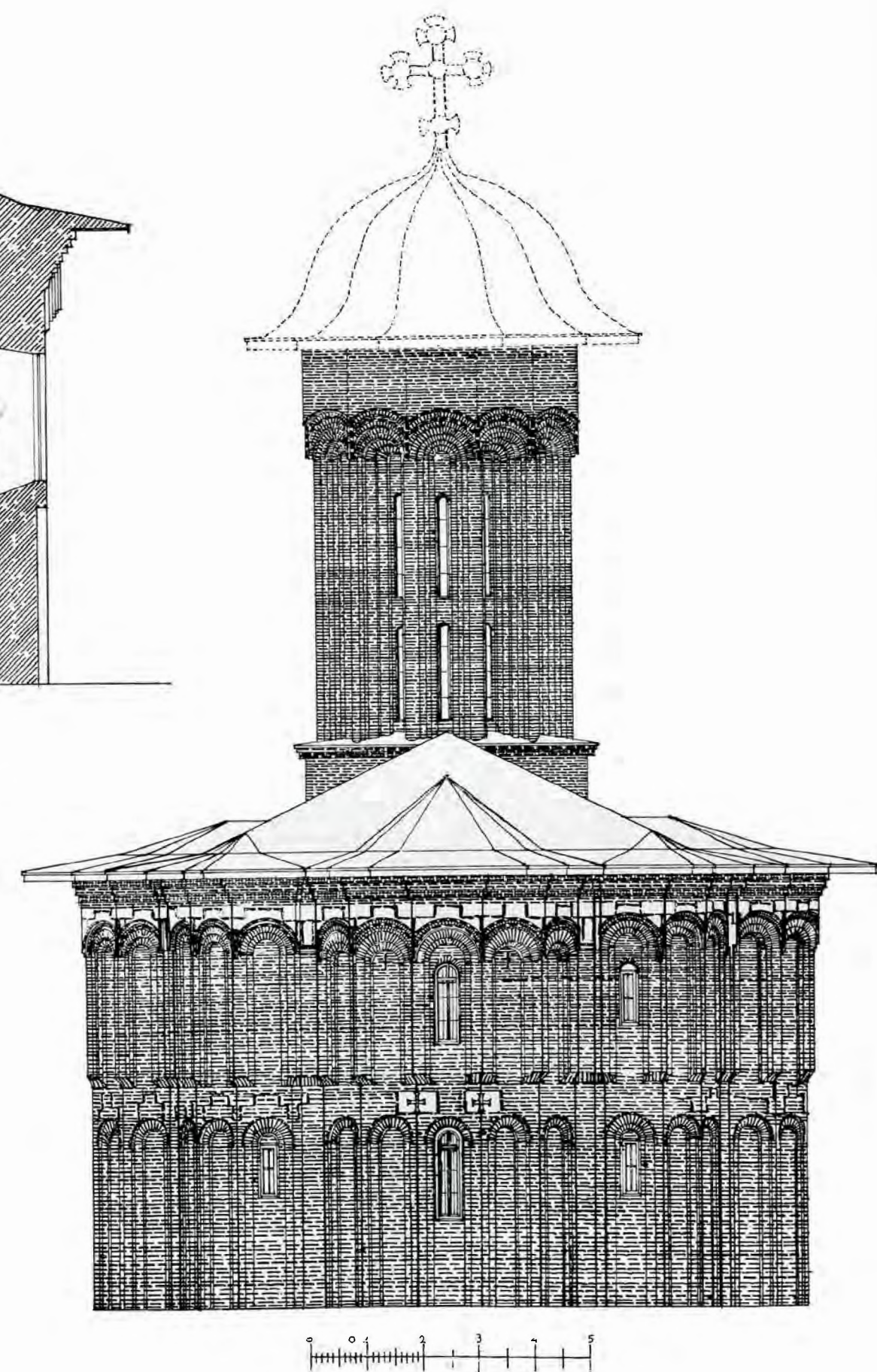

Fig. 102.— Fațada spre altar a bisericii de la fosta

INRÂURIREA MUNTELUI ATHOS

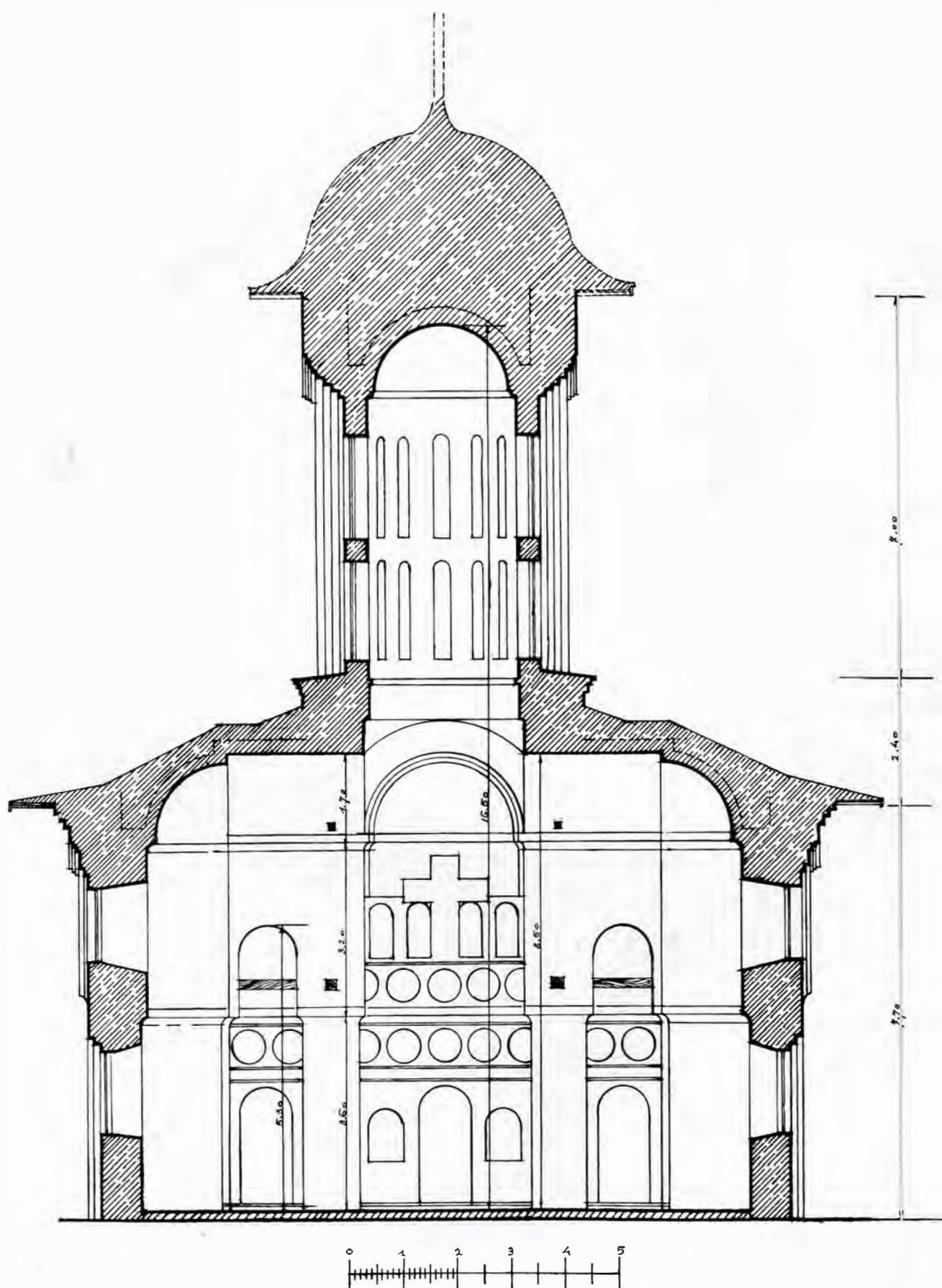

Fig. 103.— Secția transversală prin naos a bisericei

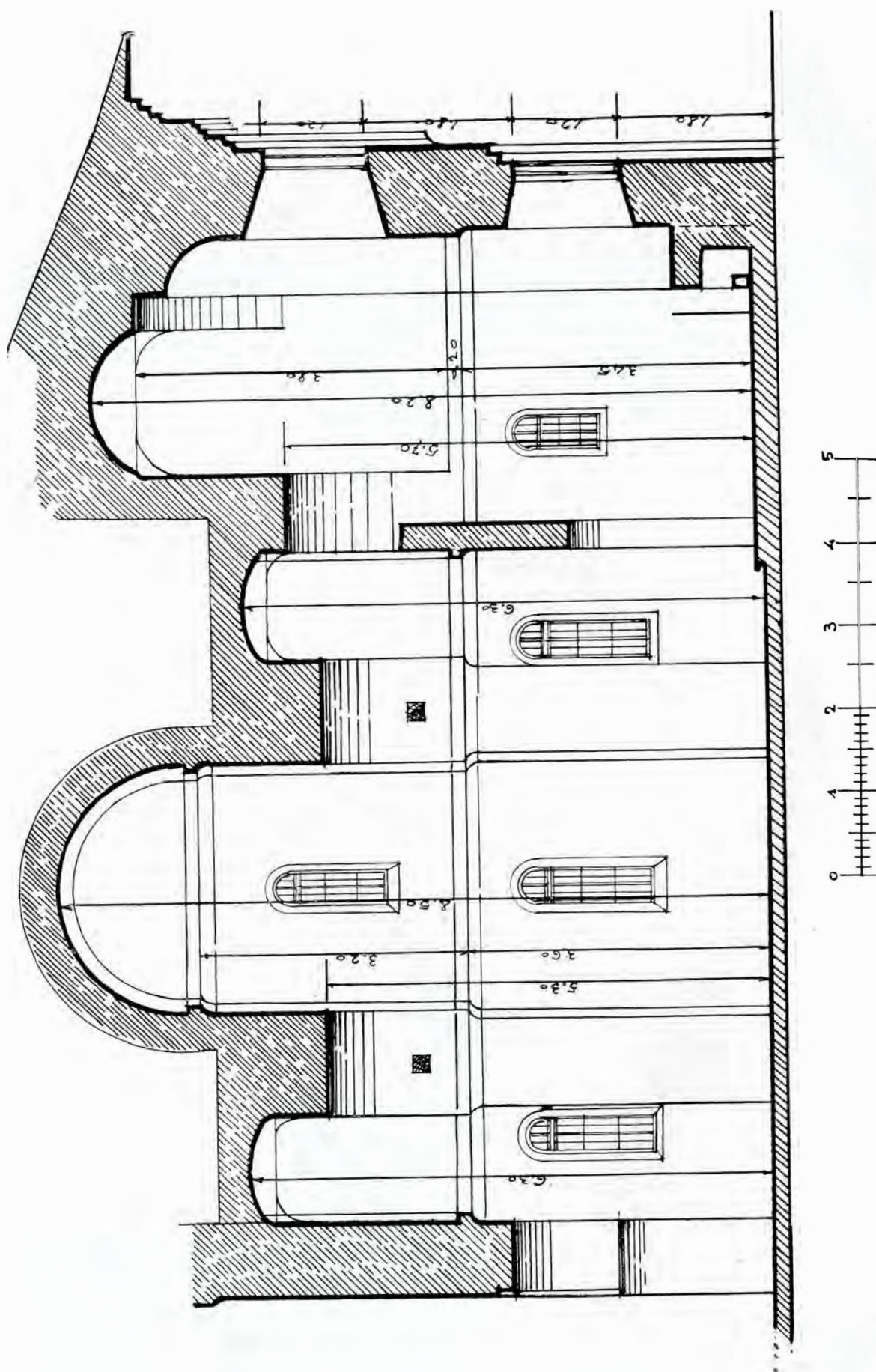

Fig. 104.— Secția longitudinală prin partea laterală a naosului și

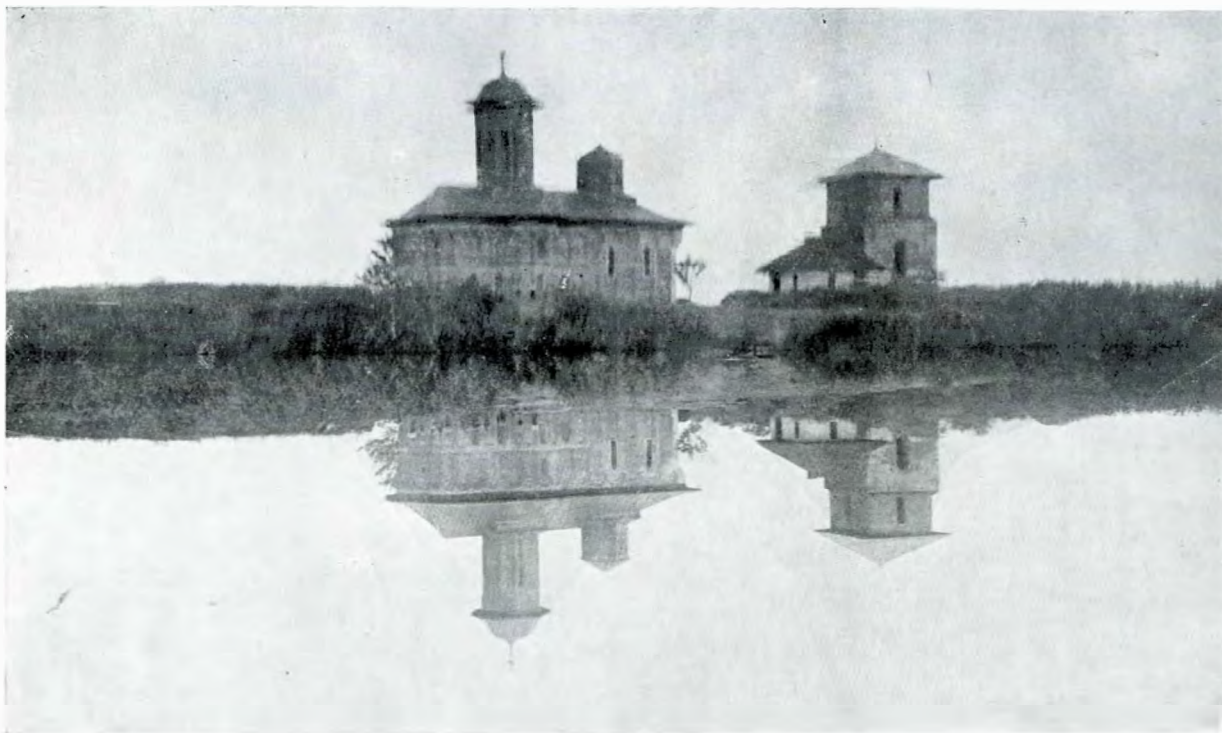
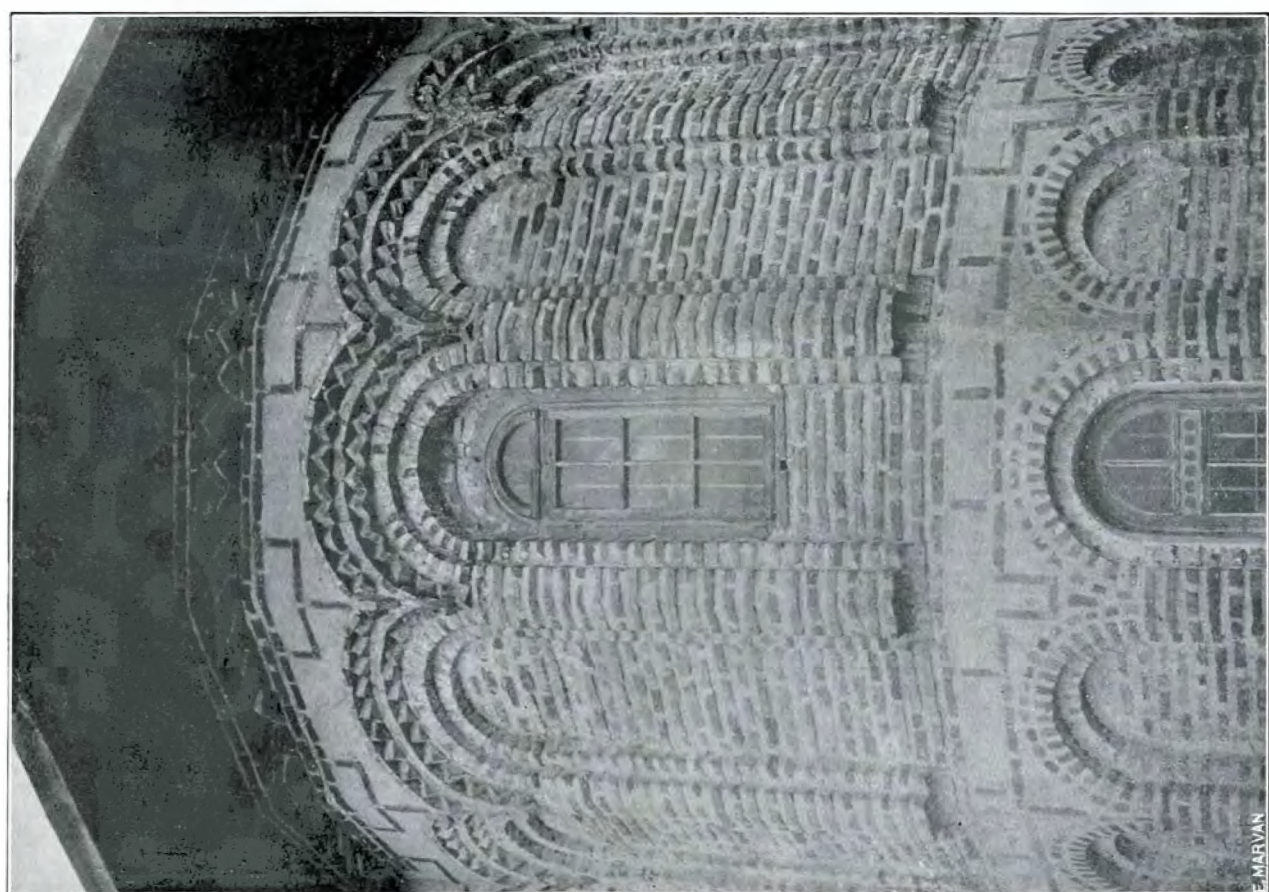
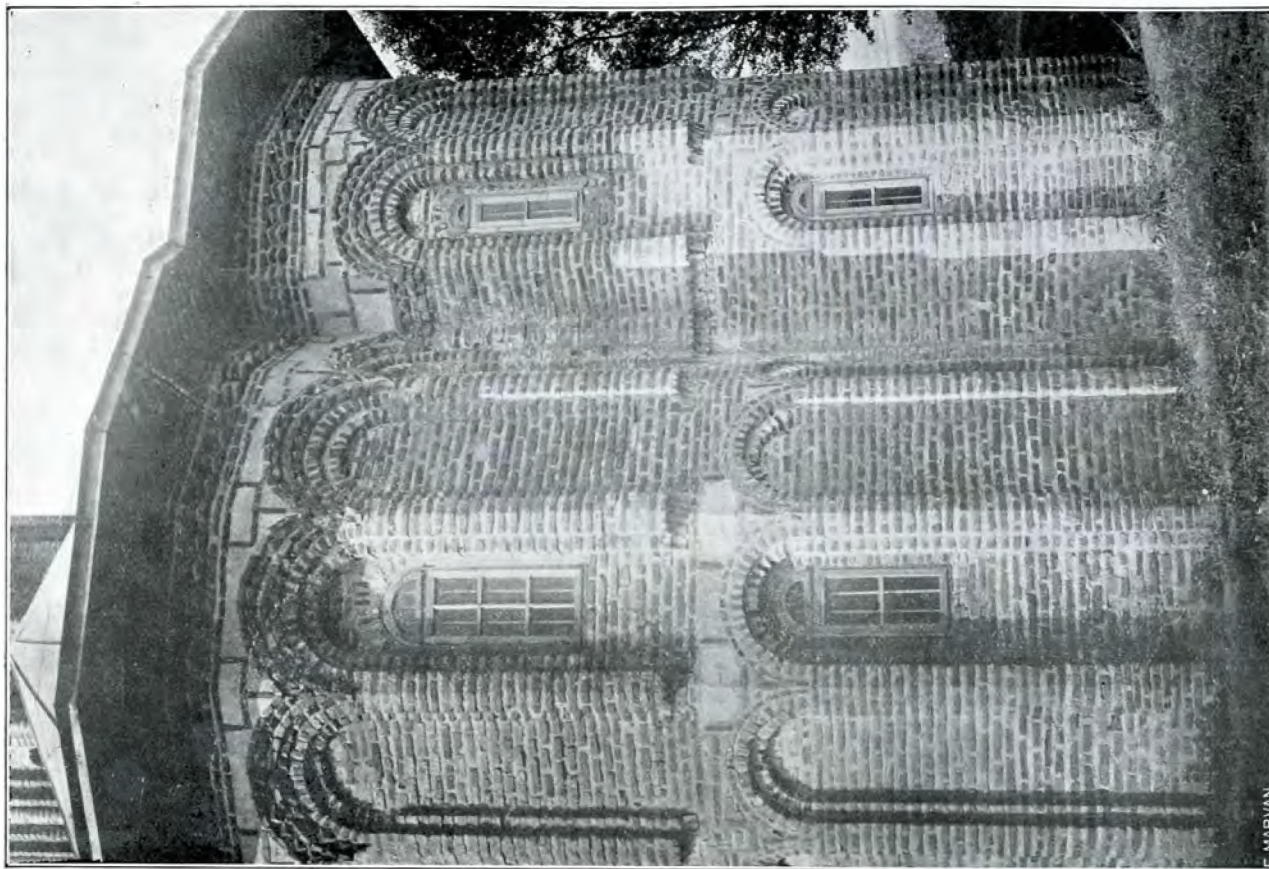

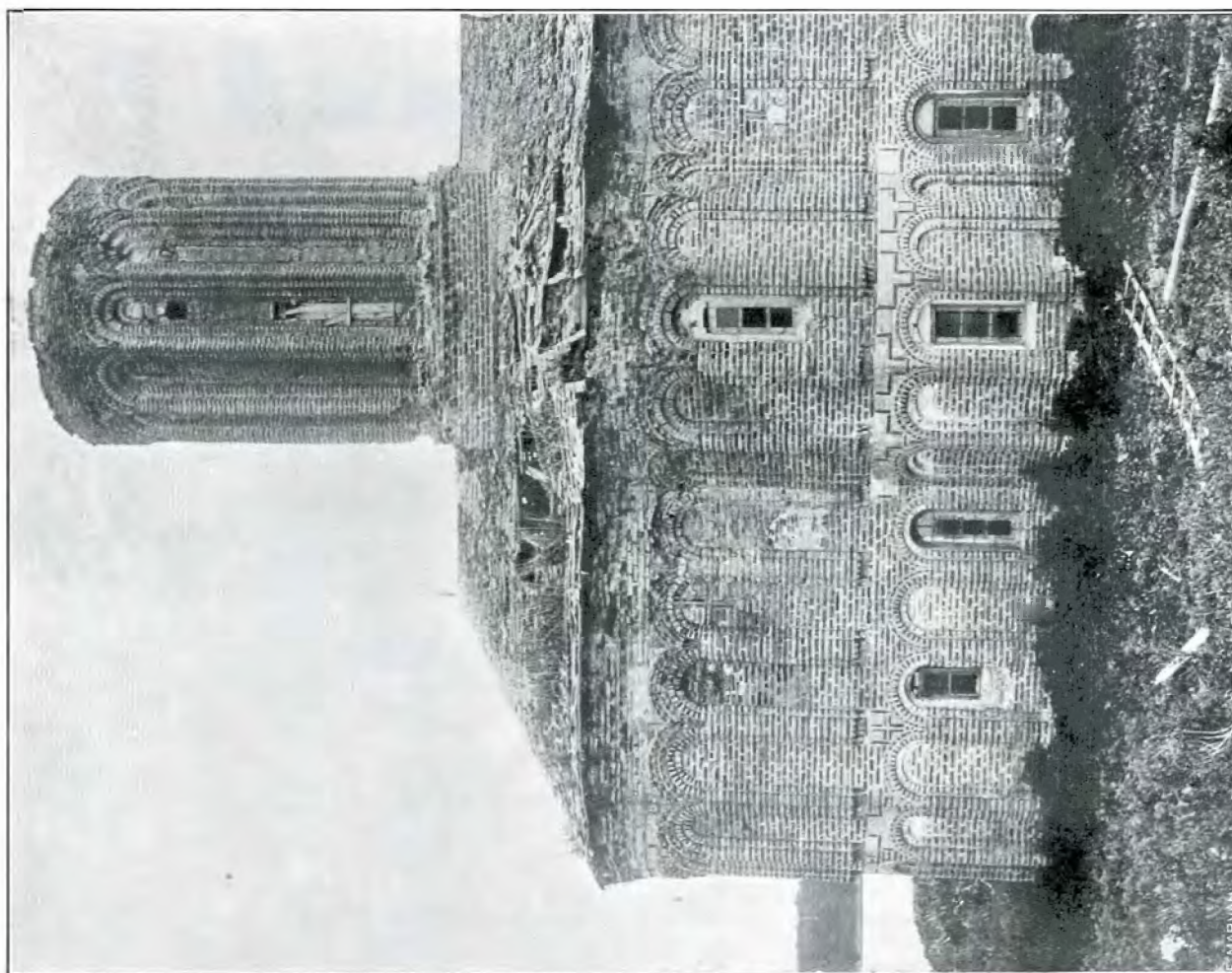
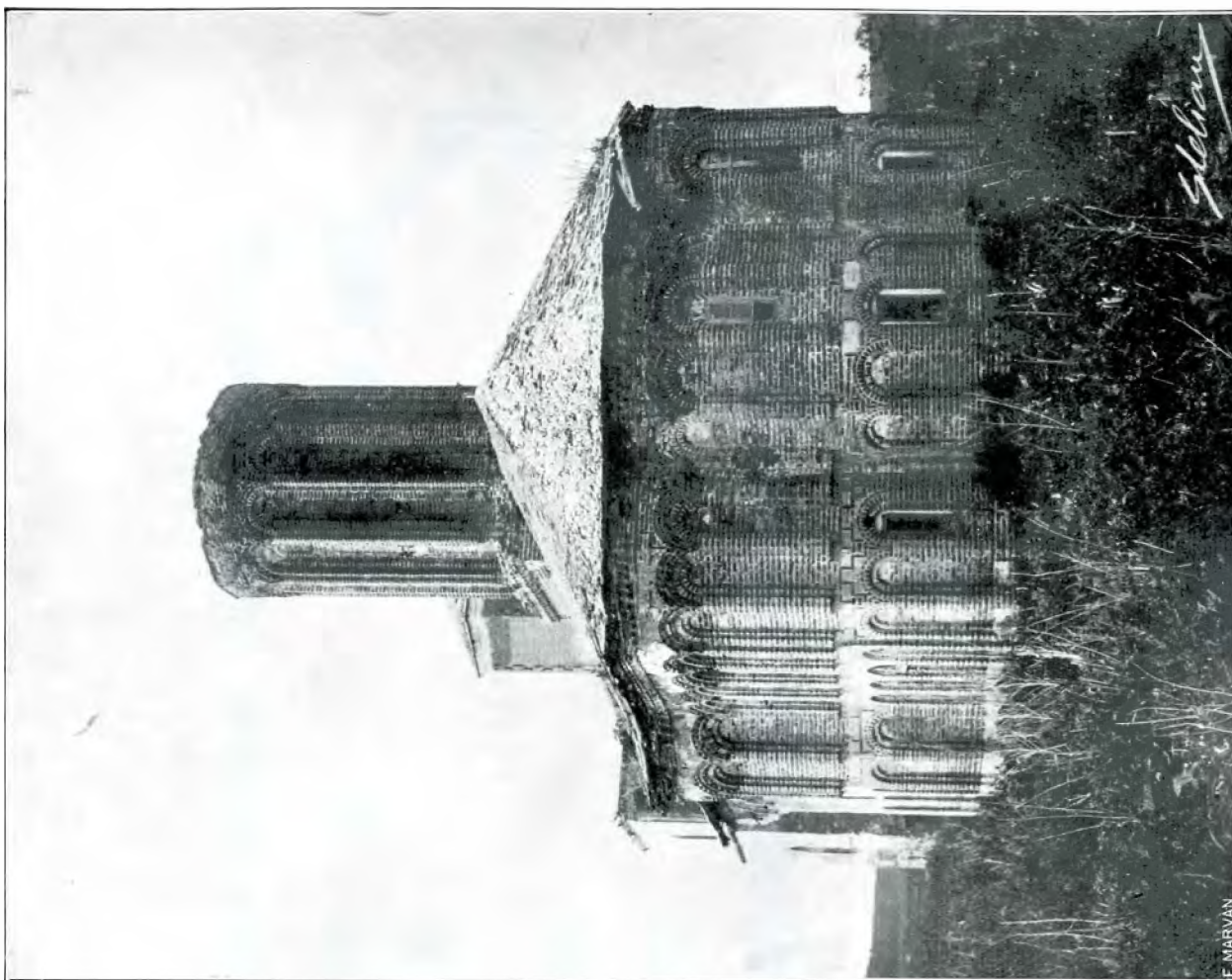
Fig. 105.— Vedere generală a fostei Mănăstiri Snagov.

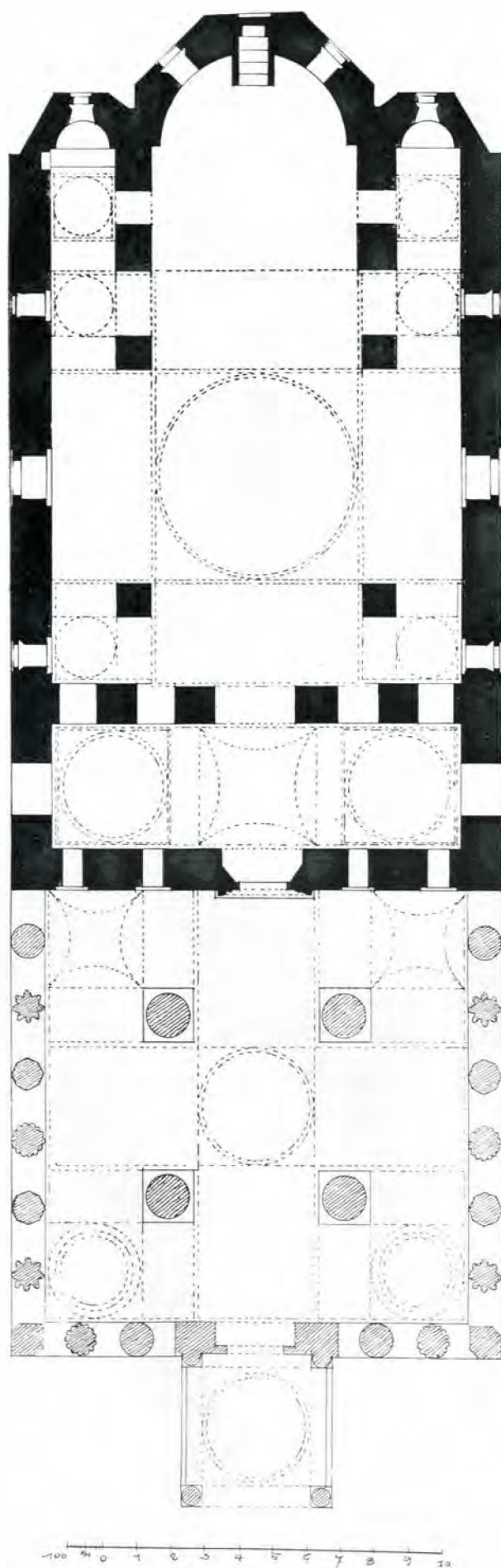

INRĂURIREA MUNTELUI ATHOS

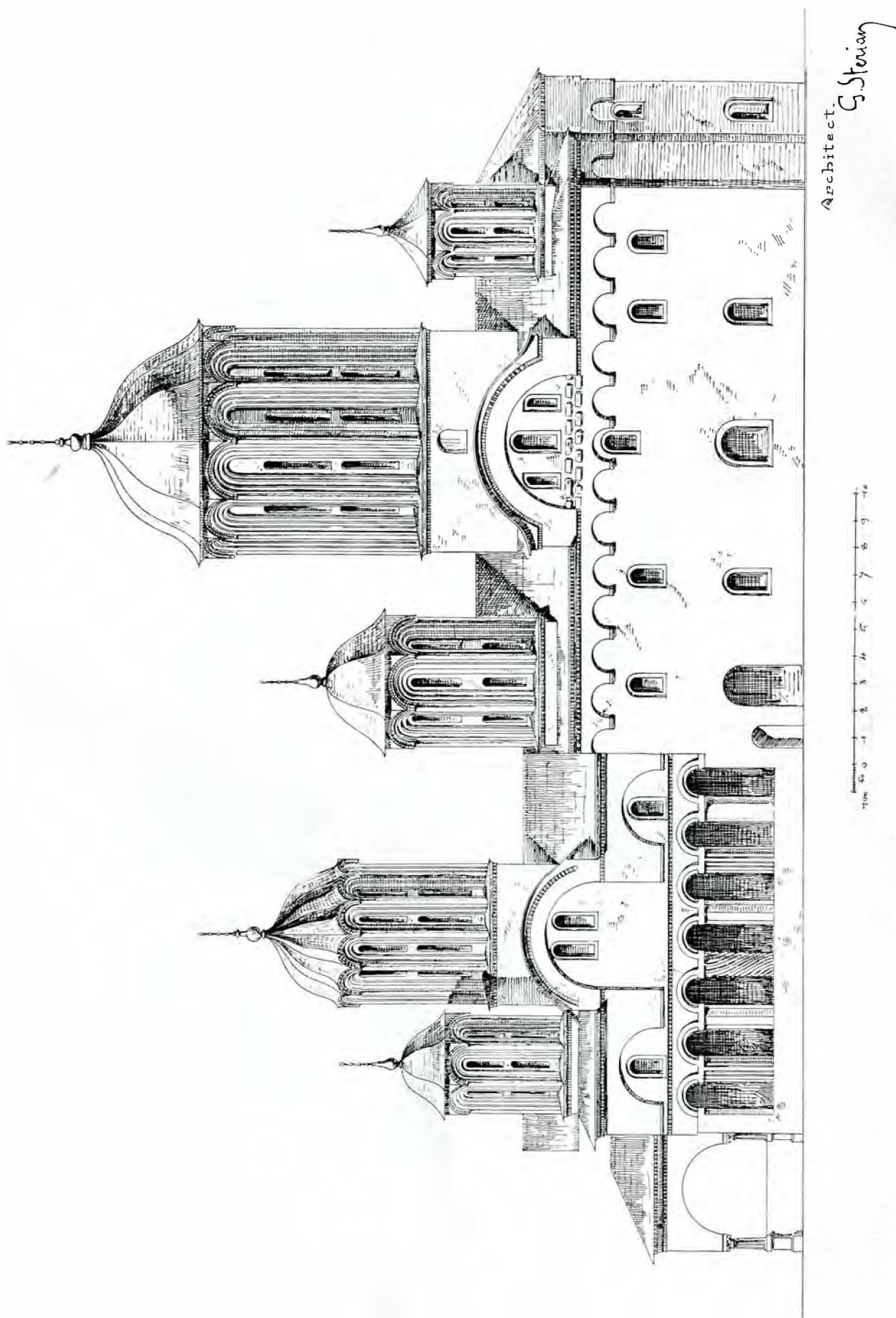
INRĂURIREA MUNTELUI ATHOS

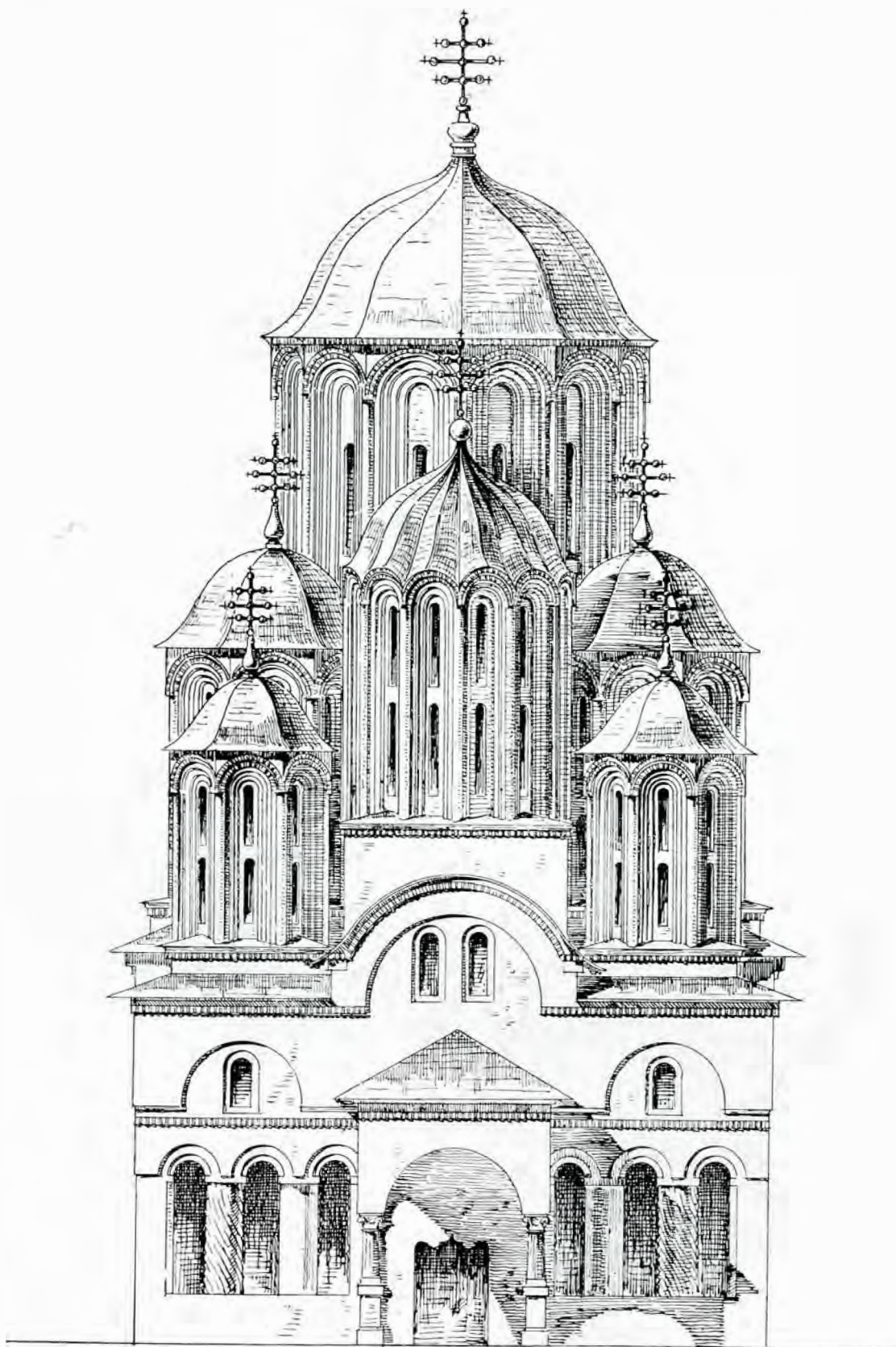

Architect.

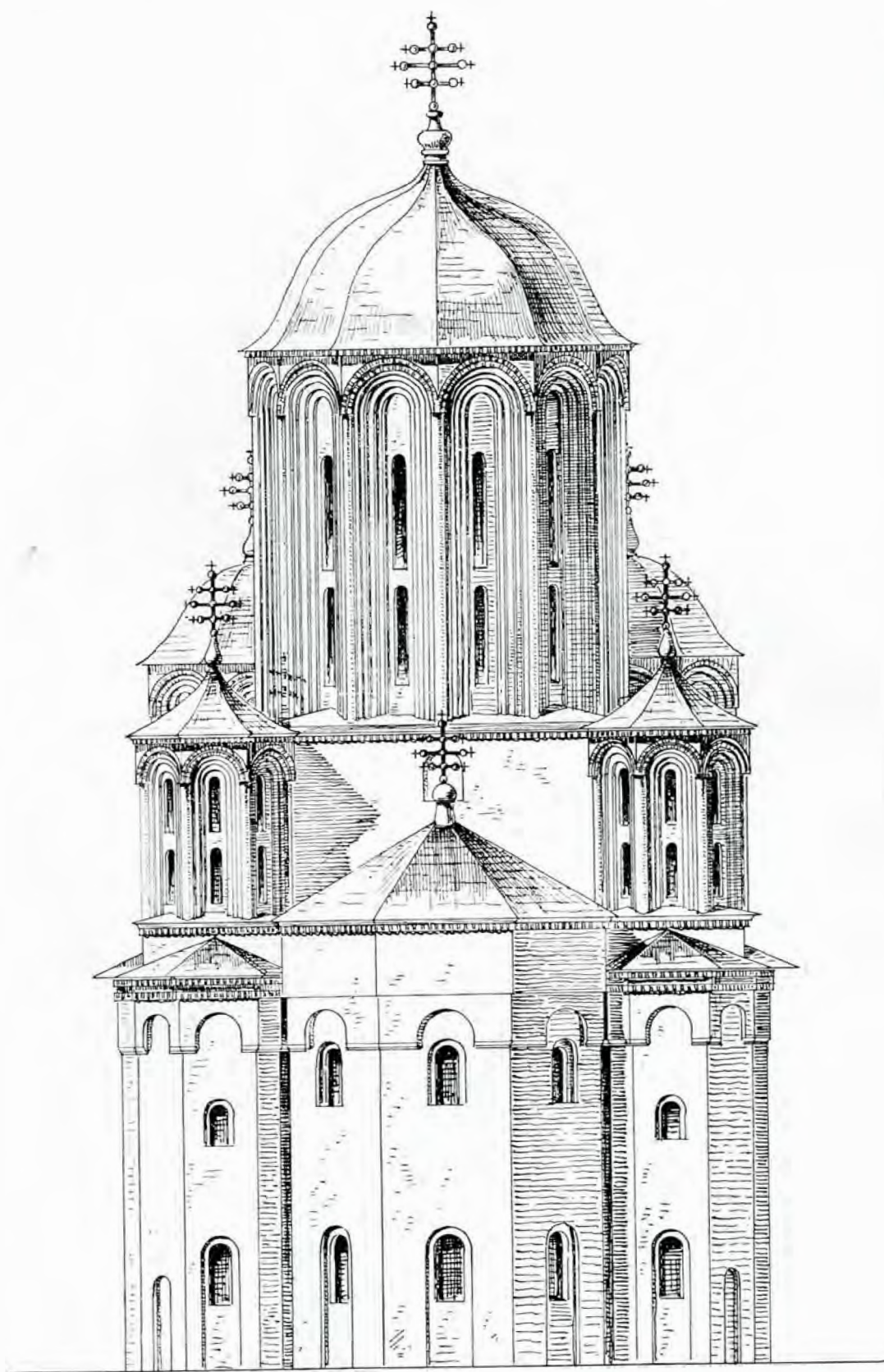
G. Stenay

Architect
G. Stenay

100 50 4 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Architect

G. Steney

100 50 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Fig. 115.— Vedere generală a vechei Mitropolii din Târgoviște.

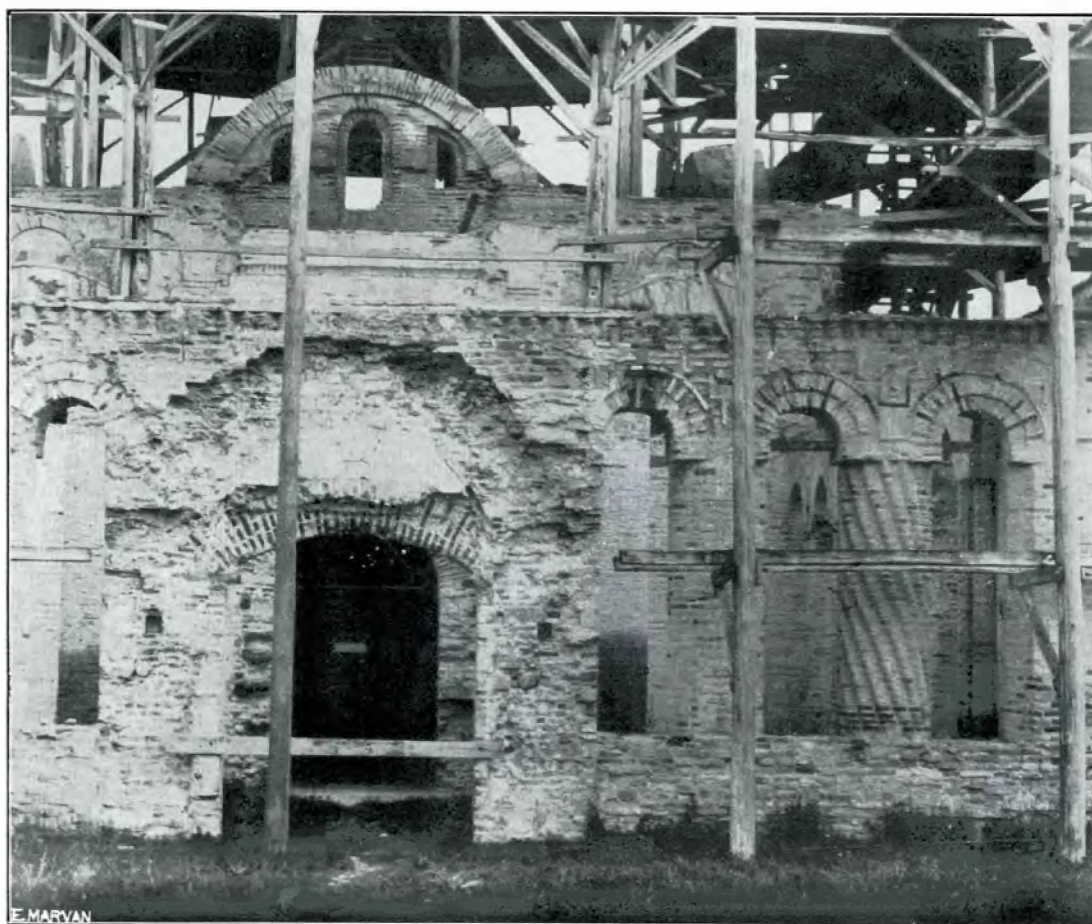
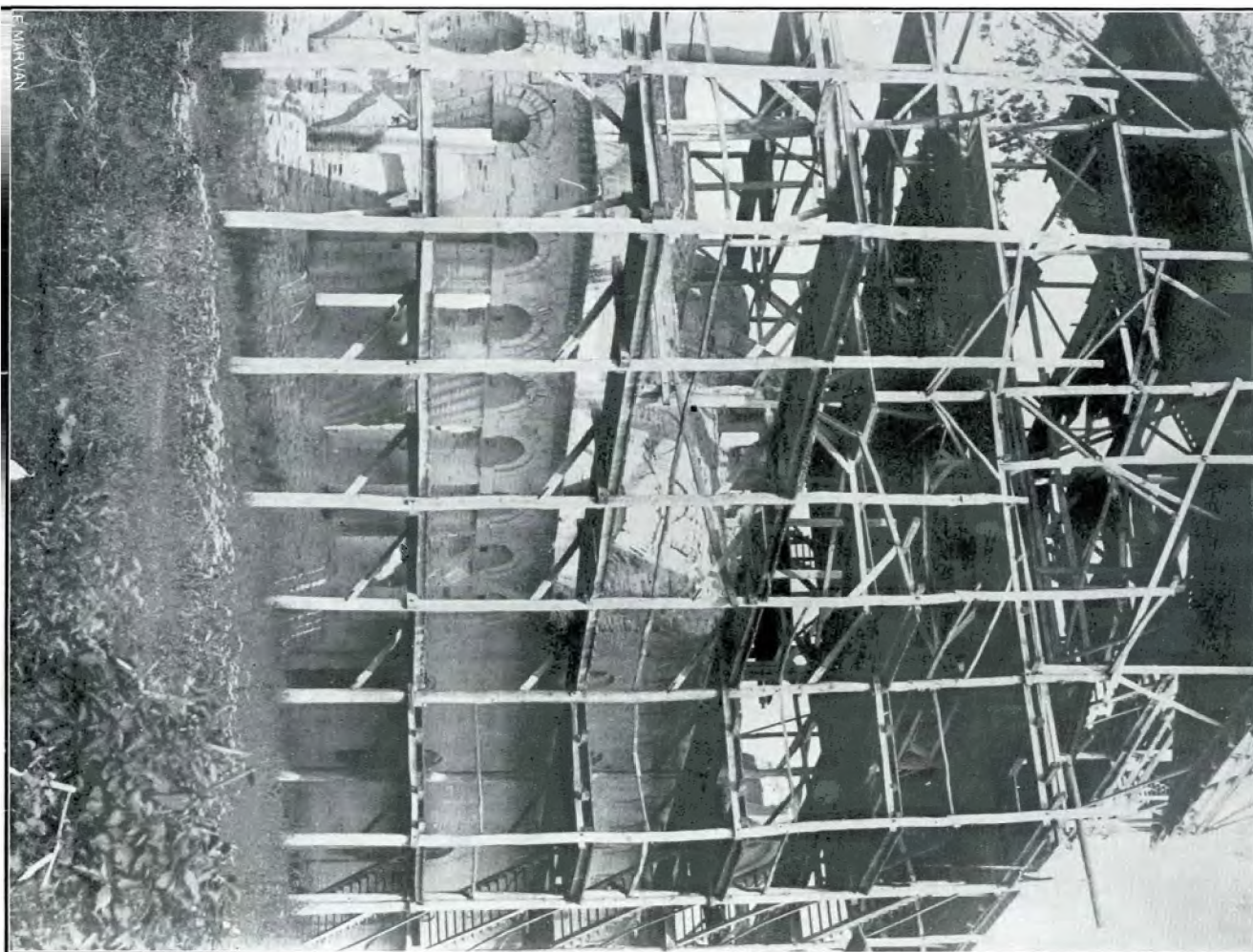
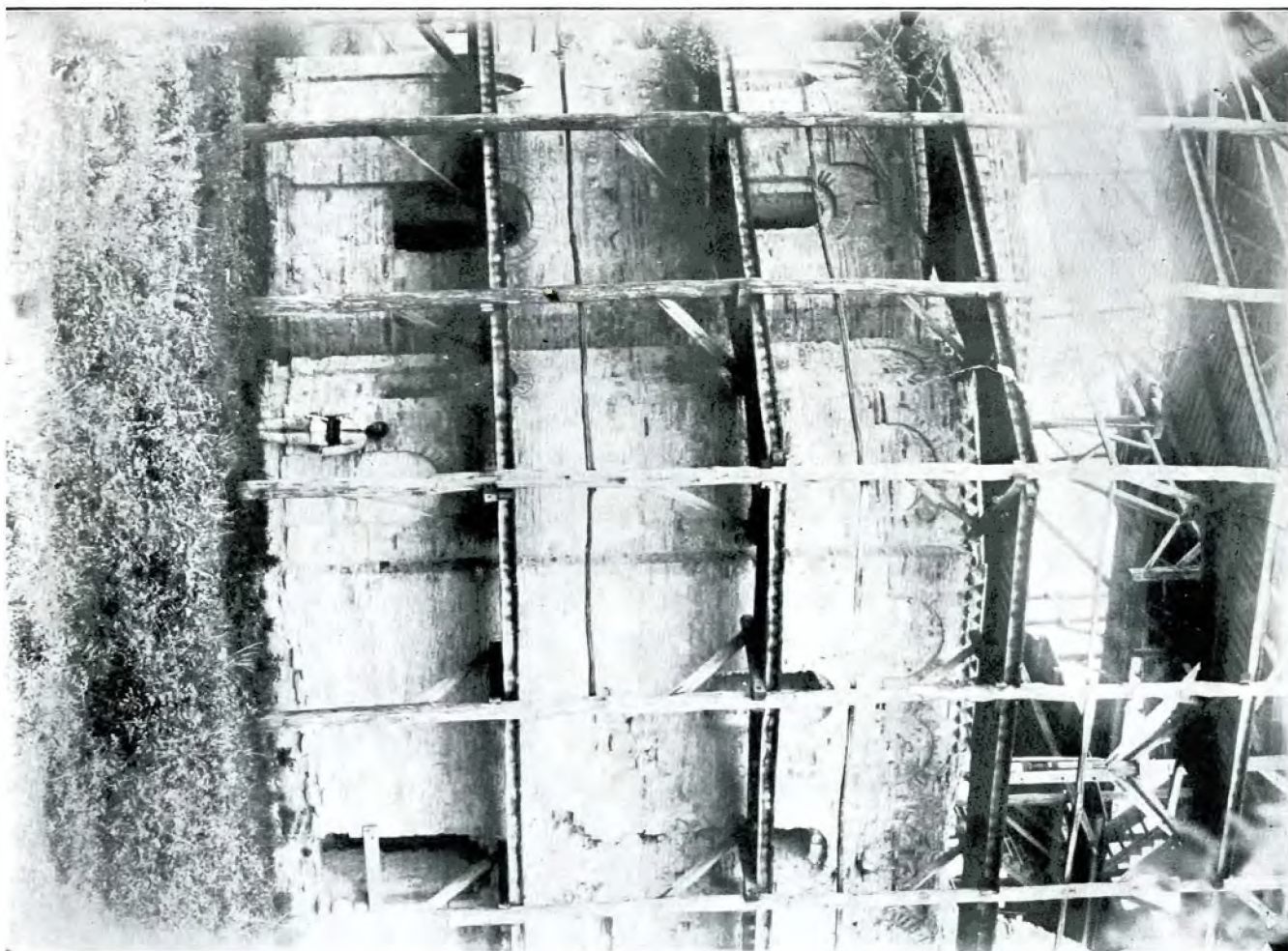

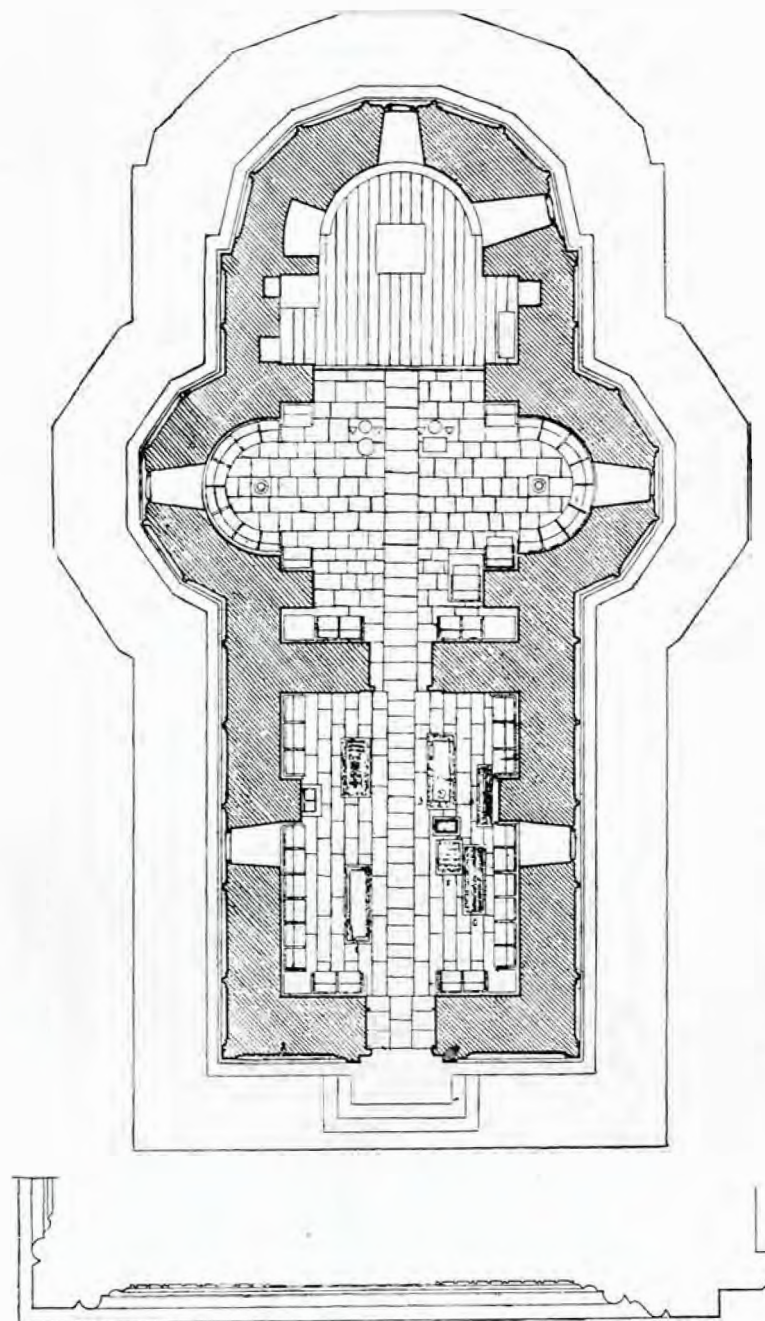
Fig. 116.— Vedere a vechei Mitropolii din Târgoviște în timpul dărâmării ei

117.— Detalii de la vechea Mitropolie din Târgoviște în timpul dărâmării ei de către arhitectul A. Lecomte du Nouy.

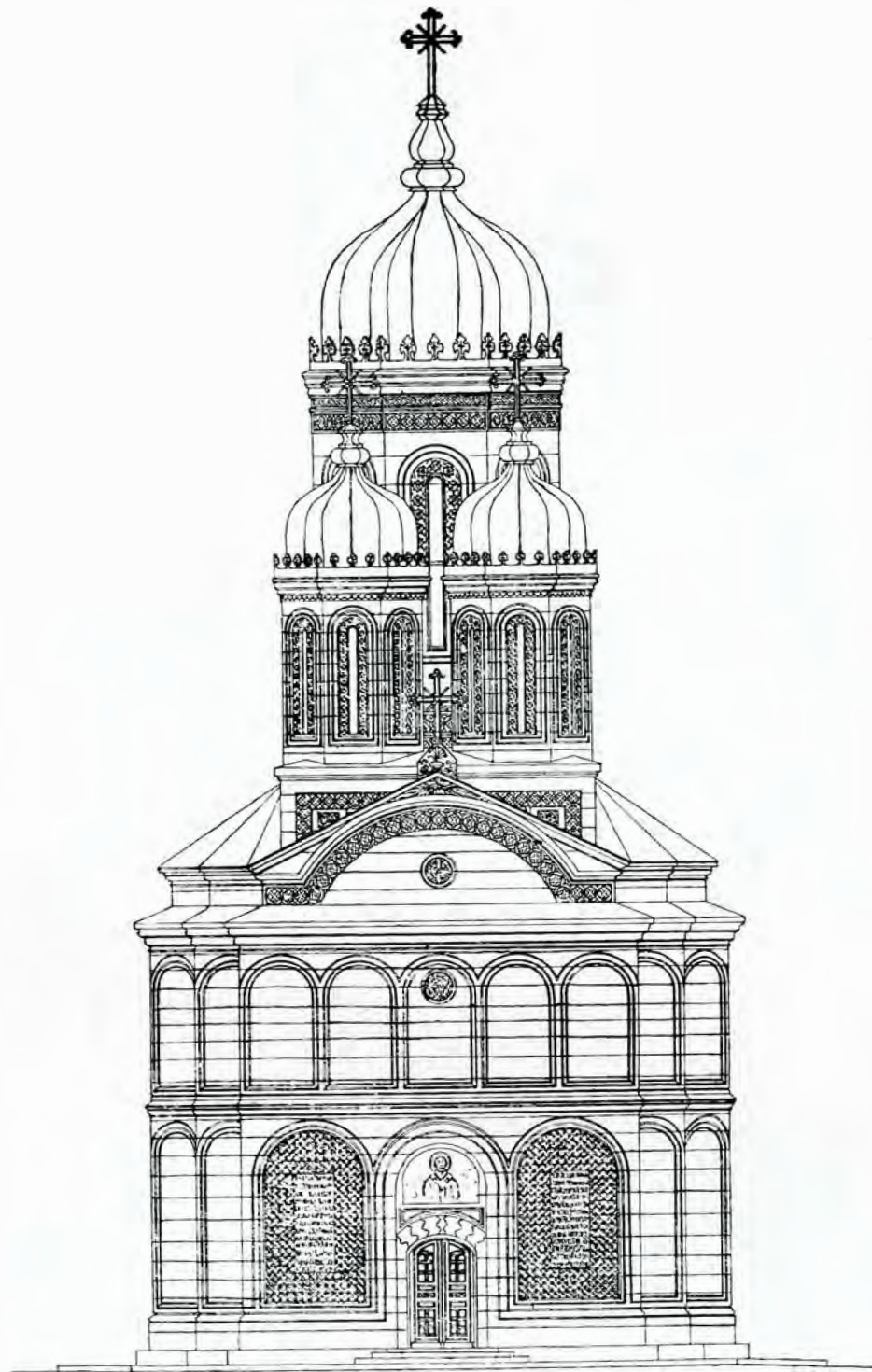

INRÂURIREA ARMENEASCĂ

Scara planului
Scara detaliului

DETALIUL ZIDURII A

The Pope

INRAURIREA ARMENEASCĂ

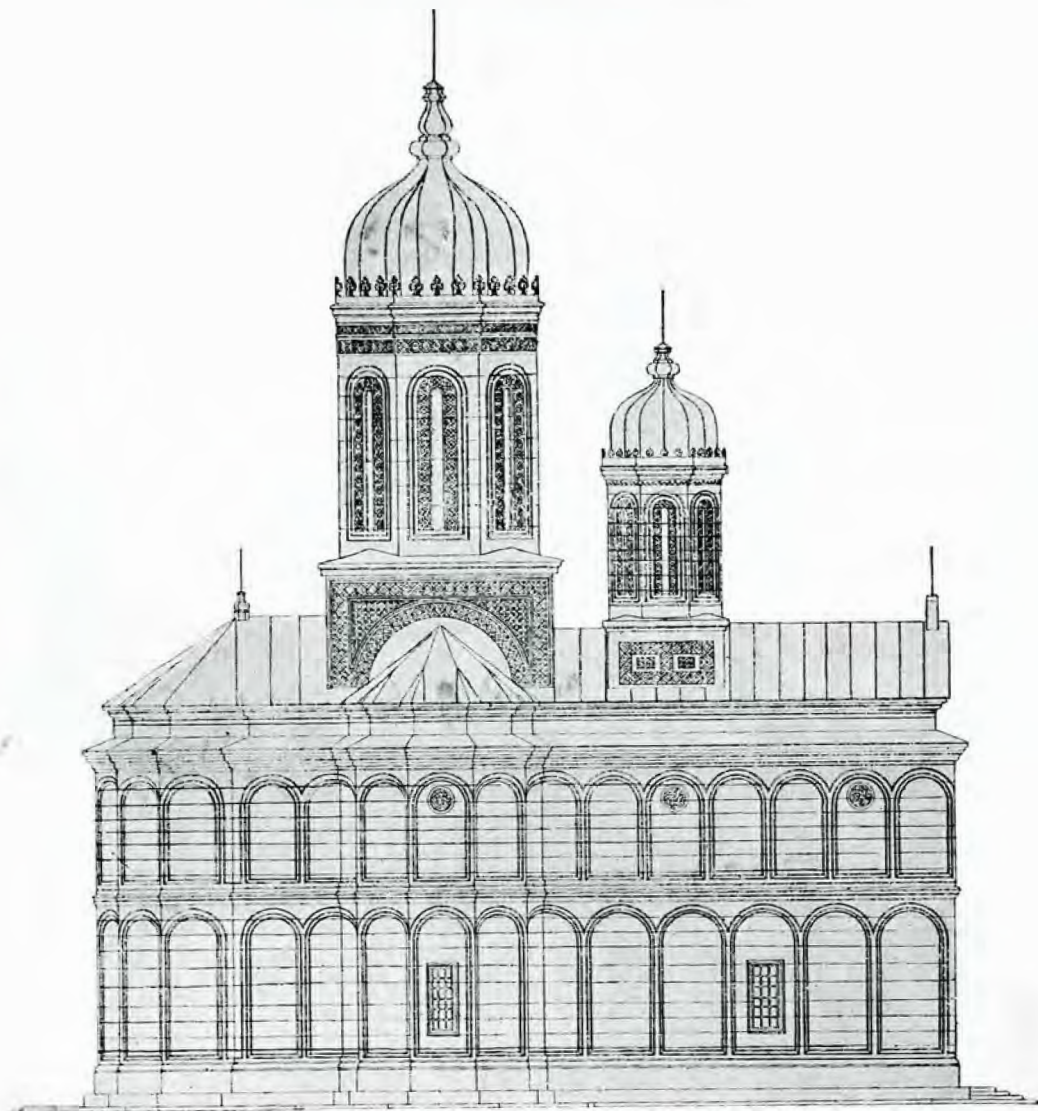

Fig. 121.— Fațada laterală a bisericii de la Mănăstirea Dealu.
Relevu arh. Ilie Popescu.

ÎNRĂURIREA ARMENEASCĂ

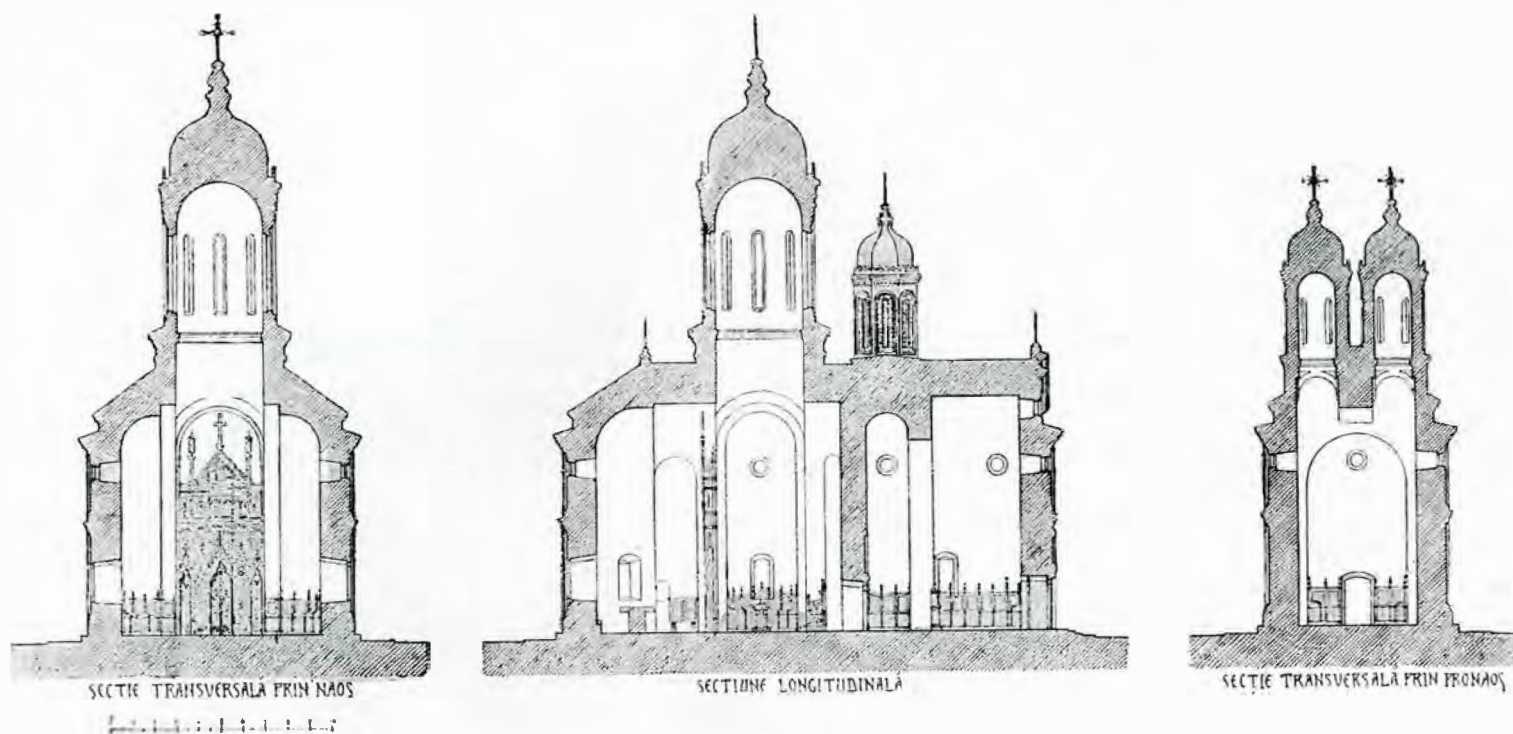

Fig. 122, 123, 124.— Secțiuni prin biserica Mănăstirii Dealu.

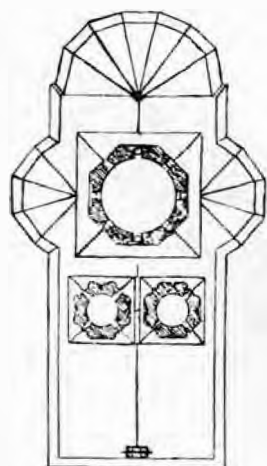

Fig. 125.— Planul învelitorii.

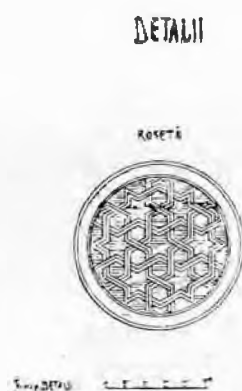

Fig. 126.— Detalii de sculptură.

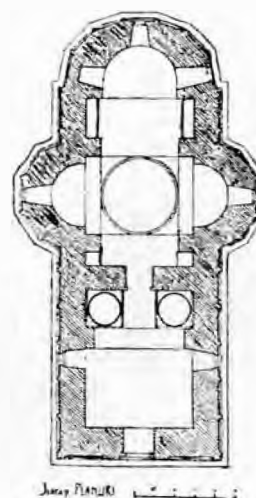
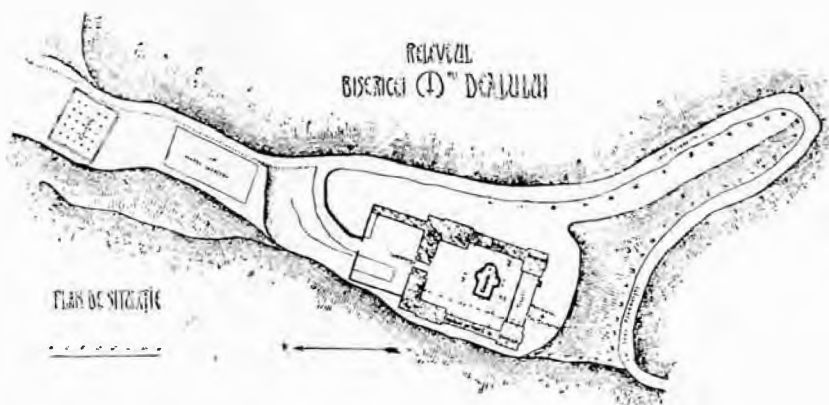
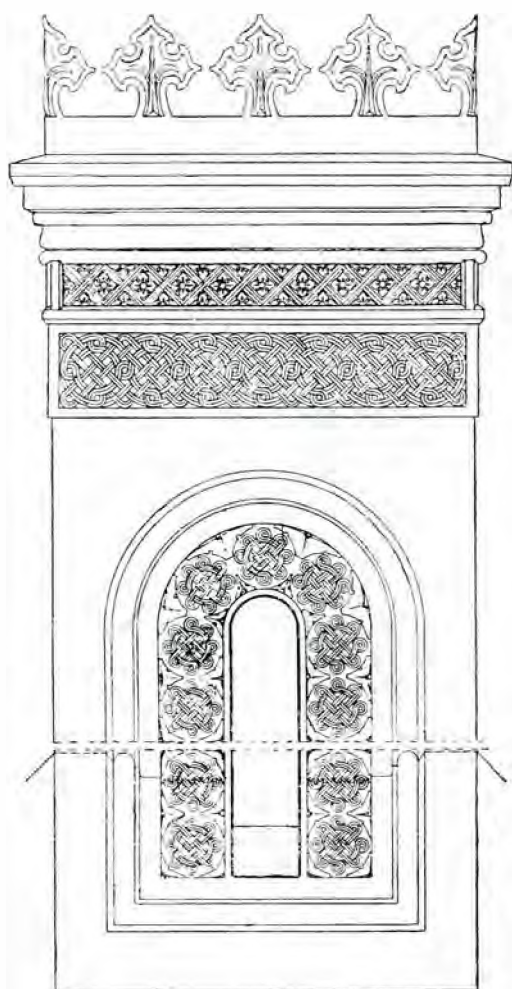

Fig. 127.— Planul bolților.

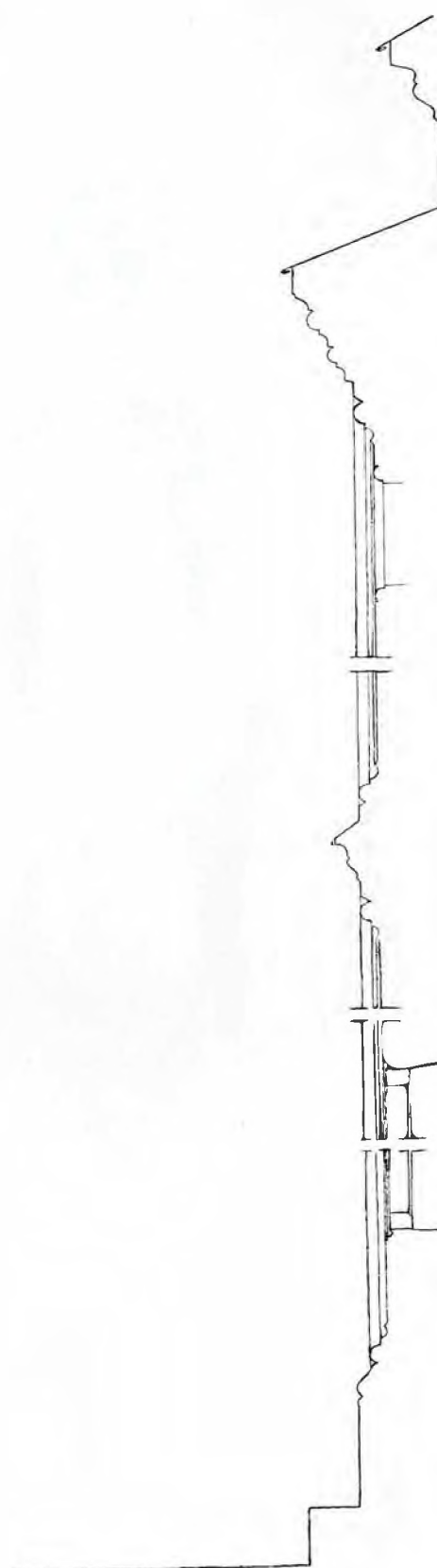
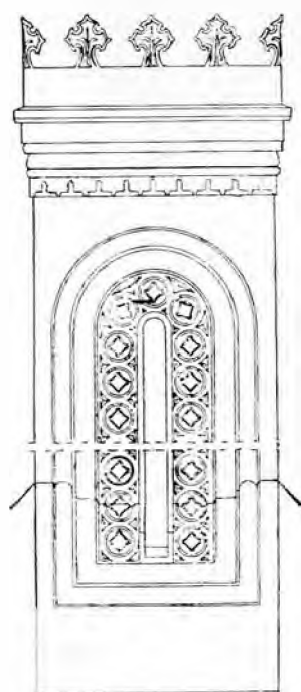

INRÂURIREA ARMENEASCĂ

DETALIUL DE LA TURLA MARE

Fig. 129.— Detaliul turlei mari.

PROFILUL ZIDULUI EXTERIOR

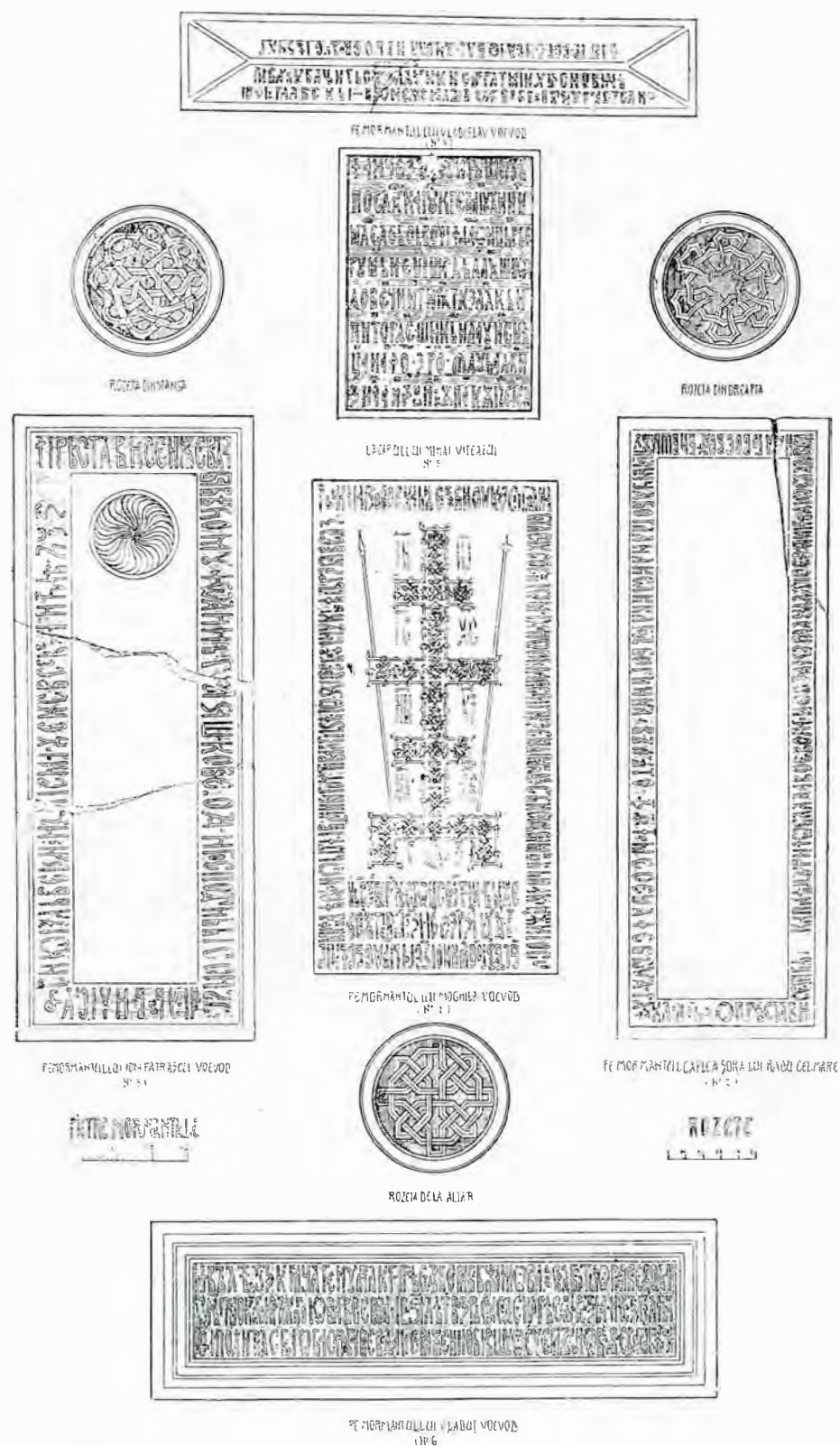
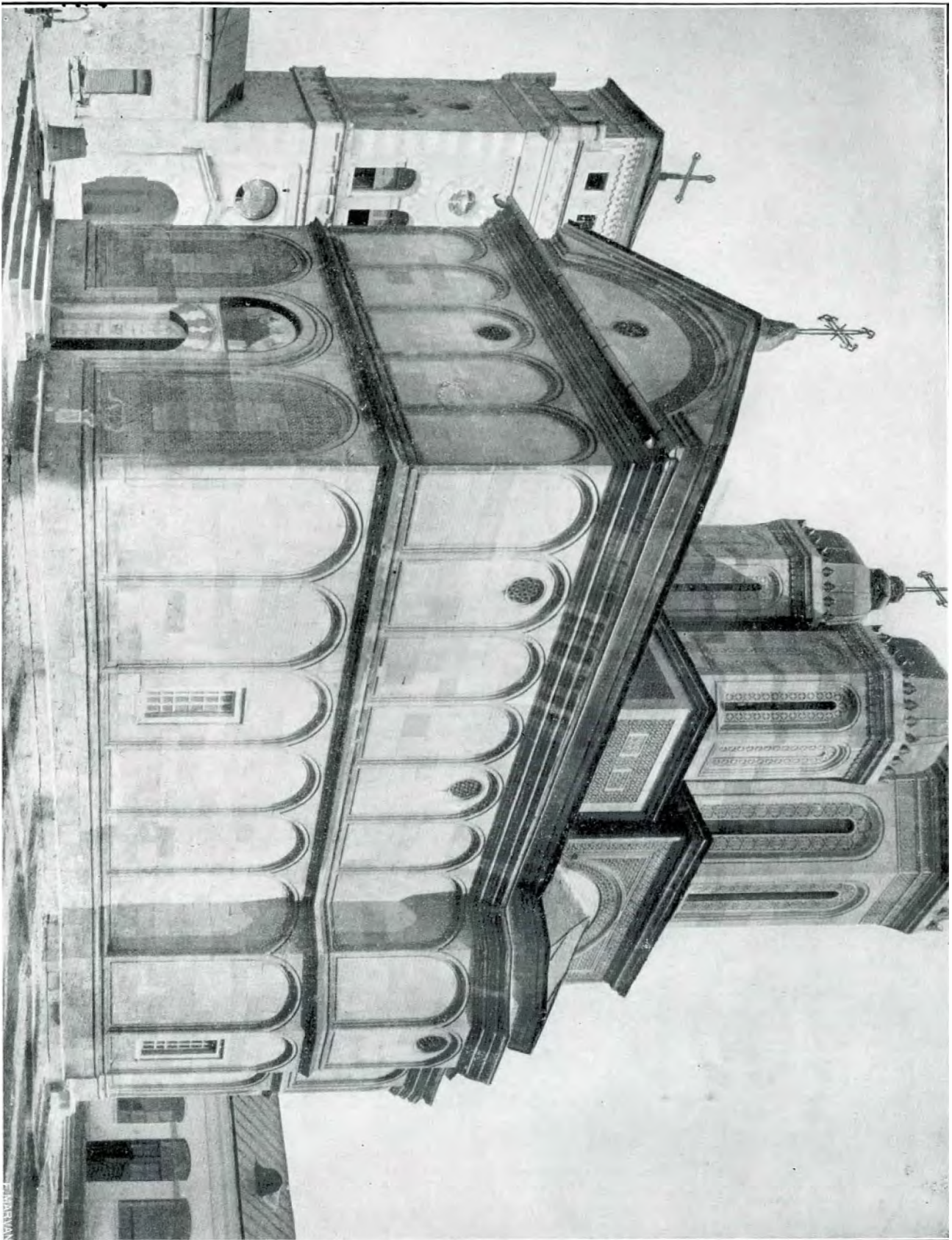
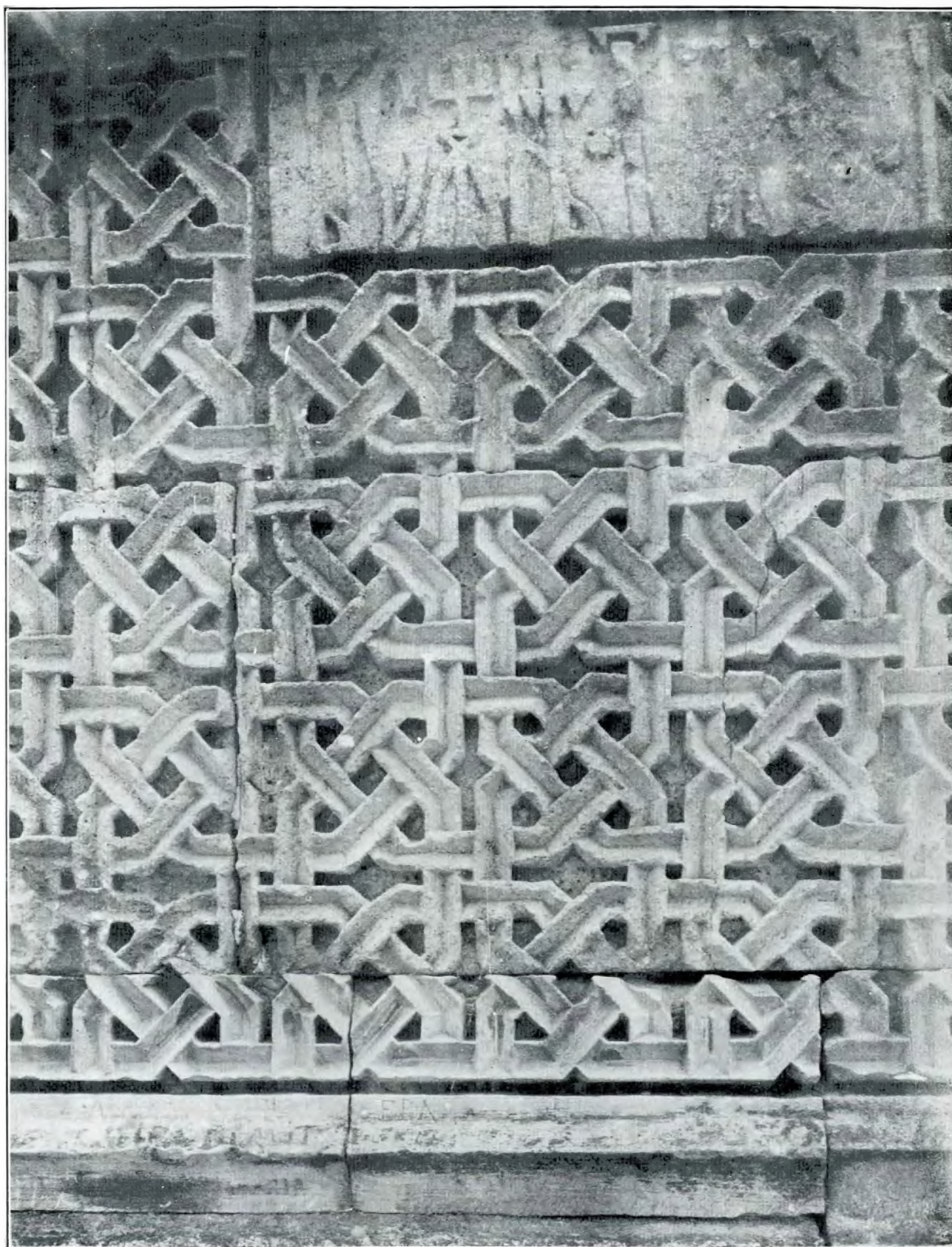

Fig. 140. — Pietrele de mormânt și detalii de sculptură de la biserica Mănăstirii Dealu.

INRÂURIREA ARMENEASCĂ

INRÂURIREA ARMENEASCĂ

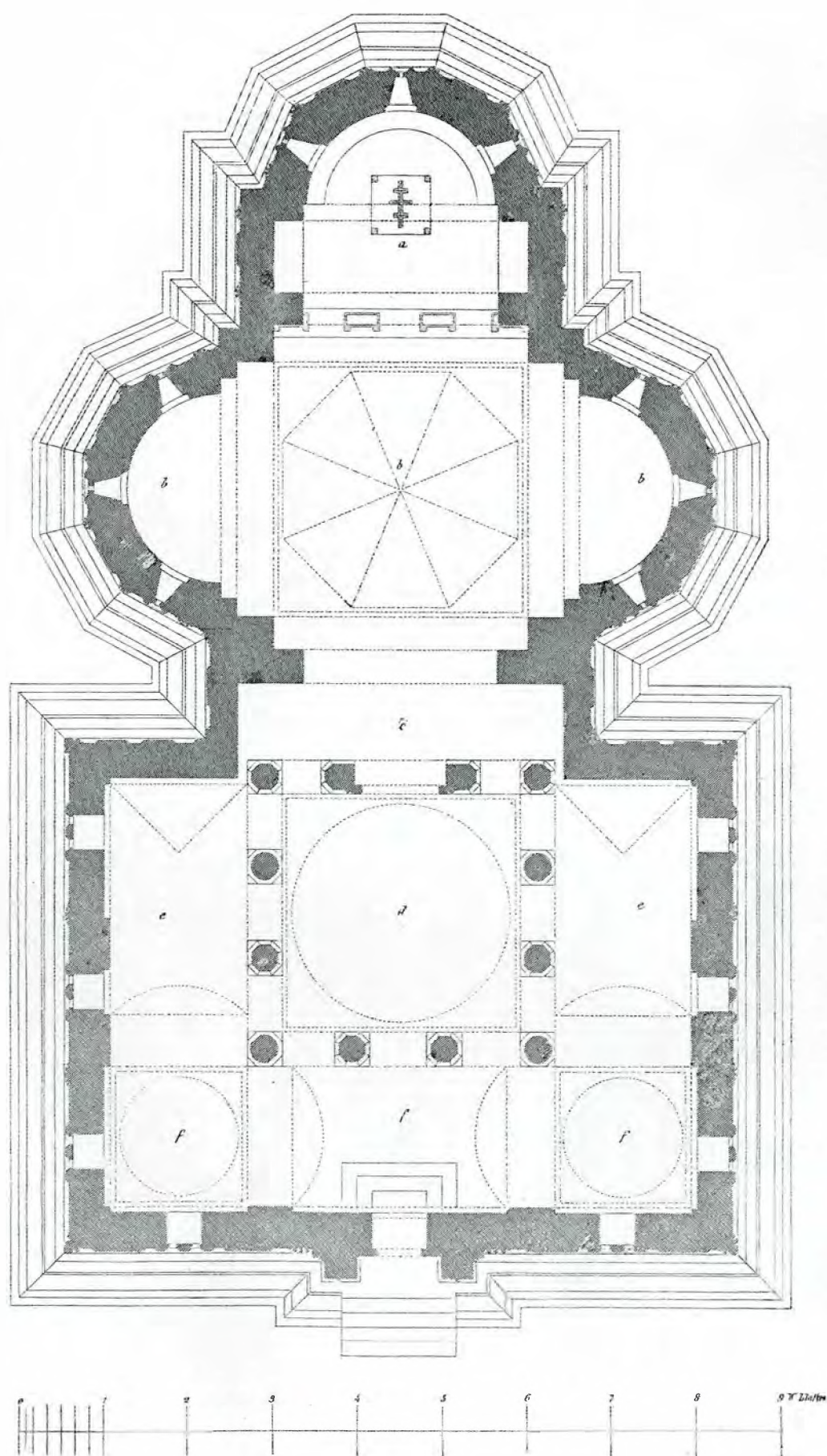
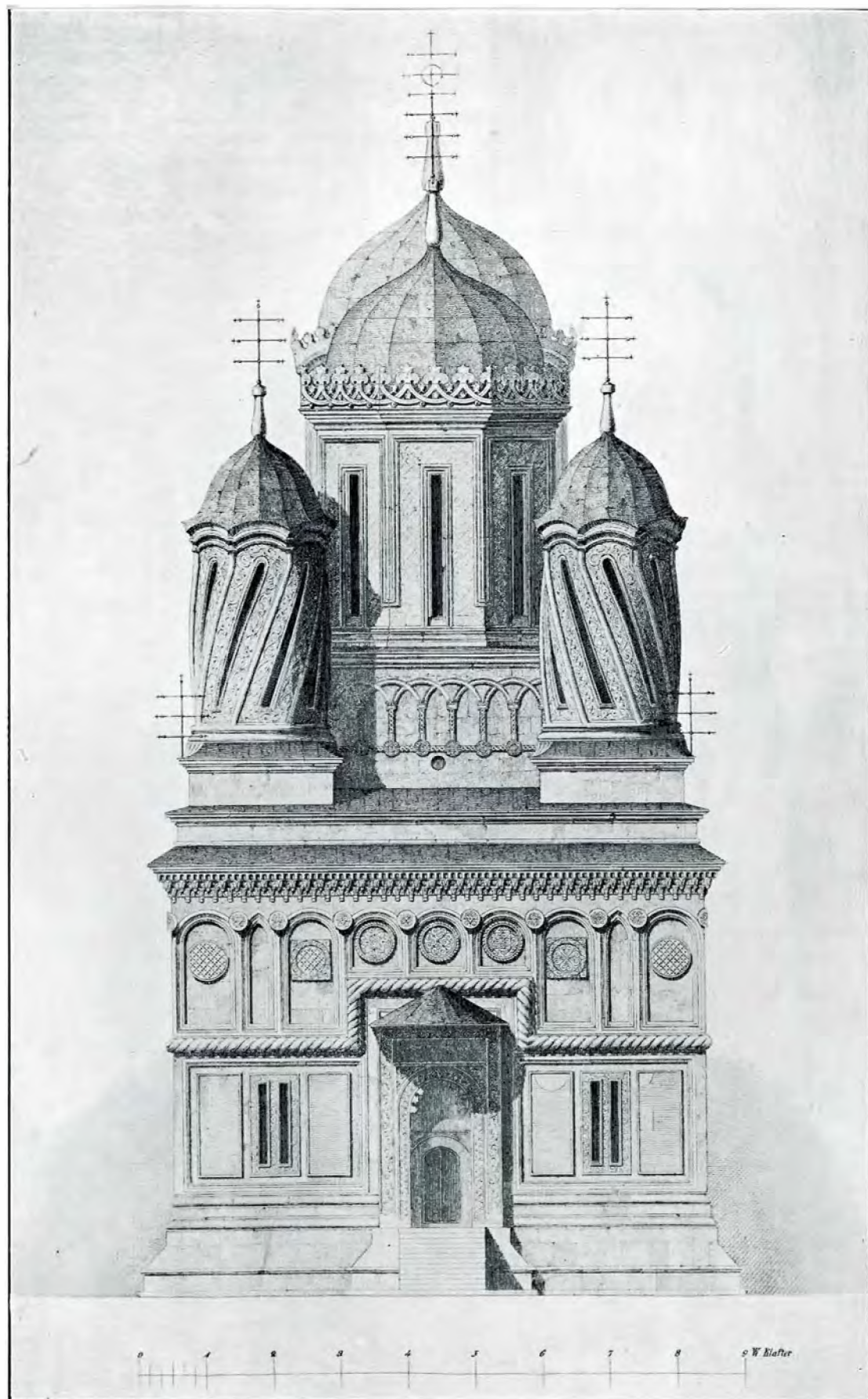

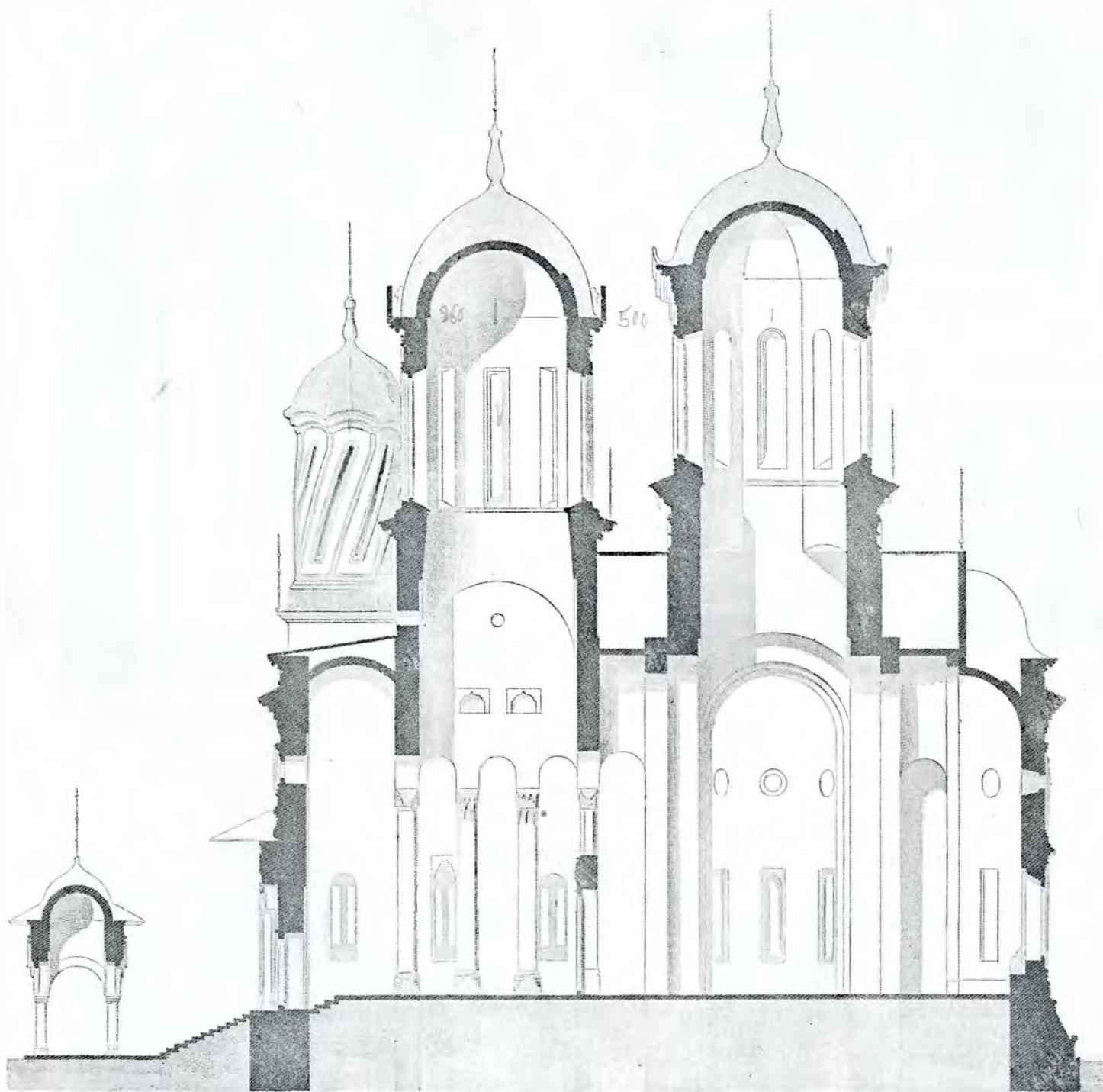
Fig. 143.— Biserica Episcopală de la Curtea de Argeș.
Planul original al Meșterului Manole.

INRÂURIREA ARMENEASCĂ

INRĂURIREA ARMENEASCA

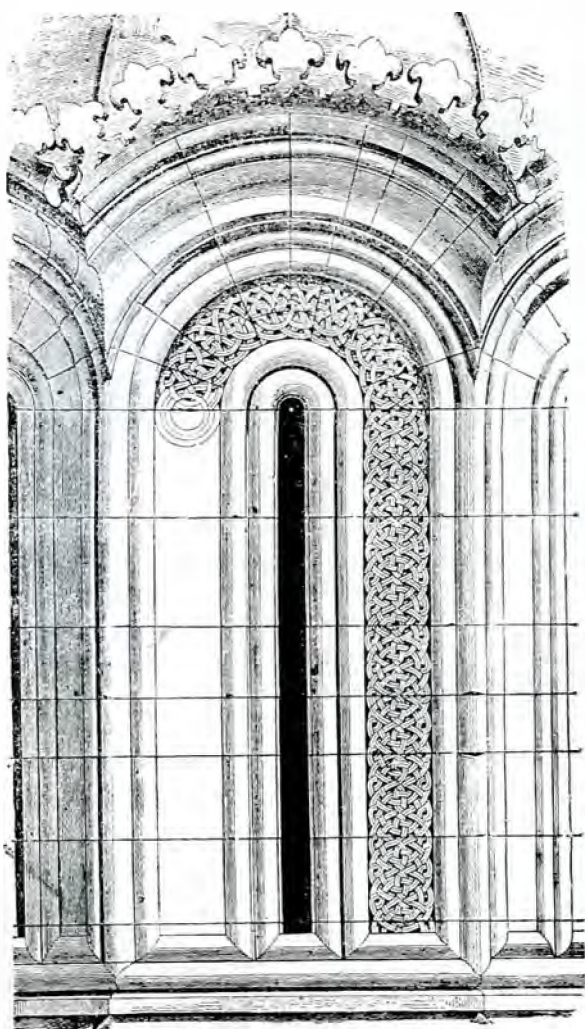

Fig. 147. — Detaliul turlei de pe naos.

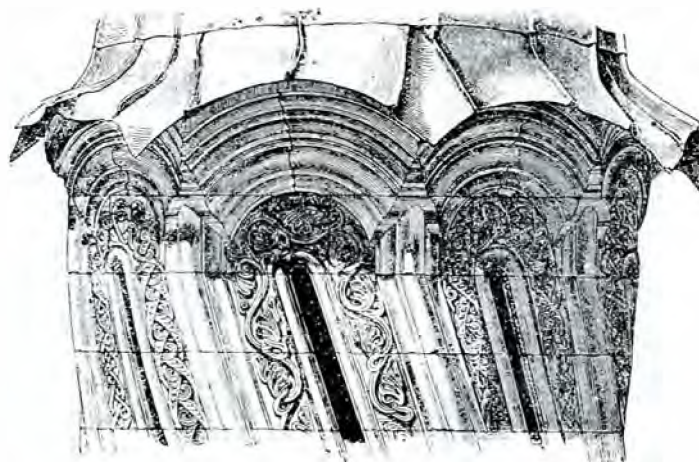

Fig. 148 și 149. — Detalii de la turla mică.

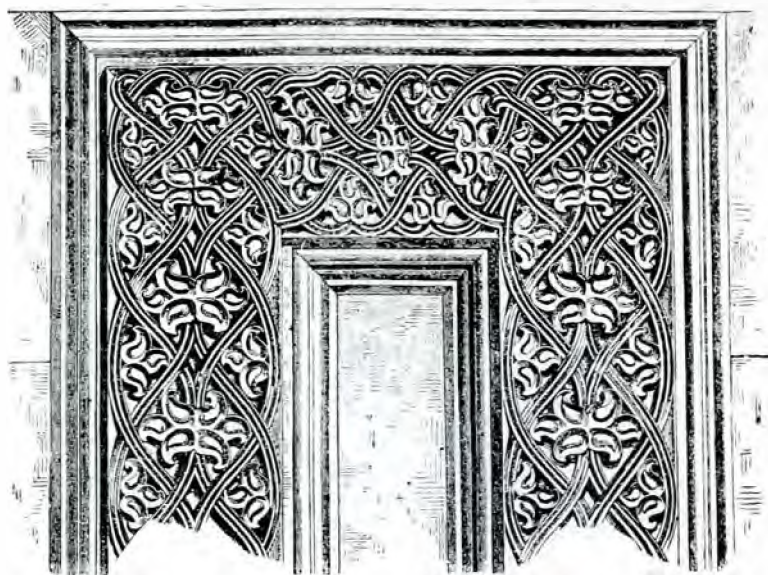

Fig. 150. — Chenar de piatră sculptată.

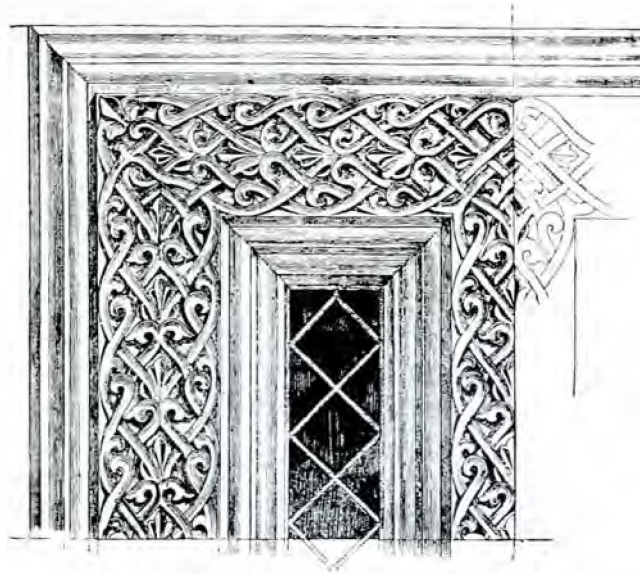

Fig. 151. — Chenar de fereastră.

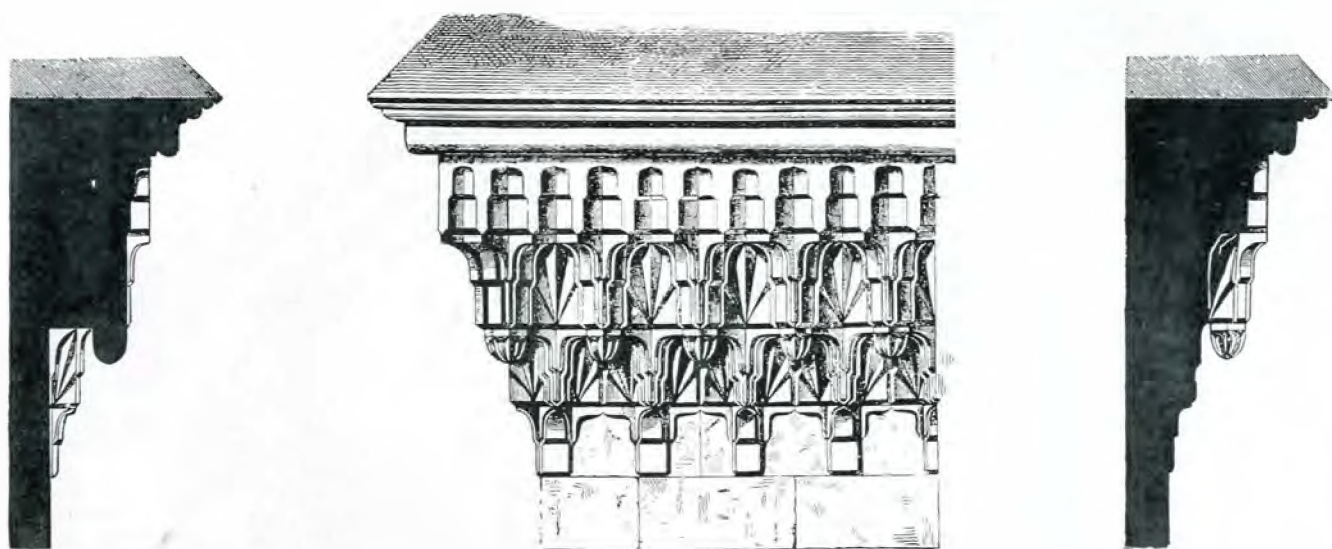

Fig. 152, 153, 154.— Detaliile cornișei principale.

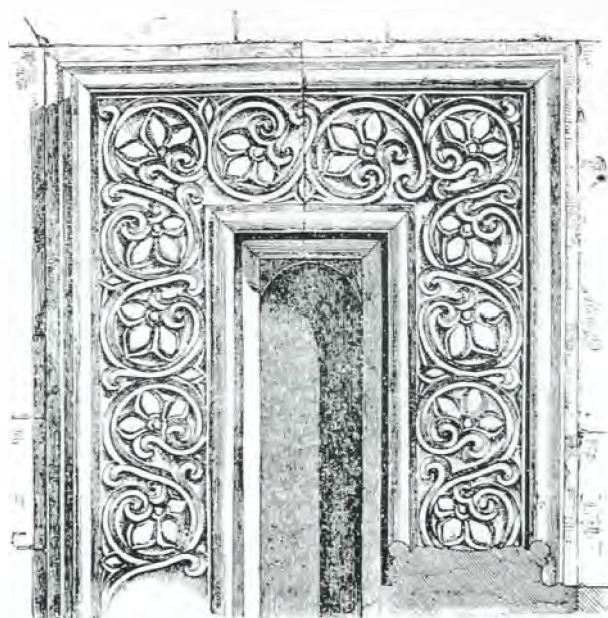

Fig. 155.— Chenar de fereastră.

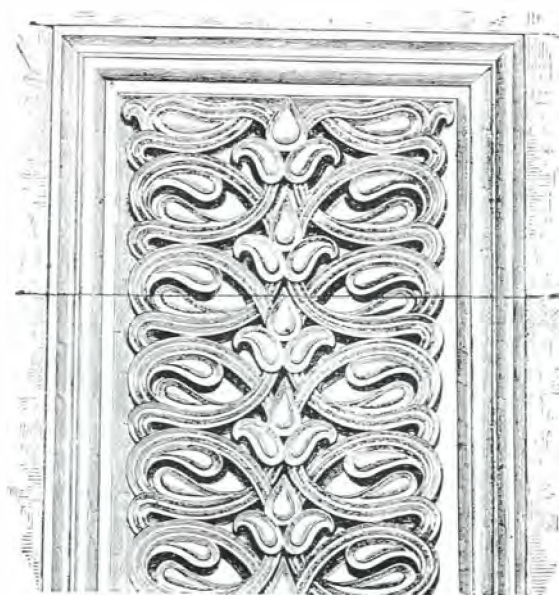

Fig. 156.— Motiv de piatră sculptată.

INRAURIREA ARMENEASCĂ

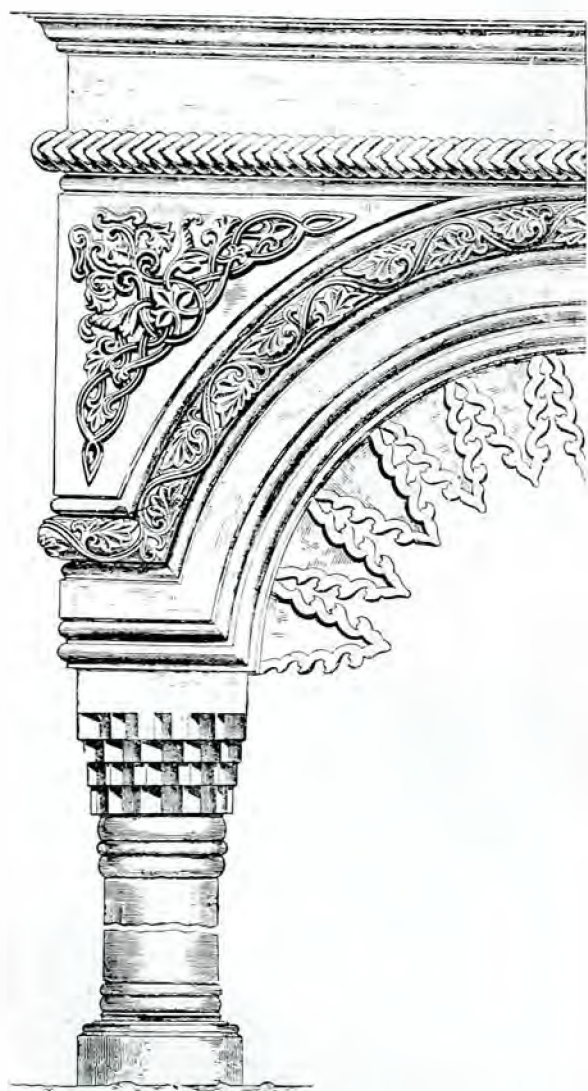

Fig. 157.— Detaliu de la Cantar.

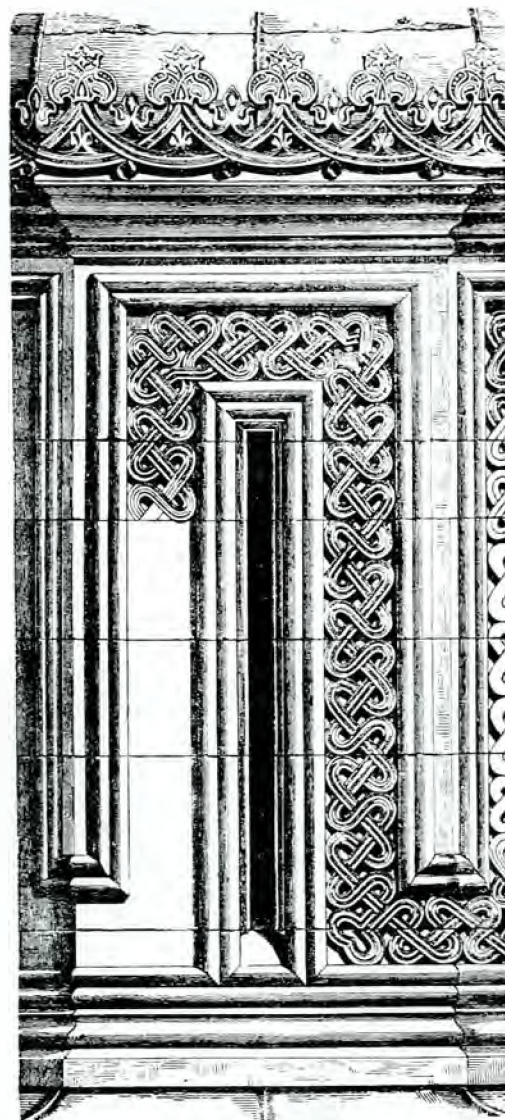

Fig. 158.— Detaliu de la turla pronaosului.

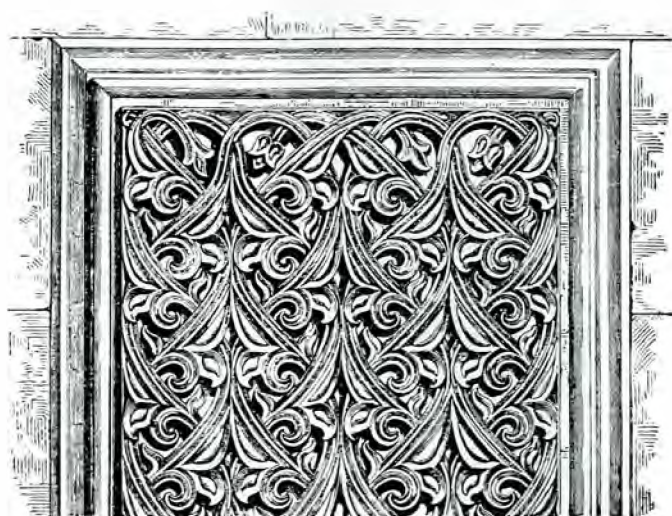

Fig. 159.— Motiv de piatră sculptată.

Fig. 160.— Chenar de fereastră.

INRĂURIREA ARMENEASCĂ

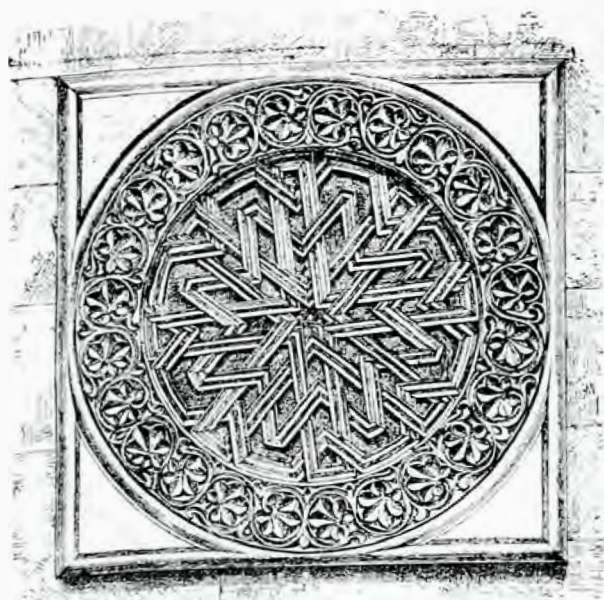

Fig. 161.— Rozeta în piatră sculptată.

Fig. 162.— Rozeta în piatră sculptată.

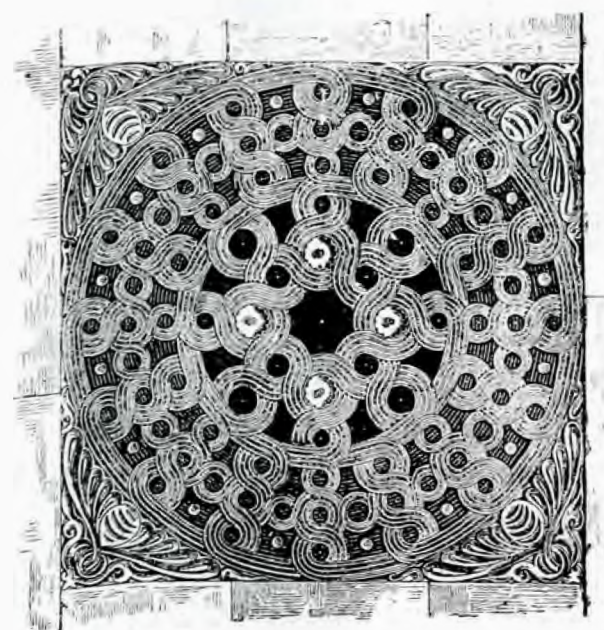

Fig. 163.— Rozeta în piatră ajurată.

Fig. 164.— Rozeta în piatră ajurată.

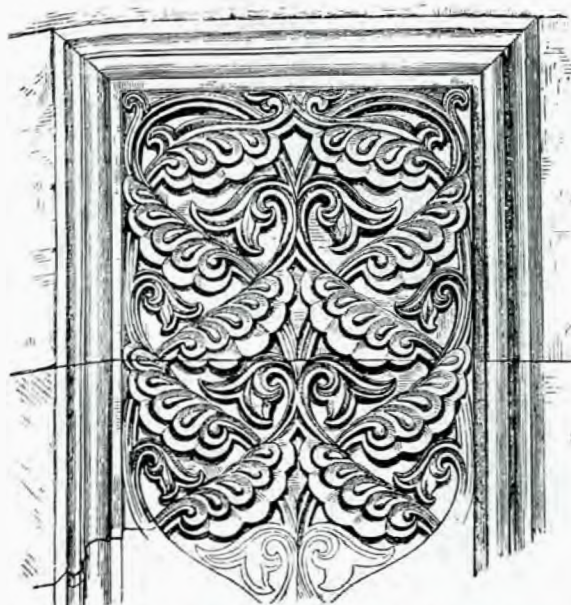

Fig. 165.— Motiv de piatră sculptată.

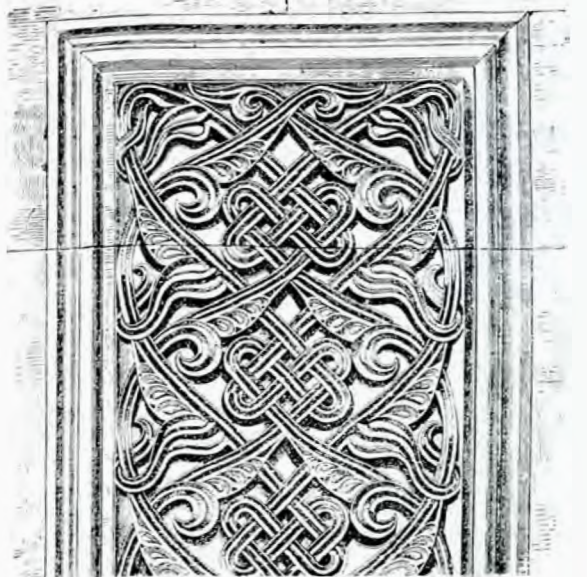

Fig. 166.— Motiv de piatră sculptată.

INRAURIREA ARMENEASCA

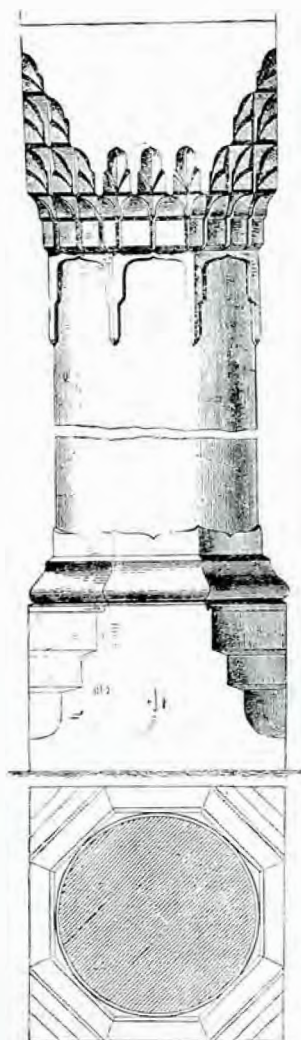

Fig. 167, 168, 169.

Detalii de la coloanele de piatră din pronaos.

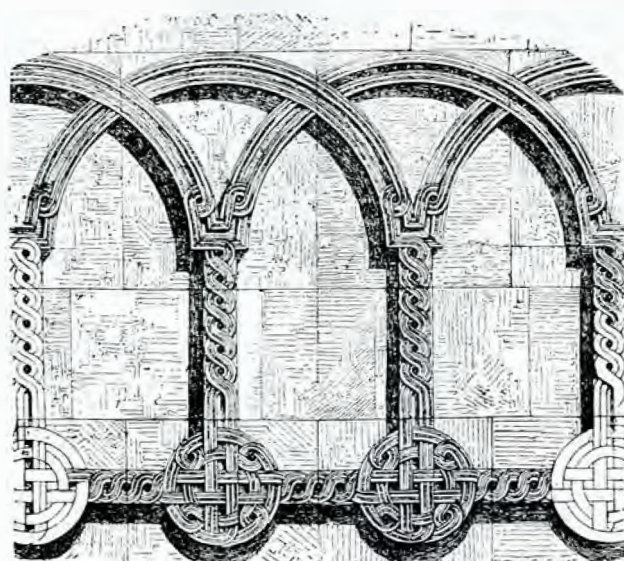
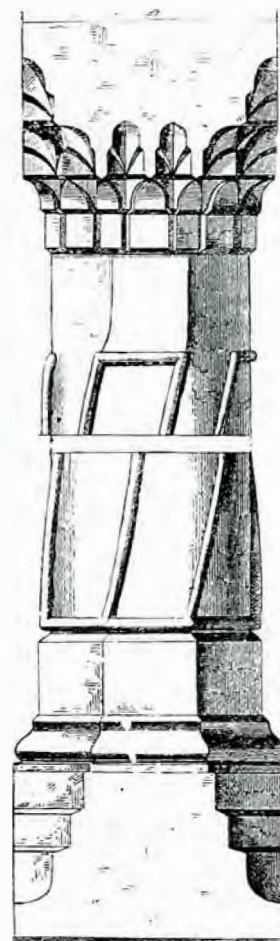

Fig. 170.— Motiv de piatră sculptată de la baza turei de pe pronaos.

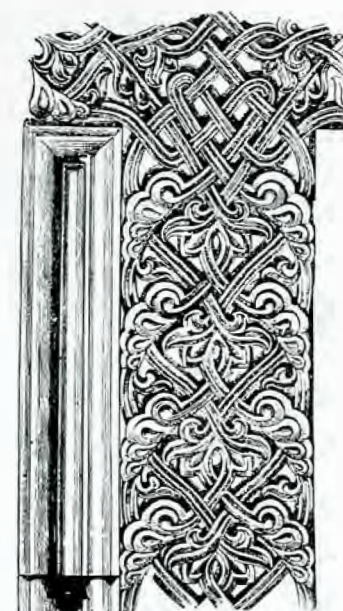

Fig. 171.— Motiv de piatră sculptată.

Detalii de piatră sculptată de la biserica Episcopală din Curtea de Argeș după Relssnberger.

INRAURIREA ARMENEASCĂ

INRĂURIREA ARMENEASCĂ

INRAURIREA ARMENEASCĂ

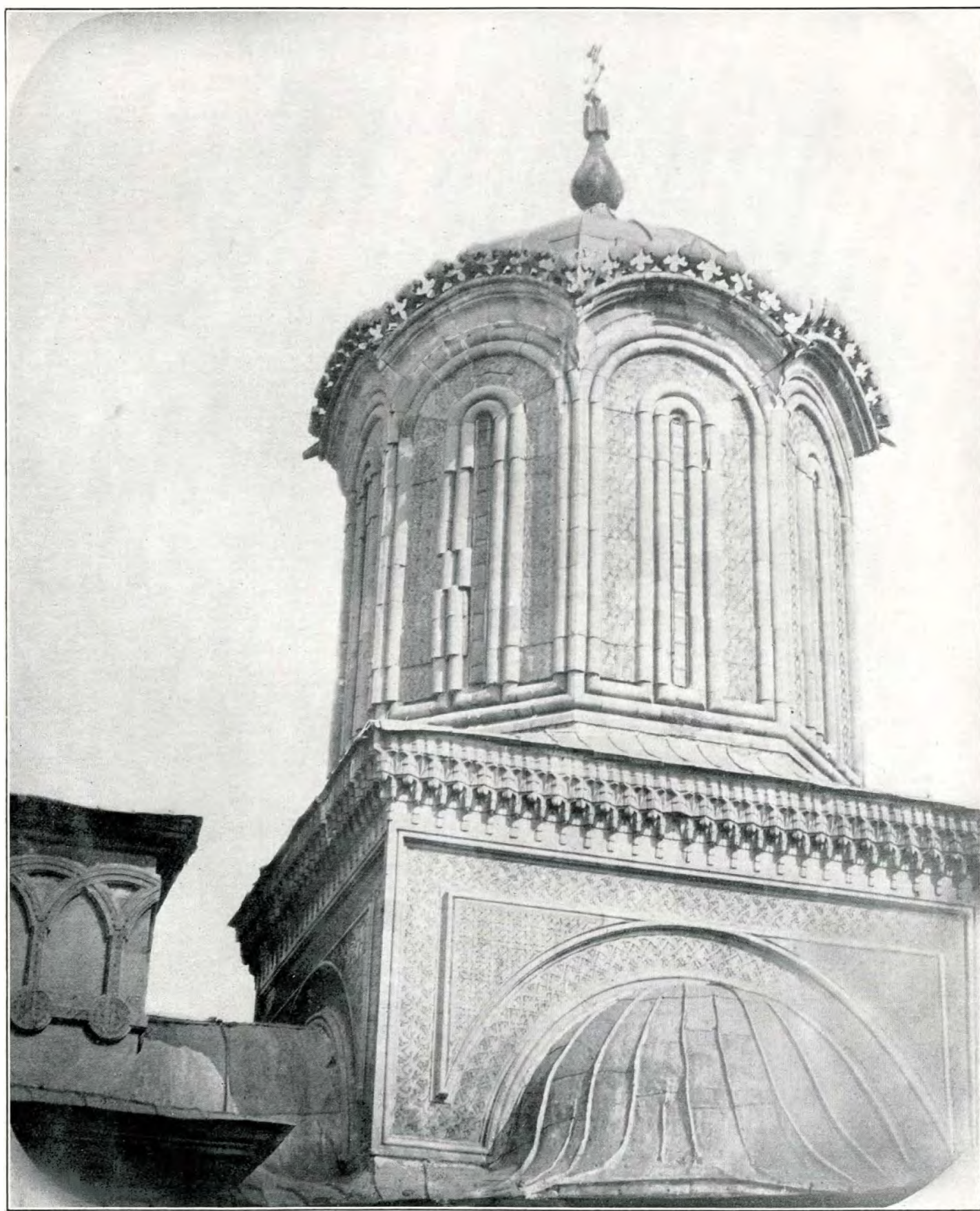
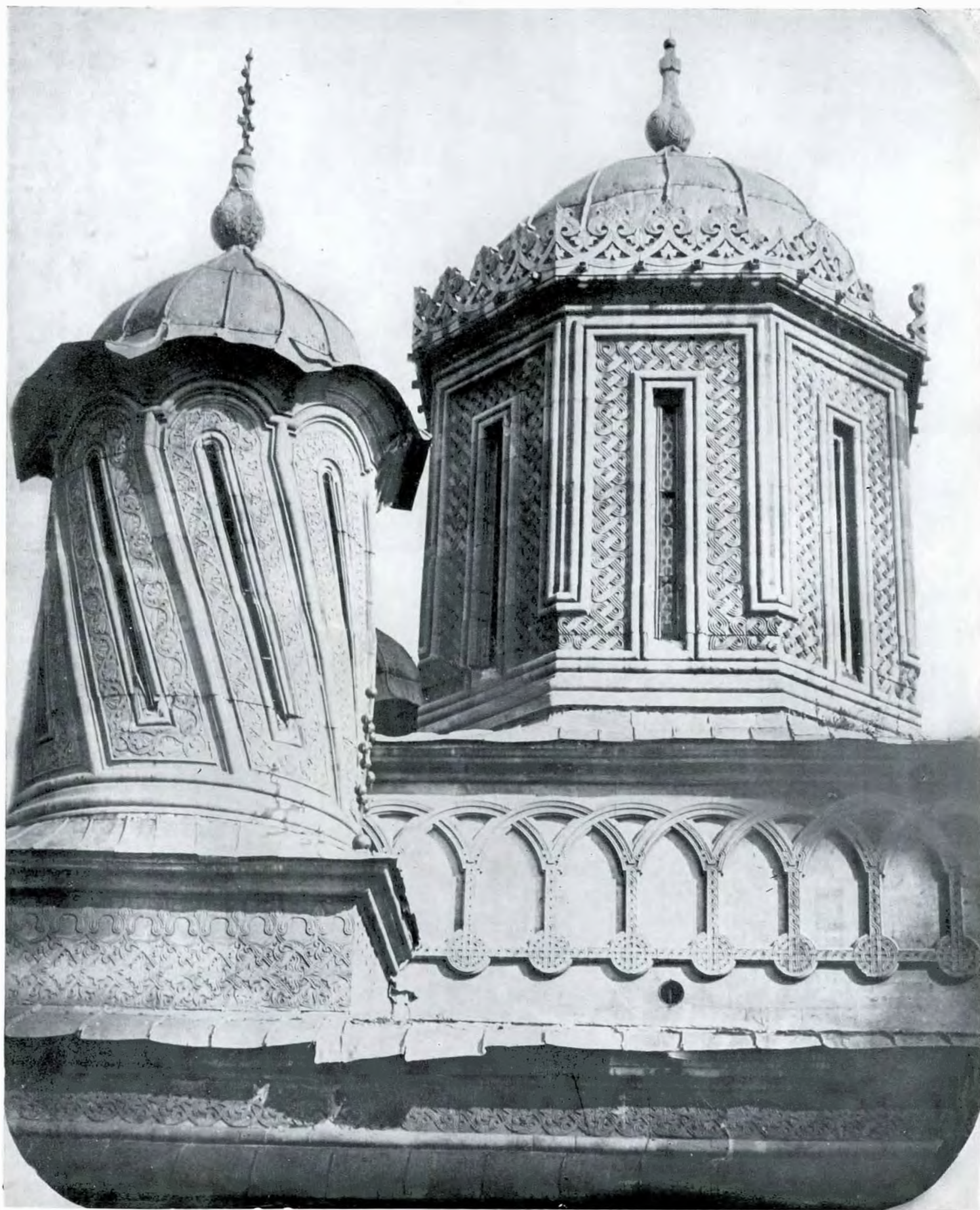

Fig. 173. — Turla de pe naos înainte de restaurare.

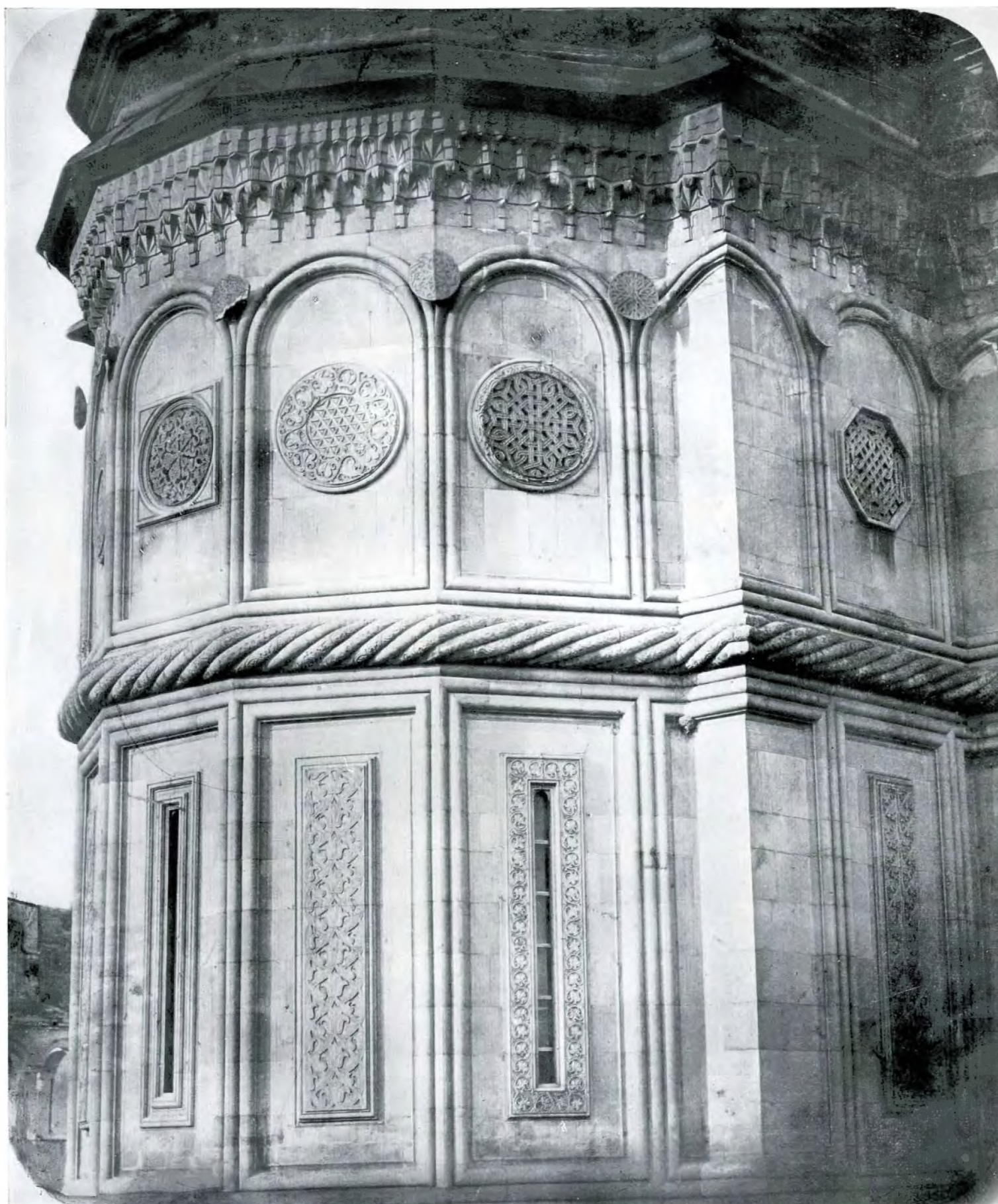
INRĂURIREA ARMENEASCĂ

INRAURIREA ARMENEASCĂ

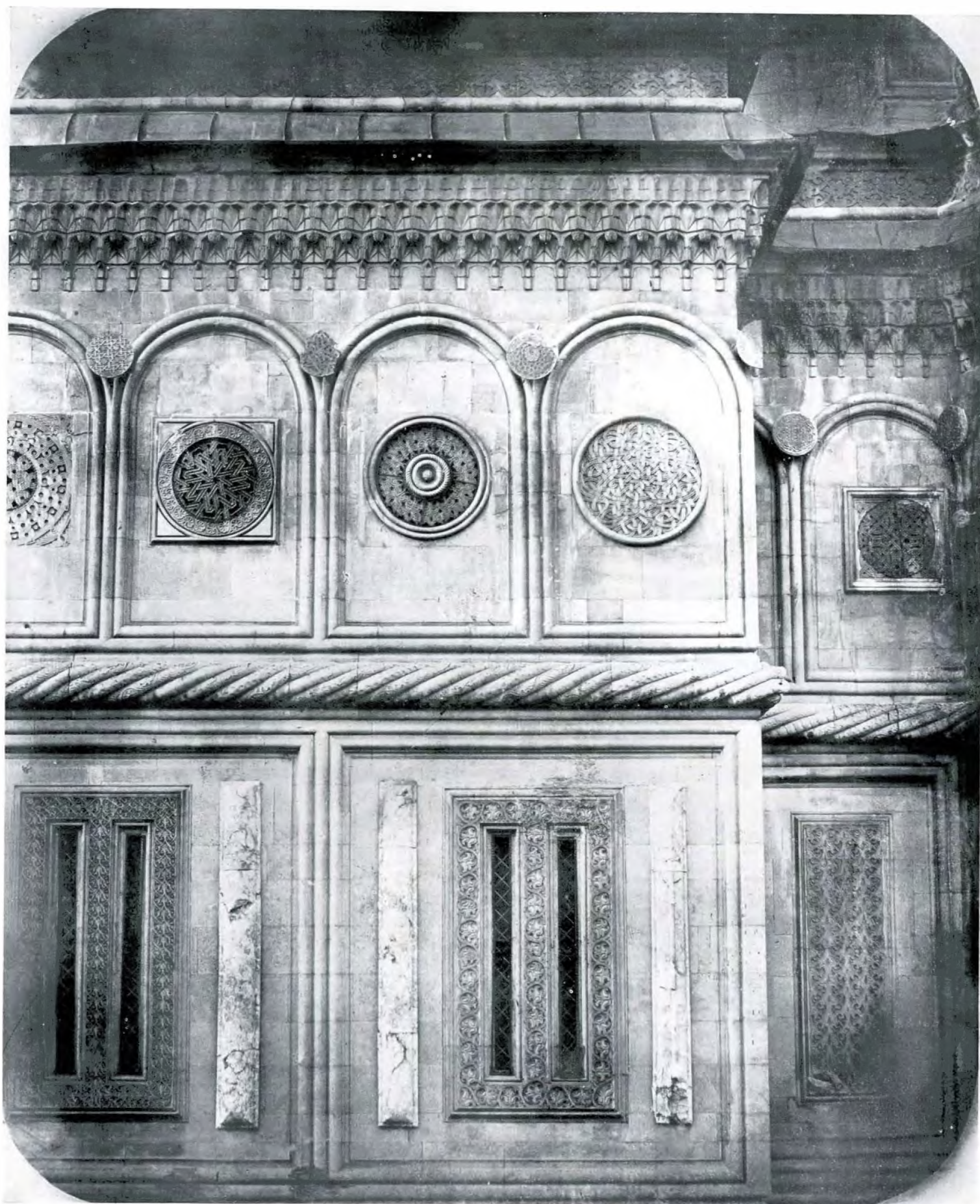
INRĂURIREA ARMENEASCA

INRÂURIREA ARMENEASCA

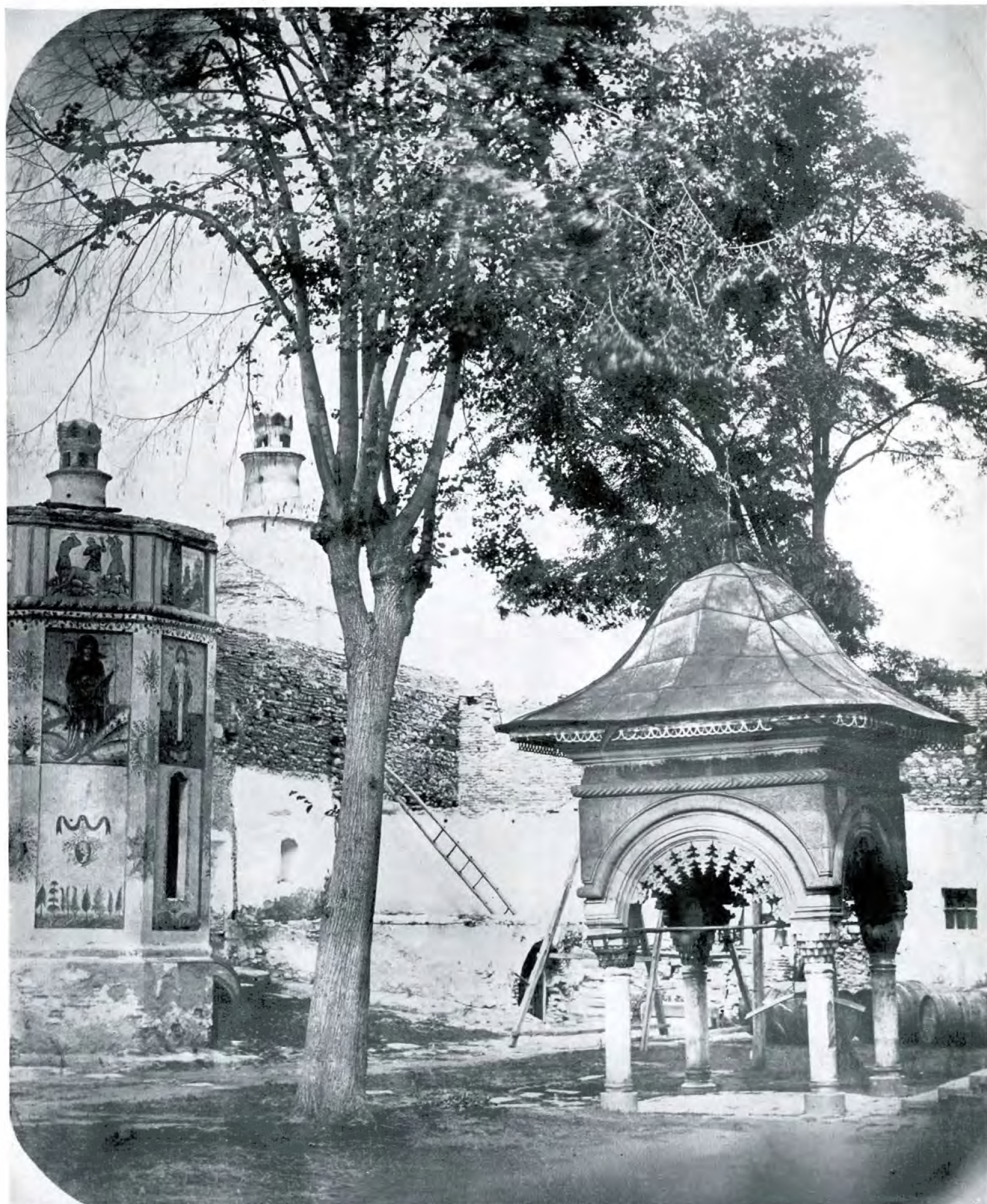
INRĂURIREA ARMENEASCA

INRĂURIREA ARMENEASCA

INRÂURIREA ARMENEASCA

INRÂURIREA ARMENEASCA

INRAURIREA ARMENEASCA

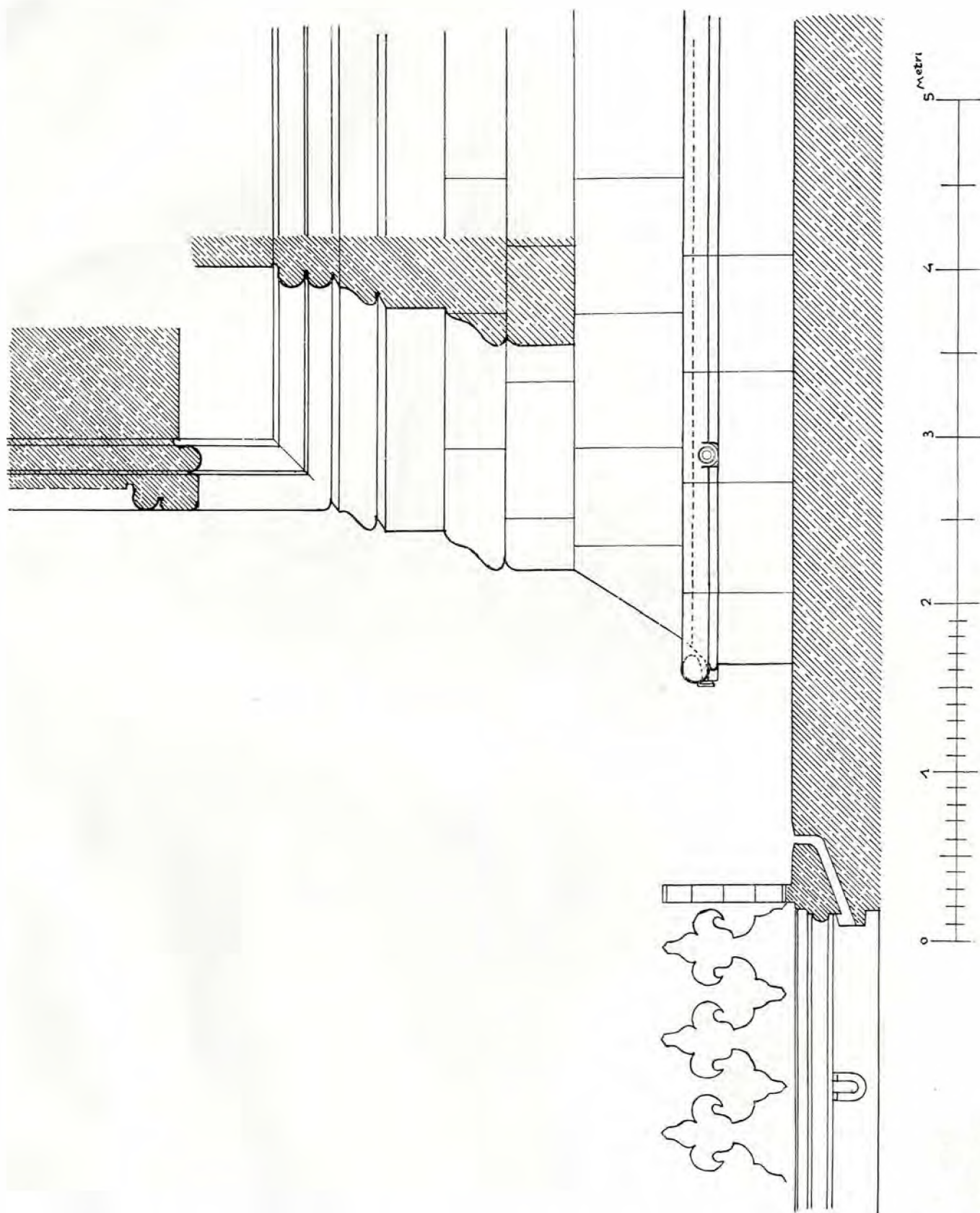

Fig. 182.— Biserica Episcopală Curtea de Argeș.
Detaliul soclului.

